

બી. કોમ. સેમેસ્ટર - 4
COM402-BC
આવકવેરો અને જી.એસ.ટી.

બી.કોમ. સેમેસ્ટર-4

COM402-BC

આવકવેરો અને જી.એસ.ટી.

વિભાગ-1

એકમ : 1	1-9
આવકવેરા અધિનિયમ-1961 અને મૂળભૂત તત્વો	
એકમ : 2	10-24
વ્યાખ્યાઓ	
એકમ : 3	25-36
કરમુક્ત આવકો	
એકમ : 4	37-53
રહેઠાણનો દરજ્જો	

વિભાગ-2

એકમ : 5	54-65
પગારની આવક-I	
એકમ : 6	66-79
પગારની આવક-II	
એકમ : 7	80-107
મકાન મિલકતની આવક	
એકમ : 8	108-136
ધંધાની કે વ્યવસાયની આવક	

વિભાગ-૩

એકમ : 9 મૂડી નફો	137-159
એકમ : 10 અન્ય સાધનોમાંથી આવક	160-178
એકમ : 11 કુલ આવકની ગણતરી	179-198
એકમ : 12 આકારણીની કાર્યવાહી અને કરની વસુલાત	199-218
એકમ : 13 માલ અને સેવાકર – I (GST – I)	219-232
એકમ : 14 માલ અને સેવાકર – II (GST II)	233-248

આવકવેરો અને જી.એસ.ટી.

BLOCK: 1

લેખન :	પ્રો. (ડૉ.) મનોજ શાહ	પ્રોફેસર & નિયામક, સ્કૂલ ઓફ કોમર્સ એન્ડ મેનેજમેન્ટ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
	શ્રી માનસી ખટીક	આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
પરામર્શક(વિષય) :	ડૉ. માર્કુન જોખી	વાઈસ પ્રિન્સીપાલ, જી.એલ.એસ. યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
પરામર્શક(ભાષા) :	શ્રી ભક્તિ પુલસ્ત્ય વોરા	પ્રૂફ રીડર સેટેલાઈટ, અમદાવાદ.
સંયોજક :	પ્રો. (ડૉ.) મનોજ શાહ	પ્રોફેસર & નિયામક, સ્કૂલ ઓફ કોમર્સ એન્ડ મેનેજમેન્ટ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
પ્રકાશક :	ડૉ. ભાવિન ત્રિવેદી	કાર્યકારી કુલસચિવ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
આવૃત્તિ :	પ્રથમ આવૃત્તિ (2026)	
ISBN :	978-93-5598-720-4	

978-93-5598-720-4

સર્વાધિકાર સુરક્ષિત

આ પાઠ્યપુસ્તક ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટીના ઉપક્રમે વિદ્યાર્થીલક્ષી સ્વઅધ્યન હેતુથી; દૂરવર્તી શિક્ષણના ઉદ્દેશને કેન્દ્રમાં રાખી તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. જેના સર્વાધિકાર સુરક્ષિત છે. આ અભ્યાસ-સામગ્રીનો કોઈપણ સ્વરૂપમાં ધંધાધારી ઉપયોગ કરતાં પહેલાં ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટીની લેખિત પરવાનગી લેવાની રહેશે.

એકમ-1 આવકવેરા અધિનિયમ-1961 અને મૂળભૂત તત્વો

- 1.1 પ્રસ્તાવના
- 1.2 ભારતમાં આવકવેરો
- 1.3 કર વસૂલાત અને આવકવેરાના ચાર્જ
- 1.4 પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ કર
- 1.5 પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ કર વચ્ચેનો તફાવત
- 1.6 આવકવેરાની યોજના
- 1.7 કરવેરા આકારણીની પદ્ધતિઓ
- 1.8 નવી કર દર/ પદ્ધતિ હેઠળ બાદ ન આપેલ કર મુક્તિઓ અને કપાતોની યાદી
- 1.9 નવી કર દર/ પદ્ધતિ હેઠળ બાદ આપેલ કર મુક્તિઓ અને કપાતોની યાદી
- 1.10 આકારણી વર્ષ
- 1.11 પાછલું વર્ષ

❖ સ્વાધ્યાય

1.1 પ્રસ્તાવના :

આજે બધા દેશોની સરકારો માટે આવકવેરો એક મહત્વપૂર્ણ સ્ત્રોત છે અને સરકાર માટે આવકવેરો અનિવાર્ય સાધન બની ગયો છે કારણ કે તેમાં રાષ્ટ્રની વિકાસ જરૂરિયાતોને પૂર્ણ કરવા માટે ભંડોળ એકત્ર કરવાનો મોટો સ્ત્રોત છે. કોઈપણ દેશની સરકારની આવકમાં મુખ્ય ફાળો કર દ્વારા એકત્ર કરવામાં આવે છે.

1.2 ભારતમાં આવકવેરો :

ભારતમાં આવકવેરો સૌ પ્રથમ 1860 માં બ્રિટિશ શાસકો દ્વારા દાખલ કરવામાં આવ્યો હતો. આવકવેરાના ઇતિહાસને ત્રણ સમયગાળામાં વિભાજિત કરી શકાય છે.

(1) 1860-1885 (2) 1886-1914 (3) 1914 થી આજ સુધી

હાલમાં ભારતમાં આવકવેરા કાયદો, 1961 અમલમાં છે. 1956 માં, સરકારે આવકવેરા કાયદો, કાયદા પંચને સોંપ્યો જેણે 1958 માં તેનો અહેવાલ સુપરત કર્યો.

પ્રત્યક્ષ કર વહીવટ તપાસ સમિતિની નિમણૂક 1958 માં શ્રી મહાવીર ત્યાગીના અધ્યક્ષપદ હેઠળ કરવામાં આવી હતી. આ બંને સંસ્થાઓની ભલામણોના આધારે, વર્તમાન આવકવેરા કાયદો 1961 માં લાગુ કરવામાં આવ્યો હતો, જે 01/04/1962 તારીખથી અમલમાં આવ્યો હતો.

1961 ના આ કાયદામાં ત્યારથી ઘણી વખત સુધારા કરવામાં આવ્યા છે. 1961 ના કાયદામાં 298 કલમો અને 12 અનુસૂચિઓમાં વહેંચાયેલો છે જેમાં અનુસૂચિ 6 અને 9 ને બાદ કરવામાં આવ્યા છે.

1.3 કર વસૂલાત અને આવકવેરાના ચાર્જ :

આવક વેરો એ એક પ્રત્યક્ષ કર છે અને તેનું સંચાલન કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા કરવામાં આવે છે. કેન્દ્રીય પ્રત્યક્ષ કરવેરા બોર્ડ આ કાયદાનું સંચાલન કરવા માટે રચાયેલ છે.

બંધારણની કલમ 256 જણાવે છે કે કાયદાના અધિકાર સિવાય કોઈ કર લાગુ કરી શકાતો નથી.

આવક વેરાના કાયદામાં આવકવેરા અધિનિયમ, 1961 અને વાર્ષિક નાણાં અધિનિયમનો સમાવેશ થાય છે. ઉપરાંત, CBDT કાયદાની જોગવાઈઓ સમજાવતા અને સ્પષ્ટ કરતા પરિપત્રો અને માર્ગદર્શિકા જારી કરે છે અને તે નિયમો બધા કાનૂની નિયમોના જેમજ બંધનકર્તા /સ્વીકાર્ય છે. CBDT, એ આવકવેરા અધિનિયમ હેઠળ નિયમો પણ બનાવે છે. છેલ્લે, સુપ્રીમ કોર્ટ અને વિવિધ ઉચ્ચ અદાલતો તેમજ વૈધાનિક સંસ્થાઓના ચુકાદાઓ પણ તેમના સંબંધિત અધિકાર ક્ષેત્રમાં બંધનકર્તા / સ્વીકાર્ય છે.

- a) આવકવેરા અધિનિયમ, 1961: તે આવકવેરા સંદર્ભે મુખ્ય કાયદો છે. તે આવક વેરાનું માળખું અને વહીવટ પૂરો પાડે છે. આ કાયદાનો અભ્યાસ કરીને, વ્યક્તિ જાણી શકે છે કે કયા વ્યક્તિએ આવકવેરો ક્યારે અને કેવી રીતે ચૂકવવો પડશે. ઉપરાંત, તેમાં વિવિધ પ્રકારની આવકની વ્યાખ્યાઓ, તેમની ગણતરી, ઉપલબ્ધ કપાત અને મુક્તિ અને વિવિધ આવકવેરા અધિકારીઓની સત્તાઓ, આકારણી માટેની પ્રક્રિયા વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.
- b) વાર્ષિક નાણાકીય કાયદો: નાણાકીય કાયદાના દરો દર વર્ષે સંસદ દ્વારા પસાર કરવામાં આવે છે, આકારણી વર્ષ માટે પ્રત્યક્ષ કરના દર નક્કી કરે છે. આમ, આવકવેરા કાયદો એક કાયમી કાયદો છે, જ્યારે નાણાકીય કાયદો દર વર્ષે પસાર થાય છે.
- c) આવકવેરા કાયદાની કલમ 295 દ્વારા આપવામાં આવેલી સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને, હાલમાં 125 નિયમો છે જે સુધારાને પાત્ર છે. નિયમો CBDT દ્વારા બનાવવામાં આવે છે.

1.4 પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ કર :

સરકાર દ્વારા લાદવામાં આવતા કરને બે શ્રેણીઓમાં વર્ગીકૃત કરી શકાય છે -

- a) **પ્રત્યક્ષ કર:** એક કર જે તે વ્યક્તિ દ્વારા સીધો ઉઠાવવામાં આવે છે અને ચૂકવવામાં આવે છે જેના પર તે લાદવામાં આવે છે તે એક પ્રત્યક્ષ કર છે, દા.ત., આવકવેરો, સંપત્તિ કર, ભેટ-કર વગેરે. તે એક એવો કર છે જે કરદાતા અને વ્યક્તિગત કરદાતા પર સીધી અસર કરે છે જેને પ્રત્યક્ષ-કર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. તે કરદાતા દ્વારા કોઈપણ

મધ્યસ્થી વિના સરકારને સીધો ચૂકવવામાં આવે છે અને તે તેના પોતાના ખિસ્સામાંથી ચૂકવવામાં આવે છે. પ્રત્યક્ષ કરના પ્રકારો નીચે મુજબ છે: -

- i) આવકવેરા અધિનિયમ, 1961 હેઠળ ગણાતો આવકવેરો
- ii) સંપત્તિ- કરવેરા અધિનિયમ, 1957 હેઠળ ગણાતો સંપત્તિ-કર
- iii) ભેટ- કરવેરા અધિનિયમ, 1958 હેઠળનો ભેટ-કર
- iv) મિલકત ડ્યુટી અધિનિયમ, 1953 હેઠળ મિલકત ડ્યુટી કર (જે હવે રદ કરેલ છે)
- v) ખર્ચ અધિનિયમ, 1957 હેઠળ ખર્ચ કર (હવે રદ)
- vi) કંપનીઓ (નફો) સરચાર્જ કર.

- b) **પરોક્ષ કર:** બીજી બાજુ, જો કરદાતા દ્વારા કોઈ અન્ય વ્યક્તિને કર પસાર કરવામાં આવે છે, તો તે પરોક્ષ કર છે. તે જે વ્યક્તિ પર લાદવામાં આવે છે તે દ્વારા સીધો ચૂકવવામાં આવતો નથી પરંતુ અન્ય વ્યક્તિઓના માધ્યમ દ્વારા પરોક્ષ રીતે ચૂકવવામાં આવે છે.

1.5 પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ કર વચ્ચેનો તફાવત :

પ્રત્યક્ષ કર અને પરોક્ષ કર વચ્ચેના તફાવતના વિવિધ સંદર્ભો છે જે નીચે મુજબ છે.

ક્રમ	આધાર	પ્રત્યક્ષ કર	પરોક્ષ કર
1	કર લાદવો	તે કરદાતાની આવક અથવા નફા પર લાદવામાં આવે છે.	પરોક્ષ કર આવક અથવા નફા પર નહીં, પણ માલ અને સેવાઓ પર લાદવામાં આવે છે.
2	ચુકવણીનો માર્ગ	ચુકવણીનો માર્ગ કરદાતાઓ તેને સીધા સરકારને ચૂકવે છે.	કરદાતાઓ તેને મધ્યસ્થી દ્વારા સરકારને ચૂકવે છે.
3	ચુકવણી કરનાર એન્ટિટી કે વ્યક્તિ	વ્યક્તિઓ અને વ્યવસાયો	અંતિમ ગ્રાહકો
4	કર ચુકવણીનો દર	આવક અને નફાના આધારે	બધા કરદાતાઓ માટે સમાન
5	ચુકવણીની ટ્રાન્સફરક્ષમતા	ટ્રાન્સફર કરી શકાતી નથી	ટ્રાન્સફરેબલ
6	કરની પ્રકૃતિ	પ્રગતિશીલ કર એટલે કે, તેનો દર, કરદાતાની આવક સાથે વધે છે.	પ્રગતિશીલ કર એટલે કે, તેનો દર, આવકમાં વધારા સાથે ઘટે છે.

1.6 આવકવેરાની યોજના:

ભારતનું ઇનકમ ટેક્સ સ્લેબ (2025–26)

1. નવી ટેક્સ રેજીમ

આવક (₹)	ટેક્સ દર
₹0 થી ₹4,00,000	0%
₹4,00,001 થી ₹8,00,000	5%
₹8,00,001 થી ₹12,00,000	10%
₹12,00,001 થી ₹16,00,000	15%
₹16,00,001 થી ₹20,00,000	20%
₹20,00,001 થી ₹24,00,000	25%
₹24,00,000 થી વધુ	30%

2. 80 વર્ષથી વધુ (Super Senior Citizens)

આવક (₹)	ટેક્સ
₹0 – ₹12,00,000	0%
₹12,00,001 – ₹16,00,000	15%
₹16,00,000 – ₹20,00,000 થી વધુ	20%
₹20,00,000 – ₹24,00,000 થી વધુ	25%
₹24,00,000 થી વધુ	30%

1.7 કરવેરા આકારણીની પદ્ધતિઓ:

આવકના મૂલ્યાંકન માટે સામાન્ય રીતે બે પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ થાય છે જેમ કે (a) સ્ટેપ સિસ્ટમ (b) સ્લેબ સિસ્ટમ: -

a) સ્ટેપ સિસ્ટમ: સ્ટેપ સિસ્ટમ અન્યાયી અને પ્રતિગામી છે; તેથી તેને નાબૂદ કરવામાં આવી છે.

b) સ્લેબ સિસ્ટમ: આ આવકવેરો વસૂલવાની એક આધુનિક પ્રગતિશીલ પદ્ધતિ છે.

કરદાતાની કુલ આવકને અલગ અલગ સ્લેબમાં વિભાજિત કરવામાં આવે છે અને દરેક સ્લેબ પર અલગ અલગ દર વસૂલવામાં આવે છે.

જૂની સિસ્ટમ માટે, જો કુલ આવક રૂ. 5,00,000 થી વધુ ન હોય તો રૂ. 12,500 સુધીની કર છૂટ લાગુ પડે છે (NRI માટે લાગુ પડતું નથી).

સ્લેબ સિસ્ટમમાં, આવકવેરા મુક્તિ મર્યાદા

- વ્યક્તિઓ, 60 વર્ષથી ઓછી ઉંમરના HUF અને NRI માટે રૂ. 2,50,000 સુધી છે.
- 60 વર્ષથી વધુ ઉંમરના પરંતુ 80 વર્ષથી ઓછી ઉંમરના વરિષ્ઠ નાગરિકો માટે રૂ. 3,00,000 સુધી.
- 80 વર્ષથી વધુ ઉંમરના સુપર સિનિયર સિટીઝન્સ માટે રૂ. 5,00,000 સુધી.

કર દરો ઉપરાંત સરચાર્જ અને cess લાગુ પડશે. જોકે, નવી કર વ્યવસ્થા હેઠળ જો કુલ આવક રૂ. 12,00,000 થી વધુ ન હોય તો રૂ. 60,000 સુધીની છૂટ લાગુ પડશે. (NRI માટે લાગુ નહીં)

જ્યારે કુલ આવક રૂ. 7,00,000 થી વધુ થાય ત્યારે ચૂકવવા પાત્ર રકમ જેટલી કર છૂટ. (NRI માટે લાગુ નહીં) નવી વ્યવસ્થા પસંદ કરતા વ્યક્તિઓ, HUF માટે આવકવેરા મુક્તિ મર્યાદા રૂ. 4,00,000 સુધી છે. કર દરો ઉપરાંત સરચાર્જ અને cess લાગુ પડશે.

1.8 નવી કર દર/ પદ્ધતિ હેઠળ બાદ ન આપેલ કર મુક્તિઓ અને કપાતોની યાદી :

- રજા મુસાફરી ભથ્થું (LTA)
- ઘર ભાડું ભથ્થું (HRA)
- વાહનવ્યવહાર ભથ્થું
- રોજગાર દરમિયાન દૈનિક ખર્ચ
- સ્થળાંતર ભથ્થું
- સહાયક ભથ્થું
- બાળકોનું શિક્ષણ ભથ્થું
- અન્ય ખાસ ભથ્થાં [કલમ 10(14)]
- પગાર પર માનક કપાત
- વ્યાવસાયિક કર
- ગૃહ લોન પર વ્યાજ (કલમ 24)
- પ્રકરણ VI-A કપાત (80C, 80D, 80E અને તેથી વધુ) હેઠળ કપાત (કલમ 80CCD(2) સિવાય)

1.9 નવી કર દર/ પદ્ધતિ હેઠળ બાદ આપેલ કર મુક્તિઓ અને કપાતોની યાદી :

- ખાસ કરીને દિવ્યાંગ લોકો માટે પરિવહન ભથ્થું
- કામ પર મુસાફરી કરવા માટે થયેલા ખર્ચ માટે વાહનવ્યવહાર ભથ્થું

- કલમ 80CCD(2) હેઠળ સૂચિત પેન્શન યોજનામાં રોકાણ
- કલમ 80JJAA હેઠળ નવા કર્મચારીઓના રોજગાર માટે કપાત
- વધારાના ઘસારો સિવાય આવકવેરા કાયદાની કલમ 32 હેઠળ અવમૂલ્યન.
- રોજગાર માટે અથવા ટ્રાન્સફર પર મુસાફરી માટે કોઈપણ ભથ્થું

1.10 આકારણી વર્ષ :

એક આકારણી વર્ષ એ 1 એપ્રિલથી શરૂ થઈને 31 માર્ચના રોજ સમાપ્ત થતો 12 મહિનાનો સમયગાળો છે. તે એક એવું વર્ષ છે જેમાં પાછલા વર્ષની આવકનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે.

વર્તમાન આકારણી વર્ષ 2026-27 છે જે 1 એપ્રિલ, 2026 ના રોજ શરૂ થયું હતું અને 31 માર્ચ 2027 ના રોજ સમાપ્ત થશે. કેટલાક દેશોમાં તેને ‘કર વર્ષ’ કહેવામાં આવે છે, જેમાં તારીખમાં કોઈ ફેરફાર કર્યા વિના 12 મહિનાનો સમયગાળો હોય છે, એટલે કે 1 એપ્રિલથી 31 માર્ચ આકારણી વર્ષ દરમિયાન, વાર્ષિક બજેટના ભાગ રૂપે રજૂ કરાયેલા નાણાકીય અધિનિયમ 1997 દ્વારા નિર્ધારિત કરના દરો અનુસાર પાછલા વર્ષની આવકનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે.

1.11 પાછલું વર્ષ:

જે વર્ષ દરમિયાન આવક થઈ હોય તેને પાછલું વર્ષ કહેવામાં આવે છે. સામાન્ય માણસની ભાષામાં, વર્તમાન નાણાકીય વર્ષને પાછલું વર્ષ કહેવામાં આવે છે. નાણાકીય વર્ષ 1 એપ્રિલથી શરૂ થાય છે અને આગામી વર્ષની 31 માર્ચ સમાપ્ત થાય છે.

પાછલું વર્ષની વ્યાખ્યા: આ કાયદાના હેતુઓ માટે, “પાછલું વર્ષ” નો અર્થ થાય છે.

- (ક) આકારણી વર્ષના તરત પહેલાનું નાણાકીય વર્ષ; અથવા
- (ખ) જો કરદાતાના હિસાબો ઉપરોક્ત નાણાકીય વર્ષની અંદરની તારીખ સુધી બનાવવામાં આવ્યા હોય, તો, કરદાતાના વિકલ્પ પર, આવી તારીખે પૂરા થતા બાર મહિના; અથવા
- (ગ) કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા વ્યવસાય અથવા વ્યક્તિઓના વર્ગ અથવા વ્યવસાયના કિસ્સામાં જે કલમ (ક) અથવા કલમ (ખ) માં આવતા નથી, બોર્ડ દ્વારા અથવા આ વતી બોર્ડ દ્વારા અધિકૃત કોઈપણ અધિકારી દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે તેવો સમયગાળો; અથવા
- (ઘ) ઉપરોક્ત નાણાકીય વર્ષમાં નવા સ્થાપિત થયેલા વ્યવસાય અથવા વ્યવસાયના કિસ્સામાં, વ્યવસાય અથવા વ્યવસાયની સ્થાપનાની તારીખથી શરૂ થતો સમયગાળો અને
 - (i) ઉપરોક્ત નાણાકીય વર્ષ સાથે સમાપ્ત થતો સમયગાળો, અથવા
 - (ii) જો કરદાતાના હિસાબો ઉપરોક્ત નાણાકીય વર્ષની અંદરની તારીખ સુધી બનાવવામાં આવ્યા હોય, તો, કરદાતાના વિકલ્પ પર, તે તારીખે સમાપ્ત થતો સમયગાળો, અથવા

- (iii) કલમ (c) હેઠળ નિર્ધારિત સમયગાળા સાથે સમાપ્ત થતો સમયગાળો, જો કોઈ હોય, જે કેસ હોય; અથવા
- (ચ) ઉપરોક્ત નાણાકીય વર્ષ પહેલાંના બાર મહિનામાં નવા સ્થાપિત થયેલા વ્યવસાય અથવા વ્યવસાયના કિસ્સામાં
- (i) જો કરદાતાના હિસાબ ઉપરોક્ત નાણાકીય વર્ષ દરમિયાન કોઈ તારીખ સુધી કરવામાં આવ્યા હોય અને વ્યવસાય અથવા વ્યવસાયની સ્થાપનાની તારીખથી આવી તારીખ સુધીનો સમયગાળો બાર મહિનાથી વધુ ન હોય, તો, કરદાતાના વિકલ્પ પર, આ સમયગાળો, અથવા
- (ii) જો કલમ (c) હેઠળ કોઈ સમયગાળો નક્કી કરવામાં આવ્યો હોય, તો વ્યવસાય અથવા વ્યવસાયની સ્થાપનાની તારીખથી શરૂ થતો સમયગાળો અને તે સમયગાળા સાથે સમાપ્ત થતો સમયગાળો, જેમ બને તેમ; અથવા
- (છ) જ્યાં કરદાતા પેઢીમાં ભાગીદાર હોય અને પેઢીનું મૂલ્યાંકન આ રીતે કરવામાં આવ્યું હોય, તો પછી, પેઢીની આવકમાં કરદાતાઓના હિસ્સાના સંદર્ભમાં, પેઢીની આવકના મૂલ્યાંકન માટે પાછલા વર્ષ તરીકે નક્કી કરાયેલ સમયગાળો; અથવા
- (જ) જીવન વીમા વ્યવસાયમાંથી નફા અને લાભના સંદર્ભમાં, વીમા અધિનિયમ, 1938 હેઠળ, અથવા જીવન વીમા નિગમ અધિનિયમ, 1956 ની કલમ 43 સાથે વાંચેલા તે અધિનિયમ હેઠળ, આકારણી વર્ષ પહેલાંનું વર્ષ.
- (2) જ્યાં કરદાતાએ ઉપરોક્ત નાણાકીય વર્ષમાં નવો વ્યવસાય અથવા વ્યવસાય સ્થાપ્યો હોય અને તેના હિસાબો આકારણી વર્ષમાં એક તારીખ સુધીના સમયગાળા માટે બનાવવામાં આવ્યા હોય જે આવી સ્થાપનાની તારીખથી બાર મહિનાથી વધુ ન હોય, તો, પેટા-કલમ (i) ના કલમ (d) ના પેટા-કલમ (iii) માં સમાવિષ્ટ કંઈપણ હોવા છતાં, કરદાતાએ વ્યવસાય અથવા વ્યવસાયના સંદર્ભમાં, તેના વિકલ્પ પર, તે કલમ હેઠળ ઉપરોક્ત આકારણી વર્ષ માટે કોઈ પાછલું વર્ષ ન હોવાનું માનવામાં આવશે અને આવા વિકલ્પ, તાત્કાલિક અનુગામી આકારણી વર્ષના સંબંધમાં, પેટા-કલમ (1) ના કલમ (e) ના પેટા-કલમ (i) હેઠળ ઉપયોગમાં લેવાયેલા વિકલ્પ તરીકે અસરકારક રહેશે.
- (3) આ કલમની અન્ય જોગવાઈઓને આધીન, કરદાતા પાસે તેની આવકના અલગ સ્ત્રોતોના સંદર્ભમાં અલગ-અલગ પાછલા વર્ષો હોઈ શકે છે.
- (4) જ્યાં આવકના ચોક્કસ સ્ત્રોતના સંદર્ભમાં અથવા નવા સ્થાપિત થયેલા વ્યવસાય અથવા વ્યવસાયના સંદર્ભમાં, કરદાતાએ એકવાર કલમ (b) અથવા કલમ (d) ના પેટા-કલમ (ii) અથવા પેટા-કલમ (1) ના કલમ (e) ના પેટા-કલમ (i) હેઠળ વિકલ્પનો ઉપયોગ કર્યો હોય અથવા એક વખત આકારણી કરવામાં આવી હોય, તો તે સ્ત્રોતના સંદર્ભમાં, અથવા, જેમ બને તેમ, વ્યવસાય અથવા વ્યવસાય, આવકવેરા અધિકારીની સંમતિ

આવકવેરો અને જી.એસ.ટી.

અને આવકવેરા અધિકારી લાદવા માટે યોગ્ય લાગે તેવી શરતો સિવાય, તેને લાગુ પડતા “પાછલા વર્ષ” શબ્દનો અર્થ બદલવાનો હકદાર રહેશે નહીં.

❖ સ્વાધ્યાય

MCQ (Multiple Choice Questions)

1. કર શું છે?

- (A) દંડ (B) સરકારને ફરજિયાત ચુકવણી
(C) લોન (D) દાન

જવાબ: (B) સરકારને ફરજિયાત ચુકવણી

2. ભારતમાં આવકવેરો કઈ સરકાર વસૂલ કરે છે?

- (A) રાજ્ય સરકાર (B) સ્થાનિક સ્વરાજ્ય
(C) કેન્દ્ર સરકાર (D) ખાનગી સંસ્થા

જવાબ: (C) કેન્દ્ર સરકાર

3. આવકવેરો કયા આધારે વસૂલ થાય છે?

- (A) ઉંમર (B) આવક (C) ધંધો (D) ખર્ચ

જવાબ: (B) આવક

4. નીચેમાંથી કયો પ્રત્યક્ષ કર છે?

- (A) GST (B) કસ્ટમ ડ્યૂટી (C) આવકવેરો (D) એક્સાઈઝ

જવાબ: (C) આવકવેરો

5. પ્રત્યક્ષ કર કોણ ભરે છે?

- (A) ગ્રાહક (B) ઉત્પાદક
(C) જેની ઉપર કર લાગે છે તે જ (D) વેપારી

જવાબ: (C) જેની ઉપર કર લાગે છે તે જ

6. આવકવેરો કયા કાયદા હેઠળ વસૂલ થાય છે?

- (A) GST Act (B) Income Tax Act, 1961
(C) Companies Act (D) Finance Act

જવાબ: (B) Income Tax Act, 1961

7. નવી ટેક્સ રેજીમમાં કયું deduction મળતું નથી?

- (A) Standard Deduction (B) 80C
(C) Salary (D) Pension

જવાબ: (B) 80C

8. નવી ટેક્સ રેજીમમાં કયું allowed છે?

- (A) HRA (B) LTA
(C) Standard Deduction (D) 80C

જવાબ: (C) Standard Deduction

9. GST કયા પ્રકારનો કર છે?

- (A) પ્રત્યક્ષ (B) પરોક્ષ (C) વ્યક્તિગત (D) કોર્પોરેટ

જવાબ: (B) પરોક્ષ

1. નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ આપો

1. પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ કર વચ્ચેનો તફાવત લખો.
2. આવકવેરાની નવી કર વ્યવસ્થા સમજાવો.
3. 60 વર્ષથી ઓછી ઉંમરના વ્યક્તિગત કરદાતાની કર યોજના લખો.
4. બંને કર પ્રણાલીઓને વિગતવાર સમજાવો.
5. યોગ્ય ઉદાહરણો સાથે પ્રત્યક્ષ કરનો અર્થ સમજાવો.
6. આવકવેરા અધિનિયમ, 1961 પર નોંધ લખો.

2. નીચેના પર ટૂંકી નોંધ લખો:

1. સ્લેબ સિસ્ટમ
2. પ્રત્યક્ષ કર
3. એક્સાઈઝ ડ્યુટી
4. આવકવેરાના મૂલ્યાંકનની પદ્ધતિઓ
5. આવકવેરા અને સરચાર્જ
6. પરોક્ષ કર

એકમ-2 વ્યાખ્યાઓ

- 2.1 પરિચય
- 2.2 આકારણી
- 2.3 આવક
- 2.4 કુલ આવક
- 2.5 આકસ્મિક (કેઝ્યુઅલ) આવક
- 2.6 ડિવિડન્ડ
- 2.7 કરદાતા
- 2.8 વ્યક્તિઓ
- 2.9 મૂલ્યાંકન
- 2.10 કૃષિ આવક
- 2.11 કર આયોજન
- 2.12 કર વ્યવસ્થાપન
- 2.13 કર આયોજન અને કર વ્યવસ્થાપન વચ્ચેનો તફાવત
- 2.14 કરચોરી
- 2.15 કર ટાળવું
- 2.16 કર ચોરી અને કર ટાળવા વચ્ચે તફાવત
- ❖ સ્વાધ્યાય

2.1 પરિચય:

આ આવકવેરા કાયદામાં ઉપયોગમાં લેવાતા કેટલાક શબ્દો છે, જેને સ્પષ્ટતાની જરૂર છે અને અધિનિયમની કલમ-2 અને 3 મુજબ, જે આવા શબ્દોની વ્યાખ્યા આપે છે, જેમાંથી કેટલાક નીચે જાહેર કરવામાં આવ્યા છે. કાયદાની વિવિધ જોગવાઈઓ અને આ વ્યાખ્યાઓનો યોગ્ય અર્થઘટન કરવા માટે કાળજીપૂર્વક અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે.

આવકવેરો: કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા દરેક નાણાકીય વર્ષ માટે કરદાતાની પાછલા વર્ષ દરમિયાન કમાયેલી કુલ કરપાત્ર આવક પર એકત્રિત કરાયેલ કરને આવકવેરો કહેવામાં આવે છે.

2.2 આકારણી:

આ એક પ્રક્રિયા છે જે કરદાતાની આવકની શુદ્ધતા નક્કી કરે છે અને તેના દ્વારા ચૂકવવાપાત્ર કરની રકમનું મૂલ્યાંકન કરે છે અને કર જવાબદારી ગણવાની કે નાખવાની પ્રક્રિયા કરે છે.

2.3 આવક:

આવકવેરો આવક પર કર ગણવા કે નાખવામાં આવે છે; કાયદો સ્પષ્ટ રીતે વ્યાખ્યાયિત કરતો નથી કે આવક શું છે? આવક એટલે ચોક્કસ સ્ત્રોતમાંથી સમયાંતરે પ્રાપ્ત થતા કેટલાક નાણાકીય વળતર.

કલમ 2 (24) માં આપેલ આવકની વ્યાખ્યા સમાવિષ્ટ છે અને સંપૂર્ણ નથી. તે કહે છે કે “આવક” શબ્દમાં અમુક વસ્તુઓનો સમાવેશ થાય છે.

કલમ 2(24) આવકમાં

- i) નફો અને લાભ
- ii) ડિવિડન્ડ (W.E.F. 1-6-97, તેને સંપૂર્ણપણે કરમુક્ત કરવામાં આવે છે)
- iii) સખાવતી અથવા ધાર્મિક હેતુ માટે બનાવેલા ટ્રસ્ટ દ્વારા પ્રાપ્ત સ્વૈચ્છિક યોગદાન.
- iv) કોઈપણ લાભ અથવા નફાનું મૂલ્ય પગારને બદલે છે.
- v) કંપનીમાંથી ડિરેક્ટર દ્વારા અથવા કંપનીમાં નોંધપાત્ર રસ ધરાવતી વ્યક્તિ દ્વારા અથવા ડિરેક્ટરના સંબંધી અથવા આવી વ્યક્તિ દ્વારા મેળવેલા કોઈપણ લાભ અથવા લાભનું મૂલ્ય.
- vi) જો કંપનીએ આ ચૂકવણી ન કરી હોત તો ડિરેક્ટર અથવા આવી અન્ય વ્યક્તિ દ્વારા ચૂકવવામાં આવતી જવાબદારી માટે આવી કંપની દ્વારા ચૂકવવામાં આવતી કોઈપણ રકમ.
- vii) અગાઉના વર્ષોના નુકસાન અને ખર્ચની મંજૂર રકમની વસૂલાત.
- viii) વ્યવસાય, વ્યવસાય અથવા વ્યવસાયમાંથી થતી આવક તરીકે આવકવેરાને પાત્ર રકમ.
- ix) વ્યવસાય અથવા વ્યવસાયમાંથી થતી આવક તરીકે કરપાત્ર કોઈપણ લાભ અથવા લાભનું મૂલ્ય.
- x) કલમ 45 હેઠળ વસૂલવામાં આવતો કોઈપણ મૂડી લાભ
- xi) મ્યુચ્યુઅલ વીમા કંપની અથવા સહકારી મંડળી દ્વારા હાથ ધરવામાં આવતા કોઈપણ વીમા વ્યવસાયનો નફો અને લાભ (કલમ - 44).
- xii) ચૂકવવામાં આવતી કોઈપણ વાર્ષિકીનું કોઈપણ વાર્ષિકી બાકી અથવા રૂપાંતરિત મૂલ્ય.
- xiii) લોટરી, કોસ વર્ડ, કોયડા, ઘોડાની દોડ સહિતની રેસ, પત્તાની રમતો અને કોઈપણ પ્રકારની અન્ય રમતો અથવા જુગાર અથવા કોઈપણ સ્વરૂપના ભાડામાંથી કોઈપણ જીત

xiv) કરદાતા દ્વારા તેના નોકરીદાતાઓ પાસેથી કર્મચારી કલ્યાણ ભંડોળમાં યોગદાન તરીકે પ્રાપ્ત થતી કોઈપણ રકમ. (જાન્યુઆરી 1-4-1988)

xv) ગેરકાયદેસર આવક પણ કરપાત્ર છે એટલે કે, દાણચોરી અને બેંક લૂંટ

2.4 કુલ આવક :

કુલ આવક (GTI) એ મૂળભૂત રીતે કોઈપણ કપાત અથવા કર લાગુ થાય તે પહેલાં તમે કમાતા તમામ નાણાંનો ફિલ્ટર ન કરેલો સરવાળો છે. કુલ આવક એ ચોક્કસ સમયગાળા દરમિયાન તમારા દ્વારા કમાયેલી બધી આવકનો કુલ સરવાળો છે. આવકવેરા અધિનિયમ 1961 ની કલમ 14 મુજબ, આવક પગાર, મકાન મિલકત, વ્યવસાય અને વ્યવસાયો, મૂડી લાભો અને અન્ય સ્ત્રોતો જેવા સ્ત્રોતોમાંથી ઉદ્ભવી શકે છે. એકવાર તમારી પાસે તમારો GTI થઈ જાય, પછી તમે તમારી કુલ આવક સુધી પહોંચવા માટે માન્ય કપાત અને મુક્તિઓ બાદ કરી શકો છો, જે તમારી કર જવાબદારી નક્કી કરવા માટે વપરાતી રકમ છે.

કુલ આવક શું છે?

કુલ આવક એ તમે કમાતા નાણાંની રકમ છે જે કરને આધીન છે. તે મૂળભૂત રીતે તમારી કુલ આવક (GTI) કોઈપણ માન્ય કપાત અને મુક્તિઓ બાદ કરે છે. કુલ આવક અથવા TI એ એસેસીની આવક છે જેના પર કર જવાબદારીની ગણતરી કરવામાં આવે છે. કરદાતાની કુલ આવક મેળવવા માટે, કરદાતાની કુલ આવકની ગણતરી કરવી પડશે.

2.5 આકસ્મિક (કેઝ્યુઅલ) આવક:

- i) કેઝ્યુઅલ આવક એ આવક છે જે અણધારી હોય છે. તે આવકના નિયમિત સ્ત્રોતમાંથી પ્રાપ્ત થતી નથી. કાયદા અનુસાર, કોઈપણ આવક જે કેઝ્યુઅલ અને બિન-રિકરિંગ પ્રકૃતિની હોય તે આકસ્મિક આવક છે.
- ii) આકાશની વર્ષ 1972-73 સુધી, આકસ્મિક આવક સંપૂર્ણપણે કરમુક્ત હતી, પરંતુ હવે આકસ્મિક આવક કરપાત્ર છે.
- iii) લોટરી, કોસર્વડ કોયડા, ઘોડાની દોડ સહિતની રેસમાંથી કુલ જીત (રેસના ઘોડા રાખવા અને જાળવવાની પ્રવૃત્તિમાંથી થતી આવક સિવાય.), પત્તાની રમતો અને કોઈપણ પ્રકારની અન્ય રમતો અથવા જુગાર અથવા સટ્ટાબાજીમાંથી 40% ના ફ્લેટ દરે આવકવેરો લાગુ પડશે (કોઈપણ ખર્ચ બાદ કર્યા વિના).
- iv) આકસ્મિક (કેઝ્યુઅલ) આવક ફક્ત પ્રથમ રૂ. 5000 ની હદ સુધી મુક્ત છે. જો કે, ઘોડાની દોડ સહિતની રેસમાંથી જીત માત્ર રૂ. 2500 સુધી મુક્ત છે.
- v) આવી આકસ્મિક આવકમાંથી ખર્ચ તરીકે બધી રકમ કપાતપાત્ર છે. કાયદાની કલમ 10(3) મુજબ, લોટરીમાંથી જીતેલી કોઈપણ રસીદ જે કારણભૂત અને બિન-રિકરિંગ પ્રકારની હોય છે, જેમાં પાંચ હજાર રૂપિયા સુધીની રકમ કરપાત્ર રહેશે નહીં.

- vi) નીચેની આવક આકસ્મિક આવક તરીકે ગણવામાં આવતા નથી:-
- કાયદા હેઠળ વસૂલવામાં આવતા મૂડી લાભ.
 - વ્યવસાય અથવા વ્યવસાયમાંથી થતી રસીદો.
 - કર્મચારીના મહેનતાણામાં વધારાની રસીદો, દા.ત., બોનસ, કમિશન વગેરે.
- vii) એ નોંધવું જોઈએ કે ફક્ત એવી રસીદો જે રેકૉર્ડ થવાની શક્યતા નથી તેને આકસ્મિક (કેઝ્યુઅલ) આવક તરીકે ગણવામાં આવશે, દા.ત. જન્મદિવસની ભેટને કેઝ્યુઅલ આવક તરીકે ગણવામાં આવશે, પરંતુ ટેક્સી ડ્રાઈવરને મુસાફર પાસેથી મળેલી ટીપની રકમ આકસ્મિક (કેઝ્યુઅલ) આવક નથી, કારણ કે તે તેની વ્યવસાયિક આવકનો એક ભાગ છે.

2.6 ડિવિડન્ડ:

નાણાકીય કાયદા દ્વારા કરવામાં આવેલા સુધારા મુજબ, 1997 ના ડિવિડન્ડની આવક કલમ 10 (33) ના અંતર્ગત, 1-6-97 ના રોજ અથવા તે પછી પ્રાપ્ત થતી આવકને છરૂ 1998-99 થી સંપૂર્ણપણે મુક્ત ગણવામાં આવશે

કલમ 2(22) વ્યાખ્યાયિત ડિવિડન્ડ. કાયદામાં આપવામાં આવેલી ડિવિડન્ડની વ્યાખ્યા સંપૂર્ણ નથી, સામાન્ય રીતે ડિવિડન્ડનો અર્થ કંપનીના નફામાં તેના શેરધારકોને આપવામાં આવતો હિસ્સો થાય છે. પરંતુ કાયદામાં કંપની દ્વારા ‘ડિવિડન્ડ’ ના અર્થમાં કેટલીક અન્ય ચુકવણીઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આ વ્યાખ્યા અનુસાર “ડિવિડન્ડ” માં

- કંપની દ્વારા કંપનીના સંચિત નફાનું કોઈપણ વિતરણ. જો આવા વિતરણમાં કંપનીની સંપત્તિઓ મુક્ત કરવાની જરૂર હોય (બોનસ શેરનો સમાવેશ ડિવિડન્ડ શબ્દમાં થતો નથી, કારણ કે તેમાં કંપનીના કાયદાની મુક્તિની જરૂર હોતી નથી)'
- કંપની દ્વારા સંચિત નફામાંથી તેના શેરધારકોને કોઈપણ સ્વરૂપમાં ડિપોઝિટ પ્રમાણપત્રોના ડિબેન્ચરનું વિતરણ, પછી ભલે તે મૂડીકૃત હોય કે ન હોય અને
 - સંચિત નફામાંથી તેના પ્રેફરન્સ શેરધારકોને બોનસ તરીકે શેરનું કોઈપણ વિતરણ, પછી ભલે તે મૂડીકૃત હોય કે ન હોય.
- કંપની દ્વારા લિક્વિડેશન પર તેના શેરધારકોને કરવામાં આવેલ કોઈપણ વિતરણ, તેના લિક્વિડેશન પહેલાં તરત જ સંચિત નફામાંથી, ભલે તે મૂડીકૃત હોય કે ન હોય. જો કંપની તેની શેરમૂડી ઘટાડે છે અને તેના શેરમૂડીનો એક ભાગ તેના શેરધારકોને પરત કરે છે, તો તે ડિવિડન્ડ માનવામાં આવે છે, જેટલી હદ સુધી કંપની સંચિત નફો ધરાવે છે.
- એવી કંપની દ્વારા શેરધારકને (કંપનીમાં નોંધપાત્ર હિત ધરાવતા) લોનના એડવાન્સ દ્વારા ચુકવણી જેમાં જાહેર જનતાનું નોંધપાત્ર હિત નથી. જો કે, નાણાં ધીરનાર કંપની

દ્વારા આવા શેરધારકને આપવામાં આવેલી લોન અથવા એડવાન્સ ‘ડિવિડન્ડ’ ગણવામાં આવતી નથી.

નોંધ: ઉપરોક્ત આઈટમ (iii અને iv) માં ‘ડિવિડન્ડ’ માં સંપૂર્ણ રોકડ વિચારણા માટે જારી કરાયેલા શેરના સંદર્ભમાં કરવામાં આવેલ વિતરણનો સમાવેશ થતો નથી, શું શેર ધારક લિક્વિડેશનની સ્થિતિમાં સરપ્લસ સંપત્તિમાં ભાગ લેવા માટે હકદાર નથી. કલમ 2(22) (e) માં જણાવ્યા મુજબ ડિવિડન્ડની માનવામાં આવેલી આવક કલમ 10(33) હેઠળ મુક્ત નથી.

2.7 કરદાતા :

કલમ 2(27), કરદાતા એવી વ્યક્તિ છે જેના દ્વારા આ કાયદા હેઠળ કોઈપણ કર અથવા અન્ય કોઈપણ રકમ ચૂકવવાપાત્ર હોય છે, અન્ય કોઈપણ રકમમાં વ્યાજ, દંડ વગેરેનો સમાવેશ થઈ શકે છે.

કલમ 2(27) હેઠળ કરદાતા શબ્દમાં

- A) કરદાતા એવી વ્યક્તિ છે જેના દ્વારા આ કાયદા હેઠળ કોઈપણ કર અથવા અન્ય કોઈપણ રકમ ચૂકવવાપાત્ર છે. કોઈપણ અન્ય રકમમાં વ્યાજ, દંડ, ફિન્જ લાભો વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.
- B) દરેક વ્યક્તિ જેના સંબંધમાં આ કાયદા હેઠળ કોઈપણ કાર્યવાહીના આકારણી વર્ષ માટે કરવામાં આવી છે
તેની આવક અન્ય કોઈપણ વ્યક્તિની આવક તેને થયેલ નુકસાન તેને અથવા આવી અન્ય વ્યક્તિને બાકી રહેલી રિફંડની રકમ
- C) કરદાતા તરીકે ગણવામાં આવે છે જેમાં સામેલ હશે.
ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટી બિન-નિવાસીનો કાનૂની પ્રતિનિધિ સગીર, પાગલ અથવા મૂર્ખ વતી કાનૂની વાલી અથવા મેનેજર કોર્ટ ઓફ વોર્ડ્સ/સત્તાવાર ટ્રસ્ટી.
- D) ડિફોલ્ટ કરદાતા તરીકે ગણવામાં આવે છે
એવી વ્યક્તિ જે TDS કાપવામાં અને મોકલવામાં નિષ્ફળ જાય છે
એવી વ્યક્તિ જે કર અને માંગવામાં આવેલી કોઈપણ અન્ય રકમ ચૂકવવામાં નિષ્ફળ જાય છે

2.8 વ્યક્તિઓ:

“આકારણી” ની વ્યાખ્યા આપતી વખતે આપણે જોયું છે કે કાયદા મુજબ કરદાતા એ વ્યક્તિ છે જેના દ્વારા કોઈપણ કર ચૂકવવામાં આવે છે. તેથી ‘વ્યક્તિ’ શબ્દનો અર્થ સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે. કાયદાની કલમ 2(31) માં વ્યક્તિની સમાવિષ્ટ વ્યાખ્યા નીચે મુજબ આપવામાં આવી છે:

“વ્યક્તિ” નો સમાવેશ થાય છે.

- i) વ્યક્તિ
- ii) હિન્દુ અવિભાજિત પરિવાર
- iii) કંપની
- iv) પેઢી
- v) વ્યક્તિઓનું સંગઠન અથવા વ્યક્તિઓનું જૂથ, ભલે તે સમાવિષ્ટ હોય કે ન હોય, વ્યક્તિનું સંગઠન એટલે એવું સંગઠન જેમાં વ્યક્તિઓ આવક, નફો અથવા લાભના કોઈપણ સામાન્ય ઉદ્દેશ્ય માટે હાથ મિલાવે છે. (સી. જે. ટી. વી/એસ. ઈન્દ્ર બાલકૃષ્ણ)
- vi) સ્થાનિક સત્તા
- vii) ઉપરોક્તમાં સમાવિષ્ટ ન હોય તેવી દરેક કૃત્રિમ ન્યાયિક વ્યક્તિ, દા.ત. વૈધાનિક કોર્પોરેશન અથવા હિન્દુ આદર્શ દા.ત. (તિરુપતિના બાલાજી) આ કલમ હેઠળ આકારણીપાત્ર છે.
- viii) વ્યાખ્યા 1961 ના કાયદા દ્વારા ઉમેરવામાં આવી છે અને તેને સંપૂર્ણ બનાવવામાં આવી છે. છેલ્લા પેટા-કલમમાં યુનિવર્સિટી, બાર કાઉન્સિલ વગેરે જેવા તમામ કૃત્રિમ વ્યક્તિઓને કર ચૂકવવા માટે જવાબદાર બનાવવામાં આવ્યા છે.

કંપની: કલમ 2 (17) માં આપેલી કંપનીની વ્યાખ્યા ખૂબ જ વ્યાપક છે અને તેમાં સંસ્થા તરીકે સંગઠન વગેરે જેવી સમાવિષ્ટ સંસ્થાઓનો પણ સમાવેશ થાય છે. કંપનીની મૂળભૂત લાક્ષણિકતા એ છે કે આવકવેરો વસૂલવા માટે કોઈ મુક્તિ મર્યાદા નથી. તેનો અર્થ એ છે કે કંપનીએ તેની નાની આવક ગમે તેટલી હોય આવકવેરો ચૂકવવો પડશે. બીજું, આવકવેરો કંપનીની કુલ આવક પર એક જ ફ્લેટ દરે વસૂલવામાં આવે છે. કાયદા અનુસાર ‘કંપની’ નો અર્થ

- i) કોઈપણ ભારતીય કંપની, અથવા
- ii) ભારતની બહાર સમાવિષ્ટ કોઈપણ કંપની.
- iii) કોઈપણ સંસ્થા, સંગઠન અથવા સંસ્થા જે 1-4-1970 થી અથવા તે પહેલાં શરૂ થતા કોઈપણ આકારણી વર્ષ માટે આ કાયદા હેઠળ કંપની તરીકે આકારણીપાત્ર હતી.
- iv) કોઈપણ સંસ્થા, સંગઠન અથવા સંસ્થાને કંપની તરીકે ગણવામાં આવશે જો બોર્ડે તેને કંપની તરીકે જાહેર કરી હોય, તો આવી સંસ્થા ભારતીય અથવા બિન-ભારતીય હોઈ શકે છે અથવા તે સમાવિષ્ટ થઈ શકે છે કે નહીં.

ભારતીય કંપની: - કલમ 2(26) માં તેને નીચે મુજબ વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવી છે:
“ભારતીય કંપની” નો અર્થ કંપની અધિનિયમ, 1956 હેઠળ રચાયેલી અને નોંધાયેલ

કંપની છે અને તેમાં (1) કોઈપણ અગાઉના કંપની કાયદા (જમ્મુ અને કાશ્મીર સિવાય) હેઠળ રચાયેલી અને નોંધાયેલ કંપનીનો સમાવેશ થાય છે, જે ત્યાં લાગુ કોઈપણ કાયદા હેઠળ રચાયેલી અને નોંધાયેલ કંપની છે.

- v) દાદરા અને નગર હવેલી, ગોવા, દમણ અને દીવ અને પોંડિચેરીના કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના કિસ્સામાં, ત્યાં લાગુ કાયદા હેઠળ રચાયેલી અને નોંધાયેલ કંપની. એ નોંધવું મહત્વપૂર્ણ છે કે ઉપરોક્ત તમામ કિસ્સાઓમાં કંપની, કોર્પોરેશન વગેરેનું રજિસ્ટર્ડ કાર્યાલય અથવા મુખ્ય કાર્યાલય ભારતીય ભાષામાં હોવું આવશ્યક છે..

2.9 મૂલ્યાંકન:

તે કરદાતાની આવકની શુદ્ધતા નક્કી કરવાની અને તેના દ્વારા ચૂકવવાપાત્ર કરની રકમનું મૂલ્યાંકન કરવાની અને કર જવાબદારી ગણવાની પ્રક્રિયાની પ્રક્રિયા છે. કલમ 2(8) મુજબ, મૂલ્યાંકન શબ્દમાં પુનઃમૂલ્યાંકનનો પણ સમાવેશ થાય છે.

2.10 કૃષિ આવક:

કૃષિમાંથી થતી આવકને આવકવેરામાંથી મુક્તિ આપવામાં આવે છે. તેને આવકવેરામાંથી મુક્તિ આપવી પડશે, કારણ કે ભારતીય સંસદને બંધારણ હેઠળ કૃષિ આવક પર કર લાદવાની કોઈ સત્તા નથી. ફક્ત રાજ્ય વિધાનસભાઓને જ કૃષિ આવક પર કોઈપણ કર લાદવાની સત્તા છે. કૃષિ આવકને આવકવેરામાંથી સંપૂર્ણપણે મુક્તિ આપવામાં આવી હતી. જો કે, 1973 થી, કરપાત્ર આવક પર લાગુ પડતો દર નક્કી કરવાના મર્યાદિત હેતુ માટે કરદાતાની કુલ આવકમાં કૃષિ આવકનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

કલમ 2(1-A) માં કૃષિ આવકને કૃષિ આવકના અર્થ મુજબ વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવી છે.

- I. કોઈપણ ભાડું અથવા આવક (a) જમીનમાંથી મેળવેલી હોવી જોઈએ, (b) જમીન ભારતમાં સ્થિત હોવી જોઈએ અને (c) જમીનનો ઉપયોગ કૃષિ હેતુઓ માટે થવો જોઈએ.
- II. આવી જમીનમાંથી ખેતી દ્વારા મેળવેલી કોઈપણ આવક, એટલે કે, વાસ્તવિક ખેતી દ્વારા અથવા કોઈ કૃષિ પ્રક્રિયાના પ્રદર્શન દ્વારા જે ઉત્પાદનને બજારમાં લઈ જવા માટે યોગ્ય બનાવે છે અથવા ઉત્પાદનના વેચાણ દ્વારા, જેના પર ઉલ્લેખિત પ્રક્રિયા સિવાય અન્ય કોઈ પ્રક્રિયા કરવામાં આવી નથી.
- III. આવી કોઈપણ જમીનના ભાડા અથવા આવકમાંથી પ્રાપ્ત થતી કોઈપણ માલિકીની અને કબજા હેઠળની ઈમારતમાંથી મેળવેલી કોઈપણ આવક.
- IV. કેટલીક શરતોને આધીન, ખેતરના મકાનમાંથી મેળવેલી આવકને કૃષિ આવક તરીકે ગણવામાં આવે છે: મકાન આવી જમીન પર હોવું જોઈએ અથવા આવી જમીનની નજીક હોવું જોઈએ અને તે એવી ઈમારત હોવી જોઈએ જે ભાડું અથવા મહેસૂલ મેળવનારને રહેઠાણ અથવા ભંડાર તરીકે અથવા જમીન સાથેના તેના જોડાણને કારણે

અન્ય આઉટ-બિલ્ડિંગ તરીકે જરૂરી હોય, અને જમીન ભારતમાં જમીન મહેસૂલ અનુસાર આકારણી થવી જોઈએ અથવા સ્થાનિક દરને આધીન હોવી જોઈએ. જો જમીન મહેસૂલ અનુસાર આકારણી ન થતી હોય અથવા સ્થાનિક દરને આધીન ન હોય, તો તેણે આ બે શરતોમાંથી કોઈપણ એકને પૂર્ણ કરવી જોઈએ, જેમ કે, (1) જમીન 10,000 થી ઓછી ન હોય તેવી મ્યુનિસિપાલિટી/કેન્ટોનમેન્ટ બોર્ડના અધિકારક્ષેત્રમાં સ્થિત ન હોવી જોઈએ અથવા (2) જમીન 8 કિ.મી.ના અંતરે સ્થિત હોવી જોઈએ. મ્યુનિસિપાલિટી અથવા કેન્ટોનમેન્ટ બોર્ડની સ્થાનિક મર્યાદાથી આપણે નીચે કૃષિ આવકના વિવિધ ઘટકોની વિગતવાર ચર્ચા કરીએ છીએ

ભાડું અથવા આવક	જમીનમાંથી થતી આવક	મકાનમાંથી થતી આવક
1. તે જમીનમાંથી મેળવેલું હોવું જોઈએ.	1. આવક ખેતી દ્વારા મેળવેલી હોવી જોઈએ અથવા	1. મકાન ખેડૂત દ્વારા રહેતું હોવું જોઈએ.
2. જમીન ભારતમાં આવેલી હોવી જોઈએ.	2. આવક કૃષિ પેદાશોના પ્રક્રિયામાંથી મેળવવી જોઈએ.	2. તે જમીન ન હોવી જોઈએ કે જમીનની નજીક ન હોવી જોઈએ.
3. જમીનનો ઉપયોગ કૃષિ હેતુ માટે થવો જોઈએ. વિસ્તારોની બહાર સ્થિત હોવી જોઈએ.	3. આવક કૃષિ પેદાશોના વેચાણ દ્વારા મેળવવી જોઈએ (1) ખેતી દ્વારા અથવા (2) ભાડાના પ્રકાર દ્વારા.	3. ખેડૂતને રહેણાંક મકાન, ભંડાર મકાન અથવા અન્ય મકાન તરીકે તેની જરૂર હોવી જોઈએ.
		4. જમીનનું મૂલ્યાંકન જમીન મહેસૂલ અથવા સ્થાનિક દરે થવું જોઈએ.
		5. જો તે જમીન મહેસૂલ અથવા સ્થાનિક દરે ન થાય, તો તે શહેરી જણાય.

1. **જમીનમાંથી મળતું ભાડું અને આવક:** જમીનનો માલિક પોતે જમીન ખેતી કરતો હોવો જરૂરી નથી. જો તેણે જમીન અન્ય કોઈ વ્યક્તિને ખેતી માટે આપી હોય, તો તેને મળતું ભાડું કૃષિ આવક તરીકે ગણવામાં આવે છે. ભાડું રોકડ અથવા વસ્તુમાં મળી શકે છે, એટલે કે, ઉત્પાદનમાં હિસ્સો. બીજું, એ જરૂરી નથી કે ભાડું અથવા મહેસૂલ મેળવનાર વ્યક્તિ પોતે જમીનનો માલિક હોય. જો ભાડૂતને પેટા-ભાડૂતમાંથી આવું ભાડું અથવા આવક મળે છે, તો તેને કૃષિ આવક તરીકે ગણવામાં આવશે.
2. **(i) ખેતીમાંથી મેળવેલી આવક :** ખેતીના હેતુ માટે વપરાતી જમીનમાંથી મેળવેલી આવકને ખેતીની આવક ગણવામાં આવે છે. પરંતુ ‘કૃષિ’ અથવા ‘કૃષિ’ હેતુ શું છે તેનો કાયદામાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો નથી. તેથી, ‘કૃષિ હેતુ’ શબ્દની સ્પષ્ટતા માટે આપણે

C.I.T. વિરુદ્ધ રાજા બિનય કુમાર સુહાસ રોય (1957) માં સુપ્રીમ કોર્ટના મહત્વપૂર્ણ નિર્ણય પર આધાર રાખવો પડશે.

- a) **મૂળભૂત કામગીરી:** કૃષિ તેના પ્રાથમિક અર્થમાં જમીનની ખેતી, જમીન ખેડવી, બીજ વાવવાં, વાવેતર અને જમીન પર સમાન કામગીરીનો ઉલ્લેખ કરે છે. આ મૂળભૂત કામગીરી છે જેમાં માનવ કૌશલ્ય અને શ્રમની જરૂર પડે છે.
 - b) **અનુગામી કામગીરી.** તેમાં નીંદણ, માટી ખોદવી, વાડ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. જો આ અનુગામી કામગીરીને મૂળભૂત કામગીરી સાથે જોડવામાં આવે, તો તેમને ‘કૃષિ’ તરીકે પણ ગણવામાં આવશે.
 - c) કૃષિ પેદાશોમાં અનાજ, શાકભાજી, ફળો ઉપરાંત વાવેતર, તમાકુ, શેરડી, મગફળી વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.
 - d) વન ઉત્પાદનોમાં એવી વસ્તુઓનો સમાવેશ થાય છે જે કોઈપણ માનવ કૌશલ્ય અને શ્રમ ઉગાડે છે, તેથી સ્વયંભૂ વૃદ્ધિના વન વૃક્ષોમાંથી થતી આવકનો સમાવેશ કૃષિ આવકમાં કરવામાં આવશે નહીં. જો કે, જો વૃક્ષો વાવવામાં આવે અને વેચવામાં આવે, તો તેને કૃષિ આવક તરીકે ગણવામાં આવશે.
 - e) કૃષિમાં રોકાયેલી કંપની દ્વારા વિતરિત ડિવિડન્ડને શેરધારકોના હાથમાં કૃષિ આવક તરીકે ગણવામાં આવશે નહીં.
 - (ii) કૃષિ પેદાશોની પ્રક્રિયામાંથી થતી આવક: અમુક કૃષિ પેદાશો વેચાણપાત્ર સ્થિતિમાં નથી હોતી અને તેમને બજારમાં લાવવા માટે પ્રક્રિયા કરવી પડે છે, દા.ત. કપાસ, જિનિંગ કરવું પડે છે. આવી પ્રક્રિયામાંથી મેળવેલી કોઈપણ આવકને પણ કૃષિ આવક ગણવામાં આવશે.
 - (iii) કૃષિ પેદાશોના વેચાણમાંથી થતી આવક: કૃષિ પેદાશોના વેચાણમાંથી મેળવેલી આવક કૃષિ આવક છે. તે ભારતમાં આવેલી જમીનમાંથી ઉભી થતી જોઈએ અને જમીનનો ઉપયોગ કૃષિ હેતુઓ માટે થવો જોઈએ. ઉપરોક્ત ઉલ્લેખિત કૃષિ પ્રક્રિયા સિવાય અન્ય કોઈ પ્રક્રિયા આવી પેદાશો પર કરવામાં આવી ન હોવી જોઈએ. આવી કોઈપણ ઉત્પાદન પ્રક્રિયા કરવામાં આવે છે, તો આવકને આંશિક રીતે કૃષિ ગણવામાં આવશે.
3. **મકાનમાંથી મેળવેલી આવક:** ખેતીના હેતુ માટે ઉપયોગમાં લેવાતી જમીન પર સ્થિત મકાનમાંથી મેળવેલી કોઈપણ આવકને પણ કૃષિ આવક તરીકે ગણવામાં આવે છે. પરંતુ નીચેની શરતો પૂરી કરવી આવશ્યક છે.
1. મકાન ખેતીની જમીન પર હોવું જોઈએ અથવા આવી જમીનની નજીક હોવું જોઈએ.
 2. મકાન જમીન સાથેના જોડાણને કારણે રહેણાંક મકાન અથવા ભંડાર તરીકે અથવા અન્ય બાહ્ય મકાન તરીકે હોવું જોઈએ.

2. જમીન ભારતમાં જમીન મહેસૂલ મુજબ આકારણી થયેલ હોવી જોઈએ અથવા સ્થાનિક દરને આધીન હોવી જોઈએ.
3. જો જમીન જમીન મહેસૂલ મુજબ આકારણી થયેલ ન હોય અથવા સ્થાનિક દરને આધીન ન હોય તો
 - a) આવી જમીન 10,000 કે તેથી વધુ વસ્તી ધરાવતા શહેરની નગરપાલિકાના અધિકારક્ષેત્રની બહાર સ્થિત હોવી જોઈએ, અથવા
 - b) જમીન આવી નગરપાલિકાના આઠ કિલોમીટરની મર્યાદાની બહાર સ્થિત હોવી જોઈએ.

(A) બિન-કૃષિ આવક નીચેની આવક, ભલે જમીનમાંથી પ્રાપ્ત થાય, તે કૃષિ આવક નથી કારણ કે તે ઉપરોક્ત વ્યાખ્યામાં આવરી લેવામાં આવતી નથી:

1. ખાણકામની રોયલ્ટીમાંથી આવક.
2. માછીમારીમાંથી આવક.
3. પથ્થરની ખાણોમાંથી આવક.
4. ઈંટ બનાવવા માટે માટીના વેચાણમાંથી આવક.
5. ડેરી અને પશુપાલનમાંથી આવક
6. ઉભા પાકની ખરીદીમાંથી આવક.
7. સિંચાઈના હેતુ માટે પાણી પુરવઠામાંથી આવક.
8. સ્વયંભૂ વૃદ્ધિ પામેલા વૃક્ષોના વેચાણમાંથી આવક.
9. કૃષિ ફાર્મના મેનેજરનું મહેનતાણું.
10. કૃષિમાં રોકાયેલી કંપની તરફથી ડિવિડન્ડ.
11. સામયિક બજારો યોજવા માટે વપરાતી જમીનમાંથી આવક.
12. ભાડૂઆત વતી જમીનમાલિક દ્વારા ઉત્પાદન વેચવા બદલ કમિશન મેળવવું.
13. વિદેશમાંથી કૃષિ આવક મેળવવી.
14. ખેતીની જમીનના ભાડાના બાકી વ્યાજ પર વ્યાજ.
15. માનવ એજન્સીના હસ્તક્ષેપ વિના સ્વયંભૂ વૃદ્ધિ પામેલા જંગલી ઘાસ, બીજ, વૃક્ષો, ફળો અને ફૂલોના વેચાણમાંથી આવક.
16. જમીનને પાણીથી ભરીને ઉત્પન્ન થયેલા વેચાણની આવક.
17. કૃષિ પેદાશોના રૂપમાં શાહુકાર દ્વારા મળતું વ્યાજ

18. પાક સંગ્રહ માટે ભાડે આપેલી જમીનમાંથી મેળવેલી આવક.
 19. કૃષિ જમીનના ટ્રાન્સફરના વિચારણા હેઠળ વ્યક્તિ દ્વારા પ્રાપ્ત થતી વાર્ષિક વાર્ષિકી, ભલે તે જમીન પર વસૂલવામાં આવતી હોય.
- (B) અંશતઃ કૃષિ આવક: એવી કેટલીક આવક છે જે ન તો સંપૂર્ણપણે કૃષિ આવક છે કે ન તો સંપૂર્ણપણે વ્યવસાયિક આવક. તેમાં આ કાયદામાં વ્યાખ્યાયિત કૃષિ આવકના કેટલાક તત્વનો સમાવેશ થાય છે અને તેથી તેમને અંશતઃ કૃષિ આવક તરીકે ગણવામાં આવે છે. નીચે મુજબની આવક છે;
1. આવા ખાંડ ફેક્ટરીઓમાંથી થતી આવકનો એક ભાગ જે પોતાના ખેતરોમાં શેરડી ઉગાડે છે. [સી.આઈ.ટી. વિરુદ્ધ ભોપાલ સુગર ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિ. (1970 અને 78 આઈ.ટી.આર. 209 (એમ.પી.)]
 2. ભારતમાં વેચનાર દ્વારા ઉગાડવામાં આવતી અને ઉત્પાદિત ચાના વેચાણમાંથી મેળવેલી આવકને 60% સુધી કૃષિ આવક ગણવામાં આવે છે અને બાકીના 40%ને બિન-કૃષિ આવક ગણવામાં આવે છે અને તેથી કરપાત્ર છે. (સી.આઈ.ટી. વિરુદ્ધ આર.એમ.ચિદમ્બરમ પિલ્લઈ (1977) અને 106 આઈ.ટી.આર. 292 (એસસી.)).
 3. આકારણી પર ઉગાડવામાં આવતા તમાકુમાંથી તૈયાર માલના વેચાણમાંથી થતી આવકનો એક ભાગ
- (C) નીચેની બાબતોને કૃષિ આવક ગણવામાં આવે છે:
1. ઉભા પાકને થયેલા નુકસાન માટે વીમા કંપની તરફથી મળેલ વળતર.
 2. ફૂલો અને લતા ઉગાડવાથી થતી આવક.
 3. કૃષિ કામગીરીમાં રોકાયેલી પેઢીમાંથી ભાગીદારના નફાના શેર.
 4. કૃષિ કામગીરીમાં રોકાયેલી પેઢીમાંથી ભાગીદારને મળેલી મૂડી પર વ્યાજ.
- (D) કૃષિ આવકનો સમાવેશ: આકારણી વર્ષ 1973-74 થી, કરદાતાની કૃષિ આવકને દર હેતુ માટે તેની બિન-કૃષિ આવકમાં સમાવવામાં આવે છે. આમ, જોકે કૃષિ આવક આવકવેરામાં મુક્ત છે, પરંતુ અન્ય આવક સાથે તેનો સમાવેશ કરવાથી કરદાતાની કર-જવાબદારી વધે છે.

2.11 કર આયોજન:

કર આયોજન એ એક વ્યૂહાત્મક પ્રક્રિયા છે જે વ્યક્તિની નાણાકીય બાબતોને એવી રીતે ઓપ્ટિમાઈઝ કરવા માટે રચાયેલ છે કે જે બધી કાયદેસર કપાત, મુક્તિ, ભથ્થાં અને છૂટને મહત્તમ બનાવે છે, જેના પરિણામે અંતે કર જવાબદારી ઓછી થાય છે. ઉદ્દેશ્ય એ છે કે સૌથી

અસરકારક કર આયોજન વ્યૂહરચનાઓ ઓળખવી અને તેમને વ્યક્તિની નાણાકીય પરિસ્થિતિમાં લાગુ કરવી, જ્યારે બધા લાગુ કર કાયદા અને નિયમોનું સંપૂર્ણ પાલન કરવું.

2.12 કર વ્યવસ્થાપન:

કર વ્યવસ્થાપન એ એક મહત્વપૂર્ણ પ્રક્રિયા છે જેનો ઉપયોગ કરદાતાઓ દ્વારા કર કાયદા અને નિયમોનું સંપૂર્ણ પાલન સુનિશ્ચિત કરવા માટે કરવામાં આવે છે. તે કર સંબંધિત પ્રવૃત્તિઓના તમામ પાસાઓને સમાવે છે, જેમાં દંડ, અપીલ, કાર્યવાહી અને કર કેસ સમાધાનનો સમાવેશ થાય છે. અસરકારક કર વ્યવસ્થાપન વ્યૂહરચના દ્વારા, વ્યક્તિઓ તેમના ભૂતકાળ, વર્તમાન અને ભવિષ્યના કર જવાબદારીઓનું વિશ્લેષણ કરી શકે છે જેથી તમામ લાગુ કાયદાઓનું સંપૂર્ણ પાલન સુનિશ્ચિત કરી શકાય અને દંડ અને વ્યાજ ચાર્જ ટાળી શકાય.

કર આયોજનથી વિપરીત, કર વ્યવસ્થાપન એ બધા કરદાતાઓ માટે ફરજિયાત આવશ્યકતા છે, જેના કારણે કર સંબંધિત તમામ પ્રવૃત્તિઓ પ્રત્યે સતર્ક અને અદ્યતન રહેવું જરૂરી બને છે. કર કાયદા અને નિયમોનું પાલન કરવામાં નિષ્ફળતા વ્યાજ દંડ અને અન્ય કાનૂની પરિણામોમાં પરિણમી શકે છે. આમ, કરદાતાઓએ આ સંબંધિત જોખમોને ટાળવા અને તમામ લાગુ કર કાયદા અને નિયમોનું સતત પાલન સુનિશ્ચિત કરવા માટે કર વ્યવસ્થાપનના તમામ પાસાંઓ સાથે સંપૂર્ણ રીતે માહિતગાર અને સંલગ્ન રહેવું જોઈએ.

2.13 કર આયોજન અને કર વ્યવસ્થાપન વચ્ચેનો તફાવત:

પાસું (Aspect)	કર આયોજન (Tax Planning)	કર વ્યવસ્થાપન (Tax Management)
મુખ્ય વ્યાખ્યા	કાયદાકીય જોગવાઈઓનો ઉપયોગ કરીને કાયદેસર રીતે ટેક્સની બચત કરવી.	સરકારના નિયમોનું પાલન કરવું, સમયસર રિટર્ન ભરવું અને હિસાબો સાચવવા.
મુખ્ય ધ્યાન	ટેક્સ ઘટાડવા પર: કઈ જગ્યાએ રોકાણ કરવાથી કે કઈ છૂટછાટ (Deductions) મેળવવાથી ટેક્સ ઓછો થશે તેના પર ધ્યાન અપાય છે.	કાયદાના પાલન પર: ગણતરી સાચી થાય, ભૂલો ન થાય અને પેનલ્ટી ન લાગે તેના પર ધ્યાન અપાય છે.
સમયગાળો (Timeline)	ભવિષ્યલક્ષી (Proactive): નાણાકીય વર્ષ પૂરું થાય તે પહેલાં અગાઉથી આયોજન કરવામાં આવે છે.	નિરંતર / ચાલુ પ્રક્રિયા: આમાં ભૂતકાળના રેકૉર્ડ્સ, વર્તમાનની ફાઈલિંગ અને નજીકની ડેડલાઈન સામેલ છે.
મુખ્ય વ્યૂહરચના	યોગ્ય જગ્યાએ રોકાણ (દા.ત. PPF, મ્યુચ્યુઅલ ફંડ ELSS, વીમો) અને બિઝનેસનું એવું માળખું ગોઠવવું જેથી ટેક્સ બચે.	સમયસર IT રિટર્ન (ITR) ભરવું, ઓડિટ કરાવવું, TDS કાપવો અને ટેક્સ નોટિસનો જવાબ આપવો.

મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય	ટેક્સનો બોજ ઓછો કરીને કમાણી કે નફો વધારવો.	કાનૂની મુશ્કેલીઓ, (Penalties) થી બચવું.
અભિગમ (Approach)	સ્વૈચ્છિક: આ તમારા નાણાકીય લક્ષ્યો પર આધારિત છે, ફરજિયાત નથી.	ફરજિયાત: દરેક કરદાતા માટે કાયદાકીય નિયમોનું પાલન કરવું ફરજિયાત છે.
સાધનો (Tools)	લૉગ-ટર્મ ઇન્વેસ્ટમેન્ટ પ્લાન્સ, ટેક્સ-સેવિંગ બોન્ડ્સ, ટ્રસ્ટ વગેરે.	એકાઉન્ટિંગ સોફ્ટવેર, બિલ/રસીદો, ટેક્સ ફોર્મ્સ અને કેલેન્ડર.
સંપત્તિ પર અસર	આ લાંબા ગાળે સંપત્તિ વધારવામાં (Wealth Creation) સીધી મદદ કરે છે.	આ દંડ અને વ્યાજ જેવા નુકસાન અટકાવીને પૈસાનો બગાડ રોકે છે.

2.14 કરચોરી:

કરચોરી એટલે છેતરપિંડીભર્યા પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરીને ગેરકાયદેસર રીતે ઓછો કર ચૂકવવાનો પ્રયાસ કરવો.

કરચોરીમાં તમારા નાણાકીય બાબતો વિશે ખોટું બોલવું, આવકના નિવેદનો છુપાવવા, વ્યવહારોના સારા રેકૉર્ડ ન રાખવા, તમારી પાસે ખરેખર કરતાં વધુ કર છૂટ છે તેવું કહેવું અથવા વ્યવસાયિક ખર્ચના ભાગ રૂપે વ્યક્તિગત ખર્ચ દર્શાવવાનો સમાવેશ થાય છે. કરચોરી ત્યારે થાય છે જ્યારે તમે કર અધિકારીઓને જાણી જોઈને છેતરો છો. તેઓ જે વિવિધ યુક્તિઓનો ઉપયોગ કરે છે તે અહીં છે:

આવક છુપાવવી: તમે જે પૈસા કમાવ છો તેના વિશે વાત ન કરવી, જેમ કે બાજુની નોકરીમાંથી રોકડ અથવા રોકાણોમાંથી વ્યાજ જેની તમે જાણ કરતા નથી.

કપાતને વધારે પડતી બતાવવી: એમ કહેવું કે તમે તમારા કામ માટે એવી વસ્તુઓ પર પૈસા ખર્ચ્યા છે જેનો તમે ખરેખર ખર્ચ કર્યો નથી અથવા તમે જે વ્યક્તિગત વસ્તુઓ માટે લાયક નથી તેના માટે કર છૂટનો દાવો કરવો. નકલી કર ફોર્મ સબમિટ કરવાના હેતુ માટે ખોટી માહિતી સાથે કર ફોર્મ મોકલવું.

2.15 કર ટાળવું:

કર ટાળવાનો અર્થ એ છે કે તમારે બાકી રહેલા કરની રકમ ઘટાડવા માટે કાનૂની યુક્તિઓનો ઉપયોગ કરવો. મૂળભૂત રીતે, તેનો અર્થ એ છે કે એક જ જગ્યાએ કર પ્રણાલીનો ઉપયોગ કરીને ઓછો કર ચૂકવીને પોતાને ફાયદો પહોંચાડવો. કર ટાળવાનો અર્થ એ છે કે કાયદાની મર્યાદામાં રહીને કર ચૂકવવાનું ટાળવા માટે નવા રસ્તાઓ શોધવા.

કાયદા દ્વારા મંજૂર તમામ કપાતનો દાવો કરવો, જેમ કે તબીબી ખર્ચ, દાન અને ચોક્કસ રોકાણ ખર્ચ. સ્પેશિયલ એકાઉન્ટ્સનો ઉપયોગ પીપીએફ અથવા એનપીએસ જેવા નિવૃત્તિ ભંડોળમાં નાણાં મૂકવા, જે તમને ઓછો કર ચૂકવવા દે છે.

ટેક્સ ક્રેડિટનો લાભ લેવો: ક્રેડિટ મેળવવી, જેમ કે શિક્ષણ ખર્ચ માટે, જે તમારા કર બિલને સીધા ઘટાડે છે.

2.16 કરચોરી અને કર ટાળવા વચ્ચેનો તફાવત :

(Parameters)	(Tax Evasion - કરચોરી)	કર ટાળવા (Tax Avoidance)
મુખ્ય ધ્યેય	ગેરકાનૂની રીતે ટેક્સ ચૂકવવામાંથી છટકી જવું અથવા ટેક્સ ન ભરવો.	કાયદાની મર્યાદામાં રહીને, તેના લૂપહોલ્સ (ખામીઓ) નો ઉપયોગ કરી ટેક્સ ઓછો કરવો.
કાનૂની સ્થિતિ (Legality)	સંપૂર્ણપણે ગેરકાનૂની અને ગુનો છે.	કાનૂની રીતે માન્ય છે, પરંતુ નૈતિક રીતે તેને યોગ્ય માનવામાં આવતું નથી.
ક્યારે થાય છે? (Occurrence)	સામાન્ય રીતે ટેક્સની જવાબદારી ઊભી થયા પછી (જેમ કે કમાણી છુપાવવી).	ટેક્સની જવાબદારી ઊભી થાય તે પહેલાં જ તેનું આયોજન કરી લેવામાં આવે છે.
વપરાતી પદ્ધતિઓ	ખોટી માહિતી આપવી, આવક છુપાવવી, નકલી બિલ બનાવવા અથવા હિસાબોમાં હેરાફેરી કરવી.	કાયદાની છટકાબારીઓનો ઉપયોગ કરવો, કાયદાના અર્થઘટનનો પોતાના ફાયદા માટે ઉપયોગ કરવો.
પરિણામ (Results)	પકડાઈ જવા પર ભારે દંડ, વ્યાજ, જેલની સજા અને પ્રતિષ્ઠાને નુકસાન થઈ શકે છે.	આમાં કોઈ કાનૂની પગલાં નથી લેવાતા, કારણ કે તમે કાયદો તોડ્યો નથી, માત્ર તેનો ફાયદો ઉઠાવ્યો છે.
સ્વભાવ (Nature)	આ એક કપટપૂર્ણ (Fraudulent) પ્રવૃત્તિ છે.	આ કાયદાકીય જોગવાઈઓની સાધનો તરીકે વપરાશ (Manipulation) કરવાની રીત છે.

❖ સ્વાધ્યાય

નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ લખો.

1. કરચોરી અને કર ટાળવા વચ્ચેનો તફાવત લખો.
2. કર આયોજન અને કર વ્યવસ્થાપન વચ્ચેનો તફાવત લખો.
3. કર વ્યવસ્થાપન વિગતવાર સમજાવો
4. કૃષિ આવક પર નોંધ લખો
5. કેઝ્યુઅલ આવક પર નોંધ લખો
6. ડિવિડન્ડ આવક પર નોંધ લખો

આવકવેરો અને જી.એસ.ટી.

નીચેના પર ટૂંકી નોંધ લખો:

1. પાછલું વર્ષ
2. આકારણી વર્ષ
3. આવકવેરો
4. આવક
5. કુલ આવક
6. કર આયોજન
7. કરચોરી
8. રિવિઝન્ડ આવક
9. કર વ્યવસ્થાપન
10. કૃષિ આવક
11. કેઝ્યુઅલ આવક
12. કુલ આવક
13. વ્યક્તિ

એકમ-3 કરમુક્ત આવકો

3.1 પ્રસ્તાવના

3.2 કરમુક્ત આવક, કપાત અને રાહત વચ્ચેનો તફાવત

3.3 સંપૂર્ણપણે કરમુક્ત આવક (કલમ -10)

3.4 આંશિક કરમુક્ત આવક

❖ સ્વાધ્યાય

3.1 પ્રસ્તાવના :

કોઈપણ દેશની અર્થવ્યવસ્થા માટે પ્રત્યક્ષ કરવેરા એ આવકનો એક મહત્વપૂર્ણ સ્ત્રોત માનવામાં આવે છે, પરંતુ તે જ સમયે દેશમાં નાણાંનો પ્રવાહ જળવાઈ રહે તે સુનિશ્ચિત કરવું જરૂરી છે. અર્થતંત્રને ગતિશીલ રાખવામાં નાણાંનો પ્રવાહ ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ ભાગ ભજવે છે.

આધુનિક આર્થિક વ્યવસ્થામાં સરકાર પોતાની આવકનો મોટો હિસ્સો આવકવેરા દ્વારા મેળવે છે. તેમ છતાં દરેક આવક પર કર વસૂલવામાં આવતો નથી. કેટલાક પ્રકારની આવકો ને સરકાર દ્વારા સંપૂર્ણ અથવા નિર્ધારિત મર્યાદા સુધી કરમાંથી મુક્ત રાખવામાં આવે છે. આવી આવકોને “કરમુક્ત આવકો” કહેવાય છે. ભારતમાં આવકવેરા વ્યવસ્થાનો અમલ અને વહીવટ મુખ્યત્વે Income Tax Department દ્વારા કરવામાં આવે છે અને નીતિ ઘડતર તથા માર્ગદર્શિકા માટે Central Board of Direct Taxes જવાબદાર હોય છે.

કરમુક્ત આવકોનો હેતુ માત્ર કરમાં રાહત આપવાનો નથી, પરંતુ સમાજના નબળા વર્ગને સુરક્ષા આપવી, બચતને પ્રોત્સાહન આપવું, કર્મચારીઓનું કલ્યાણ કરવું અને આર્થિક વિકાસને વેગ આપવાનો છે. આથી રોકડ પ્રવાહ જાળવવા માટે માત્ર આવક જ નહીં પરંતુ બચત અને રોકાણની પણ જરૂર પડે છે. આ માટે, સરકાર દ્વારા પ્રયાસો કરવામાં આવે છે કે કરદાતા દર વર્ષે તેની આવકનો અમુક ભાગ રોકાણમાં ખર્ચ કરે જેથી તેનો કરનો ભોજ ઓછો થાય. જો કરદાતા આમ કરે છે, તો તે તેની કુલ ચોખ્ખી કરપાત્ર આવક ઘટાડી શકશે. કરદાતાને પ્રોત્સાહન આપવા માટે આવકવેરા કાયદા હેઠળ કપાત, છૂટ અને કરમુક્ત અંગેની જોગવાઈઓ કરવામાં આવે છે.

આવકવેરા કાયદાની કલમ 10 એવી આવક સાથે વ્યવહાર કરે છે જે કરદાતાની કુલ કરપાત્ર આવકમાંથી મુક્તિ ધરાવે છે.

વ્યક્તિએ કેટલી કમાણી કરી છે?, તેમની કર જવાબદારીઓ કેટલી છે? અને વ્યક્તિ કેટલી રકમ મેળવે છે? તે સમજવા માટે કરવેરા કાયદો સમજવો આવશ્યક છે. જો કે, સરકાર દ્વારા આપવામાં આવતી કેટલીક છૂટછાટો ખરીદ શક્તિ વધારવામાં મદદ કરે છે. કર ઘટાડવામાં

મદદ કરતી છૂટછાટોમાં કરમુક્ત આવકનો પણ સમાવેશ થાય છે. તેના પર આવકવેરો ચૂકવવાની જરૂર નથી. આવી છૂટછાટનો બીજો ભાગ કપાત છે. વ્યક્તિ કર ઘટાડવા માટે તેમની આવકમાંથી ચોક્કસ શુલ્ક કાપી શકે છે.

કરમુક્ત આવક કોઈપણ કર પ્રણાલીનો મૂળભૂત પાસું છે, જે વિવિધ આર્થિક, સામાજિક અને નીતિગત ઉદ્દેશ્યો પ્રાપ્ત કરવાના સાધન તરીકે સેવા આપે છે. કરવેરાના ક્ષેત્રમાં, આવક અથવા નાણાકીય વ્યવહારોના ચોક્કસ સ્વરૂપોને વિશેષ દરજ્જો આપવામાં આવે છે, કરવેરામાંથી મુક્તિ આપવામાં આવે છે અને લાક્ષણિક આવકવેરા નિયમોના અવકાશની બહાર અસ્તિત્વમાં રહેવાની મંજૂરી આપવામાં આવે છે. આ મુક્તિઓ સરકારો દ્વારા ચોક્કસ વર્તણૂકોને પ્રોત્સાહન આપવા, ચોક્કસ જૂથોને ટેકો આપવા અથવા આર્થિક પ્રવૃત્તિઓને ઉત્તેજિત કરવા માટે સ્થાપિત કરવામાં આવે છે.

કરમુક્ત આવક એ ચોક્કસ પ્રકારની કમાણીનો ઉલ્લેખ કરે છે જે કરવેરાપાત્ર નથી. આ મુક્તિઓ ઘણીવાર વિવિધ સ્ત્રોતોનો સમાવેશ કરે છે, જેમાં ચોક્કસ ભથ્થાં, અનુદાન અને લાભોનો સમાવેશ થાય છે જેને સરકાર ચોક્કસ પ્રવૃત્તિઓને પ્રોત્સાહન આપવા અથવા ચોક્કસ જૂથોને ટેકો આપવા માટે બિન-કરપાત્ર તરીકે નિયુક્ત કરે છે.

આવકવેરા કાયદા મુજબ, બે પ્રકારની છૂટ છે.

(1) કરવેરામાંથી સંપૂર્ણ મુક્ત

(2) કરવેરામાંથી આંશિક મુક્ત

કરદાતાએ આવકવેરા રિટર્ન ફાઇલ કરતી વખતે કુલ આવક દર્શાવતી વખતે આવી કરમુક્ત આવકનો સમાવેશ કરવાની જરૂર નથી.

3.2 કરમુક્ત આવક, કપાત અને રાહત વચ્ચેનો તફાવત :

મુદ્દો	કરમુક્ત આવક (Exempt Income)	કપાત (Deduction)	રાહત (Rebate)
અર્થ	જે આવક પર કાયદા મુજબ સીધો કર લાગતો નથી, જે વ્યક્તિની કુલ આવકમાં ફાળો આપશે નહીં તેને કરમુક્ત આવક કહે છે.	કપાત એટલે વ્યક્તિની કુલ આવકમાંથી ચોક્કસ રકમ ઘટાડવાની છૂટ.	રાહત એટલે કર ગણ્યા પછી કરની રકમમાંથી સીધી ઘટાડવામાં આવતી છૂટ.
ક્યા તબક્કે લાભ મળે?	આવક ગણતરી વખતે જ લાભ મળે છે.	પહેલા આવક ગણાય છે, પછી તેમાંથી કપાત ઘટાડીને કરપાત્ર આવક નક્કી થાય છે.	અહીં આવક કે કરપાત્ર આવકમાં ફેરફાર થતો નથી, પરંતુ અંતિમ ભરવાપત્ર કર ઘટે છે. આમ, કર ગણ્યા પછી લાભ મળે છે.

અસર ક્યાં પડે છે?	આવક પર કર લાગતો નથી	કરપાત્ર આવક ઘટે છે	ભરવાનો કર ઘટે છે
સ્વરૂપ	આવકનો ભાગ જ કરમુક્ત હોય છે	ખર્ચ / બચત / રોકાણ સામે મળતી છૂટ	સરકાર દ્વારા આપવામાં આવતી વિશેષ રાહત
હેતુ	ચોક્કસ આવકોને પ્રોત્સાહન આપવું	બચત અને રોકાણને પ્રોત્સાહન આપવું	નીચી આવકવાળા કરદાતાને રાહત આપવી
સામાન્ય ઉદાહરણ	કૃષિ આવક, સ્કોલરશીપ	જીવન વીમા પ્રીમિયમ, PFમાં રોકાણ	કુલ આવક મર્યાદા સુધી હોય ત્યારે મળતી કરરાહત

3.3 સંપૂર્ણપણે કરમુક્ત આવક (કલમ -10) :

આવકવેરા કાયદાની કલમ 10 મોટાભાગની કરમુક્ત આવકની યાદી આપે છે, જેમાં કરમુક્ત ગણાતી આવકની યાદીનો સમાવેશ થાય છે.

1. કલમ 10(1)-કૃષિ આવક:

ભારતમાં આવેલી જમીનમાંથી થતી આવક, ભાડું અથવા આવકની રકમ, જેનો ઉપયોગ કૃષિ હેતુઓ માટે થાય છે, ખેતીની પ્રક્રિયામાંથી મેળવેલી આવક અને કૃષિ મિલકતમાંથી થતી આવક આનો અર્થ એ થાય કે જે વ્યક્તિઓ કૃષિ પ્રવૃત્તિઓમાંથી આવક ઉત્પન્ન કરે છે તેમને કર ચુકવણી માંથી મુક્તિ મળે છે.

2. કલમ 10(2) અને (2A)- HUF, ભાગીદારો, કંપનીની ચોક્કસ આવક:

કલમ 10(2) આવકવેરા અધિનિયમ, 1961 મુજબ, હિન્દુ અવિભાજિત પરિવાર (HUF) ના સભ્ય દ્વારા કૌટુંબિક આવકમાંથી અથવા અવિભાજ્ય મિલકતની આવકમાંથી પ્રાપ્ત થતી આવક આવકવેરામાંથી મુક્ત છે.

કલમ 10(2A) એ સુનિશ્ચિત કરે છે કે ભાગીદારને ભાગીદારીમાંથી મળતો નફો ભાગીદારના હાથમાં કરમુક્ત છે, પરંતુ ભાગીદાર દ્વારા મેળવેલ કોઈપણ પગાર, મહેનતાણું અથવા વ્યાજ કરને પાત્ર છે.

3. કલમ 10(4) અને 10(4B) બિન-નિવાસીઓને વ્યાજની આવક

આવકવેરા અધિનિયમ, 1961 ની કલમ 10(4) મુજબ બિન-રહેવાસી વ્યક્તિને ભારતમાં રાખેલા કેટલાક ખાસ બેંક ખાતાઓ પર મળતો વ્યાજ આવકવેરામાંથી કરમુક્ત હોય છે.

કલમ 10(4)(i) આ પેટા કલમ જણાવે છે કે બિન-નિવાસી વ્યક્તિના કિસ્સામાં, ચોક્કસ સિક્યોરિટીઝ અથવા બોન્ડ્સ પર વ્યાજ દ્વારા થતી કોઈપણ આવક કરમાંથી મુક્ત છે.

કલમ 10(4)(ii) આ પેટા કલમ જો કોઈ વ્યક્તિ બિન-રહેવાસી હોય અને તેણે ભારતમાં (NRE) ખાતું ખોલ્યું હોય તો આ ખાતા પર મળતું વ્યાજ પણ કરમુક્ત હોય છે.

4. કલમ 10(7) ભારતની બહાર સેવા આપતા સરકારી કર્મચારીઓને લાભો/ભથ્થામાંથી મુક્તિ

ભારતની બહાર સેવા આપતા સરકારી કર્મચારીઓને આપવામાં આવતા લાભો અને ભથ્થાં ભારતીય આવકવેરા કાયદાની કલમ 10(7) હેઠળ આવકવેરાથી મુક્ત છે. વિદેશમાં પોસ્ટિંગ માટે રહેઠાણ, જીવનનિર્વાહના ખર્ચમાં ફેરફાર અને સરકાર દ્વારા પૂરા પાડવામાં આવતા અન્ય લાભો આ મુક્તિ હેઠળ આવરી લેવામાં આવ્યા છે. સ્વાયત્ત અધિકારીઓના કર્મચારીઓ અથવા ખાનગી ક્ષેત્રના વ્યવસાયોને મુક્તિ આપવામાં આવી છે.

5. આવકવેરા કાયદાની કલમ 10(8A) અને (8B)

આવકવેરા અધિનિયમ, 1961 ની કલમ 10(8A) અને 10(8B) આંતરરાષ્ટ્રીય અને સહકારી કાર્યક્રમો હેઠળ કામ કરતા વ્યક્તિઓ દ્વારા મેળવેલી આવક માટે કર મુક્તિ આપે છે. કલમ 10(8A) ટેકનિકલ સહાય કાર્યક્રમો પર કામ કરતા સલાહકારો અથવા ભારત અને વિદેશી સરકારો અથવા સંગઠનો વચ્ચેના આંતરરાષ્ટ્રીય કરારો દ્વારા આવરી લેવામાં આવતા પ્રોજેક્ટ્સમાં સોંપાયેલ સલાહકારો અથવા કોન્ટ્રાક્ટરોના કર્મચારીઓ દ્વારા પ્રાપ્ત થતી આવકને કર માંથી મુક્તિ આપે છે. આ મુક્તિઓનો હેતુ ભારતમાં આંતરરાષ્ટ્રીય સહયોગ અને તકનીકી સહાયને સરળ બનાવવાનો છે.

6. કલમ 10(10)- ગ્રેયુઈટી (Gratuity)

કલમ 10(10) મુજબ કેન્દ્ર સરકાર અથવા રાજ્ય સરકારના કર્મચારીઓને નિવૃત્તિ, રાજીનામું અથવા મૃત્યુ સમયે મળતી ગ્રેયુઈટી સંપૂર્ણપણે કરમુક્ત હોય છે.

7. કલમ 10(10BC) કોઈપણ આપત્તિના કારણે મળેલા વળતર માટે મુક્તિ

આવકવેરા અધિનિયમ, 1961 ની કલમ 10(10BC) જો કોઈ વ્યક્તિને આપત્તિ, દંગા, આતંકવાદી ઘટના, આગ, પુર, ભૂંકપ અથવા અન્ય કુદરતી આફતોને કારણે નુકસાન કે ઈજા થાય અને તેના બદલામાં કેન્દ્ર સરકાર, રાજ્ય સરકાર અથવા સ્થાનિક સત્તા દ્વારા સહાય/ વળતર આપવામાં આવે, તો તે રકમ આવકવેરા હેઠળ કરમુક્ત ગણાય છે. આ કલમ હેઠળ મળતી સહાય અથવા વળતર પર કોઈ આવકવેરો લાગતો નથી. આ સહાય વ્યક્તિ, પરિવાર અથવા વારસદારોને આપવામાં આવી શકે છે.

8. કલમ 10(10C) સ્વૈચ્છિક નિવૃત્તિ પર મળેલી રકમની મુક્તિ

જો કોઈ કર્મચારી કંપની, સરકારી સંસ્થા, જાહેર ક્ષેત્રની સંસ્થા, સ્થાનિક સત્તા અથવા સહકારી સંસ્થામાંથી સ્વૈચ્છિક નિવૃત્તિ લે છે અને તેના બદલામાં કોઈ રકમ મળે છે, તો તે રકમમાંથી એક નિશ્ચિત ભાગ કરમુક્ત ગણવામાં આવે છે. તેની મહત્તમ Rs. 5,00,000 સુધીની રકમ આવકવેરાથી મુક્ત છે. આ છૂટ જીવનમાં માત્ર એક જ વખત મળી શકે છે.

9. કલમ 10(10D) જીવન વીમા પોલિસી હેઠળ પ્રાપ્ત રકમ પર મુક્તિ

ભારતીય આવકવેરા અધિનિયમ, 1961 ની કલમ 10(10D) જીવન વીમા પોલિસીઓને બોનસ સહિત આવકવેરામાંથી મુક્તિ આપવાની મંજૂરી આપે છે. આ મુક્તિ પરિપક્વતા લાભો, મૃત્યુ લાભો અથવા બોનસ સહિત પ્રાપ્ત થતી કોઈપણ રકમ પર લાગુ પડે છે. પ્રીમિયમ મર્યાદા લાગુ પડે છે, જેમાં 1 એપ્રિલ, 2012 પછી જારી કરાયેલી પોલિસીઓ માટે વીમા રકમના મહત્તમ 10% છે. 1 એપ્રિલ, 2003 અને 31 માર્ચ, 2012 વચ્ચે જારી કરાયેલી પોલિસીઓ માટે, પ્રીમિયમ 20% થી વધુ ન હોવું જોઈએ. 1 એપ્રિલ, 2013 પછી જારી કરાયેલી પોલિસીઓ માટે, પ્રીમિયમ વીમા રકમના 15% થી વધુ ન હોવું જોઈએ. જો પોલિસી મુક્ત ન હોય તો સ્રોત પર કર કપાત (TDS) લાગુ પડે છે. મૃત્યુના કિસ્સામાં મળતી રકમ પર આ મર્યાદા લાગુ પડતી નથી અને તે સંપૂર્ણ કરમુક્ત હોય છે.

10. કલમ 10(11) વૈધાનિક અને માન્ય પીએફમાંથી પ્રાપ્ત રકમ માટે મુક્તિ

ભારતીય આવકવેરા કાયદાની કલમ 10(11) વૈધાનિક અને માન્યતાપ્રાપ્ત ભવિષ્ય નિધિમાંથી પ્રાપ્ત થતી રકમ માટે કર મુક્તિની મંજૂરી આપે છે. વૈધાનિક ભવિષ્ય નિધિ (SPF) સામાન્ય રીતે સરકારી કર્મચારીઓને લાગુ પડે છે, અને વ્યાજ સહિત પ્રાપ્ત થતી કોઈપણ રકમ કરમુક્ત હોય છે. માન્યતાપ્રાપ્ત ભવિષ્ય નિધિ (RPF) ઘણીવાર ખાનગી ક્ષેત્રના કર્મચારીઓને લાગુ પડે છે, અને નિવૃત્તિ અથવા સેવા સમાપ્તિ સમયે પ્રાપ્ત થતી રકમ પણ ચોક્કસ શરતો હેઠળ કર મુક્ત હોય છે. જાહેર ભવિષ્ય નિધિ (PPF) પણ કર મુક્ત હોય છે.

11. કલમ 10(13) મંજૂર થયેલ નિવૃત્તિ ભંડોળમાંથી ચુકવણી માટે મુક્તિ

આવકવેરા અધિનિયમ, 1961 ની કલમ 10(13) ભારતમાં મંજૂર થયેલ સુપરએન્યુએશન ફંડમાંથી પ્રાપ્ત થતી ચુકવણીઓ માટે કર મુક્તિની મંજૂરી આપે છે. આ મુક્તિ મૃત્યુ, નિવૃત્તિ અથવા સમાપ્તિ, માંદગી અથવા અપંગતાને આવરી લે છે અને આવકવેરા કમિશનર દ્વારા મંજૂર થવી આવશ્યક છે. મૃત્યુ, નિવૃત્તિ, માંદગી અથવા અપંગતા સિવાયના કિસ્સાઓમાં આંશિક મુક્તિ ઉપલબ્ધ હોઈ શકે છે. આ જોગવાઈનો હેતુ સુપરએન્યુએશન લાભો પર કર રાહત પૂરી પાડવાનો છે, તેમને નિવૃત્તિ અથવા કમનસીબ પરિસ્થિતિઓ માટે લાંબા ગાળાની બચત તરીકે ઓળખવાનો છે.

12. કલમ 10(14) નિર્ધારિત ભથ્થાં/લાભ પર આવકવેરા મુક્તિ

કર્મચારીને નોકરીની ફરજો બજાવવા માટે જરૂરી અન્ય કોઈપણ ખાસ પ્રકારના ભથ્થાં અથવા લાભો જે કલમ 17 માં સમાવિષ્ટ નથી અને જેના સંદર્ભમાં કેન્દ્ર સરકારે કરમાંથી મુક્તિ જાહેર કરી છે.

13. કલમ 10(15) મુક્તિ - ચોક્કસ સિક્ચોરિટીઝ પર વ્યાજ

આવકવેરા અધિનિયમ, 1961 ની કલમ 10(15) ભારતમાં ચોક્કસ સિક્ચોરિટીઝ પર મેળવેલી ચોક્કસ વ્યાજ આવક પર કર મુક્તિ આપે છે. આ મુક્તિ કર લાભો આપીને સરકારી અને ચોક્કસ નાણાકીય સિક્ચોરિટીઝમાં રોકાણને પ્રોત્સાહન આપવા માટે રચાયેલ છે. મુક્તિના મુખ્ય મુદ્દાઓમાં સરકારી સિક્ચોરિટીઝ પર વ્યાજ, સરકાર દ્વારા સૂચિત બોન્ડ્સ, વિદેશી વિનિમય થાપણો પર બિન-નિવાસીઓ માટે મુક્તિ, ચોક્કસ બચત બોન્ડ્સ પર વ્યાજ અને આંતરરાષ્ટ્રીય નાણાકીય સંસ્થાઓ અથવા વિદેશી બેંકો દ્વારા પ્રાપ્ત થતી વ્યાજ આવકનો સમાવેશ થાય છે.

14. કલમ 10(16) શૈક્ષણિક શિષ્યવૃત્તિ

ભારતીય આવકવેરા કાયદાની કલમ 10(16) શૈક્ષણિક શિષ્યવૃત્તિ માટે કર મુક્તિ આપે છે. આ મુક્તિનો હેતુ વિદ્યાર્થીઓને શિષ્યવૃત્તિ આવક પરના કર બોજને ઘટાડીને ઉચ્ચ અભ્યાસ પરવડે તે માટે મદદ કરવાનો છે. ટ્યુશન ફી, પુસ્તકો અને રહેઠાણ સહિત શિક્ષણના સંપૂર્ણ અથવા આંશિક સહાય માટે શિષ્યવૃત્તિઓ કર મુક્ત છે. વિદ્યાર્થીઓ, ભારતીય રહેવાસીઓ અને બિન-રહેવાસીઓ બંને, આ મુક્તિનો દાવો કરી શકે છે, જો તેઓ ભારતમાં અથવા વિદેશમાં શૈક્ષણિક ખર્ચ પૂર્ણ કરે. આ મુક્તિ આપોઆપ અને કર-મૈત્રીપૂર્ણ છે, જે વધારાના નાણાકીય બોજ વિના શૈક્ષણિક પ્રગતિને પ્રોત્સાહન આપે છે. આ સ્કોલરશિપની રકમ પર કોઈ મર્યાદા નથી. તે સરકાર, શૈક્ષણિક સંસ્થા, ટ્રસ્ટ અથવા અન્ય સંસ્થા તરફથી મળી શકે છે.

15. કલમ 10(17) સાંસદો/ધારાસભ્યો માટે ભથ્થાં

સંસદ સભ્યો (સાંસદો) અથવા વિધાનસભાઓ (ધારાસભ્યો) ને મળતા દૈનિક ભથ્થા, નિર્ધારિત મતવિસ્તાર ભથ્થું અને અન્ય સત્તાવાર ભથ્થા આવકવેરાથી કરમુક્ત ગણાય છે.

16. કલમ 10(17A) એવોર્ડ અથવા પુરસ્કાર

કલમ 10(17A) મુજબ સરકાર દ્વારા આપવામાં આવતા પુરસ્કાર અથવા સન્માનની રકમ આવકવેરાથી કરમુક્ત ગણાય છે. સાહિત્ય, વિજ્ઞાન, કળા અથવા જાહેર સેવા ક્ષેત્રે આપવામાં આવેલા પુરસ્કાર કરમુક્ત હોય છે.

17. કલમ 10(18) 'વીર ચક્ર' દ્વારા સન્માનિત વ્યક્તિને પેન્શન

કલમ 10(18) મુજબ કેન્દ્ર સરકાર અથવા રાજ્ય સરકાર દ્વારા સ્વતંત્રતા સેનાનીઓને આપવામાં આવતી પેન્શન આવકવેરાથી કરમુક્ત ગણાય છે. જો સ્વતંત્રતા સેનાનીના પત્ની અથવા પરિવારને પેન્શન મળે તો તે પણ કરમુક્ત ગણાય છે. આ પેન્શન સરકારની માન્ય યોજના હેઠળ આપવામાં આવતું હોવું જોઈએ.

18. કલમ 10(19) સશસ્ત્ર દળોના પરિવારના સભ્યોને કૌટુંબિક પેન્શન

ઓપરેશનલ ડ્યુટી દરમિયાન મૃત્યુ પામેલા સશસ્ત્ર દળોના સભ્યની વિધવા, બાળકો અથવા નામાંકિત પેન્શન આવકવેરાથી કરમુક્ત ગણાય છે.

19. કલમ 10(26) અનુસૂચિત જનજાતિઓની આવક

કલમ 10(26) મુજબ ભારતના નિર્ધારિત અનુસૂચિત જનજાતિ ના સભ્યોને તેમની આવક પર આવકવેરામાંથી મુક્તિ આપવામાં આવે છે, જો તેઓ નિર્ધારિત જનજાતિ વિસ્તારમાં રહેતા હોય.

20. કલમ 10(30) ચા,કોફી, રબર, ઈલાયચી પાકોના વિકાસ માટે મળેલી સબસિડી

કલમ 10(30) મુજબ ચા,કોફી, રબર, ઈલાયચી વગેરે પાકોના વિકાસ માટે આપવામાં આવતી સબસિડી આવકવેરાથી કરમુક્ત ગણાય છે. આ સબસિડીનો હેતુ પાકોના વિકાસ અને ઉત્પાદન વધારવાનો હોય છે. આથી તેને સંપૂર્ણ કરમુક્ત રાખવામાં આવી છે.

21. કલમ 10(31) બચત પ્રમાણપત્ર યોજનાઓ માંથી મળતી રકમ

કલમ 10(31) મુજબ કેટલીક વિશેષ બચત પ્રમાણપત્રો માંથી મળતી રકમ અથવા વ્યાજ આવકવેરાથી કરમુક્ત ગણાય છે. આ યોજનાઓનો હેતુ લોકોમાં બચત વધારવાનો છે. આથી સરકાર દ્વારા સૂચિત યોજનાઓ પર મળતી આવક કર માંથી મુક્ત રાખવામાં આવે છે.

22. કલમ 10(33) US-64 ના યુનિટ્સના ટ્રાન્સફર પર મૂડી લાભ

કલમ 10 (33) મુજબ યુનિટ ટ્રસ્ટ ઓફ ઇન્ડિયા અથવા મ્યુચ્યુઅલ ફંડની યુનિટ્સ પરથી મળતો ડિવીડન્ડ કર માંથી મુક્ત ગણાતો હતો. (જૂના નિયમ મુજબ), હવે તે કરપાત્ર આવક બની ગયો છે.

23. કલમ 10(37) શહેરી કૃષિ જમીનના બળજબરીથી અધિગ્રહણ બદલ મળતો મુઆવજો

કલમ 10(37) મુજબ શહેરી કૃષિ જમીન સરકાર દ્વારા બળજબરી થી અધિગ્રહણ કરવામાં આવે ત્યારે મળતો મુઆવજો આવકવેરાથી કરમુક્ત ગણાય છે. આ જમીન કૃષિ જમીન હોય અને છેલ્લા 2 વર્ષ દરમિયાન ખેતી કરવામાં આવી હોવી જોઈએ. મુઆવજો 1 એપ્રિલ 2004 પછી મળેલો હોવો જોઈએ.

24. કલમ 10(40) ઊર્જા ક્ષેત્રમાં કાર્યરત ભારતીય કંપનીઓ પાસેથી ઊર્જાના ઉત્પાદન, પ્રસારણ અથવા વિતરણ માટે પ્રાપ્ત ગ્રાન્ટ અથવા સબસિડી

25. કલમ 10(42) સંધિ દ્વારા બનાવેલ અથવા નિયુક્ત કરાયેલ કોઈપણ સંસ્થા, સંસ્થા અથવા તેના અધિકારીઓને કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા નક્કી કરાયેલ કોઈપણ ખાસ પ્રકારની આવક

26. કલમ 10(44) ભારતીય ટ્રસ્ટ અધિનિયમ 1882 હેઠળ NPS ટ્રસ્ટને મળતી આવક.
27. કલમ 10(46) કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા મંજૂર કરાયેલ કોઈપણ સંસ્થા, સંસ્થા અથવા તેના સત્તાવાળાઓની ચોક્કસ પ્રકારની આવક જે વ્યાપારી પ્રવૃત્તિમાં રોકાયેલી નથી.

3.4 આંશિક કરમુક્ત આવક :

આંશિક રીતે મુક્તિ આપવામાં આવેલી આવક ચોક્કસ પ્રકારની આવકનો ઉલ્લેખ કરે છે જ્યાં ફક્ત એક ભાગ કરને પાત્ર છે, જ્યારે બાકીનો ભાગ કરમુક્ત છે. વિવિધ દેશોમાં કર કાયદા ઘણીવાર ચોક્કસ પ્રવૃત્તિઓને પ્રોત્સાહન આપવા, ચોક્કસ ક્ષેત્રોને ટેકો આપવા અથવા વ્યક્તિઓ અથવા સંગઠનોને રાહત આપવા માટે આ મુક્તિઓ પ્રદાન કરે છે. આંશિક રીતે મુક્તિ આપવામાં આવેલી આવકનો અવકાશ દેશના કર નિયમોના આધારે બદલાઈ શકે છે.

આંશિક રીતે મુક્તિ પ્રાપ્ત આવકના સામાન્ય ઉદાહરણો અહીં આપેલા છે:

1. ગ્રેયુઈટી: બિન-સરકારી કર્મચારીઓને મળતી ગ્રેયુઈટી મહત્તમ રૂ. 20,00,000 સુધી કરમુક્ત છે.
2. ઘર ભાડા ભથ્થા: ખરેખર મળેલ ઘર ભાડું અથવા પગારના 10% અથવા પગારના 40% (જો ભાડાનું ઘર મુંબઈ, ચેન્નાઈ, કોલકાતા અથવા દિલ્હીમાં હોય તો પગારના 50%) જે પણ ઓછું હોય તે બાદ કરીને ચૂકવવામાં આવેલ વાસ્તવિક ભાડું કરમુક્ત ગણવામાં આવશે.
3. LIC માંથી આવક: જો પોલિસીના સમયગાળા દરમિયાન કોઈપણ વર્ષ માટે ચૂકવવાપાત્ર પ્રીમિયમ વાસ્તવિક મૂડી રકમના 10%, 15% અથવા 20% કરતા વધુ હોય, તો ચોક્કસ શરતોને આધીન કર મુક્તિ ઉપલબ્ધ છે.
4. ખાસ ભથ્થા અથવા લાભો: ઔદ્યોગિક હડતાળ અધિનિયમ, 1947 હેઠળ આવરી લેવામાં આવતી કોઈપણ નીચી મર્યાદા હેઠળ કામદાર દ્વારા મેળવેલ વળતરની રકમ 5,00,000 રૂપિયાની મર્યાદાને આધીન કરમુક્ત રહેશે.
5. મનોરંજન ભથ્થા: આ એક ભથ્થું છે જે સૌપ્રથમ પગાર હેઠળ સમાવિષ્ટ થાય છે અને પછી કુલ આવકમાંથી બાદ કરવામાં આવે છે. બિન-સરકારી કર્મચારીઓના કિસ્સામાં, તે સંપૂર્ણપણે કરપાત્ર છે જો સરકારી કર્મચારીઓ નીચેનામાંથી ઓછામાં ઓછા કરમુક્ત હોય તો 1. ₹5,000, 2. મૂળ પગારના 20%; અથવા 3. પાછલા વર્ષ દરમિયાન... આપવામાં આવેલા મનોરંજન ભથ્થાની રકમ.
6. બાળકોનું શિક્ષણ ભથ્થું અને છાત્રાલય ખર્ચ ભથ્થું: આંશિક રીતે કરપાત્ર ઘટકો જેનો હેતુ કર્મચારીઓના બાળકોના શૈક્ષણિક ખર્ચને ટેકો આપવાનો છે, જે પૂર્વનિર્ધારિત મર્યાદાઓ અને શરતોને આધીન છે.
7. ખાસ આર્થિક ક્ષેત્રો (SEZ) અને કર પ્રોત્સાહનો: SEZ માં કાર્યરત અથવા ખાસ કર

પ્રોત્સાહન યોજનાઓ હેઠળ કાર્યરત વ્યવસાયોને રોકાણ અને આર્થિક પ્રવૃત્તિને પ્રોત્સાહન આપવા માટે તેમની આવક પર આંશિક મુક્તિ મળી શકે છે.

8. રોયલ્ટી આવક: બૌદ્ધિક સંપત્તિ, પુસ્તકો અથવા પેટન્ટમાંથી થતી રોયલ્ટી આવકને નવીનતાને પ્રોત્સાહન આપવા માટે આંશિક મુક્તિ મળી શકે છે.
9. નિકાસ પ્રવૃત્તિઓમાંથી આવક : કેટલીક સરકારો નિકાસ વ્યવસાયોમાંથી થતી આવકને આંશિક રીતે મુક્તિ આપીને નિકાસને પ્રોત્સાહન આપે છે.

❖ સ્વાધ્યાય

➤ નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ આપો:

1. કરમુક્ત આવક શું છે?
2. કઈ આવક કરમાંથી મુક્તિ પામેલી છે?
3. કોઈપણ ચાર સંપૂર્ણપણે મુક્તિ પ્રાપ્ત આવક જણાવો.
4. આંશિક રીતે કરમુક્ત આવકના પાંચ ઉદાહરણો આપો.
5. કૃષિ આવકને સંપૂર્ણપણે કરમુક્ત આવક તરીકે સમજાવો.

➤ બહુ વિકલ્પ પ્રશ્નોના જવાબ આપો.

1. નીચેમાંથી કઈ આવક કરમુક્ત ગણાય છે?
(A) પગાર (B) વ્યાજ આવક (C) કૃષિ આવક (D) ભાડા આવક

જવાબ: (C) કૃષિ આવક

2. ભાગીદારી ફર્મમાંથી ભાગીદારને મળતો નફો કેવો ગણાય?
(A) કરપાત્ર (B) અડધો કરપાત્ર (C) કરમુક્ત (D) દંડપાત્ર

જવાબ: (C) કરમુક્ત

3. જીવન વીમાની પોલિસી પર મળતી રકમ કઈ કલમ હેઠળ કરમુક્ત હોઈ શકે?
(A) કલમ 10(10D) (B) કલમ 80C
(C) કલમ 24 (D) કલમ 44AD

જવાબ: (A) કલમ 10(10D)

4. નીચેમાંથી કઈ આવક સંપૂર્ણ કરમુક્ત છે?
(A) બોનસ (B) કૃષિ આવક (C) કમિશન (D) વ્યાજ

જવાબ: (B) કૃષિ આવક

5. HUF ના સભ્યને મળતી આવક કઈ હોઈ શકે?

- (A) કરપાત્ર (B) કરમુક્ત (C) GST લાગુ (D) TDS લાગુ

જવાબ: (B) કરમુક્ત

6. શૈક્ષણિક સ્કોલરશિપ આવક કેવી ગણાય?

- (A) સંપૂર્ણ કરપાત્ર (B) અડધી કરપાત્ર
(C) કરમુક્ત (D) GST હેઠળ

જવાબ: (C) કરમુક્ત

7. નીચેમાંથી કઈ કલમ કરમુક્ત આવકો સાથે સંબંધિત છે?

- (A) કલમ 10 (B) કલમ 80G
(C) કલમ 44AB (D) કલમ 139

જવાબ: (A) કલમ 10

8. PPF ખાતા પર મળતું વ્યાજ કેવી રીતે ગણાય?

- (A) કરપાત્ર (B) કરમુક્ત
(C) અડધું કરપાત્ર (D) TDS લાગુ

જવાબ: (B) કરમુક્ત

9. “કરમુક્ત આવક” નો મુખ્ય અર્થ શું છે?

- (A) જે આવક પર ડબલ ટેક્સ લાગે
(B) જે આવક પર કોઈ ટેક્સ લાગતો નથી
(C) જે આવક માત્ર કંપની માટે હોય
(D) જે આવક પર GST લાગે

જવાબ: (B) જે આવક પર કોઈ ટેક્સ લાગતો નથી

10. ભાગીદારી ફર્મમાંથી મળતો નફો કઈ કલમ હેઠળ કરમુક્ત ગણાય છે?

- (A) કલમ 10(2A) (B) કલમ 80C
(C) કલમ 24 (D) કલમ 194A

જવાબ: (A) કલમ 10(2A)

11. કપાત (Deduction) નો અર્થ શું છે?

- (A) કરમાં વધારો (B) કુલ આવકમાંથી મંજૂર ઘટાડો
(C) દંડ વસૂલાત (D) GST વસૂલાત

જવાબ: (B) કુલ આવકમાંથી મંજૂર ઘટાડો

12. રાહત (Relief) ક્યારે આપવામાં આવે છે?

- (A) વધુ કરનો ભાર ઘટાડવા (B) GST વસૂલવા
(C) દંડ વસૂલવા (D) વેપાર વધારવા

જવાબ: (A) વધુ કરનો ભાર ઘટાડવા

13. રાહત અને કપાત વચ્ચેનો મુખ્ય તફાવત શું છે?

- (A) બંને સમાન છે
(B) કપાત આવકમાંથી ઘટાડાય છે, રાહત કરમાંથી ઘટાડાય છે
(C) રાહત આવકમાં ઉમેરાય છે
(D) કપાત GST માટે છે

જવાબ: (B) કપાત આવકમાંથી ઘટાડાય છે, રાહત કરમાંથી ઘટાડાય છે

14. આંશિક કરમુક્ત આવક એટલે શું?

- (A) સંપૂર્ણ કરમુક્ત આવક
(B) જે આવકનો અમુક ભાગ કરમુક્ત હોય
(C) સંપૂર્ણ કરપાત્ર આવક
(D) GST આવક

જવાબ: (B) જે આવકનો અમુક ભાગ કરમુક્ત હોય

15. Leave Encashment સામાન્ય રીતે કેવી ગણાય?

- (A) સંપૂર્ણ કરમુક્ત (B) આંશિક કરમુક્ત
(C) સંપૂર્ણ કરપાત્ર (D) GST હેઠળ

જવાબ: (B) આંશિક કરમુક્ત

16. નીચેમાંથી કઈ આવક આંશિક કરમુક્ત છે?

- (A) ગ્રેયુઈટી (B) કૃષિ આવક (C) સ્કોલરશિપ (D) PPF વ્યાજ

જવાબ: (A) ગ્રેયુઈટી

આવકવેરો અને જી.એસ.ટી.

17. ગ્રેયુઈટી પર કરમુક્તિ કઈ બાબત પર આધારિત હોઈ શકે?

- (A) કર્મચારીની સેવા અવધિ (B) GST દર
(C) વેપાર (D) વેચાણ

જવાબ: (A) કર્મચારીની સેવા અવધિ

18. નીચેમાંથી કઈ આવક સંપૂર્ણ કરમુક્ત નથી?

- (A) કૃષિ આવક (B) સ્કોલરશિપ (C) ગ્રેયુઈટી (D) PPF વ્યાજ

જવાબ: (C) ગ્રેયુઈટી

એકમ-4 રહેઠાણનો દરજ્જો

4.1 પ્રસ્તાવના

4.2 કરદાતાનું વર્ગીકરણ

4.2.1. રહીશ પરંતુ સામાન્ય રહીશ નહીં

4.2.2. રહીશ અને સામાન્ય રહીશ

4.2.3. બિન-રહીશ

4.2.4. હિન્દુ અવિભક્ત કુટુંબનો રહેઠાણનો દરજ્જો

4.2.5. પેઢી અને વ્યક્તિઓના મંડળનો રહીશ દરજ્જો

4.2.6. કંપનીનો રહેઠાણનો દરજ્જો

4.3. કરદાતાની કર જવાબદારી અથવા કરનો બોજ

❖ સ્વાધ્યાય

4.1 પ્રસ્તાવના :

ભારતીય આવકવેરા ધારા હેઠળ રહેઠાણનો દરજ્જો એ એવી વ્યક્તિના દરજ્જાનો ઉલ્લેખ કરે છે જે નાણાકીય વર્ષ દરમિયાન ભારતમાં તેની શારીરિક હાજરીના આધારે રહીશ અથવા બિન-રહીશ હોય છે. વ્યક્તિનો રહેઠાણનો દરજ્જો મહત્વપૂર્ણ છે કારણ કે તે ભારતમાં તેની આવકની કરપાત્રતા નક્કી કરે છે.

રહેઠાણના દરજ્જાનો ખ્યાલ એ ભારતીય આવકવેરા ધારાનું એક મહત્વપૂર્ણ પાસું છે. તે ભારતમાં વ્યક્તિની આવકની કરપાત્રતા નક્કી કરે છે. રહેઠાણનો દરજ્જો એ એવી વ્યક્તિના દરજ્જાનો ઉલ્લેખ કરે છે જે નાણાકીય વર્ષ દરમિયાન ભારતમાં તેની શારીરિક હાજરીના આધારે રહીશ અથવા બિન-રહીશ હોય છે.

કરના હેતુઓ માટે વ્યક્તિનો રહેઠાણનો દરજ્જો નક્કી કરવો આવશ્યક છે, કારણ કે તે આવકવેરા ધારા હેઠળ આવકવેરાની જવાબદારી અને પાલનની આવશ્યકતાઓને અસર કરે છે. રહેઠાણનો દરજ્જો નક્કી કરવા માટે ઉપયોગમાં લેવાતા માપદંડો, રહેઠાણના દરજ્જાની શ્રેણીઓ અને તેમની કર અસરોને વિહંગાવલોકન પ્રદાન કરશે.

4.2 કરદાતાનું વર્ગીકરણ :

- રહીશ અને સામાન્ય રહીશ
- રહીશ પરંતુ સામાન્ય રહીશ નહીં
- બિન-રહીશ

રહીશ

મૂળભૂત શરતો:

- A) જો વ્યક્તિ સંબંધિત પાછલા વર્ષ દરમિયાન, ઓછામાં ઓછા 182 દિવસ કે તેથી વધુ સમય માટે ભારતમાં રહી હોય

અથવા

- B) જો વ્યક્તિ સંબંધિત પાછલા વર્ષ દરમિયાન કુલ 60 દિવસ કે તેથી વધુ સમય માટે ભારતમાં રહી હોય

અને

સંબંધિત પાછલા વર્ષની તરત જ અગાઉના 4 પાછલા વર્ષો દરમિયાન 365 દિવસ કે તેથી વધુ સમય માટે ભારતમાં રહી હોય.

4.2.1. રહીશ પરંતુ સામાન્ય રહીશ નહીં (કલમ 6 (1))

કલમ 6 (1) હેઠળ, કોઈ વ્યક્તિ કોઈપણ પાછલા વર્ષમાં ભારતમાં રહીશ કહેવાય છે, જો તે નીચેની મૂળભૂત શરતોમાંથી કોઈ એક સંતોષે છે (જે આકારણી વર્ષ 1983-84 થી લાગુ પડે છે).

- a) તે પાછલા વર્ષમાં 182 દિવસ કે તેથી વધુ સમય માટે ભારતમાં હોય અથવા
- b) તે પાછલા વર્ષ દરમિયાન 60 દિવસ કે તેથી વધુ સમય માટે અને પાછલા વર્ષની અગાઉના 4 વર્ષ દરમિયાન 365 દિવસ કે તેથી વધુ સમય માટે ભારતમાં હોય.

રહેઠાણનો ઉપરોક્ત નિયમ નીચેના અપવાદોને આધીન છે:

- i. જ્યાં કોઈ વ્યક્તિ, જે ભારતનો નાગરિક છે, રોજગારીના હેતુ માટે કોઈપણ વર્ષમાં ભારત છોડે છે, તેને તે વર્ષમાં ભારતમાં રહીશ તરીકે ગણવામાં આવતો નથી; જ્યાં સુધી તે તે વર્ષમાં 182 દિવસ કે તેથી વધુ સમય માટે ભારતમાં ન રહ્યો હોય.
- ii. એક ભારતીય નાગરિક, જે વિદેશમાં છે (ભલે તે બહાર સેવા આપતો હોય કે નહીં) તે પાછલા વર્ષમાં ભારતની મુલાકાતે આવે છે, તો ઉપર (b) માં ઉલ્લેખિત “60 દિવસ” નો સમયગાળો લંબાવીને 90 દિવસ કરવામાં આવે છે. તેને બીજી રીતે કહીએ તો, ભારતની મુલાકાતે આવતા ભારતીય નાગરિક (ભલે નોકરીમાં હોય કે સ્વ-રોજગાર ધરાવતા હોય) તેનો “બિન-રહીશ” દરજ્જો ગુમાવ્યા વિના 89 દિવસ માટે ભારતમાં રહી શકે છે. (કલમ 6 (1))

રહીશ પરંતુ સામાન્ય રહીશ નહીં

વધારાની શરતોમાંથી એક અથવા બંને શરતો સંતોષવામાં નિષ્ફળ જવાથી તે રહીશ, પરંતુ સામાન્ય રહીશ નહીં બને.

મૂળભૂત શરત

+

વધારાની શરતોમાંથી કોઈ એક પણ શરત ન સંતોષવી

અથવા

વધારાની શરતોમાંથી એક પણ શરત નહીં

4.2.2. રહીશ અને સામાન્ય રહીશ

કલમ 6 (1) હેઠળ કોઈ વ્યક્તિ કોઈપણ પાછલા વર્ષમાં ભારતમાં રહીશ કહેવાય છે, જો તે નીચેની મૂળભૂત શરતોમાંથી કોઈપણ એક સંતોષે છે (જે આકારણી વર્ષ 1983-84 થી લાગુ પડે છે)

- તે પાછલા વર્ષમાં 182 દિવસ કે તેથી વધુ સમય માટે ભારતમાં હોય અથવા
- તે પાછલા વર્ષ દરમિયાન 60 દિવસ કે તેથી વધુ સમય માટે અને પાછલા વર્ષની અગાઉના 4 વર્ષ દરમિયાન 365 દિવસ કે તેથી વધુ સમય માટે ભારતમાં હોય,

રહીશ અને સામાન્ય રહીશ

તે સંબંધિત પાછલા વર્ષની અગાઉના 10 વર્ષોમાંથી ઓછામાં ઓછા 2 વર્ષ ભારતમાં રહીશ હોવો જોઈએ.

અને

સંબંધિત પાછલા વર્ષની તરત જ અગાઉના 7 વર્ષો દરમિયાન ભારતમાં તેનો કુલ મુકામ 730 દિવસ કે તેથી વધુ હોવો જોઈએ.

મૂળભૂત શરત

+

બંને વધારાની શરતો

રહેઠાણનો ઉપરોક્ત નિયમ નીચેના અપવાદોને આધીન છે.

- જ્યાં કોઈ વ્યક્તિ, જે ભારતનો નાગરિક છે, રોજગારીના હેતુ માટે કોઈપણ વર્ષમાં ભારત છોડે છે, તેને તે વર્ષમાં ભારતમાં રહીશ તરીકે ગણવામાં આવતો નથી જ્યાં સુધી તે વર્ષમાં 182 દિવસ કે તેથી વધુ સમય માટે ભારતમાં ન રહ્યો હોય.
- એક ભારતીય નાગરિક જે વિદેશમાં છે (ભલે બહાર સેવા આપતો હોય કે નહીં) તે પાછલા વર્ષમાં ભારતની મુલાકાતે આવે છે, તો ઉપર (b) માં ઉલ્લેખિત “60 દિવસ” નો સમયગાળો લંબાવીને 90 દિવસ કરવામાં આવે છે. તેને બીજી રીતે કહીએ તો, ભારતની મુલાકાતે આવતા ભારતીય નાગરિક (ભલે નોકરીમાં હોય કે

સ્વ-રોજગાર ધરાવતા હોય) તેનો “બિન-રહીશ” દરજ્જો ગુમાવ્યા વિના 89 દિવસ માટે ભારતમાં રહી શકે છે; કલમ 6 (6) હેઠળ, એક રહીશ વ્યક્તિને ભારતમાં “રહીશ અને સામાન્ય રહીશ” તરીકે ગણવામાં આવે છે જો તે નીચેની બે વધારાની શરતો સંતોષે છે:

- તે સંબંધિત પાછલા વર્ષની અગાઉના 10 પાછલા વર્ષોમાંથી ઓછામાં ઓછા 2 વર્ષમાં (ઉપર નોંધેલી મૂળભૂત શરત મુજબ) ભારતમાં રહીશ રહ્યો હોય, અને
- તે સંબંધિત પાછલા વર્ષોની અગાઉના 7 વર્ષ દરમિયાન 730 દિવસ કે તેથી વધુ સમય માટે ભારતમાં રહ્યો હોય.

સંક્ષિપ્તમાં એમ કહી શકાય કે વ્યક્તિ ભારતમાં રહીશ અને સામાન્ય રહીશ બને છે જો તે ઓછામાં ઓછી એક મૂળભૂત શરત (એટલે કે (a) અથવા (b)) અને બે વધારાની શરતો (એટલે કે (i) અને (ii)) સંતોષે છે.

4.2.3. બિન-રહીશ:

કોઈ વ્યક્તિ ભારતમાં બિન-રહીશ છે જો તે મૂળભૂત શરતોમાંથી એક પણ શરત સંતોષતી નથી એટલે કે, નીચેની શરતોમાંથી એક પણ નહીં.

- તે પાછલા વર્ષમાં 182 દિવસથી વધુ સમય માટે ભારતમાં હોવો જોઈએ, અને
- તે પાછલા વર્ષ દરમિયાન 60 દિવસથી વધુ અને પાછલા વર્ષની અગાઉના 4 વર્ષ દરમિયાન 365 દિવસ કે તેથી વધુ સમય માટે ભારતમાં હોવો જોઈએ.

બિન-રહીશ

- જે વ્યક્તિ રહીશ માટે નિર્ધારિત મૂળભૂત શરતોમાંથી એક પણ શરત સંતોષતી નથી તેને બિન-રહીશ તરીકે ગણવામાં આવે છે.

મૂળભૂત શરત ન સંતોષવી

4.2.4. હિન્દુ અવિભક્ત કુટુંબનો રહેઠાણનો દરજ્જો (કલમ 6(1)):-

જો હિન્દુ અવિભક્ત કુટુંબની બાબતોનું સંચાલન અને અંકુશ સંપૂર્ણ અથવા આંશિક રીતે ભારતમાં આવેલું હોય, તો તે કુટુંબ ભારતમાં રહીશ કહેવાય છે.

જો હિન્દુ અવિભક્ત કુટુંબની બાબતોનું સંચાલન અને અંકુશ સંપૂર્ણપણે ભારતની બહાર આવેલું હોય, તો તે ભારતમાં બિન-રહીશ ગણાય છે. જો કુટુંબના ‘કર્તા’ રહીશ અને સામાન્ય રહીશ હોય, તો હિન્દુ અવિભક્ત કુટુંબ ભારતમાં સામાન્ય રહીશ બને છે.

4.2.5. પેઢી અને વ્યક્તિઓના મંડળનો રહીશ દરજ્જો (કલમ 6(4)):-

જો ભાગીદારી પેઢી અને વ્યક્તિઓના મંડળની બાબતોનું સંચાલન અને અંકુશ સંબંધિત પાછલા વર્ષ દરમિયાન સંપૂર્ણ અથવા આંશિક રીતે ભારતની અંદર આવેલું હોય, તો તેઓ

ભારતમાં રહીશ કહેવાય છે. જો કે, જો તેમની બાબતોનું સંચાલન અને અંકુશ સંપૂર્ણપણે ભારતની બહાર આવેલું હોય, તો તેમને ભારતમાં બિન-રહીશ તરીકે ગણવામાં આવે છે.

4.2.6. કંપનીનો રહેઠાણનો દરજ્જો (કલમ 6(3)):-

નીચેની 2 શરતોમાંથી કોઈપણ એક શરત સંતોષતી કંપનીને રહીશ તરીકે ગણવામાં આવે છે.

- જો તે ભારતીય કંપની હોય, અથવા
- તેની બાબતોનું સંચાલન અને અંકુશ સંપૂર્ણપણે ભારતમાં આવેલું હોય.

વિદેશી કંપની, જેની બાબતોનું સંચાલન અને અંકુશ ભારતમાં માત્ર આંશિક રીતે જ આવેલું હોય, તે બિન-રહીશ કંપની છે. જે કંપની રહીશ છે, તે આપોઆપ સામાન્ય રહીશ બને છે અને તેને સામાન્ય રહીશ તરીકે જ ગણવામાં આવે છે.

ઉદાહરણ - 1 પાછલા વર્ષ 2025-26 દરમિયાન, X, જે એક વિદેશી નાગરિક છે, ભારતમાં માત્ર 69 દિવસ રહ્યો હતો. નીચેની માહિતીના આધારે આકારણી વર્ષ 2026-2027 માટે તેનો રહેઠાણનો દરજ્જો નક્કી કરો:

2019-20 અને 2018-19 દરમિયાન, X અનુક્રમે 359 અને 348 દિવસ જાપાનમાં હતો અને બાકીના સમયગાળા માટે ભારતમાં હતો.

- 2023-24 દરમિયાન, X ભારતમાં 366 દિવસ હાજર હતો.
- શ્રીમતી આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે ભારતમાં રહીશ છે.

જવાબ: તે રહીશ છે કે નહીં તે નક્કી કરવા માટે,

તે પાછલા વર્ષ 2025-26 માટે રહીશ છે કારણ કે તે બીજી શરત સંતોષે છે, કારણ કે તે પાછલા વર્ષ દરમિયાન અહીં 69 દિવસ માટે અને અગાઉના 4 વર્ષોમાં 366 દિવસ માટે હતો.

તે સામાન્ય રહીશ છે કે નહીં તે નક્કી કરવા માટે, તેણે વધારાની બંને શરતો સંતોષવી જોઈએ.

- 2024-25: શૂન્ય (બિન-રહીશ)
- 2023-24: શૂન્ય (બિન-રહીશ)
- 2022-23: 366 દિવસ (રહીશ)
- 2021-22: શૂન્ય (બિન-રહીશ)
- 2020-21: શૂન્ય (બિન-રહીશ)
- 2019-20: 7 દિવસ (બિન-રહીશ)

● 2018-19: 17 દિવસ (બિન-રહીશ)

બિન-રહીશ અને અગાઉના વર્ષો, શૂન્ય

બિન-રહીશ, તે અગાઉના 7 પાછલા વર્ષોમાં 730 દિવસ કરતા ઓછા સમય માટે ભારતમાં હતો. તે પાછલા વર્ષની અગાઉના 10 પાછલા વર્ષોમાંથી 9 વર્ષોમાં પણ બિન-રહીશ છે. આથી, તે રહીશ પરંતુ સામાન્ય રહીશ નથી.

ઉદાહરણ - 2: Rનો જન્મ 1979 માં લાહોરમાં થયો હતો. તે 1997 થી અમેરિકામાં રહી રહ્યો છે. તે 2.10.2025 ના રોજ ભારતની મુલાકાતે આવ્યો હતો અને 31.3.2026 ના રોજ પાછો ફરે છે. આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે તેનો રહેઠાણનો દરજ્જો નક્કી કરો.

ઉકેલ. બિન-રહીશ, કારણ કે તે 182 દિવસની પ્રથમ શરત કે બીજી શરત બંનેમાંથી એક પણ સંતોષતો નથી, કારણ કે જો કે તે પાછલા વર્ષ દરમિયાન 181 દિવસ (એટલે કે 60 દિવસથી વધુ) ભારતમાં હતો, પરંતુ તે અગાઉના 4 પાછલા વર્ષોમાં ઓછામાં ઓછા 365 દિવસ માટે ભારતમાં ન હતો.

ઉદાહરણ 3: શેન વોર્ન, એક ઓસ્ટ્રેલિયન ક્રિકેટ ખેલાડી, ક્રિકેટ રમવા માટે 1995-96 થી દર વર્ષે ભારત આવી રહ્યો છે અને અહીં લગભગ 4 મહિના રોકાય છે. આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે તેનો રહેઠાણનો દરજ્જો શું હશે?

ઉકેલ: ભારતમાં રહીશ, કારણ કે તે પાછલા વર્ષમાં 60 દિવસ કરતાં વધુ સમય માટે ભારતમાં છે અને અગાઉના 4 પાછલા વર્ષોમાં 365 દિવસ કરતાં વધુ સમય માટે ભારતમાં હતો. વધુમાં, તે શ્રેણી B ની બંને શરતો સંતોષે છે. તે સંબંધિત પાછલા વર્ષ પહેલાંના 10 પાછલા વર્ષોમાંથી ઓછામાં ઓછા 2 વર્ષમાં રહીશ હતો અને અગાઉના 7 પાછલા વર્ષોમાં 730 દિવસ કે તેથી વધુ સમય માટે ભારતમાં હતો. આથી, તે “ભારતમાં રહીશ અને સામાન્ય રહીશ” છે.

ઉદાહરણ 4: સેમ પાછલા વર્ષ 2025-26 દરમિયાન પ્રથમ વખત ભારત આવ્યો હતો. પાછલા વર્ષ દરમિયાન, તે ભારતમાં (i) 50 દિવસ; (ii) 183 દિવસ; અને (iii) 153 દિવસ રહ્યો હતો. આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે તેનો રહેઠાણનો દરજ્જો નક્કી કરો.

ઉકેલ:

- સેમ પાછલા વર્ષ 2025-26 દરમિયાન ભારતમાં માત્ર 50 દિવસ જ રહેતો હોવાથી, તે કલમ 6 (1) માં નિર્દિષ્ટ શરતોમાંથી કોઈ પણ શરત સંતોષતો નથી. તેથી, તે પાછલા વર્ષ 2025-26 માટે ભારતમાં બિન-રહીશ છે.
- સેમ પાછલા વર્ષ 2025-26 દરમિયાન ભારતમાં 183 દિવસ રહેતો હોવાથી, તે કલમ 6(1) માં નિર્દિષ્ટ શરતોમાંથી એક શરત સંતોષે છે. તેથી, તે પાછલા વર્ષ 2025-26 માટે ભારતમાં રહીશ છે.

- iii. સેમ પાછલા વર્ષ 2025-26 દરમિયાન ભારતમાં માત્ર 153 દિવસ જ રહે છે. જો કે તે પાછલા વર્ષ દરમિયાન 60 દિવસ કરતાં વધુ સમય માટે રહ્યો હતો પરંતુ પાછલા વર્ષની તરત જ અગાઉના 4 વર્ષમાં (કારણ કે તે પ્રથમ વખત ભારત આવ્યો હતો), તે ભારતમાં રહ્યો ન હતો. આથી, તે કલમ 6(1) માં નિર્દિષ્ટ શરતોમાંથી કોઈ પણ શરત સંતોષતો નથી. આમ, તે પાછલા વર્ષ 2025-26 માટે બિન-રહીશ છે.

4.3 કરદાતાની કર જવાબદારી અથવા કરનો બોજ:

નીચેનો ચાર્ટ કરના બોજની જોગવાઈઓને સંક્ષિપ્તમાં દર્શાવે છે.

ભારતમાં મળેલી આવક, ભલે તે ભારતમાં કમાયેલી હોય કે ભારતની બહાર.	રહીશ અથવા રહીશ અને સામાન્ય રહીશ.	રહીશ પરંતુ સામાન્ય રહીશ નહીં.	બિન-રહીશ.
ભારતમાં મળેલી આવક ભલે ભારતમાં ઉદભવી હોય કે ભારતની બહાર.	હા	હા	હા
ભારતમાં મળવાપાત્ર ધારવામાં આવેલી આવક ભલે ભારતમાં ઉદભવી હોય કે ભારતની બહાર	હા	હા	હા
ભારતમાં ઉદભવતી કે કમાયેલી આવક ભલે ભારતમાં મળી હોય કે ભારતની બહાર.	હા	હા	હા
ભારતમાં ઉદભવેલી કે કમાયેલી ધારવામાં આવેલી આવક. ભલે ભારતમાં મળી હોય કે ભારતની બહાર.	હા	હા	હા
ભારતમાં નિયંત્રિત ધંધામાંથી અથવા ભારતમાં સ્થાપિત વ્યવસાયમાંથી ભારતની બહાર મળેલી અને કમાયેલી આવક.	હા	હા	ના
ભારતની બહારથી નિયંત્રિત ધંધામાંથી અથવા ભારતની બહાર સ્થાપિત વ્યવસાયમાંથી ભારતની બહાર મળેલી અને કમાયેલી આવક.	હા	ના	ના

એ યાદ રાખવું જોઈએ કે પ્રથમ આવક તમામ કરદાતાઓના સંદર્ભમાં તેમના રહેઠાણના દરજ્જાને ધ્યાનમાં લીધા વિના ભારતમાં કરને પાત્ર છે. ઉપરોક્ત કોષ્ટક એ પણ દર્શાવે છે કે રહીશ અથવા રહીશ અને સામાન્ય રહીશ કરદાતાના કિસ્સામાં કરનો બોજ સૌથી વધુ છે, કારણ કે વિશ્વના કોઈપણ ભાગમાં કમાયેલી આવક ભારતમાં કરના બોજને આકર્ષે છે, બીજી તરફ, બિન-રહીશના કિસ્સામાં કરનો બોજ સૌથી ઓછો છે, કારણ કે જે આવક ભારતમાં કમાયેલી હોય અથવા મળેલી હોય અથવા કમાયેલી ધારવામાં આવી હોય કે મળવાપાત્ર ધારવામાં આવી હોય તે જ કરને પાત્ર પાત્ર બને છે.

ઉદાહરણ – 5: શ્રી કેયુર નાણાકીય વર્ષ 2025-26 (પાછલું વર્ષ) દરમિયાન કમાયેલી આવકની નીચેની વિગતો રજૂ કરે છે. આ વિગતો પરથી આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે તેમની કુલ ગ્રોસ કરપાત્ર આવક શોધો જો તેઓ:

- a. રહીશ અને સામાન્ય રહીશ હોય (ROR)
- b. રહીશ પરંતુ સામાન્ય રહીશ ન હોય (RNOR)
- c. બિન-રહીશ હોય (NR)

વ્યવહારોની યાદી:

1. ભારતમાં મળેલી અને ભારતમાં જ કમાયેલી પગારની આવક રૂ. 4,00,000.
2. લંડનમાં આવેલી મકાન મિલકતનું ભાડું જે ભારતમાં મળ્યું રૂ. 1,50,000.
3. જાપાનમાં આવેલા ધંધાનો નફો જેનું નિયંત્રણ મુંબઈથી થાય છે રૂ. 3,00,000.
4. અમેરિકામાં કૃષિ આવક જે ત્યાં જ મળી પરંતુ પાછળથી ભારતમાં લાવવામાં આવી રૂ. 2,00,000.
5. અમદાવાદમાં આવેલી જમીનના વેચાણ પર નફો જે સિંગાપોરમાં મળ્યો રૂ. 5,00,000.
6. જર્મનીની કંપનીના ડિબેન્ચર પર વ્યાજ (જેનો 1/2 ભાગ ભારતમાં મળ્યો છે) રૂ. 1,00,000.
7. પેરિસમાં આવેલા અને પેરિસથી જ સંચાલિત ધંધાનો નફો રૂ. 2,50,000.
8. અગાઉના વર્ષોની વિદેશની બિન-કરપાત્ર આવક જે ચાલુ પાછલા વર્ષ દરમિયાન ભારતમાં લાવવામાં આવી રૂ. 1,80,000.
9. ભારતીય કંપની પાસેથી મળેલું ફિક્સડ ડિપોઝિટનું વ્યાજ જે ન્યૂયોર્કમાં મળ્યું રૂ. 60,000.

ઉકેલ:

શ્રી કેયુરનું કુલ ગ્રોસ આવકની ગણતરી દર્શાવતું પત્રક:

પાછલું વર્ષ: 2025-26

આકારણી વર્ષ: 2026-27

ક્રમ	વ્યવહાર / આવકની વિગત	રહીશ અને સામાન્ય રહીશ (ROR)	રહીશ પરંતુ સા. રહીશ નહીં (RNOR)	બિન-રહીશ (NR)
1	ભારતમાં મળેલી અને કમાયેલી પગારની આવક (ભારતીય આવક)	4,00,000	4,00,000	4,00,000
2	લંડનની મિલકતનું ભાડું જે ભારતમાં મળ્યું (ભારતમાં મળેલ આવક)	1,50,000	1,50,000	1,50,000
3	જાપાનના ધંધાનો નફો (ભારતમાંથી નિયંત્રિત વિદેશી આવક)	3,00,000	3,00,000	ના (0)
4	અમેરિકામાં કૃષિ આવક ત્યાં જ મળી (શરૂઆતમાં વિદેશમાં મળેલી)	2,00,000	ના (0)	ના (0)
5	અમદાવાદની જમીનના વેચાણનો નફો (ભારતમાં ઉદ્ભવેલી આવક)	5,00,000	5,00,000	5,00,000
6	જર્મનીની કંપનીનું વ્યાજ (રૂ. 50,000 ભારતમાં મળ્યા + રૂ. 50,000 વિદેશમાં)	1,00,000	50,000	50,000
7	પેરિસના ધંધાનો નફો (સંપૂર્ણ વિદેશી આવક અને વિદેશી નિયંત્રણ)	2,50,000	ના (0)	ના (0)
8	અગાઉના વર્ષોની વિદેશી આવક ચાલુ વર્ષે ભારતમાં લાવી (કરપાત્ર નથી)	ના (0)	ના (0)	ના (0)
9	ભારતીય કંપનીનું FD વ્યાજ (ભારતમાં ઉદ્ભવેલી ધારવામાં આવતી આવક)	60,000	60,000	60,000
	કુલ ગ્રોસ કરપાત્ર આવક (Total Gross Taxable Income)	19,60,000	14,60,000	11,60,000

નોંધ:

- **વ્યવહાર 6:** જર્મનીના વ્યાજના કુલ રૂ. 1,00,000 માંથી રૂ. 50,000 ભારતમાં મળ્યા હોવાથી તે ત્રણેય દરજ્જા માટે કરપાત્ર છે. બાકીના રૂ. 50,000 સંપૂર્ણ વિદેશી આવક હોવાથી માત્ર સામાન્ય રહીશ (ROR) માટે કરપાત્ર બને.
- **વ્યવહાર 8:** અગાઉના વર્ષોની કમાણી માત્ર ભારતમાં રેમિટન્સ (મોકલવામાં) આવી છે, તેને ચાલુ વર્ષની આવક ગણી શકાય નહીં, તેથી તેના પર કોઈ કર લાગશે નહીં.

❖ **સ્વાધ્યાય:**

નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો:

1. વ્યક્તિના રહેઠાણના દરજ્જાનું વર્ગીકરણ લખો.
2. આવકવેરા ધારા, 1961 મુજબ રહીશ બનવા માટેની શરતો લખો.
3. વ્યક્તિ ક્યારે બિન-રહીશ બની શકે? સમજાવો.
4. વ્યક્તિ ક્યારે સામાન્ય રહીશ બની શકે? સમજાવો.
5. જો વ્યક્તિ સામાન્ય રહીશ હોય તો કરનો બોજ ક્યારે ઊભો થઈ શકે?

વૈકલ્પિક પ્રશ્નો (MCQs)

1. ભારતીય આવકવેરા ધારા હેઠળ વ્યક્તિનો રહેઠાણનો દરજ્જો શેના આધારે નક્કી થાય છે?
(A) વ્યક્તિની રાષ્ટ્રીયતા પર
(B) નાણાકીય વર્ષ દરમિયાન ભારતમાં તેની શારીરિક હાજરીના આધારે
(C) વ્યક્તિની જાતિ કે ઉંમર પર
(D) વ્યક્તિના ધંધાના પ્રકાર પર

જવાબ: (B) નાણાકીય વર્ષ દરમિયાન ભારતમાં તેની શારીરિક હાજરીના આધારે

2. રહીશ બનવા માટેની પ્રથમ મૂળભૂત શરત મુજબ વ્યક્તિ સંબંધિત પાછલા વર્ષ દરમિયાન ઓછામાં ઓછા કેટલા દિવસ ભારતમાં રહેલો હોવો જોઈએ?
(A) 60 દિવસ (B) 150 દિવસ (C) 182 દિવસ (D) 365 દિવસ

જવાબ: (C) 182 દિવસ

3. રોજગારીના હેતુ માટે ભારત છોડી જનાર ભારતીય નાગરિક માટે રહીશ દરજ્જો નક્કી કરવા કઈ શરત જ ધ્યાનમાં લેવાય છે?
(A) પાછલા વર્ષમાં ઓછામાં ઓછા 182 દિવસની હાજરી
(B) અગાઉના 4 વર્ષમાં 365 દિવસની હાજરી

(C) પાછલા વર્ષમાં 60 દિવસની હાજરી

(D) અગાઉના 7 વર્ષમાં 730 દિવસની હાજરી

જવાબ: (A) પાછલા વર્ષમાં ઓછામાં ઓછા 182 દિવસની હાજરી

4. ભારતની મુલાકાતે આવતા વિદેશમાં રહેતા ભારતીય નાગરિક પોતાનો “બિન-રહીશ” દરજ્જો ગુમાવ્યા વિના પાછલા વર્ષમાં વધુમાં વધુ કેટલા દિવસ ભારતમાં રહી શકે છે?

(A) 60 દિવસ (B) 89 દિવસ (C) 90 દિવસ (D) 182 દિવસ

જવાબ: (B) 89 દિવસ

5. વ્યક્તિ ક્યારે “રહીશ અને સામાન્ય રહીશ” બને છે?

(A) ફક્ત એક મૂળભૂત શરત સંતોષે ત્યારે
(B) ફક્ત બંને વધારાની શરતો સંતોષે ત્યારે
(C) ઓછામાં ઓછી એક મૂળભૂત શરત અને બંને વધારાની શરતો સંતોષે ત્યારે
(D) એક પણ શરત ન સંતોષે ત્યારે

જવાબ: (C) ઓછામાં ઓછી એક મૂળભૂત શરત અને બંને વધારાની શરતો સંતોષે ત્યારે

6. “રહીશ અને સામાન્ય રહીશ” માટેની વધારાની શરતોમાં અગાઉના 7 વર્ષમાં કુલ કેટલા દિવસનો મુકામ ભારતમાં જરૂરી છે?

(A) 365 દિવસ (B) 182 દિવસ (C) 730 દિવસ (D) 60 દિવસ

જવાબ: (C) 730 દિવસ

7. જો કોઈ વ્યક્તિ રહીશ બનવા માટેની એક પણ મૂળભૂત શરત સંતોષતી નથી, તો તેને શું ગણવામાં આવે છે?

(A) રહીશ અને સામાન્ય રહીશ (B) રહીશ પરંતુ સામાન્ય રહીશ નહીં
(C) બિન-રહીશ (D) વિદેશી રહીશ

જવાબ: (C) બિન-રહીશ

8. હિન્દુ અવિભક્ત કુટુંબ (HUF) ની બાબતોનું સંચાલન અને અંકુશ સંપૂર્ણપણે ભારતની બહાર આવેલું હોય તો તે કુટુંબનો દરજ્જો શું ગણાય?

(A) રહીશ (B) સામાન્ય રહીશ
(C) બિન-રહીશ (D) રહીશ પરંતુ સામાન્ય રહીશ નહીં

જવાબ: (C) બિન-રહીશ

9. ભાગીદારી પેઢી અને વ્યક્તિઓના મંડળનું સંચાલન અને અંકુશ સંપૂર્ણ કે આંશિક રીતે ભારતમાં હોય તો તે શું કહેવાય?

- (A) બિન-રહીશ (B) ભારતમાં રહીશ
(C) સામાન્ય રહીશ (D) આપેલ પૈકી એક પણ નહીં

જવાબ: (B) ભારતમાં રહીશ

10. કઈ કંપનીને ભારતમાં હંમેશાં ‘રહીશ’ કંપની તરીકે જ ગણવામાં આવે છે?

- (A) જે વિદેશી કંપની હોય
(B) જો તે ભારતીય કંપની હોય
(C) જેનું નિયંત્રણ પાકિસ્તાનથી થતું હોય
(D) જે આંશિક રીતે બહારથી સંચાલિત હોય

જવાબ: (B) જો તે ભારતીય કંપની હોય

11. કયા પ્રકારના કરદાતાના કિસ્સામાં ભારતમાં કરનો બોજ સૌથી વધુ હોય છે?

- (A) બિન-રહીશ (B) રહીશ પરંતુ સામાન્ય રહીશ નહીં
(C) રહીશ અને સામાન્ય રહીશ (D) વિદેશી કંપની

જવાબ: (C) રહીશ અને સામાન્ય રહીશ

12. “ભારતમાં મળેલી આવક, ભલે તે ભારતમાં કમાયેલી હોય કે ભારતની બહાર” તે કોના માટે કરપાત્ર છે?

- (A) માત્ર સામાન્ય રહીશ માટે
(B) માત્ર બિન-રહીશ માટે
(C) તમામ કરદાતાઓ માટે (તેમના રહેઠાણના દરજ્જાને ધ્યાનમાં લીધા વિના)
(D) કોઈના માટે નહીં

જવાબ: (C) તમામ કરદાતાઓ માટે (તેમના રહેઠાણના દરજ્જાને ધ્યાનમાં લીધા વિના)

13. ભારતની બહારથી નિયંત્રિત ધંધામાંથી ભારતની બહાર મળેલી અને કમાયેલી આવક કોના માટે કરપાત્ર બને છે?

- (A) રહીશ અને સામાન્ય રહીશ (ROR)
(B) રહીશ પરંતુ સામાન્ય રહીશ નહીં (RNOR)

(C) બિન-રહીશ (NR)

(D) RNOR અને દ્વંદ્વ બંને માટે

જવાબ: (A) રહીશ અને સામાન્ય રહીશ (ROR)

વ્યવહાર પ્રશ્નો:

પ્રશ્ન-1: શ્રી ગજાનન ભારતના નાગરિક છે. તેઓ 15મી એપ્રિલ, 2025ના રોજ રોજગારી મેળવવા માટે યુ.એસ.એ. ગયા હતા અને 2 નવેમ્બર, 2025ના રોજ ભારત પરત ફર્યા હતા. આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે શ્રી ગજાનનનો રહેઠાણનો દરજ્જો નક્કી કરો.

(જવાબ: બિન-રહીશ (Non-Resident - NR))

પ્રશ્ન-2: સુશ્રી દમયંતી “વિદેશી નાગરિક” ભારતમાં માત્ર નીચેના સમયગાળા માટે જ હાજર રહ્યા હતા.

- પાછલું વર્ષ 2022-23: હાજર દિવસોની સંખ્યા 65
- પાછલું વર્ષ 2023-24: હાજર દિવસોની સંખ્યા 200
- પાછલું વર્ષ 2024-25: હાજર દિવસોની સંખ્યા 100
- પાછલું વર્ષ 2025-26: હાજર દિવસોની સંખ્યા 55

આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે તેમનો રહેઠાણનો દરજ્જો શોધો.

(જવાબ: બિન-રહીશ (Non-Resident - NR))

પ્રશ્ન-3: શ્રી રમેશ ભારતના નાગરિક છે. તેઓ 15મી એપ્રિલ, 1999ના રોજ રોજગારી મેળવવા માટે યુ.એસ.એ. ગયા હતા અને 21મી નવેમ્બર, 2025ના રોજ ભારત પરત ફર્યા હતા આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે શ્રી રમેશનો રહેઠાણનો દરજ્જો નક્કી કરો.

(જવાબ: બિન-રહીશ (Non-Resident - NR))

પ્રશ્ન-4: શ્રી રાજા એક વિદેશી નાગરિક નીચેની માહિતી આપે છે.

આવવાની તારીખ	જવાની તારીખ
20-04-2022	01-07-2022
01-01-2023	30-09-2025

આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે તેમનો રહેઠાણનો દરજ્જો નક્કી કરો.

(જવાબ: રહીશ પરંતુ સામાન્ય રહીશ નહીં (RNOR))

પ્રશ્ન-5: શ્રી નાયક તેમના પ્રથમ આગમન પછી નીચે દર્શાવેલ સમયગાળા માટે ભારતમાં રહ્યા હતા આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે તેમનો રહેઠાણનો દરજ્જો નક્કી કરો.

હિસાબી વર્ષ	હાજરીના દિવસો
2021-22	70 દિવસ
2022-23	130 દિવસ
2023-24	120 દિવસ
2024-25	100 દિવસ
2025-26	90 દિવસ

(જવાબ: બિન-રહીશ (Non-Resident - NR))

પ્રશ્ન-6: શ્રી કેલાશ કંપનીના કામકાજ માટે નિયમિતપણે ઈંગ્લેન્ડ જાય છે. તેમણે છેલ્લા પાંચ વર્ષ દરમિયાન ઈંગ્લેન્ડમાં નીચે મુજબના દિવસો વિતાવ્યા હતા:

પાછલું વર્ષ	ઈંગ્લેન્ડમાં દિવસોની સંખ્યા
31-03-2022	318 દિવસ
31-03-2023	150 દિવસ
31-03-2024	271 દિવસ
31-03-2025	310 દિવસ
31-03-2026	295 દિવસ

01-05-2021 પહેલાં તેમણે ક્યારેય વિદેશ પ્રવાસ કર્યો ન હતો. આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે તેમનો રહેઠાણનો દરજ્જો નક્કી કરો.

(જવાબ: બિન-રહીશ (Non-Resident - NR))

પ્રશ્ન-7: નીચેની વિગતો પરથી પાછલા વર્ષ 2025-26 માટે શ્રી રમેશનો રહેઠાણનો દરજ્જો નક્કી કરો.

ભારતમાં આવવાની તારીખ	ભારતમાંથી જવાની તારીખ
21-05-2022	02-08-2022
01-01-2023	30-10-2025
10-12-2025	05-06-2026

(જવાબ: રહીશ અને સામાન્ય રહીશ (ROR))

કરના બોજને લગતા દાખલાઓ

પ્રશ્ન-8: હિમાલયના શ્રી અમરનાથ નાણાકીય વર્ષ 2025-26 દરમિયાન કમાયેલી તેમની આવકની નીચેની વિગતો રજૂ કરે છે:

1. બાંગ્લાદેશમાં કૃષિ આવકમાંથી આવક રૂ. 4,20,000
2. આગ્રામાં આવેલા અને ફિલિપાઈન્સથી સંચાલિત ધંધાનો નફો (નફાના 50% ભારતની બહાર મળ્યા છે) રૂ. 4,50,000
3. નાલાસોપારા-થાણે-મહારાષ્ટ્રમાં મળેલી પગારની આવક રૂ. 80,000
4. તાઈવાનમાં આવેલા ધંધામાંથી આવક, જેનું નિયંત્રણ લીંબડીથી થાય છે રૂ. 3,60,000
5. વિસનગરમાં મકાનના વેચાણ પર નફો, પરંતુ નેધરલેન્ડ્સમાં મળ્યો રૂ. 5,90,000

આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે કુલ ગ્રોસ આવક શોધો:

- જો તેઓ ભારતમાં રહીશ અને સામાન્ય રહીશ હોય
- જો તેઓ ભારતમાં રહીશ, પરંતુ સામાન્ય રહીશ ન હોય
- જો તેઓ બિન-રહીશ હોય

(જવાબ: (i) જો રહીશ અને સામાન્ય રહીશ હોય: રૂ. 19,00,000, (ii) જો રહીશ પરંતુ સામાન્ય રહીશ ન હોય: રૂ. 14,80,000, (iii) જો બિન-રહીશ હોય: રૂ. 11,20,000)

પ્રશ્ન-9: હૈદરાબાદના શ્રી અમર નાણાકીય વર્ષ 2025-26 દરમિયાન કમાયેલી તેમની આવકની નીચેની વિગતો રજૂ કરે છે:

1. રૂ. 9,60,000 નો પગાર
2. ડિબેન્ચર પર વ્યાજ રૂ. 48,000
3. પાછલા વર્ષ દરમિયાન બાંગ્લાદેશમાં મળેલી આવક જે તે જ વર્ષમાં ભારતમાં લાવવામાં આવી રૂ. 8,00,000
4. બર્મામાં આવેલા ધંધામાંથી આવક, જે ધંધાનું નિયંત્રણ અને સંચાલન ભારતમાં થાય છે રૂ. 9,00,000
5. બર્મામાં કૃષિમાંથી આવક, ત્યાં જ મળેલી, પરંતુ પાછળથી ભારતમાં મોકલવામાં આવી રૂ. 3,20,000
6. ભારતીય કંપની પાસેની એફ.ડી. (બાંધી મુદતની અનામત) પર વ્યાજ પરંતુ ભારતની બહાર મળ્યું રૂ. 32,000

આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે કુલ ગ્રોસ આવક શોધો:

- જો તેઓ ભારતમાં રહીશ અને સામાન્ય રહીશ હોય
- જો તેઓ ભારતમાં રહીશ, પરંતુ સામાન્ય રહીશ ન હોય
- જો તેઓ બિન-રહીશ હોય

(જવાબ: (i) જો રહીશ અને સામાન્ય રહીશ હોય: રૂ. 30,40,000, (ii) જો રહીશ પરંતુ સામાન્ય રહીશ ન હોય: રૂ. 19,40,000, (iii) જો બિન-રહીશ હોય: રૂ. 10,40,000)

પ્રશ્ન-10: મુંબઈના શ્રી અનંત નાણાકીય વર્ષ 2025-26 દરમિયાન કમાયેલી તેમની આવકની નીચેની વિગતો રજૂ કરે છે:

1. ભારતમાં મકાન મિલકતના વેચાણ પર નફો, પરંતુ જાપાનમાં મળ્યો રૂ. 2,50,000
2. યુ.કે. ડેવલપમેન્ટ બોન્ડ્સ પર વ્યાજ (જેનો છઠ્ઠો ભાગ ભારતમાં મળ્યો છે) રૂ. 27,000
3. યુ.કે.માં આવેલી મિલકતમાંથી વ્યાજ જે ભારતમાં મળ્યું રૂ. 2,30,000
4. જાપાનમાં આવેલા ધંધામાંથી કમાયેલી આવક જેનું નિયંત્રણ મુંબઈથી થાય છે (રૂ. 7,75,000 ભારતમાં મળ્યા છે) રૂ. 15,75,000
5. મુંબઈમાં આવેલા અને ભારતની બહારથી સંચાલિત ધંધાનો નફો (નફાના 50% ભારતની બહાર મળ્યા છે) રૂ. 50,000

આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે કુલ ગ્રોસ આવક શોધો:

- જો તેઓ ભારતમાં રહીશ અને સામાન્ય રહીશ હોય
- જો તેઓ ભારતમાં રહીશ પરંતુ સામાન્ય રહીશ ન હોય
- જો તેઓ બિન-રહીશ હોય

(જવાબ: (i) જો રહીશ અને સામાન્ય રહીશ હોય: રૂ. 21,32,000, (ii) જો રહીશ પરંતુ સામાન્ય રહીશ ન હોય: રૂ. 21,09,500 (નોંધ: ધંધાના નફાનો જે ભાગ ભારતમાં મળ્યો છે તે ગણાશે), (iii) જો બિન-રહીશ હોય: રૂ. 13,09,500)

પ્રશ્ન-11: માથેરાનના શ્રી આનંદ નાણાકીય વર્ષ 2025-26 દરમિયાન કમાયેલી તેમની આવકની નીચેની વિગતો રજૂ કરે છે:

1. બેંક ફિક્સ્ડ ડિપોઝિટ (બાંધી મુદતની અનામત) પર વ્યાજ રૂ. 1,20,000 (જેમાંથી રૂ. 48,000 વિદેશી બેંકોમાંથી મળ્યા છે)
2. અગાઉના ભારતીય એમ્પ્લોયર (માલિક) દ્વારા યુ.કે.માં ચૂકવવામાં આવેલું પેન્શન રૂ. 8,10,000

3. ન્યૂયોર્કમાં આવેલા ધંધામાંથી નફો (ધંધાનું નિયંત્રણ મુંબઈ ખાતે આવેલી મુખ્ય કચેરીથી થાય છે) રૂ. 12,80,000

4. અગાઉના વર્ષોમાં સિંગાપોરમાં કમાયેલો અને મળેલો નફો અને ભારતમાં પાછો લાવવામાં આવ્યો રૂ. 1,60,000

આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે કુલ ગ્રોસ આવક શોધો:

- જો તેઓ ભારતમાં રહીશ અને સામાન્ય રહીશ હોય
- જો તેઓ ભારતમાં રહીશ પરંતુ સામાન્ય રહીશ ન હોય
- જો તેઓ બિન-રહીશ હોય

(જવાબ: (i) જો રહીશ અને સામાન્ય રહીશ હોય: રૂ. 22,10,000 (નોંધ: ભૂતકાળનો નફો લવાયો તે કરપાત્ર નથી), (ii) જો રહીશ પરંતુ સામાન્ય રહીશ ન હોય: રૂ. 22,10,000, (iii) જો બિન-રહીશ હોય: રૂ. 9,30,000)

આવકવેરો અને જી.એસ.ટી.

BLOCK: 2

લેખન :	પ્રો. (ડૉ.) મનોજ શાહ	પ્રોફેસર & નિયામક, સ્કૂલ ઓફ કોમર્સ એન્ડ મેનેજમેન્ટ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
	ડૉ. અંકિત જોશી	આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
	શ્રી માનસી ખટીક	આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
પરામર્શક(વિષય) :	ડૉ. માર્કુન જોખી	વાઈસ પ્રિન્સીપાલ, જી.એલ.એસ. યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
	પ્રો. (ડૉ) શંકરસિંહ સોઢા	પ્રોફેસર, ગુજરાત યુનિવર્સિટી.
પરામર્શક(ભાષા) :	શ્રી ભક્તિ પુલસ્ત્ય વોરા	પ્રૂફ રીડર સેટેલાઈટ, અમદાવાદ
સંયોજક :	પ્રો. (ડૉ.) મનોજ શાહ	પ્રોફેસર & નિયામક, સ્કૂલ ઓફ કોમર્સ એન્ડ મેનેજમેન્ટ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
પ્રકાશક :	ડૉ. ભાવિન ત્રિવેદી	કાર્યકારી કુલસચિવ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
આવૃત્તિ :	પ્રથમ આવૃત્તિ (2026)	
ISBN :	978-93-5598-718-1	

978-93-5598-718-1

સર્વાધિકાર સુરક્ષિત

આ પાઠ્યપુસ્તક ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટીના ઉપક્રમે વિદ્યાર્થીલક્ષી સ્વઅધ્યન હેતુથી; દૂરવર્તી શિક્ષણના ઉદ્દેશને કેન્દ્રમાં રાખી તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. જેના સર્વાધિકાર સુરક્ષિત છે. આ અભ્યાસ-સામગ્રીનો કોઈપણ સ્વરૂપમાં ધંધાધારી ઉપયોગ કરતાં પહેલાં ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટીની લેખિત પરવાનગી લેવાની રહેશે.

એકમ-5 પગારની આવક-I

- 5.1 પ્રસ્તાવના
- 5.2 અર્થ
- 5.3 પગારની આવકના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો
- 5.4 પગાર પત્રકનું માળખું
- 5.5 પગાર ભથ્થા
- 5.6 પગાર લાભો (સવલતો) અને મૂલ્યાંકન
- 5.7 પગારની આવકની ગણતરીમાં ભથ્થા અને સવલતોનું મહત્વ
- ❖ સ્વાધ્યાય

5.1 પ્રસ્તાવના :

ભારતીય આવકવેરા ધારા, 1961 મુજબ આવકના પાંચ મુખ્ય શીર્ષકોમાં ‘પગાર’ એ સૌથી મહત્વનું શીર્ષક છે. જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ અન્ય વ્યક્તિ હેઠળ કામ કરે છે અને તેના બદલામાં વળતર મેળવે છે, ત્યારે તે આવક ‘પગાર’ ના શીર્ષક હેઠળ કરપાત્ર બને છે. પગારની આવક ગણવા માટે માલિક અને કર્મચારી વચ્ચેનો સંબંધ હોવો અનિવાર્ય છે. જો આ સંબંધ ન હોય, તો તે આવક પગાર ન ગણાય. (દા.ત. સંસદ સભ્યનો પગાર એ ‘અન્ય સાધનની આવક’ ગણાય છે, કારણ કે તેઓ સરકારના કર્મચારી નથી).

પગાર માત્ર મૂળ વેતન પૂરતું માર્યાદિત નથી, પરંતુ તેમાં ભથ્થા, બોનસ, કમિશન, સવલતો અને અન્ય લાભોનો પણ સમાવેશ થાય છે. કર્મચારીને નોકરીના બદલામાં મળતી તમામ નાણાકીય અને બિન નાણાકીય સુવિધાઓ પગાર આવકના ભાગરૂપે ગણાય છે.

આ એકમમાં પગારની આવકનો અર્થ, વિવિધ પ્રકારના ભથ્થા, પગાર લાભો અને તેમના મૂલ્યાંકનની વિગતવાર ચર્ચા કરવામાં આવે છે.

5.2 અર્થ :

આવકવેરા અધિનિયમ અનુસાર કર્મચારીને માલિક તરફથી નોકરી અથવા સેવા બદલ મળતી રકમને “પગાર” કહેવાય છે. પગાર રોકડમાં અથવા અન્ય સ્વરૂપે મળી શકે છે. પગારના મૂળ ઘટકો નીચે મુજબ છે:

મૂળ પગાર: જે કરાર મુજબ નક્કી થયેલ હોય.

બોનસ અને કમિશન: માલિક તરફથી મળતું વધારાનું પ્રોત્સાહન.

ભથ્થા: ચોક્કસ ખર્ચને પહોંચી વળવા મળતી રોકડ રકમ.

સવલતો : માલિક તરફથી મળતી સગવડો (જેમ કે રહેઠાણ, ગાડી વગેરે).

નિવૃત્તિના લાભો: ગ્રેયુઈટી પેન્શન, પ્રોવિડન્ટ ફંડ વગેરે.

પગારની આવક ત્યારે કરપાત્ર બને છે જ્યારે:

1. પગાર પ્રાપ્ત થાય,
2. પગાર બાકી રહે છતાં મેળવવાનો અધિકાર ઊભો થાય.
3. અથવા અગાઉથી પ્રાપ્ત થાય.

આવકવેરા અધિનિયમની કલમ 15 થી 17 સુધી પગાર આવક સંબંધિત જોગવાઈઓ આપવામાં આવી છે.

5.3 પગારની આવકના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો :

પગારની આવકની ગણતરી કરતી વખતે નીચેના સિદ્ધાંતો ધ્યાનમાં રાખવા અત્યંત જરૂરી છે:

(A) માલિક અને કર્મચારીનો સંબંધ (Employer-Employee Relationship)

જો ચૂકવનાર અને મેળવનાર વચ્ચે માલિક-કર્મચારીનો સંબંધ ન હોય, તો તે આવક ‘પગાર’ ગણાતી નથી.

- ઉદાહરણ 1: સંસદ સભ્ય (MP) કે ધારાસભ્ય (MLA) ને મળતો પગાર ‘પગારની આવક’ નથી, પણ ‘અન્ય સાધનોની આવક’ ગણાય છે, કારણ કે તેઓ સરકારના કર્મચારી નથી પણ જનપ્રતિનિધિ છે.
- ઉદાહરણ 2: કંપનીના ડિરેક્ટરને જો કામના બદલામાં ફી મળે તો તે અન્ય સાધનોની આવક કે ધંધાની આવક બને, પણ જો તે કંપનીમાં પૂર્ણકાલીન કર્મચારી તરીકે પગાર મેળવતા હોય તો જ તે પગારના શીર્ષક હેઠળ આવે.
- ઉદાહરણ 3: કોઈ કોલેજના પ્રોફેસર યુનિવર્સિટીની પરીક્ષાના પેપર તપાસવા અંતે જે રકમ મેળવે તે ‘અન્ય સાધનોની આવક બને છે, કારણ કે યુનિવર્સિટી તેમની સીધી માલિક નથી.

(B) લેણી અથવા મળેલ આવક (Due or Receipt Basis)

કલમ 15 મુજબ, પગારની આવક ‘તે લેણી થાય (Due)’ અથવા ‘તે મળે (Received)’ બેમાંથી જે વહેલું હોય તે વર્ષે કરપાત્ર બને છે.

- જો માલિકે માર્ચ 2026 નો પગાર એપ્રિલ 2026 માં ચૂકવ્યો હોય, તો પણ તે માર્ચ 20 (નાણાકીય વર્ષ 2025-26) માં જ કરપાત્ર થઈ જશે કારણ કે તે લેણો થઈ ચુક્યો હતો.
- અગાઉથી મળેલો પગાર (Advance salary) જે વર્ષે મળે તે જ વર્ષે કરપાત્ર બની જાય છે, ભલે તે પછીના વર્ષનો હોય.

(C) પગારની ત્યાગ (Surrender of salary)

જો કોઈ કર્મચારી સ્વૈચ્છિક રીતે પોતાનો પગાર કે તેનો ભાગ જતો કરે (ત્યાગ કરે), તો પણ આવકવેરાની દ્રષ્ટિએ તે કરપાત્ર જ રહે છે. કારણ કે એકવાર પગાર લેણો થઈ ગયા પછી તેનો ઉપયોગ ગમે ત્યાં થાય, તેના પર કર ભરવો પડે છે. (પરંતુ જો ‘વોલેન્ટરી સરેન્ડર ઓફ સેલેરીઝ એક્ટ, 1961’ હેઠળ સરકારને પગાર સોંપવામાં આવે તો તે કરમુક્ત છે.)

(D) એક કરતા વધુ માલિક પાસેથી મળતો પગાર

જો કોઈ વ્યક્તિ દિવસ દરમિયાન બે અલગ-અલગ જગ્યાએ નોકતી કરતી હોય, તો બંને માલિકો પાસેથી મળતો પગાર ભેગો કરીને ‘પગારની આવક’ તરીકે ગણવામાં આવે છે.

(E) વિદેશી સરકાર પાસેથી ભારતમાં

નોકરીની ફરજો નિભાવવા માટે મહેનતાણું પગારની આવક ગણાશે, પરંતુ ભારતમાં રહીશ વ્યક્તિએ વિદેશી સરકારને વિદેશમાં આપેલી સેવાઓ બદલ મળેલ મહેનતાણું ‘અન્ય સાધનોની આવક’ ના શીર્ષક હેઠળ ગણાશે.

5.4 પગારપત્રકનું માળખું (Structure of Salary Statement):

પગારની કૂલ કરપાત્ર આવક શોધવા માટે નીચે મુજબનું પત્રક તૈયાર કરવામાં આવે છે:

વિગત (Particulars)	રકમ (રૂ.)	રકમ (રૂ.)
(A) રોકડ કમાણી (Cash Earnings):		
1. મૂળ પગાર (Basic Salary)		XXXX
2. મોંઘવારી ભથ્થું (Dearness Allowance - DA)		XXXX
3. બોનસ અને કમિશન (Bonus & Commission)		XXXX
(B) ભથ્થાઓ (Allowances):		
કરપાત્ર ભથ્થાઓની કુલ રકમ (નિયમો બાદ કર્યા પછી)		XXXX
(C) સવલતો (Perquisites):		
કરપાત્ર સવલતોનું નાણાકીય મૂલ્ય (કલમ 17(2))		XXXX
ગ્રોસ પગાર (Gross Salary)		XXXXXXX
બાદ: કલમ 16 હેઠળ કપાતો (Deductions u/s 16)		
(i) સ્ટાન્ડર્ડ કપાત (Standard Deduction - Sec 16(ia))	(75,000)	

(ii) મનોરંજન ભથ્થું (Entertainment Allowance - Sec 16(ii))	(ચોક્કસ શરતે)	
(iii) વ્યવસાય વેરો (Professional Tax - Sec 16(iii))	(ચૂકવેલ રકમ)	(XXXX)
પગારની કરપાત્ર આવક (Taxable Income from Salary)		XXXXXX

5.5 પગાર ભથ્થા :

માલિક દ્વારા કર્મચારીને તેના ફરજ પાલન માટે અથવા અંગત ખર્ચને પહોંચી વળવા માટે જે નિશ્ચિત રોકડ રકમ આપવામાં આવે તેને ‘ભથ્થું’ કહેવાય. કરવેરાની દ્રષ્ટિએ તેને ત્રણ ભાગમાં વહેંચી શકાય:

(અ) સંપૂર્ણ કરપાત્ર ભથ્થા: આવકવેરા ધારા મુજબ, જે ભથ્થાઓ પર કોઈ પણ પ્રકારની મુક્તિ મળતી નથી અને તેની સંપૂર્ણ રકમ કર્મચારીની કૂલ આવકમાં ઉમેરી દેવામાં આવે છે, તેને સંપૂર્ણ કરપાત્ર ભથ્થા કહેવામાં આવે છે. આ ભથ્થા કર્મચારીને રોકડમાં મળતા હોવાથી તે ‘પગારનો સીધો ભાગ બને છે નીચે મુજબના મુખ્ય ભથ્થાઓ આ શ્રેણીમાં આવે છે:

1. **મોંઘવારી ભથ્થું (Dearness Allowance-DA):** મોંઘવારી ભથ્થું એ પગારનો સૌથી મોટો અને મહત્વનો હિસ્સો છે. વધતી જતી મોંઘવારી અને જીવનનિર્વાહના ખર્ચમાં થતા વધારાને પહોંચી વળવા માલિક દ્વારા કર્મચારીને આ રકમ આપવામાં આવે છે. તે હંમેશા સંપૂર્ણ કરપાત્ર છે. નોંધનીય છે કે નિવૃત્તિના લાભો (જેમ કે પેન્શન કે ગ્રેયુઈટી) માટે મોંઘવારી ભથ્થું ધ્યાનમાં લેવું કે નહિ તે નોકરીની શરતો પર આધાર રાખે છે, પરંતુ કરવેરા માટે તો તે પૂરેપૂરું કરપાત્ર જ રહે છે.
2. **વધારના સમયનું ભથ્થું (Overtime Allowance):** જ્યારે કોઈ કર્મચારી તેના નિર્ધારિત કામના કલાકો કરતા વધુ સમય કામ કરે છે, ત્યારે માલિક તેને પ્રોત્સાહન તરીકે વધારાની રકમ ચૂકવે છે. આ રકમ સેવાના બદલામાં મળતી હોવાથી તેના પર કોઈ કરમુક્તિ મળતી નથી.
3. **સીટી કોમ્પેન્સેટરી ભથ્થું (City Compensatory Allowance-CCA):** મોટા શહેરો (જેમ કે મુંબઈ, દિલ્હી, અમદાવાદ) માં રહેવાનો ખર્ચ નાના શહેરોની સરખામણી એ ઘણો વધારે હોય છે. આ તફાવતને સરભર કરવા માટે માલિક કે ભથ્થું આપે તેને CCA કહેવાય. આ ભથ્થું સંપૂર્ણ કરપાત્ર છે.
4. **નિશ્ચિત તબીબી ભથ્થું:** ઘણી વખત માલિક કર્મચારીને તબીબી ખર્ચના બીલો રહું કરવાને બદલે દર મહીને એક નિશ્ચિત રકમ (દા.ત. Rs. 1,000 Rs. કે 2,000)

તબીબી ભથ્થા તરીકે આપે છે. આ રીતે મળતી રોકડ રકમ સંપૂર્ણ કરપાત્ર છે. (જો બિલોના આધારે રીએમ્બર્સમેન્ટ મળે તો તેના નિયમો અલગ છે પણ ફિક્સ ભથ્થું કરપાત્ર છે.)

5. ભોજન કે નાસ્તા ભથ્થું: કર્મચારીના ભોજન કે નાસ્તાના ખર્ચ માટે જો રોકડમાં ભથ્થું આપવામાં આવે, તો તે કરપાત્ર છે. જો માલિક ઓફિસમાં જ જમવાની સગવડ આપે તો તેના નિયમો સવલત હેઠળ આવે છે, પરંતુ રોકડ ભથ્થું હંમેશા ટેક્સ હેઠળ આવે છે.

આમ, પ્રોજેક્ટ ભથ્થું, ડેપ્યુટેશન ભથ્થું, વોડન એલાઉન્સ, નોન-પ્રેક્ટિસિંગ ભથ્થું(ડોક્ટરો માટે), રજાનું ભથ્થું વગેરે પણ આ જ શ્રેણીમાં આવે છે.

- (બ) અંશત: કરપાત્ર ભથ્થા: આવકવેરા કાયદા મુજબ, અમુક ભથ્થા એવા હોય છે જેની પુરેપુરી રકમ પર કર લાગતો નથી, પરંતુ તેના પર ચોક્કસ મર્યાદા સુધી મુક્તિ મળે છે. આ મુક્તિ બાદ કર્યા પછી જે વધારાની રકમ રહે, તેના પર જ કર્મચારીએ કર ભરવાનો હોય છે. આ ભથ્થાને મુખ્યત્વે બે ભાગમાં વહેંચી શકાય: 1) જેનો આધાર ખરેખર કરેલા ખર્ચ પર હોય અને 2) જેની મર્યાદા કાયદા દ્વારા નક્કી કરવામાં આવી હોય.

આ શ્રેણીના મુખ્ય ભથ્થાઓ નીચે મુજબ છે:

1. ઘરભાડા ભથ્થું: નોકરીયાત વર્ગ માટે આ સૌથી મહત્વનું ભથ્થું છે. કલમ 10(13A) મુજબ, જો કર્મચારી ભાડાના મકાનમાં રહેતો હોય, તો તેને નીચેની ત્રણ રકમોમાંથી જે સૌથી ઓછી હોય તેટલી કરમુક્તિ મળે છે:

માલિક પાસેથી ખરેખર મળેલ HRA.

કર્મચારીએ ચૂકવેલ ભાડું- (પગારના 10%).

પગારના 40% (જો રહેઠાણ મુંબઈ, દિલ્હી, કોલકતા કે ચેન્નઈ જેવા મેટ્રો શહેરમાં હોય તો 50%).

નોંધ: જો કર્મચારી પોતાના જ મકાનમાં રહેતો હોય અથવા ભાડું ચૂકવતો ન હોય, તો મળતું સમગ્ર HRA કરપાત્ર બને છે.

2. બાળકોનું શિક્ષણ ભથ્થું (Children Education Allowance): કર્મચારીના બાળકોના શિક્ષણ માટે માલિક તરફથી મળતી રકમમાં કરની છૂટ મળે છે.

- મુક્તિની મર્યાદા: બાળકદીઠ રૂ. 100 પ્રતિ માસ (મહિને).
- આ છૂટ વધુમાં વધુ બે બાળકો માટે જ મળે છે. એટલે કે, વર્ષે મહત્તમ Rs. 2,400 (100*12*2) સુધીની રકમ કરમુક્ત થઈ શકે.

3. હોસ્ટેલ ભથ્થું (Hostel Expenditure Allowance): જો કર્મચારીના બાળકો હોસ્ટેલમાં રહીને ભણતા હોય અને માલિક તે માટે ભથ્થું આપે, તો તેમાં વધુ રાહત મળે છે.

- મુક્તિની મર્યાદા: બાળકદીઠ રૂ. 300 પ્રતિ માસ.
- આ પણ વધુમાં વધુ બે બાળકો માટે જ મળે છે.

4. મનોરંજન ભથ્થું(Entertainment Allowance): આ ભથ્થું શરૂઆતમાં કૂલ પગારમાં ઉમેરવામાં આવે છે, પરંતુ કલમ 16(ii) હેઠળ તેની કપાત મળે છે.

મહત્વનો નિયમ: આ કપાત માત્ર સરકારી કર્મચારી ઓને જ મળે છે.

મુક્તિની મર્યાદા: નીચેનામાંથી જે ઓછું હોય તે:

1. ખરેખર મળેલ ભથ્થું
2. મૂળ પગારના 20%
3. મહત્તમ રૂ.5,000.

5. પરિવહન ભથ્થું(Transport Allowance): ઘરથી ઓફીસ અને ઓફીસ થી ઘરે જવા માટે મળતું ભથ્થું સામાન્ય કર્મચારીઓ માટે હવે સંપૂર્ણ કરપાત્ર છે (કારણ કે તેના બદલે રૂ.75,000 નું સ્ટાન્ડર્ડ ડિડક્શન આપવામાં આવે છે). પરંતુ:

- અંધ અથવા શારીરિક રીતે વિકલાંગ કર્મચારીઓ માટે દર મહિને ₹3,200 સુધીની રકમ કરમુક્ત ગણાય છે.

6. આદિવાસી વિસ્તારનું ભથ્થું (Tribal Area Allowance)

જો કર્મચારી મધ્યપ્રદેશ, તમિલનાડુ, ઉત્તર પ્રદેશ, કર્ણાટક વગેરેના ચોક્કસ આદિવાસી વિસ્તારોમાં ફરજ બજાવતો હોય, તો તેને માસિક ₹200 સુધીની કરમુક્તિ મળે છે.

7. ખાસ ફરજ ભથ્થાં (Special Allowances for Expenses)

કલમ 10(14) હેઠળ અમુક એવા ભથ્થાં છે જેમાં ‘જેટલો ખર્ચ કરો તેટલી મુક્તિ’ મળે છે. જો મળેલી રકમમાંથી પૈસા વધે, તો તેના પર કર લાગે છે:

- મુસાફરી ભથ્થું (Traveling Allowance): ઓફિસના કામે પ્રવાસ માટે.
- દૈનિક ભથ્થું (Daily Allowance): પ્રવાસ દરમિયાન રોજના ખર્ચ માટે.
- હેલ્પર ભથ્થું (Helper Allowance): જો ઓફિસના કામ માટે મદદનીશ રાખવો પડે.
- યુનિફોર્મ ભથ્થું (Uniform Allowance): ફરજ દરમિયાન ચોક્કસ ગણવેશ પહેરવાના ખર્ચ માટે.

(ક) સંપૂર્ણ કરમુક્ત ભથ્થાઓ (Fully Exempt Allowances): આવકવેરા અધિનિયમ હેઠળ કેટલાંક ભથ્થાઓ એવા છે કે જે કર્મચારીઓને મળતા હોવા છતાં તેમની ઉપર

કોઈ આવકવેરો લાગતો નથી. આ ભથ્થાઓને સંપૂર્ણ કરમુક્ત ભથ્થાઓ કહેવામાં આવે છે. આ ભથ્થાઓને મુખ્ય હેતુ કર્મચારીઓને તેમની ફરજ બજાવવા માટે થયેલા ખર્ચની ભરપાઈ કરવાનો અથવા વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિઓમાં આર્થિક સહાય પૂરી પાડવાનો છે.

1. **વિદેશી ભથ્થું (Foreign Allowance):** ભારત સરકારના કર્મચારીઓને વિદેશમાં સેવા આપતી વખતે મળતું વિદેશી ભથ્થું સંપૂર્ણપણે કરમુક્ત હોય છે. આ ભથ્થું વિદેશમાં રહેવા, મુસાફરી અને અન્ય વધારાના ખર્ચને ધ્યાનમાં રાખીને આપવામાં આવે છે.
2. **સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંસ્થાના કર્મચારીઓનું ભથ્થું:** United Nations (UN) અથવા તેની વિશેષ એજન્સીઓમાં કાર્યરત કર્મચારીઓને મળતો પગાર અને ભથ્થાઓ આવકવેરામાંથી સંપૂર્ણપણે કરમુક્ત હોય છે.
3. **ન્યાયાધીશોને મળતા કેટલાક વિશેષ ભથ્થાઓ:** ઉચ્ચ ન્યાયાલય અને સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોને મળતા કેટલાક નિર્ધારિત ભથ્થાઓ સંપૂર્ણ કરમુક્ત ગણવામાં આવે છે.

5.6 પગાર લાભો (સવલતો) અને મૂલ્યાંકન :

આવકવેરા કાયદા, 1961 હેઠળ કર્મચારીને તેના માલિક તરફથી પગાર ઉપરાંત જે વધારાના બિન-રોકડ લાભો, સુવિધાઓ અથવા સવલતો મળે છે. તેને સવલતો (Perquisites) કહે છે. આવકવેરાની ગણતરી કરવા માટે આ સવલતોનું નાણાકીય મૂલ્ય નક્કી કરવું પડે છે, જેને ‘સવલતોનું મૂલ્યાંકન’ (Valuation of Perquisites) કહે છે. આ મૂલ્યાંકન આવકવેરાના નિયમ 3 મુજબ થાય છે.

1. સવલતોના મુખ્ય પ્રકારો

કર આકારણીના હેતુથી સવલતોને મુખ્યત્વે ત્રણ ભાગમાં વહેંચવામાં આવે છે:

1. **તમામ કર્મચારીઓ માટે સંપૂર્ણ કરપાત્ર સવલતો:** આ સુવિધાઓ કર્મચારી ગમે તે હોદ્દા પર હોય (સામાન્ય કે ઉચ્ચ), તેના માટે કરપાત્ર છે. જેમ કે: ભાડા વગરનું મકાન, કર્મચારીના અંગત દેવાની માલિક દ્વારા ચુકવણી વગેરે.
2. **માત્ર વિશિષ્ટ કર્મચારીઓ (Specified Employees) માટે કરપાત્ર:** આ લાભો જો સામાન્ય કર્મચારીને મળે તો કરમુક્ત છે, પરંતુ વિશિષ્ટ કર્મચારી (જેમ કે કંપનીના ડિરેક્ટર, જેનો વાર્ષિક રોકડ પગાર રૂ. 50,000 થી વધુ હોય) માટે કરપાત્ર છે. જેમ કે: કારની સુવિધા, ચોક્કિદાર કે રસોઈયાની સુવિધા, ગેસ-વીજળીની સુવિધા.
3. **તમામ કર્મચારીઓ માટે સંપૂર્ણ કરમુક્ત સવલતો:** આ સુવિધાઓ પર કોઈ કર લાગતો નથી. જેમ કે: ઓફિસ ટેલિફોન/ મોબાઈલ ખર્ચ, ઓફિસ દ્વારા અપાતી તબીબી (મેડીકલ) સુવિધા, મફત ચા-નાસ્તો વગેરે.

2. મુખ્ય સવલતોનું નાણાકીય મૂલ્યાંકન : જ્યારે માલિક કર્મચારીને રોકડા પૈસા આપવાને બદલે સીધી સુવિધા આપે, ત્યારે તેના પર કર કેવી રીતે ગણવો તેના ચોક્કસ નિયમો નીચે મુજબ છે:

A ભાડા રહિત રહેઠાણની સવલત (Rent-Free Accommodation): આ સૌથી સામાન્ય સવલત છે. તેનું મૂલ્યાંકન બે બાબતો પર આધાર રાખે છે:

- જો મકાન માલિકની પોતાની માલિકીનું હોય:
 - 25 લાખથી વધુ વસ્તીવાળા શહેરમાં: પગારના 10% (આવકવેરાના અધતન સુધારા મુજબ)
 - 10 થી 25 લાખની વસ્તીવાળા શહેરમાં: પગારના 7.5 %
 - 10 લાખથી ઓછી વસ્તીવાળા શહેરમાં: પગારના 5%
- જો મકાન માલિકે ભાડે રાખીને આપ્યું હોય: માલિકે ચૂકવેલું ખરેખર ભાડું અથવા પગારના 10% (બંનેમાંથી જે ઓછું હોય તે મૂલ્ય ગણાય).
- જો મકાન ફર્નિચર સાથે (Furnished) હોય: ઉપર ગણેલી રકમમાં ફર્નિચર મૂળ કિંમતના 10 % વાર્ષિક ઉમેરવામાં આવે છે.

B મોટરકારની સવલત (Motor Car Perquisite)

જો માલિક કર્મચારીને કર વાપરવા આપે, તો મૂલ્યાંકન કારની ક્ષમતા (Cubic Capacity-CC) અને તેના વપરાશના હેતુ અપર નક્કી થાય છે:

કારનો વપરાશ	નાની કાર (1.6 લિટર / 1600 CC સુધી)	મોટી કાર (1.6 લિટરથી વધુ ક્ષમતા)
માત્ર ઓફિસના કામ માટે	સંપૂર્ણ કરમુક્ત (જો લોગબુક રાખી હોય)	સંપૂર્ણ કરમુક્ત (જો લોગબુક રાખી હોય)
માત્ર અંગત વપરાશ માટે	કારનો ખરેખર ખર્ચ + ઘસારો (કિંમતના 10%)	કારનો ખરેખર ખર્ચ + ઘસારો (કિંમતના 10%)
ઓફિસ અને અંગત (બંને) માટે	રૂ. 1,800 દર મહિને કરપાત્ર મૂલ્ય	રૂ. 2,400 દર મહિને કરપાત્ર મૂલ્ય

નોંધ: જો માલિકે ડ્રાઈવર પણ આપ્યો હોય, તો ઉપરની રકમમાં બીજા રૂ. 900 દર મહિને અલગથી ઉમેરવામાં આવે છે.

C. ઘરેલું કર્મચારીઓની સવલત (Sweeper, Gardener, Watchman, Cook)

- જો માલિક દ્વારા કર્મચારીના ઘરે રસોઈયા, ચોકીદાર, માળી કે સફાઈકામ કરનાર રાખવામાં આવ્યા હોય અને તેમનો પગાર માલિક ચૂકવતો હોય:

- મૂલ્યાંકન: માલિક દ્વારા ચુકવવામાં આવતો ખરેખર પગાર એ કર્મચારી માટે કરપાત્ર સવલત બને છે. (જો ગાર્ડનર માલિકના પોતાના મકાનમાં હોય, તો મકાનના મૂલ્યાંકનમાં તે આવી જતો હોવાથી અલગથી ગણાતો નથી.)

D. વ્યાજમુક્ત અથવા સસ્તા દરે લોન (Concessional/ Interest-Free Loan)

- જો કંપની પોતાના કર્મચારીને વ્યાજ વગર અથવા બજાર કરતા સસ્તા વ્યાજદરે લોન આપે:
- મૂલ્યાંકન: સ્ટેટ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા (SBI) ના જે -તે વર્ષના પ્રથમ દિવસે પ્રવર્તતા વ્યાજ દર અને માલિકે લીધેલા વ્યાજદર વચ્ચેનો તફાવત કરપાત્ર આવક ગણાશે.
- અપવાદ: રૂ. 20,000 સુધીની નાની લોન અથવા અમુક ગંભીર બીમારીઓના ઈલાજ માટે લીધેલી લોન પર કોઈ કર લાગતો નથી.

E. મફત ભોજનની સવલત (Free Food & Beverages)

- ઓફીસ સમય દરમિયાન મળતું બિન-આલકોહોલીક પીણું કે નાસ્તો સંપૂર્ણ કરમુક્ત છે.
- કામના કલાકો દરમિયાન ઓફીસ કે ઈટીંગ જોઈન્ટ્સ પર અપાતા ભોજનમાં રૂ. 50 પ્રતિ ભોજન (per Meal) સુધીની રકમ કરમુક્ત છે. તેનાથી વધારાની રકમ કરપાત્ર બને છે.

3. મૂલ્યાંકન માટે પગાર (salary) ની વ્યાખ્યા

સવલતોની ગણતરી (જેમ કે મકાનના કેસમાં 10% કે 7.5%) કરવા માટે ‘પગાર’ શબ્દમાં નીચેની બાબતો નો જ સમાવેશ થાય છે:

- મૂળ પગાર (Basic Salary)
- મોંઘવારી ભથ્થું (Dearness Allowance—જે તે નિવૃત્તિના લાભો અંતે ગણતરીમાં લેવાતું હોય)
- બોનસ અને કમિશન (Bonus & Commission)
- તમામ કરપાત્ર ભથ્થાઓ (Taxable Allowances)

(પગારની વ્યાખ્યામાં પ્રોવિડન્ટ ફંડમાં માલિકનો ફાળો કે અન્ય સવલતોના મૂલ્યને ફરીથી ઉમેરવામાં આવતું નથી.)

4. નવો કર નિયમ (New Tax Regime) અને સવલતો

- જો કર્મચારી નવી કર વ્યવસ્થા (New Tax Regime) પસંદ કરે છે, તો પણ ભાડા રહિત મકાન, મોટરકાર અને વ્યાજમુક્ત લોન જેવી મોટી સવલતોના મૂલ્યાંકનના નિયમો સમાન જ રહે છે અને તે કરપાત્ર બને છે. માત્ર મફત ભોજન માટેના કુપન્સ ની કરમુક્તિ નવી કર વ્યવસ્થામાં મળવાપાત્ર રહેતી નથી.

5.7 પગારની આવકની ગણતરીમાં ભથ્થા અને સવલતોનું મહત્વ :

આવકવેરા અધિનિયમ મુજબ કર્મચારીની કરપાત્ર આવક નક્કી કરતી વખતે ભથ્થા અને સવલતોનું વિશેષ મહત્વ રહેલું છે. કર્મચારીને મળતા આ લાભો તેના કૂલ વેતન પેકેજ નો મહત્વપૂર્ણ ભાગ બને છે.

1. **કૂલ પગારની ગણતરીમાં મદદરૂપ:** ભથ્થા અને સવલતો કર્મચારીના કૂલ પગારનો ભાગ હોવાથી તેમની ગણતરી દ્વારા કૂલ પગાર નક્કી કરવામાં મદદ મળે છે. મોઘવારી ભથ્થું, મકાન ભાડું, વાહનવ્યવહાર ભથ્થું વગેરે કર્મચારીની કૂલ આવકમાં વધારો કરે છે.
2. **કરપાત્ર આવક નક્કી કરવામાં ઉપયોગી:** કેટલાક ભથ્થા સંપૂર્ણપણે કરપાત્ર હોય છે, કેટલાક આંશિક કરમુક્ત હોય છે અને કેટલાક સંપૂર્ણ કરમુક્ત હોય છે. તેવી જ રીતે કેટલીક સવલતો પણ કરપાત્ર હોય છે. તેથી આવકવેરાની યોગ્ય ગણતરી માટે ભથ્થા અને સવલતોનું મૂલ્યાંકન જરૂરી બને છે.
3. **કર્મચારીને આર્થિક સહાય પૂરી પાડે છે:** ભથ્થાઓ કર્મચારીને રહેઠાણ, શિક્ષણ, પરિવહન અને જીવનનિર્વાહના વધતા ખર્ચને પહોંચી વાળવામાં મદદ કરે છે. આથી કર્મચારીનું જીવન ધોરણ સુધરે છે અને આર્થિક સુરક્ષા વધે છે.
4. **વેતન પેકેજને આકર્ષક બનાવે છે:** આધુનિક સમયમાં ઘણી સંસ્થાઓ કર્મચારીઓને વધુ આકર્ષક વેતન પેકેજ આપવા માટે વિવિધ ભથ્થા અને સવલતો આપે છે. આથી કર્મચારીનો ઉત્સાહ, સંતોષ અને કાર્યક્ષમતા વધે છે.
5. **કર આયોજનમાં મદદરૂપ:** કેટલાક ભથ્થાઓ પર આવકવેરાની છૂટ ઉપલબ્ધ હોવાથી કર્મચારી યોગ્ય કર આયોજન કરી શકે છે. HRA, Leave Travel Allowance (LTA) વગેરેના લાભોથી કરબોજ ઘટાડી શકાય છે.
6. **કર્મચારી કલ્યાણને પ્રોત્સાહન:** મફત રહેઠાણ, તબીબી સુવિધા, શિક્ષણ સુવિધા જેવી સવાલતો કર્મચારીના કલ્યાણ માટે મહત્વપૂર્ણ છે. આ સુવિધાઓ કર્મચારીના જીવનની ગુણવત્તામાં સુધારો કરે છે.
7. **વાસ્તવિક આવકનું પ્રતિબિંબ:** ઘણી વખત કર્મચારીને મળતી સવલતો રોકડ સ્વરૂપમાં ન હોવા છતાં તેનો આર્થિક લાભ ઘણો હોય છે. તેથી ભથ્થા અને સવલતોની ગણતરી કર્મચારીની વાસ્તવિક આવક દર્શાવવામાં મદદ કરે છે.

❖ સ્વાધ્યાય

● ટૂંકા પ્રશ્નો (Short Answer Questions):

1. આવકવેરા કાયદાની કઈ કલમ હેઠળ પગારની આવકની આકારણી થાય છે?
2. પગારના હેતુ માટે ‘માલિક-કર્મચારીનો સંબંધ’ એટલે શું? ઉદાહરણ આપો.
3. સંપૂર્ણ કરપાત્ર હોય તેવા ચાર ભથ્થાઓના નામ આપો.
4. બાળકોના એજ્યુકેશન ભથ્થાની કરમુક્તિની મર્યાદા જણાવો.
5. સ્ટાન્ડર્ડ કપાત (Standard Deduction) ની હાલની મર્યાદા કેટલી છે?
6. પગાર લાભોનો અર્થ સમજાવો.
7. HRA શું છે?
8. કરપાત્ર અને કામુક્ત ભથ્થા વચ્ચેનો તફાવત જણાવો.
9. પગાર લાભોના બે ઉદાહરણ આપો.

● નીચે આપેલ પ્રશ્નો ના જવાબ સવિસ્તાર આપો. (Long Answer Questions):

1. ભથ્થું એટલે શું? ભથ્થાઓનું આવકવેરાની દ્રષ્ટિએ વર્ગીકરણ સમજાવી, અંશતઃ કરમુક્ત ભથ્થાઓની વિગતે ચર્ચા કરો.
2. મકાન ભાડું ભથ્થું (HRA) ની કરમુક્તિ અંગેના નિયમો યોગ્ય ઉદાહરણ આપી સમજાવો.
3. ગ્રોસ પગારમાંથી કલમ 16 હેઠળ મળતી કપાતો વિગતવાર સમજાવો.
4. પગારની આવકનો અર્થ સમજાવી તેના મૂળભૂત સિદ્ધાંતોની વિગતવાર ચર્ચા કરો.
5. પગાર પત્રકનું માળખું ઉદાહરણ સાથે સમજાવો.
6. પગાર લાભોનો અર્થ સમજાવી તેના પ્રકારો અને મૂલ્યાંકનની પદ્ધતિ સમજાવો.
7. કરપાત્ર અને કરમુક્ત ભથ્થાઓ વચ્ચેનો તફાવત ઉદાહરણ સાથે સમજાવો.
8. પગારની આવકની ગણતરીમાં ભથ્થા અને સવલતોનું મહત્ત્વ સમજાવો.

● બહુવિકલ્પ પ્રશ્નોના જવાબ આપો.

1. આવકવેરા અધિનિયમ મુજબ પગારની આવક કયા શીર્ષક હેઠળ કરપાત્ર બને છે?
(A) વ્યવસાયની આવક (B) મૂડી લાભ
(C) પગારની આવક (D) અન્ય સ્ત્રોતોની આવક

જવાબ: (C) પગારની આવક

2. નીચે પૈકી કયું પગાર ભથ્થાનું ઉદાહરણ છે?

- (A) મકાન ભાડું ભથ્થું (HRA) (B) ડીવીડન્ડ
(C) વ્યાજ (D) ભાડું

જવાબ: (A) મકાન ભાડું ભથ્થું (HRA)

3. Rent Free Accommodation (RFA) એ શું છે?

- (A) મફત ભોજન (B) મફત રહેઠાણ
(C) મફત વાહન (D) મફત શિક્ષણ

જવાબ: (B) મફત રહેઠાણ

4. પગાર લાભોનો અર્થ શું છે?

- (A) રોકડ પગાર (B) બિન-રોકડ લાભ
(C) બોનસ (D) કમિશન

જવાબ: (B) બિન-રોકડ લાભ

5. નીચે પૈકી કયું સંપૂર્ણ કરમુક્ત ભથ્થું છે?

- (A) HRA
(B) DA
(C) UNO ના કર્મચારીઓને મળતા ભથ્થા
(D) બોનસ

જવાબ: (C) UNO ના કર્મચારીઓને મળતા ભથ્થા

6. પગાર લાભોનું મૂલ્યાંકન શા માટે જરૂરી છે?

- (A) કર્મચારીની ઉંમર જણાવા (B) કરપાત્ર આવક નક્કી કરવા
(C) હાજરી નોંધવા (D) પ્રમોશન આપવા

જવાબ: (B) કરપાત્ર આવક નક્કી કરવા

7. કંપની દ્વારા આપવામાં આવેલી કર વ્યક્તિગત ઉપયોગ માટે વપરાય તો તે શું ગણાય?

- (A) ભથ્થું (B) સવલત (C) કમિશન (D) ગ્રેયુટી

જવાબ: (B) સવલત

એકમ-6 પગારની આવક-II

- 6.1 પ્રસ્તાવના
- 6.2 પગારની આવકનો અર્થ અને કાર્યક્ષેત્ર / વિસ્તાર
 - 6.2.1 પગારની વ્યાખ્યા
 - 6.2.2 પગાર ક્યારે કરપાત્ર બને?
 - 6.2.3 કુલ પગાર (Gross Salary)
- 6.3 પગારને બદલે મળતા લાભ (Profit in lieu of salary)
- 6.4 સ્વૈચ્છિક નિવૃત્તિ વખતે મળેલ વળતર (Voluntary Retirement Scheme-VRS)
- 6.5 ગ્રેયુઈટી અને પેન્શન (Gratuity and Pension)
- 6.6 પ્રોવિડન્ટ ફંડ (Provident Fund)
- 6.7 પગારની આવક સાથે સંકળાયેલ અન્ય જોગવાઈઓ
- 6.8 પગારમાંથી થતી કપાત
- 6.9 કુલ પગાર અને કરપાત્ર પગારની ગણતરી
- ❖ સ્વાધ્યાય

6.1 પ્રસ્તાવના (Introduction) :

આવકવેરા અધિનિયમ, 1961 હેઠળ આવકને પાંચ મુખ્ય શીર્ષક (Heads of Income) હેઠળ વર્ગીકૃત કરવામાં આવી છે, જેમાંનું પ્રથમ અને મહત્વપૂર્ણ શીર્ષક પગારની આવક (Income from Salary) છે. ભારત જેવા વિકસતા દેશોમાં મોટાભાગના કરદાતાઓ પગારદાર વર્ગમાંથી આવે છે. તેથી પગારની આવકની સાચી સમજ આવકવેરા અભ્યાસમાં અત્યંત આવશ્યક છે.

પગારની આવકમાં નોકરીના કરાર (Contract of Employment) હેઠળ મળતી તમામ રકમોનો સમાવેશ થાય છે. કર્મચારી અને માલિક (નોકરદાતા) વચ્ચેનો Employer and Employee Relationship હોવું જરૂરી છે. જો આવક આ સંબંધ વિના મળે તો તે પગાર ગણાતી નથી.

આવકવેરા અધિનિયમની કલમ 15 થી 17 પગારની આવકને લગતા નિયમો સમજાવે છે. કલમ 15 અનુસાર પગાર ઉપાર્જિત થાય ત્યારે (Accrual / Due basis) અથવા મળેલ હોય (Receipt basis) પૈકી જે પહેલું થાય તે આધારે કરપાત્ર બને છે.

તાજેતરમાં સરકાર દ્વારા New Tax Regime (Section 115BAC) લાગુ કરવામાં આવી છે, જેના કારણે પગારની આવકની ગણતરી, કપાતો અને કરભારણામાં મહત્વપૂર્ણ ફેરફાર આવ્યા છે.

હવે ઓલ્ડ રિજિમ અને ન્યુ રિજિમ બંને ની ચર્ચા કરીએ, તો ઓલ્ડ રિજિમમાં પગાર ની આવક અંશત કરપાત્ર ભથ્થાં, સંપૂર્ણપણે કરમુક્ત ભથ્થાં, કરમુક્ત સવલતો, અન્ય કરમુક્ત આવકો અને 50,000 સ્ટાન્ડર્ડ ડિડક્શન (Standard Deduction) જ્યારે ન્યુ રિજિમ માં ₹75,000 સુધી સ્ટાન્ડર્ડ ડિડક્શન (Standard Deduction), મનોરંજન ભથ્થું (Entertainment Allowance), Employer NPS Contribution (80CCD(2)) આ બધા પ્રકાર સિવાય કોઈ પણ ભથ્થું કે સવલત બાદ આપવામાં આવતી નથી.

6.2 પગારની આવકનો અર્થ અને કાર્યક્ષેત્ર / વિસ્તાર (Meaning and Scope of Salary Income):

6.2.1 પગારની વ્યાખ્યા: આવકવેરા અધિનિયમ મુજબ પગારમાં નીચેના તત્વોનો સમાવેશ થાય છે: મૂળ પગાર (Basic Salary), મોંઘવારી ભથ્થું (Dearness Allowance – DA), બોનસ (Bonus), કમિશન (Commission), ભથ્થાં (Allowances), સવલતો (પરિક્વિઝિટ્સ – Perquisites), પગારને બદલે મળતી લાભ (Profits in lieu of Salary), પેન્શન (Pension), નિવૃત્તિ લાભો (Retirement Benefits)

6.2.2 પગાર ક્યારે કરપાત્ર બને?

પગાર નીચે મુજબ કરપાત્ર બને છે:

1. જ્યારે ઉપાર્જનના આધારે તે ચૂકવવાનો બાકી થાય ત્યારે (Accrual / Due basis)
2. જ્યારે તે મળે કે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે (Receipt basis), જે પહેલું બને તે વર્ષમાં પગાર કરપાત્ર ગણાય છે.

6.2.3 કુલ પગાર (Gross Salary)

કુલ પગાર એટલે કર્મચારીને નોકરીના બદલામાં મળતી તમામ આવકનો સરવાળો. જેમાં કુલ પગારમાં સમાવિષ્ટ તત્વો કે ઘટકોમાં નીચે નો સમાવેશ થાય છે:

1. મૂળ પગાર (Basic Salary)
2. મોંઘવારી ભથ્થું (Dearness Allowance), જે નિવૃત્તિ લાભ માટે ગણાતું હોય
3. બોનસ (Bonus) / કમિશન (Commission)
4. ભથ્થાઓ (મકાન ભાડા ભથ્થું, વિશેષ ભથ્થું,)
5. સવલતો (કંપનીની કાર, રહેઠાણ, રાહત દરે લોન)
6. નિવૃત્તિ લાભોનો કરપાત્ર હિસ્સો

કુલ પગારમાંથી છૂટ (Exemptions) અને કપાતો (Deductions) બાદ કરપાત્ર પગાર નક્કી થાય છે.

6.3 પગારને બદલે મળતાં લાભ (Profit in lieu of salary):

આવકવેરા કાયદાની કલમ 17(3) ની જોગવાઈ મુજબ નીચે મુજબ મળતી રકમો પગારની આવકમાં કરપાત્ર છે:

- (a) નોકરીમાં અંત આવવાના કારણે વર્તમાન માલિક પાસેથી કે અગાઉના માલિક પાસેથી મળેલું કે પરત થયેલું વળતર જે માલિકે સ્વેચ્છાએ આપેલું હોય કે કરારની શરત મુજબ આપેલું હોય, આ બંને સંજોગોમાં મળેલ રકમ કરપાત્ર થશે. જો માલિકે તેના કર્મચારીને અંગત રીતે ભેટ તરીકે કોઈ રકમ ચૂકવેલ હોય તો તે કરપાત્ર ગણાશે નહિ.
- (b) નોકરીની શરતોમાં ફેરફાર થવાના કારણે કર્મચારીને મળતી એક સામટી રકમ પણ ‘પગારના બદલે મળતા લાભ’ તરીકે કરપાત્ર થશે.
- (c) નોકરીમાંથી કોઈ કર્મચારીની છટકા કરવામાં આવે એટલે કે છૂટા કરવામાં આવે ત્યારે તેમને મળતું વળતર કલમ 10 (10 G) હેઠળ નીચે જણાવેલ મર્યાદા સુધી કરમુક્ત ગણાય છે:

(1) ખરેખર મળેલ રકમ

(2) 15 દિવસનો સરેરાશ પગાર નોકરીના પૂરા વર્ષ

(3) વધુમાં વધુ રૂ. 5,00,000

ત્રણમાંથી જે રકમ ઓછી હોય તે કરમુક્ત ગણાશે.

નોંધ: અહીં નોકરીના પૂરા વર્ષમાં 6 મહિનાથી વધુ સમય હોય તો પૂરા વર્ષ ગણવા.

6.4 સ્વૈચ્છિક નિવૃત્તિ વખતે મળેલ વળતર (Voluntary Retirement Scheme-VRS):

કલમ 10 (10C) હેઠળ સ્વૈચ્છિક નિવૃત્તિ વખતે મળેલ વળતર અમુક શરતોની આધીન કરમુક્ત ગણાય છે. આ માટેની યોજના નિયત કરેલ માર્ગદર્શક સૂચનો હેઠળ નક્કી થયેલી હોવી જરૂરી છે. આ અંગે વધુમાં વધુ રૂ. 5,00,000 ની રકમ કરમુક્ત ગણાય છે જેણે 10 વર્ષ પૂરા કર્યા હોય અને જેની ઉંમર 40 વર્ષ કે એના કરતાં વધુ હોવી જોઈએ. એક વખત આ કરમુક્તિનો લાભ મળ્યો હોય તો પણ તે પછીના કોઈપણ આકારણી વર્ષમાં આવો બીજાવાર પણ લાભ મળી શકે.

6.5 ગ્રેયુઈટી અને પેન્શન (Gratuity and Pension):

ગ્રેયુઈટી: ગ્રેયુઈટી એટલે અમુક વર્ષની નોકરી કર્યા પછી કર્મચારી નોકરી છોડીને જાય કે નિવૃત્ત થાય ત્યારે તેને માલિક કે કંપની તરફથી આપવામાં આવતી એક સાથેની કે સામટી રકમ જેણે ગ્રેયુઈટી કહેવાય અને બીજા અર્થમાં કહીએ તો માલિક દ્વારા કર્મચારીને લાંબા સમય સુધી કામ કરવા બદલ એક પ્રકારનું ઈનામ એટલે ગ્રેયુઈટી.

નિવૃત્તિ વખતે કર્મચારીને મળતી ગ્રેયુઈટીની આવક કે રકમ પગાર શીર્ષક હેઠળ કરપાત્ર ગણાય છે. જ્યારે નોકરી દરમિયાન થયેલ કર્મચારીના મૃત્યુને કારણે તેના કાયદેસરના વારસદારને મળતી ગ્રેયુઈટીની રકમ કે આવક અન્ય સાધનોની આવક ના શીર્ષક હેઠળ કરપાત્ર ગણાય છે.

આવકવેરા કાયદાની કલમ 10 (10) મુજબ ગ્રેયુઈટીની કરપાત્રતા નીચે મુજબ ગણવામાં આવે છે:

- (1) **સરકારી કર્મચારીઓને મળતી ગ્રેયુઈટી:** કેન્દ્ર સરકાર, રાજ્ય સરકાર અને સ્થાનિક સ્વરાજ્ય સંસ્થાઓ (Municipality)ના કર્મચારીઓને કે તેના કાયદેસરના વારસદારોને મળતી ગ્રેયુઈટી સંપૂર્ણ કરમુક્ત છે. સરકાર દ્વારા મહત્તમ ગ્રેયુઈટી લેખે રૂ. 25,00,000 નક્કી કરવામાં આવેલ છે.
- (2) **બિન સરકારી કર્મચારીઓને ચૂકવવામાં આવેલ ગ્રેયુઈટી:** બિન સરકારી કર્મચારીઓને ચૂકવવામાં આવતી ગ્રેયુઈટીની કરપાત્ર રકમ નીચેની ત્રણ શરતોને આધારે નક્કી કરવામાં આવે છે: બિન સરકારી કર્મચારીઓ કે જેઓ ખાનગી નોકરીમાં હોય અથવા કાયદા મુજબ રચાયેલ કોર્પોરેશનમાં કામ કરતાં હોય અને તેમણે નિવૃત્તિ વખતે, નોકરીમાં અંત આવવાને કારણે કે કાયમી અસમર્થતાના કારણે કે મૃત્યુના કારણે ગ્રેયુઈટી મળે તો નીચેની ત્રણ શરતોને આધીન ગ્રેયુઈટીની રકમ કરપાત્ર ગણાશે.

(1) ખરેખર મળેલ ગ્રેયુઈટીની રકમ

(2) મહત્તમ રકમ 20,00,000

(3) છેલ્લા માસનો પગાર $\times 15 \times$ નોકરીના પૂરા વર્ષ (દિવસ) /26

ઉપરની ત્રણ રકમો પૈકી જે રકમ ઓછી હોય તે કરમુક્ત ગ્રેયુઈટી ગણાશે અને કરપાત્ર ગ્રેયુઈટીની રકમ = ખરેખર મળેલ ગ્રેયુઈટી - કરમુક્ત ગ્રેયુઈટી થી મળશે.

ઉપરની ગણતરીમાં ધ્યાનમાં રાખવાનાં મુદ્દા : (1) અહીં પગાર એટલે મૂળ પગાર + મોંઘવારી ભથ્થું (જે મોંઘવારી ભથ્થું નિવૃત્તિના લાભ માટે ગણાતું હોય તેટલું), (2) નોકરીના પૂરાં વર્ષમાં જો કુલ વર્ષની ઉપર 6 મહિનાથી વધુ સમય હોય તો 1 વર્ષ ગણી લેવું, (3) જો કોઈ કર્મચારીએ એક કરતાં વધુ માલિકને ત્યાં કે કંપનીમાં કામ કરતો હોય અને અગાઉના માલિક પાસેથી ગ્રેયુઈટી ન મળી હોય તો અગાઉના માલિકને ત્યાં કરેલી નોકરીનો સમય પણ ગ્રેયુઈટીની ગણતરીમાં ધ્યાનમાં લેવાશે.

ઉદાહરણ-1: એક્સ પ્રા. લિમિટેડના કર્મચારી વાય તા. 20મી સપ્ટેમ્બર, 2025ના રોજ નિવૃત્તિ વખતે ગ્રેયુઈટી ચૂકવણી ધારા હેઠળ રૂ. 8,20,000 ની ગ્રેયુઈટી મળી છે. તેઓ આ કંપનીમાં 31 વર્ષ અને 9 માસ સુધી નોકરીમાં હતા. નિવૃત્તિ વખતે વાયને મૂળ પગાર પેટે માસિક રૂ. 39,000 મળતા હતા. તેમની ગ્રેયુઈટીની કરપાત્ર રકમ શોધો.

ઉત્તર: ગ્રેયુઈટી ચૂકવણી ધારા હેઠળ કરપાત્ર ગ્રેયુઈટીની શરતો :

- (1) ખરેખર મળેલ ગ્રેયુઈટીની રકમ જે 8,20,000 છે
- (2) વધુમાં વધુ રકમ 20,00,000
- (3) છેલ્લા માસનો પગાર $\times 15 / 26 \times 32$ વર્ષ = $39,000 \times 15 / 26 \times 32$ વર્ષ = 7,20,000

નોંધ: ઉપરના ત્રણે રકમમાંથી સૌથી ઓછી રકમ = 7,20,000 કરમુક્ત ગ્રેયુઈટી ગણાશે. કરપાત્ર ગ્રેયુઈટી ની ગણતરી = ખરેખર મળેલ ગ્રેયુઈટી - કરમુક્ત ગ્રેયુઈટી = 8,20,000 - 7,20,000 = 1,00,000 ની રકમ કરપાત્ર ગણાશે.

પેન્શન (Pension) : પેન્શન એટલે નિવૃત્તિ પછી દર મહિને મળતી એક ચોક્કસ રકમને પેન્શનની રકમ કહેવાય છે. કર્મચારીને નિવૃત્તિ થયા પછી તેના માલિક તરફથી દર મહિને અમુક ચોક્કસ રકમ પગારની જેમ જ આપવામાં આવે તો સરકારી કે બિનસરકારી કર્મચારીઓ માટે પગારના શીર્ષક હેઠળ કરપાત્ર ગણાય છે. સામાન્ય રીતે નિવૃત્તિ બાદ કર્મચારીના જીવનનિર્વાહ માટે આ રકમ આપવામાં આવતી હોય છે જેને અનકમ્યુટેડ પેન્શન (Uncommuted Pension) કહેવામાં આવે છે.

અપવાદ : (1) ભારતીય સૈન્યના કર્મચારીઓના કુટુંબના સભ્યોને મળતું પેન્શન કરમુક્ત ગણાય છે. (2) કેન્દ્ર સરકારના અમુક વિભાગના કર્મચારીઓને કે જેમને વીરતા પુરસ્કાર મળેલ હોય તો તેમને મળતું પેન્શન પણ કરમુક્ત ગણાય છે. (3) કર્મચારી કે તેના કુટુંબના સભ્યોને સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંઘ તરફથી મળતું પેન્શન કરમુક્ત ગણાય છે.

એકસામટું પેન્શન (કોમ્યુટેડ પેન્શન - Commuted Pension): (i) સરકારી કર્મચારીઓ તેમજ સુપ્રીમ કોર્ટ અને હાઈકોર્ટના ન્યાયાધીશોને મળતું એકસામટું પેન્શન કલમ 10 (10 છ) મુજબ સંપૂર્ણ કરમુક્ત છે. જેને Commuted Pension કહેવાય છે. જો કર્મચારી બિનસરકારી હોય તો તેને મળતું એકસામટું પેન્શન નીચેની શરતો મુજબ કરપાત્ર ગણાશે.

- (a) જો કર્મચારીને કંપની કે માલિક તરફથી ગ્રેયુઈટી પણ મળેલ હોય તો કુલ મળવાપાત્ર એકસામટી પેન્શનની રકમનો 1/3 (એક-તૃતીયાંશ) ભાગ કરમુક્ત ગણાશે.
- (b) જો કર્મચારીને કંપની કે માલિક તરફથી ગ્રેયુઈટી ન મળેલ હોય તો કુલ મળવાપાત્ર એકસામટી પેન્શનની રકમનો 1/2 (અડધો) ભાગ કરમુક્ત ગણાશે.

કુટુંબ પેન્શન (Family Pension): કર્મચારીના મૃત્યુ બાદ તેના કુટુંબીજનોને મળતું પેન્શન અન્ય સાધનોની આવક (Income from Other Sources) હેઠળ કરપાત્ર ગણાય છે. આવકવેરાના કાયદા મુજબ, તેમાં નીચે મુજબ કરમુક્તિ (Standard Deduction) મળે છે અને મળેલ પેન્શનનો 1/3 ભાગ અથવા ₹15,000 આ બેમાંથી જે ઓછું હોય તેટલી રકમ કરમુક્ત ગણાય છે અને બાકીની રકમ પર કરપાત્ર હોય છે.

6.6 પ્રોવિડન્ટ ફંડ/ભવિષ્ય નિધિ (Provident Fund):

કર્મચારીઓની બચતની આદત વધે કે ઊભી થાય તેથી તે નિવૃત્તિ દરમિયાન કે ત્યારબાદ તે રકમમાંથી કોઈ પણ જરૂરી ખર્ચ કરવા માટે એક ફંડ ઊભું કરવામાં આવે છે જેણે પ્રોવિડન્ટ ફંડ (Provident Fund) કહેવામાં આવે છે. અલગ-અલગ પ્રકારના પ્રોવિડન્ટ ફંડ માટે આવકવેરાની જોગવાઈઓ અલગ-અલગ છે. આ ફંડમાં કર્મચારીનો ફાળો, માલિકનો ફાળો, ફંડ પર વ્યાજ અને જો ફંડમાંથી ઉપાડ કરવામાં આવે તો કઈ રકમ કરપાત્ર થશે તેની ચર્ચા જુદા-જુદા ફંડના આધારે કરવામાં આવી છે.

(A) કાયદાકીય પ્રોવિડન્ટ ફંડ/ભવિષ્ય નિધિ (Statutory Provident Fund): જે પ્રોવિડન્ટ ફંડ, પ્રોવિડન્ટ ફંડ કાયદો 1925 ના ધારા ધોરણો મુજબ બનાવેલ પ્રોવિડન્ટ ફંડ હોય અને જેને આ કાયદો લાગુ પડતો હોય તેને કાયદાકીય પ્રોવિડન્ટ ફંડ કહેવાય છે. સામાન્ય રીતે કેન્દ્ર સરકાર, રાજ્ય સરકાર, રેલ્વે, અને સ્થાનિક સ્વરાજ્ય સંસ્થાઓ (Municipality)ના કર્મચારીઓને આ ફંડ લાગુ પડે છે. કર્મચારીઓના ફાળાં અંતર્ગત કર્મચારીના પગારમાંથી એક ચોક્કસ રકમ બાદ કરીને આ ફંડના ફાળામાં જમાં કરવામાં આવે છે. આ ચોક્કસ રકમનો ફાળો કર્મચારીઓ માટે આવક નથી, પરંતુ કર્મચારીના ફાળાની રકમ કુલ ગ્રોસ આવકમાંથી કલમ 80C તરીકે જૂના રિઝીમ હેઠળ કપાત કરીકે બાદ મળશે. માલિકના ફાળામાં જ્યારે સરકાર દ્વારા જરૂરી નિયમ પ્રમાણે કર્મચારીના આ ફંડમાં જે ચોક્કસ રકમ જમા કરવામાં આવે છે તે સંપૂર્ણ કરમુક્ત ગણાય છે. આ ફંડમાં જે રકમ જમા કરવામાં આવે છે તે સંપૂર્ણ કરમુક્ત છે. પ્રોવિડન્ટ ફંડ પરના વ્યાજમાં સરકાર દ્વારા દર વર્ષે આ ફંડ પર જે વ્યાજ જમા કરવામાં આવે છે તે સંપૂર્ણ કરમુક્ત ગણાય છે. પ્રોવિડન્ટ ફંડમાં ઉપાડ કરવાનો હોય ત્યારે કર્મચારી દ્વારા નોકરી દરમિયાન શરતો અને નિયમોના આધીન રહીને કે નિવૃત્તિ સમયે કે નિવૃત્તિ બાદ તેમાંથી જે રકમનો ઉપાડ કરવામાં આવે તે સંપૂર્ણ કરમુક્ત ગણાય છે.

(B) માન્ય પ્રોવિડન્ટ ફંડ/ભવિષ્ય નિધિ (Recognized Provident Fund): આ પ્રોવિડન્ટ ફંડ, કાયદાકીય પ્રોવિડન્ટ ફંડ થી જુદું હોય છે જ્યાં કાયદા મુજબનું પ્રોવિડન્ટ ફંડ લાગુ પડતું નથી ત્યાં માલિક દ્વારા ઈન્કમેટેક્સ કમિશ્નર પાસેથી જે પ્રોવિડન્ટ ફંડ માન્ય કરવામાં આવે એવા પ્રકારના ફંડને માન્ય પ્રોવિડન્ટ ફંડ કહેવાય છે. આ ફંડમાં કર્મચારીનો ફાળો, માલિકનો ફાળો તેમજ વ્યાજનો પણ સમાવેશ થાય છે. પ્રોવિડન્ટ ફંડ કાયદા 1952ની યોજના હેઠળ સ્થપાયેલ પ્રોવિડન્ટ ફંડ પણ માન્ય પ્રોવિડન્ટ ફંડ કહેવામાં આવે છે. કર્મચારીના ફાળા માં કર્મચારી દ્વારા ફંડમાં વર્ષ દરમિયાન જમા કરેલ રકમ કર્મચારીના કુલ પગારમાંથી કલમ 80C ની કપાતમાં ઉમેરાશે અને તેનો લાભ લઈ શકે. માલિકનો ફાળો એટલે કે જ્યારે માલિક દ્વારા કર્મચારીના કુલ મૂળ પગારના 12% થી વધારે રકમ જમા કરાવી હોય તો તે વધારાની રકમ કરપાત્ર ગણાશે. પ્રોવિડન્ટ ફંડ પરનું વ્યાજ, માલિક દ્વારા આ ફંડ પર જમા કરેલ વ્યાજ વાર્ષિક 9.5% ના દરેથી વધારે

રકમ કરપાત્ર છે. એટલે કે વાર્ષિક 9,5% સુધીનું વ્યાજ કરમુક્ત છે એના પછીની રકમ કરપાત્ર ગણાશે. પ્રોવિડન્ટ ફંડમાંથી ઉપાડના સંદર્ભમાં નિવૃત્તિ બાદ આ ફંડમાંથી કર્મચારી દ્વારા ઉપાડ કરેલ બધી જ રકમ કરમુક્ત છે.

(C) અમાન્ય પ્રોવિડન્ટ ફંડ (Unrecognized Provident Fund): ઈન્કમેટેક્સ કમિશ્નર દ્વારા જે ફંડને માન્યતા ના આપી હોય તેવા પ્રોવિડન્ટ ફંડને અમાન્ય પ્રોવિડન્ટ ફંડ ગણાય છે. કર્મચારીના ફાળા અંતર્ગત કર્મચારીના પગારમાંથી જેટલી રકમ દર વર્ષે અમાન્ય પ્રોવિડન્ટ ફંડમાં જમા કરવામાં આવે છે તે કલમ 80C હેઠળ કપાત તરીકે ગણાશે નહિ. માલિકના ફાળામાં માલિક દ્વારા જે તે વર્ષે આ પ્રોવિડન્ટ ફંડમાં જમા કરેલ રકમ કર્મચારીના કુલ પગારની કરપાત્ર આવક તરીકે ગણતરી ઉમેરાશે નહીં. પ્રોવિડન્ટ ફંડ પરના વ્યાજમાં અમાન્ય પ્રોવિડન્ટ ફંડ પર જમા કરેલ વ્યાજ કરમુક્ત છે. પ્રોવિડન્ટ ફંડમાંથી ઉપાડ, જ્યારે કર્મચારી દ્વારા ચાલુ નોકરીએ કે નિવૃત્તિ બાદ આ ફંડમાંથી રકમ ઉપાડવામાં આવે ત્યારે ઉપાડની રકમમાં સમાયેલ માલિકનો ફાળો તેમજ તેના પરનું વ્યાજ પગારની આવક તરીકે કરપાત્ર થશે. જ્યારે કર્મચારીના ફાળા પરનું વ્યાજ અન્ય સાધનોની આવક તરીકે કરપાત્ર થશે.

(D) જાહેર પ્રોવિડન્ટ ફંડ (Public Provident Fund): જે વ્યક્તિઓ નોકરી કરતા નથી કે જે નોકરિયાતના હોય તેઓ પ્રોવિડન્ટ ફંડમાં રોકાણ કરી શકે તે માટે સરકાર દ્વારા જાહેર પ્રોવિડન્ટ ફંડની અમલમાં લાવ્યું. ભારત દેશની કોઈ પણ વ્યક્તિ ભારતની કેટલીક બેંકમાં કે ભારતીય પોસ્ટ ઓફિસમાં પ્રોવિડન્ટ ફંડ ખાતું ખોલી શકે અને આ ફંડમાં દર વર્ષે ઓછામાં ઓછા રૂ. 500 અને વધુમાં વધુ રૂ. 1,50,000 નો ફાળો આપી શકાય છે. આ ફંડમાં માલિકનો ફાળો હોતો નથી. કરદાતાનો ફાળો કલમ 80C ની કપાત માટે ઉપયોગ લઈ શકાય છે. પ્રોવિડન્ટ ફંડ પરનું વ્યાજ સરકાર દ્વારા આ વ્યાજ આપવામાં આવે છે જે સંપૂર્ણ કરમુક્ત છે. પ્રોવિડન્ટ ફંડમાંથી ઉપાડ અંતર્ગત જાહેર પ્રોવિડન્ટ ફંડનું ખાતું ખોલ્યાના પછી ના 15 વર્ષમાં પૂરી રકમ પરત મળી શકે છે. તે પહેલાં જો ફાળો આપનાર ખાતું ખોલાવનાર કે કરદાતાનું મૃત્યુ થાય તો તેના વારસદારને પૂરી રકમ મળશે. આ ખાતું દર 5 વર્ષે રીન્યુ કરાવી શકાય છે. ઉપાડ તરીકે મળતી બધી જ રકમ કરમુક્ત છે.

ઉદાહરણ-2: અજય એક ખાનગી કંપનીમાં 28 વર્ષ સેવા કર્યા પછી 31-03-2026ના રોજ નિવૃત્ત થાય છે. તેની માહિતી નીચે મુજબ છે એનો છેલ્લો પગાર (Basic + DA) = ₹60,000 પ્રતિ મહિનો અને છેલ્લાં 10 મહિનાનો સરેરાશ પગાર ની રકમ ₹58,000, મળેલી ગ્રેયુઈટી ની રકમ ₹18,00,000. તેને ₹9,00,000 મૂડીકૃત પેન્શન (commuted pension) મળે છે અને સાથે સાથે અનકમ્યુટેડ પેન્શન (Uncommuted pension) પણ ₹20,000 પ્રતિ મહિને મળે છે. RPF માં કર્મચારીનો ફાળો ₹3,00,000 માલિક નો ફાળો ₹3,60,000 (પગાર ના 15%), જમા વ્યાજ ની રકમ 10% ના દરે ₹1,20,000. અજયનો કરપાત્ર પગાર ગણો.

ઉકેલ: 1. ગ્રેયુઈટી ની ગણતરી = $15/26 \times \text{છેલ્લો પગાર} \times \text{સેવા વર્ષ}$

$$= 15/26 \times 60,000 \times 28$$

$$= ₹ 9,69,231$$

એમાં જે ઓછું હોય એ કરમુક્ત, ખરેખર મળેલ = ₹18,00,000, મહત્તમ મર્યાદા = ₹20,00,000, અને ગણતરી મુજબ = ₹9,69,231.

₹9,69,231 ઓછી હોવાથી કરમુક્ત ગણાશે.

$$\text{કરપાત્ર} = \text{ખરેખર મળેલ} = ₹18,00,000 - \text{ગણતરી મુજબ} = ₹9,69,231 = ₹8,30,769.$$

2. પેન્શન

(A) મૂડીકૃત પેન્શન (Commuted Pension): ગ્રેયુઈટી મળે છે ત્યારે $1/3$ કરમુક્ત

$$= 1/3 \times 9,00,000 = ₹3,00,000$$

$$\text{કરપાત્ર} = ₹6,00,000, (\text{મળેલ } 9,00,000 - \text{કરમુક્ત } 3,00,000)$$

(B) અનકમ્યુટેડ પેન્શન = $20,000 \times 12 = ₹2,40,000$

$$\text{સંપૂર્ણ કરપાત્ર} = ₹2,40,000$$

3. પ્રોવિડન્ટ ફંડ (RPF)

(A) માલિકીનો ફાળો

$$\text{મહત્તમ મર્યાદા} = 12\%, \text{ ખરેખર} = 15\%,$$

(પગાર ના 3% વધારે મળે છે.)

$$= \text{કરપાત્ર } ₹36,000$$

(B) વ્યાજ ની રકમ

$$\text{મહત્તમ મર્યાદા} = 9.5\%$$

$$\text{ખરેખર} = 10\% (\text{મહત્તમ મર્યાદા કરતાં } 0.5\% \text{ વધુ})$$

$$\text{વધુ વ્યાજ કરપાત્ર } ₹6,000$$

$$\text{કુલ કરપાત્ર PF} = ₹42,000$$

કુલ કરપાત્ર પગાર	
વિગત	રકમ (₹)
ગ્રેયુઈટી	8,30,769
મૂડીકૃત પેન્શન	6,00,000

અનકમ્યુટેડ પેન્શન	2,40,000
પ્રોવિડન્ટ ફંડ	42,000
કુલ	17,12,769
સ્ટાન્ડર્ડ ડિડકશન	₹50,000
કરપાત્ર પગાર	₹16,62,769

અજયનો કરપાત્ર પગાર = ₹16,62,769

6.7 પગારની આવક સાથે સંકળાયેલ અન્ય જોગવાઈઓ :

- (1) **એન્યુઈટી (Annuity)** એટલે વર્ષાસિન કહેવાય છે જેમાં માલિક દ્વારા તેના કર્મચારીને સ્વૈચ્છિક રીતે કે કરાર આધારિત જવાબદારીના આધારે રકમ ચૂકવવામાં આવે છે. પગારના શીર્ષક હેઠળ વર્ષાસિન તરીકે મળતી રકમ કરપાત્ર ગણાય છે.
- (2) **પગાર જતો કરવો (Surrender of Salary):** સરકારના જે કર્મચારીઓ પોતાના પગાર અને ભથ્થાઓનો અમુક ભાગ સ્વૈચ્છિક રીતે સરકારના તરફેણમાં છોડી દે તો તે રકમ કર્મચારીની કુલ આવકમાંથી બાદ કરવામાં આવે છે.
- (3) **મુસાફરી ભાડું અને રજાઓનું ભથ્થું (Leave travel Concession):** આવકવેરા ધારાની કલમ 10(5) મુજબ જે કર્મચારીને તેના માલિક તરફથી નોકરીના સમય દરમિયાન કે નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થયા પછી કે નોકરીનો અંત આવ્યા પછી ભારતમાં કોઈપણ સ્થળે રજાઓમાં ફરવા માટે પોતાને, પત્નીને તથા બાળકો માટે અને આશ્રિત માતા-પિતા અને ભાઈ બહેન માટે મુસાફરી ભાડા અંગે સહાય આપવામાં આવે તો તે સવલત કરમુક્ત ગણાય છે.
- (4) **રજાનો પગાર કે ચઢેલી રજાનું રોકડમાં રૂપાંતર (Leave Salary or Leave Encashment) :** કર્મચારી પોતાની નોકરીની મુદત દરમિયાન બધી જ મળતી રજા ભોગવવા માટે હકદાર અને અધિકારી છે અને જો કર્મચારી તેની નોકરીની મુદત દરમિયાન આ રજાઓ ન ભોગવે તો તેના ખાતે ભેગી થયેલી રજાઓના બદલામાં તેને નિવૃત્તિ વખતે રોકડા નાણાં માલિક તરફથી ચૂકવવામાં આવે છે. આને રજાનો પગાર કે રજાનું રોકડમાં રૂપાંતર કહી શકાય છે. આને મુખ્ય બે ભાગ માં વિભાજિત કરી શકાય છે જેની કરવેરાની જોગવાઈઓ નીચે મુજબ છે :
 - (I) નોકરી દરમિયાન રજાઓનું રોકડમાં રૂપાંતર એટલે કે સરકારી કે બિનસરકારી કર્મચારીને ચાલુ નોકરી દરમિયાન તેમને ભેગી થયેલી રજાઓનું રોકડમાં રૂપાંતર કરી માલિક તરફથી પગારની આવકના રૂપે ખાતામાં આપવામાં આવે તો તે રકમ બધા જ પ્રકારના કર્મચારીઓ માટે કરપાત્ર ગણાય છે.

(II) નિવૃત્તિ વખતે રજાઓનું રોકડમાં રૂપાંતર અંતર્ગત જો કર્મચારી કેન્દ્ર સરકાર કે રાજ્ય સરકારનો કર્મચારી હોય તો તેને નિવૃત્તિ વખતે તેની ભેગી થયેલ રજાઓને બદલે નિયમ અનુસાર જે રકમ મળે તો તે સંપૂર્ણપણે કરમુક્ત છે અને જો કર્મચારી ખાનગી નોકરીમાં હોય કે કેન્દ્ર સરકાર કે રાજ્ય સરકારનો કર્મચારી ના હોય તો આવા કર્મચારીને નિવૃત્તિ વખતે રજાઓનું રોકડમાં રૂપાંતર કરી જે રકમ મળે તો નીચેની શરતો મુજબ જે રકમ ઓછામાં ઓછી હશે તે કરમુક્ત ગણાશે.

(a) ખરેખર મળેલ રકમ

(b) નિવૃત્તિ પહેલાંનો 10 માસનો સરેરાશ પગાર, જે ઓછી હોય તે કરમુક્ત ગણાય બાકીની રકમ કરપાત્ર ગણાશે.

6.8 પગારમાંથી થતી કપાત (Deductions from Salary) :

પગારની આવકમાંથી કપાત મુખ્યત્વે Section 16 હેઠળ મંજૂર છે. કરવેરાની જૂની અને નવી વ્યવસ્થા (Old and New Tax Regime) વચ્ચે મુખ્ય તફાવત ટેક્સના દરો અને મળતી કપાતો (Deductions)નો છે.

નાણાકીય વર્ષ 2025-26 માટે આ મુજબના મુખ્ય ફેરફારો નીચે મુજબ છે:

વિગત	જૂની કર વ્યવસ્થા (Old Regime)	નવી કર વ્યવસ્થા (New Regime)
સ્ટાન્ડર્ડ ડિડક્શન	₹50,000	₹75,000
કલમ 80C (LIC, PF, ELSS)	₹1.5 લાખ સુધીની છૂટ	કોઈ છૂટ મળતી નથી
કલમ 80D (મેડિકલ વીમો)	₹25,000 થી ₹50,000 સુધીની છૂટ	કોઈ છૂટ મળતી નથી
HRA (ઘર ભાડું)	છૂટ મળે છે	કોઈ છૂટ મળતી નથી
હોમ લોન વ્યાજ (સેલ્ફ ઓક્યુપાઈડ)	₹2 લાખ સુધીની છૂટ	કોઈ છૂટ મળતી નથી
NPS (એમ્પ્લોયર ફાળવણી)	10% સુધીની છૂટ	14% સુધીની છૂટ 80CCD (2)
કલમ 87A હેઠળ રિબેટ	₹5 લાખ સુધીની આવક પર (₹12,500)	₹12 લાખ સુધીની આવક પર (₹60,000)

જૂની કર વ્યવસ્થા (Old Regime): જો તમે LIC, PPF, હોમ લોન અને મેડિકલ વીમા જેવા રોકાણોમાં મોટી રકમ હોય, તો આ વ્યવસ્થા તમારા માટે વધુ ફાયદાકારક હોઈ શકે છે.

નવી કર વ્યવસ્થા (New Regime): આ વ્યવસ્થામાં કરના દરો ઓછા છે. પરંતુ લગભગ

તમામ મુખ્ય કપાતો (જેમ કે 80C, 80D, HRA) જતી કરવી પડે છે. જો તમારી આવક ₹12.75 લાખ સુધી હોય (₹12 લાખ રિબેટ + ₹75,000 સ્ટાન્ડર્ડ ડિડક્શન), તો તમારે કોઈ પણ કર ચૂકવવો પડતો નથી.

સ્ટાન્ડર્ડ ડિડક્શન (Standard Deduction) (કલમ 16(ia)): પગારદાર વ્યક્તિઓ અને પેન્શનરોને કોઈપણ બિલ આપ્યા વગર આ રકમ સીધી જ તેમના પગારમાંથી બાદ મળે છે. સ્ટાન્ડર્ડ ડિડક્શન એ પગારદાર વ્યક્તિને મળતી સૌથી મહત્વપૂર્ણ કપાત છે.

નવી કર વ્યવસ્થા મુજબ ₹75,000 સુધી સ્ટાન્ડર્ડ ડિડક્શન ઉપલબ્ધ છે આ કપાત તમામ પગારદાર અને પેન્શનધારકોને મળે છે. કોઈ શરત કે દસ્તાવેજની જરૂર નથી

મનોરંજન ભથ્થું (Entertainment Allowance) (કલમ 16(ii)) આ ફક્ત સરકારી કર્મચારીઓ માટે માન્ય અને ખાનગી કર્મચારીઓ માટે પૂરેપૂરું કરપાત્ર. નીચેમાંથી જે ઓછું હોય એ કરમુક્ત ગણાશે.

1. વાસ્તવિક મનોરંજન ભથ્થું
2. ₹5,000
3. મૂળ પગાર ના 20%

ઉદાહરણ-3 રવિ એક સરકારી કર્મચારી છે જેનો મૂળ પગાર = ₹4,00,000 અને મનોરંજન ભથ્થું = ₹20,000. કરમુક્ત મનોરંજન ભથ્થું ગણો.

ઉકેલ:

1. ખરેખર મળેલ રકમ = ₹20,000
2. મહત્તમ મર્યાદા ₹5,000
3. પગાર ના 20% (4,00,000 × 20%) = ₹80,000

ઉપરના ત્રણેયમાં થી ઓછું = ₹5,000 છે જે કરમુક્ત ગણાશે.

ઉદાહરણ-4 મહેશ જે સરકારી કર્મચારીઓ છે. જેનો મૂળ પગાર = ₹2,50,000, અને મનોરંજન ભથ્થું = ₹3,000. કરમુક્ત મનોરંજન ભથ્થું ગણો.

ઉકેલ:

1. ખરેખર મળેલ રકમ = ₹3,000
2. મહત્તમ મર્યાદા ₹5,000
3. પગાર ના 20% (₹2,50,000 × 20%) = ₹50,000

ઉપરના ત્રણેયમાં થી ઓછું = ₹3,000 છે જે કરમુક્ત ગણાશે.

વ્યવસાય વેરો (કલમ 16(iii)) આ રાજ્ય સરકારને ચૂકવેલ વ્યવસાય વેરો છે આ વાસ્તવમાં ચૂકવેલ રકમ જેટલી જ કપાત મળે છે.

6.9 કુલ પગાર અને કરપાત્ર પગારની ગણતરી :

કુલ પગાર (Gross Salary) અને કરપાત્ર પગાર (Taxable Salary) એટલે પગારમાં કેટલી રકમ અને કઈ-કઈ આવક નો સમાવેશ થાય છે. કુલ પગાર એટલે કર્મચારીને મળતી કુલ રકમ, જેમાં બધાં જ પ્રકારના આવકના સ્રોતો સામેલ હોય છે:

કુલ પગાર = મૂળ પગાર (Basic) + ભથ્થાં (Allowances) - ઘર ભાડા ભથ્થું (HRA - House Rent Allowance) + મોંઘવારી ભથ્થું (DA- Dearness Allowance) + પ્રવાસ ભથ્થું (TA - Travel Allowance) + બોનસ (Bonus / Incentives) + અન્ય લાભો (Other Allowances).

કરપાત્ર પગાર (Taxable Salary) એટલે કુલ પગારમાંથી કેટલીક છૂટછાટો (Exemptions) અને કપાતો (Deductions) ઘટાડ્યા પછી જે રકમ બચે, તે કરપાત્ર પગાર કહેવાય.

કરપાત્ર પગારની ગણતરી એટલે કરપાત્ર પગાર = કુલ પગાર - મુક્ત ભથ્થાં (Exempt Allowances) - સ્ટાન્ડર્ડ ડિડક્શન (₹50,000) - અન્ય કપાતો (Section 80C, 80D વગેરે).

❖ સ્વાધ્યાય

MCQ

1. પગાર હેઠળ નીચેમાંથી કયું સામેલ થાય છે?

(A) બોનસ	(B) કમિશન
(C) મૂળ પગાર	(D) ઉપરના બધા

જવાબ: (D) ઉપરના બધા

2. ગ્રેયુઈટી પર છૂટછાટ કઈ કલમ હેઠળ મળે છે?

(A) 10(10)	(B) 80G	(C) 16	(D) 24

જવાબ: (A) 10(10)

3. Uncommuted pension ઉપર કેવી રીતે કર થાય છે?

(A) સંપૂર્ણ મુક્ત	(B) સંપૂર્ણ કરપાત્ર
(C) અંશત મુક્ત	(D) ઉપરના પૈકી કોઈ નહીં

જવાબ: (B) સંપૂર્ણ કરપાત્ર

4. માન્ય પ્રોવિડન્ટ ફંડ પર વ્યાજ કેટલા ટકા સુધી મુક્ત છે?

(A) 9.5%	(B) 10%	(C) 12%	(D) 8%

જવાબ: (A) 9.5%

5. જૂની કર વ્યવસ્થા મુજબ Standard Deduction કેટલી છે?

(A) ₹40,000 (B) ₹50,000 (C) ₹75,000 (D) ₹1,00,000

જવાબ: (B) ₹50,000

A. ટૂંકા પ્રશ્નો

1. પગારની વ્યાખ્યા જણાવો.
2. પગાર ક્યારે કરપાત્ર બને? જણાવો.
3. કુલ પગાર (Gross Salary) એટલે શું. ?
4. કુલ પગાર અને કરપાત્ર પગારની ગણતરી જણાવો.

B. લાંબા પ્રશ્નો

1. પગારની આવકનો અર્થ અને કાર્યક્ષેત્ર સવિસ્તાર સમજાવો.
2. પગારને બદલે મળતા લાભ સવિસ્તાર સમજાવો.
3. સ્વૈચ્છિક નિવૃત્તિ વખતે મળેલ વળતર સવિસ્તાર સમજાવો.
4. ગ્રેચ્યુઈટી અને પેન્શન (Gratuity and Pension)ની ગણતરી સવિસ્તાર સમજાવો.
5. પ્રોવિડન્ટ ફંડ (Provident Fund) ના પ્રકારો સમજાવો.
6. પગારની આવક સાથે સંકળાયેલ અન્ય જોગવાઈઓ સવિસ્તાર સમજાવો.
7. અજય એ સરકારી કર્મચારી છે જેનો મૂળ પગાર = ₹6,00,000, મોંઘવારી ભથ્થું = ₹1,00,000 મળે અને મનોરંજન ભથ્થું = ₹40,000. કરમુક્ત મનોરંજન ભથ્થું ગણો.

(ઉકેલ: ઓછું = ₹5,000)

8. મયુર એ સરકારી કર્મચારી છે જેનો મૂળ પગાર = ₹3,00,000, મોંઘવારી ભથ્થું = ₹50,000, Bonus = ₹20,000 મળે અને મનોરંજન ભથ્થું = ₹10,000. કરમુક્ત મનોરંજન ભથ્થું ગણો.

ઉકેલ: કરમુક્ત = ₹5,000 અને કરપાત્ર = 3,80,000 – 5,000 = ₹3,75,000

9. મહેશ એક ખાનગી કંપનીમાં 27 વર્ષ સેવા કર્યા પછી નિવૃત્ત થાય છે. તેનો છેલ્લો પગાર ₹55,000 પ્રતિ મહિનો છે અને છેલ્લા 10 મહિનાનો સરેરાશ પગાર ₹53,000 છે. તેને ₹15,00,000 ગ્રેચ્યુઈટી મળે છે. તેને ₹8,00,000 એકસાથે મળેલ પેન્શન (commuted pension) અને ₹18,000 પ્રતિ મહિના

પ્રમાણે નિયમિત મળતી પેન્શન (uncommuted pension) મળે છે. RPF માં કર્મચારીનો ફાળો ₹2,50,000 છે અને માલિકનો ફાળો ₹3,00,000 (15%) છે. માન્ય ભવિષ્ય નિધિ (RPF) પર ₹1,00,000 વ્યાજ 10% ના દરે મળે છે.

(ઉકેલ: કરપાત્ર પગાર ₹15,43,700)

10. રાજેશ 30 વર્ષ સેવા કર્યા પછી નિવૃત્ત થાય છે. તેનો છેલ્લો પગાર ₹65,000 પ્રતિ મહિનો છે અને સરેરાશ પગાર ₹62,000 છે. તેને ₹20,00,000 ગ્રેયુઈટી મળે છે. તેને ₹10,00,000 એકસાથે મળેલ પેન્શન (commuted pension) અને ₹22,000 પ્રતિ મહિના પ્રમાણે નિયમિત મળતી પેન્શન (uncommuted pension) મળે છે. (RPF) માં કર્મચારીનો ફાળો ₹3,20,000 છે અને માલિકનો ફાળો ₹3,90,000 (15%) છે. તેને ₹1,50,000 વ્યાજ મળે છે (10%).

(ઉકેલ: કરપાત્ર પગાર ₹21,88,600)

11. સંજય 22 વર્ષ સેવા કર્યા પછી નિવૃત્ત થાય છે. તેનો છેલ્લો પગાર ₹48,000 પ્રતિ મહિનો છે અને સરેરાશ પગાર ₹46,000 છે. તેને ₹9,00,000 ગ્રેયુઈટી મળે છે. તેને ₹5,00,000 એકસાથે મળેલ પેન્શન (commuted pension) અને ₹12,000 પ્રતિ મહિના પ્રમાણે નિયમિત મળતી પેન્શન (uncommuted pension) મળે છે. (RPF) માં કર્મચારીનો ફાળો ₹2,00,000 છે અને માલિકનો ફાળો ₹2,40,000 (15%) છે. તેને ₹70,000 વ્યાજ 10% ના દરે મળે છે.

(ઉકેલ: કરપાત્ર પગાર ₹8,64,500)

12. અનિલ 35 વર્ષ સેવા કર્યા પછી નિવૃત્ત થાય છે. તેનો છેલ્લો પગાર ₹80,000 પ્રતિ મહિનો છે અને સરેરાશ પગાર ₹75,000 છે. તેને ₹25,00,000 ગ્રેયુઈટી મળે છે. તેને ₹15,00,000 એકસાથે મળેલ પેન્શન (commuted pension) અને ₹30,000 પ્રતિ મહિના પ્રમાણે નિયમિત મળતી પેન્શન (uncommuted pension) મળે છે. (RPF) માં કર્મચારીનો ફાળો ₹4,00,000 છે અને માલિકનો ફાળો ₹4,80,000 (15%) છે. તેને ₹2,00,000 વ્યાજ 10% ના દરે મળે છે.

(ઉકેલ: કરપાત્ર પગાર ₹28,73,200)

એકમ-7 મકાન મિલકતની આવક

- 7.1 પ્રસ્તાવના
- 7.2 કલમ - 22
- 7.3 ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય (GAV) ની ગણતરી
- 7.4 ચોખ્ખું વાર્ષિક મૂલ્ય (NAV)
- 7.5 અંગત વપરાશ માટેના મકાનનું ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય
- 7.6 કલમ - 24: મકાન મિલકતની ખાસ કપાતો
- 7.7 કલમ - 27: માની લીધેલ માલિકી

❖ સ્વાધ્યાય

7.1 પ્રસ્તાવના

સ્થાવર મિલકતની આવકના શીર્ષક હેઠળ, જે વ્યક્તિના નામે સ્થાવર મિલકત કાયદેસર રીતે નોંધાયેલી હોય તે વ્યક્તિ સ્થાવર મિલકતના વાર્ષિક મૂલ્ય પર આવકવેરો ચૂકવવા માટે જવાબદાર છે.

આવકવેરા ધારા-1961 હેઠળ મકાન મિલકતની આવક મુખ્યત્વે 8 કલમો હેઠળ વહેંચાયેલી છે. કલમ-22, કલમ-23, કલમ-24, કલમ-25, કલમ-25 (એ), કલમ-26, કલમ-27

7.2 કલમ - 22

આવકવેરાની કલમ-22 મુજબ, જે વ્યક્તિ મકાન ધરાવે છે તે મકાનના નિર્ધારિત વાર્ષિક મૂલ્ય પર આવકવેરો ચૂકવવા પાત્ર છે. (મકાનનું વાર્ષિક મૂલ્ય કલમ-23 હેઠળ નક્કી કરવામાં આવે છે.)

ઉપર આપેલી વ્યાખ્યા મુજબ, વ્યક્તિ મકાન મિલકતના શીર્ષક હેઠળ ત્યારે જ કર ચૂકવવા માટે જવાબદાર બનશે જ્યારે નીચેની ત્રણ શરતો પૂર્ણ થાય.

નોંધ: “મકાન” શબ્દમાં મકાન અને તેની સાથે જોડાયેલી જમીનનો સમાવેશ થાય છે.

ત્રણ શરતો:

1. કરદાતા સ્થાવર મિલકતનો માલિક હોવો જોઈએ.

- a. માલિક એ એવી વ્યક્તિ છે જે મકાન મિલકતમાંથી પોતાના હકથી આવક મેળવવા માટે હકદાર છે.

- b. કરદાતા ભલે માત્ર મકાનનો માલિક હોય અને જમીનની માલિકી ન ધરાવતો હોય, તો પણ તે “મકાન મિલકત” ના શીર્ષક હેઠળ કર ચૂકવવા પાત્ર છે.
- c. પરંતુ જો કરદાતા જમીન અને મકાન બંને ધરાવે છે (જમીન અને મકાન બંને (ભાડે રાખેલા)) તો તે આવક “મકાન મિલકતની આવક” શીર્ષક હેઠળ કરપાત્ર નથી. આવી આવક “અન્ય સાધનોની આવક” શીર્ષક હેઠળ કરપાત્ર છે.
- d. માલિકી સાબિત કરવા માટે વેચાણની નોંધણી (રજીસ્ટ્રેશન) જરૂરી નથી.
- e. માલિકીમાં માની લીધેલા માલિકનો પણ સમાવેશ થાય છે. (કલમ-27)

2. મકાન સાથે જોડાયેલી જમીનનો પણ મકાન મિલકતના શીર્ષક હેઠળ સમાવેશ થાય છે.

- a. મકાન ઉપરાંત, મકાન મિલકતના શીર્ષક હેઠળ ઓફિસનું મકાન, કારખાનાનું મકાન, દુકાન, ગોડાઉન અને અન્ય વ્યાપારી મકાનોનો પણ સમાવેશ થાય છે.
- b. મકાન સાથે જોડાયેલી જમીનમાં મકાનની આસપાસ બનેલા બગીચા, ગેરેજ વગેરેનો પણ સમાવેશ થાય છે.
- c. પરંતુ ખાલી જમીન ભાડે આપવાથી થતી આવક ‘અન્ય સાધનોની આવક’ શીર્ષક હેઠળ કરપાત્ર છે.

3. મકાન મિલકતનો ઉપયોગ ધંધા કે વ્યવસાય માટે થવો જોઈએ નહીં.

જ્યારે કરદાતા મકાન મિલકત અથવા તેનો કોઈ ભાગ પોતાના ધંધા કે વ્યવસાય માટે વાપરે છે અને તે આવક ધંધાના નફા કે લાભના શીર્ષક હેઠળ કરપાત્ર હોય, ત્યારે મકાન મિલકતનું વાર્ષિક મૂલ્ય મકાન મિલકતની આવકના શીર્ષક હેઠળ કરપાત્ર તરીકે ગણી શકાય નહીં.

મકાન મિલકતની આવકની ગણતરી કરતી વખતે ધ્યાનમાં રાખવા જેવા મુદ્દાઓ

- a) જ્યારે કરદાતા મકાનો ભાડે આપવાનો ધંધો કરતો હોય- જ્યારે કરદાતા મકાન ભાડે આપવાના ધંધામાં હોય, ત્યારે પણ આવા મકાન પર મળેલી ભાડાની આવક માત્ર મકાન મિલકતના શીર્ષક હેઠળ જ કરપાત્ર છે. ધંધા અને વ્યવસાયની આવકના શીર્ષક હેઠળ નહીં.

અપવાદ: પરંતુ જ્યારે આવી મકાન મિલકત કરદાતા દ્વારા અન્ય સુવિધાઓ સાથે ભાડે આપવામાં આવે. દા.ત. ફર્નિચર વગેરે સાથેના મકાનના કિસ્સામાં, મકાનના ભાડાની આવક ધંધા અને વ્યવસાયની આવકના શીર્ષક હેઠળ કરપાત્ર થાય છે.

- b) જ્યારે મકાન મિલકત પેટા-ભાડે આપવામાં આવે: જ્યારે કોઈ ભાડૂઆત મકાન મિલકતનો અમુક ભાગ પેટા-ભાડે આપે છે, ત્યારે તે ભાડૂઆતને મળેલી આવક અન્ય ભાડાપટ્ટાની આવકના શીર્ષક હેઠળ કરપાત્ર થાય છે.

- c) વિદેશમાં આવેલી મકાન મિલકત: “સામાન્ય રહીશ” માટે વિદેશમાં મળેલી “મકાન મિલકતની આવક” સંપૂર્ણપણે કરપાત્ર છે. પરંતુ “રહીશ પરંતુ સામાન્ય રહીશ નહીં” અને “બિન-રહીશ” માટે આ આવક ત્યારે જ કરપાત્ર છે જો તે પાછલા વર્ષ દરમિયાન ભારતમાં કમાણી કરવામાં આવી હોય.
- d) જ્યારે મકાન મિલકતની માલિકી વિવાદમાં હોય: જો કોઈ મિલકતની માલિકી વિવાદમાં હોય અને મિલકતની માલિકી અદાલતમાં પડતર હોય, તો આવકવેરા સત્તાધિકારીઓ દાવાનો નિકાલ ન થાય ત્યાં સુધી મિલકતની માલિકી નક્કી કરી શકે છે અને તે વ્યક્તિ પાસેથી કર વસૂલ કરી શકે છે.

7.3 ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય (GAV) ની ગણતરી :

ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય [કલમ 23(1)]

જો કે મકાન મિલકતની આવકના શીર્ષક હેઠળનો કર એ આવક પરનો કર છે, છતાં તે ભાડા પરનો કર નથી, પરંતુ આવક મેળવવાની મકાનની આંતરિક ક્ષમતા પરનો કર છે.

ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય નીચે મુજબ નક્કી કરવામાં આવે છે:

- 1) પગલું 1: મિલકતનું વ્યાજબી અપેક્ષિત ભાડું લેવામાં આવે છે, તે નીચેની બાબતોને ધ્યાનમાં લઈને નક્કી કરી શકાય છે.

- (A) મિલકતનું મ્યુનિસિપલ આકારણી મુજબનું મૂલ્ય
- (B) મિલકતનું વાજબી ભાડું
- (C) પ્રમાણિત ભાડું

સામાન્ય રીતે (a) અથવા (b) માંથી જે વધુ હોય તેને અપેક્ષિત ભાડું કે ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય તરીકે લેવામાં આવે છે, જો કે, જો કોઈ મિલકત ભાડા નિયંત્રણ ધારા હેઠળ આવરી લેવામાં આવી હોય, તો આ રીતે ગણતરી કરેલી રકમ ભાડા નિયંત્રણ ધારા હેઠળ નક્કી કરાયેલા પ્રમાણિત ભાડાથી વધી શકે નહીં.

- A. મ્યુનિસિપલ આકારણી મુજબનું મૂલ્ય: મ્યુનિસિપલ કર વસૂલવા માટે, સ્થાનિક સત્તાધિકારી તેના અધિકારક્ષેત્રમાં રહેલા તમામ મકાનોનું સમયાંતરે સર્વેક્ષણ કરે છે. આવું મૂલ્યાંકન મકાનની કમાણી કરવાની ક્ષમતા દર્શાવતા મજબૂત પુરાવા તરીકે લઈ શકાય છે.
- B. વાજબી ભાડું: વાજબી ભાડું એ એવું ભાડું છે જે તે જ અથવા તે જ પ્રકારના વિસ્તારમાં આવેલી સમાન મિલકત ઉપજાવી શકે, જો તેને એક વર્ષ માટે ભાડે આપવામાં આવે.
- C. પ્રમાણિત ભાડું: પ્રમાણિત ભાડું ભાડા નિયંત્રણ ધારા હેઠળ નક્કી કરવામાં આવે

છે. જો ભાડા નિયંત્રણ ધારા હેઠળ કોઈપણ મિલકત માટે પ્રમાણિત ભાડું નક્કી કરવામાં આવ્યું હોય, તો માલિક ભાડા નિયંત્રણ ધારા હેઠળ નક્કી કરાયેલા પ્રમાણિત ભાડા કરતાં વધુ ભાડું મેળવવાની અપેક્ષા રાખી શકે નહીં.

{આમ, મહત્તમ મર્યાદાને આધીન (A) અથવા (B) માંથી જે વધુ હોય તે}

2) પગલું: 2

જો ખરેખર મળેલું કે મળવાપાત્ર ભાડું પગલા 1 હેઠળ નક્કી કરાયેલા અપેક્ષિત ભાડા કરતાં વધુ હોય, તો ખરેખર મળેલા કે મળવાપાત્ર ભાડાને ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય તરીકે લેવામાં આવે છે.

ખરેખર મળેલું કે મળવાપાત્ર ભાડું નહીં વસૂલ થયેલા ભાડા અને ખાલી રહેવાના સમયગાળાને લગતા ભાડાને બાદ કર્યા પછી લેવામાં આવે છે.

જે ભાડું વસૂલ ન થયું હોય તેને મળેલા / મળવાપાત્ર ભાડામાંથી ત્યારે જ બાદ કરવામાં આવશે જો નીચેની શરતો સંતોષાય:

- ભાડૂઆતપણું સદ્ભાવનાપૂર્વકનું હોય.
- કસૂરવાર ભાડૂઆતે મિલકત ખાલી કરી દીધી હોય અથવા તેને મિલકત ખાલી કરવા મજબૂર કરવા માટેના પગલાં લેવામાં આવ્યા હોય.
- કસૂરવાર ભાડૂઆત કરદાતાની અન્ય કોઈ મિલકત પર કબજો ધરાવતો ન હોય.
- કરદાતાએ ન ચૂકવાયેલા ભાડાની વસૂલાત માટે કાયદેસરની કાર્યવાહી શરૂ કરવા માટેના તમામ વ્યાજબી પગલાં લીધા હોય અથવા આકારણી અધિકારીને સંતોષ આપ્યો હોય કે કાયદેસરની કાર્યવાહી નકામી નીવડશે.

જો માલિકે ભાડું મેળવવા માટે નીચેના અન્ય ખર્ચાઓ ભોગવ્યા હોય. પગલા 2 હેઠળ મળેલા / મળવાપાત્ર ભાડા સુધી પહોંચવા માટે તેમને બાદ કરવામાં આવે છે.

- લિફ્ટમેનનો પગાર.
- વપરાયેલી વીજળી.
- પાણી પૂરું પાડવાનો ખર્ચ.
- માળીનો પગાર વગેરે.

3) પગલું: 3

જો મિલકત ખાલી રહેવાને કારણે ખરેખર મળેલું કે મળવાપાત્ર ભાડું અપેક્ષિત ભાડા કરતાં ઓછું હોય, તો માત્ર ઓછી રકમ અથવા ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્યની આખરી રકમ લેવામાં આવે છે.

આ પગલું ત્યારે જ લાગુ પડે છે જો નીચેની શરતો સંતોષાય.

- (1) મિલકત ભાડે આપેલી હોય.
- (2) મિલકત (અથવા પાછલા વર્ષનો કોઈપણ ભાગ)
- (3) નહીં વસૂલ થયેલા ભાડા અને ખાલી સમયગાળાના ભાડાને બાદ કર્યા પછી ખરેખર મળેલું/મળવાપાત્ર ભાડું પગલા 1 હેઠળ ગણેલી રકમ કરતાં ઓછું હોય અને ખરેખર ભાડામાં થયેલો આ ઘટાડો ખાલી રહેવાને કારણે થયો હોય અને અન્ય કોઈ પરિબળને કારણે ન હોય.
- (4) જો મળેલું / મળવાપાત્ર ભાડું અંશતઃ મિલકત ખાલી રહેવાને કારણે અને અંશતઃ અન્ય કોઈ પરિબળને કારણે (એટલે કે મિલકત ઓછા ભાડે આપવી, નહીં વસૂલ થયેલું ભાડું વગેરે) અપેક્ષિત ભાડા કરતાં ઓછું હોય, તો ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય આ મુજબ લેવામાં આવે છે

પગલા 1 હેઠળ અપેક્ષિત ભાડું XXX

ખાલી રહેવાને કારણે નુકસાન (માત્ર) XXX

ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય XXX

જો મળેલું / મળવાપાત્ર ભાડું ખાલી રહેવા સિવાયના પરિબળને કારણે અપેક્ષિત ભાડા કરતા ઓછું હોય તો પગલું 3 લાગુ પડતું નથી. અહીં પગલા 1 હેઠળનું મૂલ્ય એ ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય છે.

● મ્યુનિસિપલ કર / સ્થાનિક કર:

નીચેની બે શરતોને આધીન મિલકત વેરાના સંદર્ભમાં કપાત મળવાપાત્ર છે.

- (1) તે માલિક દ્વારા ભોગવવામાં આવ્યો હોવો જોઈએ અને
- (2) તે પાછલા વર્ષ દરમિયાન ખરેખર ચૂકવવામાં આવ્યો હોવો જોઈએ

આમ, સ્થાનિક સત્તાધિકારી દ્વારા લાદવામાં આવેલા મિલકત વેરા ચૂકવણીના આધારે કપાતપાત્ર છે અને મળવાપાત્ર (ઉદભવેલા) આધારે નહીં. ફરીથી, તે ત્યારે જ બાદ કરી શકાય છે જો માલિકે તે ચૂકવ્યો હોય, જો ભાડૂઆત આવા કરનો કોઈ ભાગ ચૂકવે છે, તો તેને ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્યમાંથી બાદ કરી શકાશે નહીં.

કોઈપણ માહિતીની ગેરહાજરીમાં. એવું માની લેવામાં આવશે કે સ્થાનિક કર / મ્યુનિસિપલ કર માલિક દ્વારા ચૂકવવામાં આવ્યો છે. (મિલકત વેરો, સામાન્ય વેરો, પાણી અને ગટર વેરો વગેરે)

જ્યાં મિલકત દેશની બહાર આવેલી હોય ત્યાં પણ, તે દેશના સ્થાનિક સત્તાધિકારી દ્વારા લાદવામાં આવેલા કર મિલકતનું વાર્ષિક મૂલ્ય નક્કી કરવામાં કપાતપાત્ર છે.

7.4 ચોખ્ખું વાર્ષિક મૂલ્ય (NAV) :

મિલકતનું ગ્રોસ મૂલ્ય શોધ્યા પછી, તેનું “ચોખ્ખું વાર્ષિક મૂલ્ય” શોધવામાં આવે છે. “ચોખ્ખું વાર્ષિક મૂલ્ય” શોધવા માટે મિલકતના ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્યમાંથી સ્થાનિક કર બાદ કરવામાં આવે છે. સ્થાનિક કર ત્યારે જ બાદ કરવામાં આવે છે જ્યારે તે ચૂકવવાની જવાબદારી મિલકતના માલિકની હોય, ભાડૂઆતની નહીં.

જ્યારે કોઈ સ્પષ્ટતા આપવામાં ન આવી હોય, ત્યારે એવું માની શકાય છે કે સ્થાનિક કર મકાનમાલિક દ્વારા ભરવામાં આવશે.

- ચાલુ વર્ષના કરમાંથી માત્ર ચૂકવેલ કર જ બાદ કરવામાં આવશે.
- અગાઉના વર્ષના બાકી વેરા, જો આ વર્ષે ચૂકવવામાં આવ્યા હોય, તો તે પણ પછીથી મળશે.
- પરંતુ અગાઉથી ચૂકવેલા, આગામી વર્ષના વેરા પછી ઉપલબ્ધ થશે નહીં.
- સ્થાનિક કરવેરામાં સામાન્ય રીતે મકાન વેરો, શિક્ષણ વેરો, પાણી વેરો, સામાન્ય વેરો વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

સ્થાનિક કર બાદ કર્યા પછી બાકી રહેલી રકમ ચોખ્ખું વાર્ષિક મૂલ્ય હશે.

7.5 અંગત વપરાશ માટેના મકાનનું ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય:

અંગત વપરાશની મિલકત એ છે જેમાં માલિક પોતે રહે છે અથવા તેના પરિવારના સભ્યો રહે છે. અંગત વપરાશની મકાન મિલકત પર કરના બોજને સંચાલિત કરતી જોગવાઈઓ સંક્ષિપ્તમાં નીચે મુજબ હોઈ શકે છે:

અંગત વપરાશની મિલકત	કર પર અસર
1. જો મિલકતનો ઉપયોગ માલિક દ્વારા પોતાના ધંધા કે વ્યવસાયની કમાણીના હેતુ માટે કરવામાં આવે છે.	આ શીર્ષક હેઠળ આવક કરપાત્ર નથી.
2. જો આવી મિલકતનો ઉપયોગ માલિક અને તેના પરિવારના રહેઠાણ માટે કરવામાં આવે છે.	
(a) જો માત્ર એક જ મિલકત આવા હેતુ માટે વપરાય છે.	
● જો આવી મિલકત સમગ્ર પાછલા વર્ષ દરમિયાન પોતાના રહેઠાણના હેતુ માટે વપરાય છે, તેને ભાડે આપવામાં આવી	કંઈપણ કરપાત્ર નથી માત્ર મૂડી પરનું વ્યાજ વધુમાં વધુ રૂ. 30,000 / રૂ. 1,50,000 ને આધીન કપાતપાત્ર છે.

નથી અથવા અન્ય કોઈ ઉપયોગમાં લેવાઈ નથી.	
જો માલિકની નોકરી, ધંધો કે વ્યવસાય અન્ય કોઈ સ્થળે આવેલો હોવાને કારણે સમગ્ર પાછલા વર્ષ દરમિયાન આવી મિલકત પર કબજો મેળવી શકાયો ન હોય.	ઉપર મુજબ
જ્યાં મિલકતનો અમુક ભાગ (સ્વતંત્ર રહેણાંક એકમ હોવાને કારણે) અંગત વપરાશમાં છે અને બીજો ભાગ ભાડે આપેલો છે.	સ્વતંત્ર એકમમાંથી આવક, જે અંગત વપરાશમાં છે, તે કરપાત્ર રહેશે નહીં, વ્યાજ. ઉછીની લીધેલી મૂડી કપાતપાત્ર છે.
જ્યાં આવી મિલકત વર્ષના અમુક ભાગ માટે અંગત વપરાશમાં છે અને વર્ષના બાકીના ભાગ માટે ભાડે આપેલી છે.	જે એકમ ભાડે આપેલો છે તેમાંથી આવકની ગણતરી એવી રીતે કરવાની રહેશે જાણે એકમ ભાડે આપેલો હોય. છૂટછાટ ઉપલબ્ધ છે મકાનને ભાડે આપેલી મિલકત તરીકે લેવામાં આવશે.
(b) જો એક કરતાં વધુ મિલકતો રહેણાંક હેતુ માટે વપરાતી હોય.	કરદાતા દ્વારા પસંદ કરાયેલી માત્ર એક જ મિલકતને અંગત વપરાશ તરીકે ગણવામાં આવશે અન્ય બાકીની મિલકતને માની લીધેલી ભાડે આપેલી મિલકત ગણવામાં આવશે.

7.6 કલમ - 24: મકાન મિલકતની ખાસ કપાતો

મકાન મિલકતની આવકમાંથી કપાતો કલમ - 24

મકાન મિલકતની આવકના શીર્ષક હેઠળ કરપાત્ર આવકની ગણતરી નીચેની કપાતો આપ્યા પછી કરવામાં આવે છે.

(1) વૈધાનિક કપાત:

ગણતરી કરેલ ચોખ્ખાં વાર્ષિક મૂલ્યમાંથી, કરદાતાને ચોખ્ખાં વાર્ષિક મૂલ્યના 30% જેટલી રકમની વૈધાનિક કપાત મળવાપાત્ર રહેશે, આ કપાત કરદાતા દ્વારા કરવામાં આવેલા કોઈપણ ખર્ચને ધ્યાનમાં લીધા વિના આપવામાં આવે છે (વીમો, ગ્રાઉન્ડ ભાડું, જમીન મહેસૂલ, સમારકામ વસૂલાત ખર્ચ, વીજળી, પાણી પુરવઠો, લિફ્ટમેનનો પગાર વગેરેના ખર્ચના સંદર્ભમાં કોઈ કપાતનો દાવો કરી શકાશે નહીં.)

(2) ઉછીની લીધેલી મૂડી પરનું વ્યાજ:

જ્યાં મિલકત ઉછીની લીધેલી મૂડીથી ખરીદવામાં, બાંધવામાં, સમારકામ કરવામાં, નવીનીકરણ કરવામાં કે પુનઃનિર્માણ કરવામાં આવી હોય, ત્યાં આવી મૂડી પર ચૂકવવાપાત્ર કોઈપણ વ્યાજની રકમ કપાત તરીકે મળવાપાત્ર છે. વ્યાજ ચૂકવ્યું હોય કે ચૂકવવાપાત્ર હોય તે બાદ મળવાપાત્ર છે.

➤ બાંધકામ પૂર્ણ થયા પહેલાના સમયગાળાને લગતું વ્યાજ:

એવું બની શકે છે કે નાણાં પહેલા ઉછીના લેવામાં આવ્યા હોય અને ખરીદી અથવા બાંધકામ પૂર્ણ થવાનું કામ પછીના કોઈપણ વર્ષમાં થાય તે દરમિયાન વ્યાજ ચૂકવવાપાત્ર બને. આવા કિસ્સામાં જે પાછલા વર્ષમાં મિલકત ખરીદવામાં / બાંધવામાં આવી હોય તેની અગાઉના સમયગાળા માટે ચૂકવેલ ચૂકવવાપાત્ર વ્યાજ એકત્રિત કરવામાં આવશે અને જે વર્ષમાં ખરીદી / બાંધકામ પૂર્ણ થયું હતું તે વર્ષથી શરૂ કરીને સતત 5 નાણાકીય વર્ષમાં મળવાપાત્ર રહેશે.

વ્યાજ ઉછીના લીધાની તારીખથી લઈને જે પાછલા વર્ષમાં મકાન પૂર્ણ થયું હોય તેની અગાઉના પાછલા વર્ષના અંત સુધી એકત્રિત કરવામાં આવશે અને બાંધકામ પૂર્ણ થયાની તારીખ સુધી નહીં.

વ્યાજની બાકી રકમ પર ચૂકવવામાં આવેલ કોઈપણ વ્યાજ કપાત તરીકે મળવાપાત્ર રહેશે નહીં, લોનની વ્યવસ્થા માટે દલાલી અથવા કમિશન તરીકે ચૂકવવામાં આવેલી કોઈપણ રકમ કપાત તરીકે મળવાપાત્ર રહેશે નહીં.

જ્યાં મૂળ લોન ચૂકવવા માટે નવી લોન લેવામાં આવી હોય, જો બીજી વખત ઉછીના લીધેલા નાણાં ખરેખર માત્ર મૂળ લોન ચૂકવવા માટે જ વાપરવામાં આવ્યા હોય, તો તેને પણ કલમ 24(1) હેઠળ કપાત તરીકે મળવાપાત્ર રાખવામાં આવશે.

➤ એક અંગત વપરાશના મકાનના સંદર્ભમાં કપાત જ્યાં વાર્ષિક મૂલ્ય શૂન્ય છે

જ્યાં એક અંગત વપરાશના મકાનનું વાર્ષિક મૂલ્ય શૂન્ય હોય, ત્યાં કરદાતા 30% ની વૈધાનિક કપાત માટે હકદાર રહેશે નહીં કારણ કે વાર્ષિક મૂલ્ય પોતે જ શૂન્ય છે. જો કે, કરદાતાને વ્યાજના કારણે (બાંધકામ પૂર્વેના સમયગાળા માટેના એકત્રિત વ્યાજના 5માં ભાગ સહિત) નીચે મુજબ કપાત મળશે;

(a) જ્યાં મૂડી 1/4/1999 પહેલાં ઉછીની લેવામાં આવી હોય

જ્યાં ખરીદી, બાંધકામ, સમારકામ, નવીનીકરણ કે પુનઃનિર્માણ માટે લોન લેવામાં આવી હોય ત્યાં ખરેખર ચૂકવવાપાત્ર વ્યાજ વાર્ષિક વધુમાં વધુ રૂ. 30,000 ને આધીન બાદ મળે છે.

- (b) જો મૂડી 1/4/99 ના રોજ અથવા ત્યાર પછી ઉછીની લેવામાં આવી હોય
- (1) જો આવી લોન મકાન મિલકતના પુનઃનિર્માણ અથવા નવીનીકરણ / સમારકામ માટે લેવામાં આવી હોય તો વાર્ષિક વધુમાં વધુ રૂ. 30,000 નું વ્યાજ મળવાપાત્ર રહેશે.
- (2) જો આવી લોન મકાન ખરીદવા અથવા બાંધવાના હેતુ માટે લેવામાં આવી હોય અને લોન લેવામાં આવી હોય તે નાણાકીય વર્ષના અંતથી 3 વર્ષના સમયગાળામાં મકાન ખરેખર ખરીદવામાં કે બાંધવામાં આવ્યું હોય, જો લોન આપનાર દ્વારા આ સંદર્ભમાં પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવે તો વાર્ષિક રૂ. 2,00,000 સુધીનું મહત્તમ વ્યાજ મળવાપાત્ર છે.

કરદાતા: શ્રી એક્સ

પાછલું વર્ષ 2025-26

રહેઠાણનો દરજ્જો:

આકારણી વર્ષ 2026-27

મકાન મિલકતની આવકની ગણતરી આ.વ. 2026-27

વિગત રકમ (રૂ.)	રકમ (રૂ.)
ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય	
(-) ચૂકવેલ મ્યુનિસિપલ કર	
ચોખ્ખું વાર્ષિક મૂલ્ય	-
(-) કલમ 24 હેઠળ કપાત	
(1) વૈધાનિક કપાત @ 30% (ચોખ્ખું વાર્ષિક મૂલ્યના)	
(2) ઉછીની લીધેલી મૂડી પરનું વ્યાજ	-
મકાન મિલકતની કરપાત્ર આવક	-

7.7 કલમ - 27: માની લીધેલી માલિકી :

કલમ 27 મુજબ, નીચેની વ્યક્તિઓ મિલકતના કાયદેસરના માલિક ન હોવા છતાં કલમ 22 થી 26 ના હેતુઓ માટે માની લીધેલા માલિકો ગણાય છે:

(a) જીવનસાથીને ટ્રાન્સફર (તબદીલી) કલમ 27(i)

જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ કોઈપણ પ્રકારના વળતર વિના મકાનની મિલકત તેના પતિ/પત્નીને તબદીલ કરે છે, ત્યારે મિલકત તબદીલ કરનાર વ્યક્તિ તે મકાનનો માની લીધેલો માલિક ગણાય છે.

દા.ત. જો શ્રી પટેલ પોતાનું મકાન શ્રીમતી પટેલ (તેમની પત્ની) ને કોઈ વળતર વિના તબદીલ કરે છે, તો આવા કિસ્સામાં શ્રી પટેલને 4 મકાનોના માલિક ગણવામાં આવશે.

જ્યારે આવી તબદીલી કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા એવી શરત હેઠળ કરવામાં આવે કે તેની પત્ની તેના પતિથી અલગ રહે છે, ત્યારે મિલકત મેળવનાર વ્યક્તિ તેનો માની લીધેલો માલિક ગણાતો નથી. જે વ્યક્તિની તરફેણમાં તે તબદીલ કરવામાં આવ્યું છે તેને મકાનનો માલિક ગણવામાં આવે છે.

(b) સગીર બાળકને તબદીલી કલમ 27(i)

જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ પોતાનું મકાન કોઈ વળતર વિના તેના સગીર બાળકની તરફેણમાં તબદીલ કરે છે, ત્યારે મકાન તબદીલ કરનાર વ્યક્તિ તેનો માની લીધેલો માલિક ગણાય છે.

અપવાદ:

જ્યારે મકાનની તબદીલી સગીર પરિણીત પુત્રીની તરફેણમાં કરવામાં આવે છે, ત્યારે મિલકત તબદીલ કરનાર વ્યક્તિને મિલકતનો માની લીધેલો માલિક ગણવામાં આવતો નથી.

નોંધ: જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ તેના પતિ તરફથી તેની પત્નીને તેના સગીર બાળકને નાણાં તબદીલ કરે છે અને તે નાણાંમાંથી તે વ્યક્તિ મિલકત ખરીદે છે, ત્યારે નાણાં તબદીલ કરનાર વ્યક્તિને મિલકત મેળવનાર ગણવામાં આવતો નથી.

(c) અવિભાજ્ય એસ્ટેટ (જાગીર) ના ધારક કલમ 27(ii)

અવિભાજ્ય એસ્ટેટના ધારકને એસ્ટેટમાં સમાવિષ્ટ તમામ મિલકતોના વ્યક્તિગત માલિક માનવામાં આવશે. અવિભાજ્ય એસ્ટેટ, જેમ કે શબ્દ પોતે જ સૂચવે છે, એક એવી મિલકત છે જે કાયદેસર રીતે વિભાજિત થઈ શકે તેવી નથી.

(d) સહકારી મંડળી વગેરેના સભ્ય કલમ 27(iii):

સહકારી મંડળીના સભ્ય કે જેને મકાન ફાળવવામાં આવ્યું હોય અથવા ભાડાપટ્ટે આપવામાં આવ્યું હોય, તે સભ્ય પોતે જ તે મકાન-મિલકતનો માલિક છે.

(e) એવી વ્યક્તિ જે સ્થાવર મિલકતનો કબજો ધરાવે છે કલમ 27(iiiia)

મિલકત તબદીલી ધારાની કલમ 53-છ હેઠળ, જો કોઈ વ્યક્તિ વિશિષ્ટ કરારના પાલન હેઠળ મકાન અથવા મકાનના કોઈપણ ભાગનો કબજો (અથવા માલિકી) મેળવે છે, તો તેવી વ્યક્તિને મકાનનો માની લીધેલો માલિક ગણવામાં આવે છે.

(f) 12 વર્ષથી ઓછી ન હોય તેવી મુદત માટે મિલકતમાં અધિકાર ધરાવતી વ્યક્તિ [કલમ 27(iiiib)]:

જે વ્યક્તિ કલમ 269UA(f) માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ વ્યવહારના આધારે કોઈપણ મકાન અથવા તેના ભાગમાં અથવા તેના સંબંધમાં કોઈ અધિકાર મેળવે છે એટલે કે 12 વર્ષથી ઓછી ન હોય તેવી મુદત માટે ભાડાપટ્ટા દ્વારા તબદીલી, તે વ્યક્તિ તે મકાન અથવા તેના ભાગના માલિક ગણાશે. આમાં એવા કિસ્સાનો સમાવેશ થશે નહીં જ્યાં ભાડાપટ્ટા દ્વારા કોઈ અધિકાર મહિના-દર-મહિનાના આધારે અથવા એક વર્ષથી વધુ ન હોય તેવા સમયગાળા માટે મેળવવામાં આવ્યો હોય.

આવકવેરો અને જી.એસ.ટી.

(1) શ્રી રામ દિલ્હીમાં છ મકાનો ધરાવે છે. જેની વિગતો નીચે મુજબ છે;

વિગત	1	2	3	4	5	6
મ્યુનિસિપલ મૂલ્ય	20,000	24,000	36,000	42,000	48,000	45,000
વાજબી ભાડાનું મૂલ્ય	24,000	24,000	40,000	42,000	50,000	50,000
પ્રમાણિત ભાડું		24,000	50,000	30,000		48,000
ખરેખર ભાડું	18,000	36,000	48,000	36,000	54,000	42,000

આ.વ. 2026-27 માટે ઉપરોક્ત મૂલ્યનું ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય ગણો.

ઉકેલ:

કરદાતા: શ્રી રામ

પાછલું વર્ષ 2025-26

રહેઠાણનો દરજ્જો: સામાન્ય રહીશ

આકારણી વર્ષ 2026-27

મકાન મિલકતની આવકની ગણતરી - 2024-25

વિગત	1	2	3	4	5	6
ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય	24,000	36,000	48,000	36,000	54,000	48,000

(2) નીચેની વિગતો પરથી શ્રી વિશાલની મકાન મિલકતનું ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય ગણો.

વિગત	A	B	C
મ્યુનિસિપલ મુજબ વાર્ષિક મૂલ્ય	21,000	21,000	21,000
અપેક્ષિત વાજબી ભાડું	22,500	22,500	22,500
પ્રમાણિત ભાડું	16,800	25,000	16,800
વાર્ષિક ખરેખર મૂલ્ય	23,500	18,000	15,000
ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય	23,500	22,500	16,800

(3) શ્રી એક્સ દિલ્હીમાં 3 મકાનો ધરાવે છે જે નીચે મુજબ છે:

વિગત	મકાન 1	મકાન 2	મકાન 3
(a) મ્યુનિસિપલ મૂલ્ય	1,20,000	72,000	60,000
(b) વાજબી ભાડાનું મૂલ્ય	1,50,000	75,000	75,000
(c) પ્રમાણિત ભાડું	1,30,000	80,000	72,000
(d) વાર્ષિક એકમ દીઠ ભાડું	70,000	84,000	21,000

(e) મ્યુનિસિપલ કર	12,000 બાકી છે, પરંતુ ચૂકવ્યો નથી.	8,000 ગયા વર્ષનો આ વર્ષે ચૂકવ્યો અને ચાલુ વર્ષના 9,000 બાકી છે પરંતુ ચૂકવ્યા નથી	60,000 જેમાં આગામી વર્ષ માટે એડવાન્સ (અગાઉથી ચૂકવેલા) રૂ. 54,000 નો સમાવેશ થાય છે
-------------------	---------------------------------------	--	--

આ.વ. 2026-27 માટે ઉપરોક્ત 3 મકાનનું ચોખ્ખું વાર્ષિક મૂલ્ય ગણો જો મકાન 1, 2 અને 3 માટે અનુક્રમે 2, 1 અને 3 રહેણાંક એકમો હોય.

જવાબ: નોંધ મકાનો માટે મળેલું ભાડું:

- મકાન: 1: 70,000, 2 એકમ = રૂ. 1,40,000 વાર્ષિક
- મકાન: 2: 84,000, 1 એકમ = રૂ. 84,000 વાર્ષિક
- મકાન: 3: 21,000, 3 એકમ = રૂ. 63,000 વાર્ષિક

કરદાતા: શ્રી એક્સ.

પાછલું વર્ષ 2025-26

રહેઠાણનો દરજ્જો: સામાન્ય દરજ્જો

આકારણી વર્ષ 2026-27

મકાન મિલકતની આવકની ગણતરી વર્ષ 2026-27 માટે

વિગત	મકાન 1	મકાન 2	મકાન 3
ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય	1,40,000	84,000	72,000
મ્યુનિસિપલ કર		8,000	60,000
ચોખ્ખું વાર્ષિક મૂલ્ય	1,40,000	76,000	12,000

(4) આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે સમગ્ર પાછલા વર્ષ દરમિયાન ભાડે આપેલી નીચેની મિલકતના કિસ્સામાં ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય શોધો.

વિગત	A	B	C	D
મ્યુનિસિપલ મૂલ્ય	60,000	60,000	60,000	1,20,000
વાજબી ભાડું	68,000	68,000	68,000	1,17,000
પ્રમાણિત ભાડું	62,000	62,000	70,000	1,20,000
વાર્ષિક ભાડું	66,000	66,000	72,000	1,20,000
નહીં વસૂલ થયેલ ભાડું પાછલું વર્ષ 2025-262,000	6,000	5,000	50,000	

જે વસૂલ થઈ શક્યું નથી અને તમામ શરતો પૂર્ણ થાય છે

નોંધ:

ખરેખર મળેલું ભાડું = વાર્ષિક ભાડું - નહીં વસૂલ થયેલ ભાડું

મકાન A: 66,000 - 2,000 = રૂ. 64,000

મકાન B: 66,000 - 6,000 = રૂ. 60,000

મકાન C: 72,000 - 5,000 = રૂ. 67,000

મકાન D: 1,20,000 - 50,000 = રૂ. 70,000

નોંધ:

જો પ્રશ્નમાં કોઈપણ મકાન મિલકત માટે કોઈ નહીં વસૂલ થયેલ ભાડું આપેલું હોય, તો ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્યની ગણતરી કરતા પહેલાં તેને વાર્ષિક ભાડામાંથી બાદ કરવું જોઈએ. GAV ની ગણતરી માટેના નિયમો સમાન રહે છે.

મકાન મિલકતની આવકની ગણતરી વર્ષ 2026-27

વિગત	મકાન 1	મકાન 2	મકાન 3	મકાન 4
ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય	64,000	62,000	68,000	1,15,000

(5) આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે શ્રી દિવ્યેશની માલિકીની ભાડે આપેલી મિલકતોનું ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય નક્કી કરો.

વિગત	મકાન 1	મકાન 2	મકાન 3
મ્યુનિસિપલ મૂલ્ય	11,200	14,400	13,200
વાજબી ભાડું	11,600	14,800	11,600
પ્રમાણિત ભાડું	11,360	14,000	11,960
માસિક ભાડાનો દર	1,120	1,120	1,120
ખાલી રહેવાનો સમયગાળો	15 દિવસ	1 મહિનો	3 મહિના
નહીં વસૂલ થયેલ ભાડું	1,120	3,360	5,600

[તમામ શરતો પૂર્ણ થાય છે]

નોંધ: ખરેખર ભાડું

મકાન 1	રૂ.
મળવાપાત્ર ભાડું (1,120 X 12)	13,440
(-) નહીં વસૂલ થયેલ ભાડું	1,120
(-) ખાલી રહેવાના સમયગાળાનું ભાડું	560
	11,760

મકાન 2	રૂ.
મળવાપાત્ર ભાડું (1,120 X 12)	13,440
(-) નહીં વસૂલ થયેલ ભાડું	3,360
(-) ખાલી રહેવાના સમયગાળાનું ભાડું	1,120
	8,960

મકાન 3	રૂ.
મળવાપાત્ર ભાડું (1,120 X 12)	13,440
(-) નહીં વસૂલ થયેલ ભાડું	5,600
(-) ખાલી રહેવાના સમયગાળાનું ભાડું	3,360
	4,480

ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય

મકાન 1: 11,760

મકાન 2: 12,880

મકાન 3: 8,600

ગણતરી:

મકાન 2	
પ્રમાણિત ભાડું =	રૂ. 14,000
(-) ખાલી રહેવાનું ભાડું =	રૂ. 1,120
	રૂ. 12,880

મકાન 3	
પ્રમાણિત ભાડું =	રૂ. 11,960
(-) ખાલી રહેવાનું ભાડું =	રૂ. 3,360
	રૂ. 8,600

(6) ચંદીગઢમાં ભાડે આપેલા રહેણાંક મકાનના સંદર્ભમાં વિજય સિંહની મકાન મિલકતની આવકના શીર્ષક હેઠળ કરપાત્ર આવકની ગણતરી કરો, અન્ય માહિતી નીચે મુજબ છે.

- બાંધકામનો સમયગાળો: 18/9/2002 થી 31/12/2004
- વાર્ષિક મ્યુનિસિપલ કર (મ્યુનિસિપલ રેકૉર્ડ મુજબ વાર્ષિક મૂલ્યના 20% ના દરે)

આવકવેરો અને જી.એસ.ટી.

- અપેક્ષિત વાજબી ભાડું: રૂ. 27,000
 - માસિક ભાડું: રૂ. 2,900
 - ભાડૂઆતને પૂરી પાડવામાં આવેલ સુવિધાના સંદર્ભમાં કરદાતા દ્વારા ચૂકવવામાં આવેલા ખર્ચ:
 1. વીજળી ખર્ચ: રૂ. 2,000
 2. પાણીનો ખર્ચ અને સફાઈ કામદારનો પગાર: રૂ. 2,000
- આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે કરપાત્ર રકમ શોધો.

ઉકેલ:

કરદાતા: વિજય સિંહ

પાછલું વર્ષ 2025-26

રહેઠાણનો દરજ્જો: સામાન્ય રહીશ

આકારણી વર્ષ 2026-27

મકાન મિલકતની આવકની ગણતરી: 2026-27

વિગત	રકમ (રૂ.)	રકમ (રૂ.)
મ્યુનિસિપલ મૂલ્ય 5,000 - 20% - 100	25,000	
વાજબી ભાડું	27,000	
ખરેખર ભાડું (2900 X 12) = રૂ. 34,800		
(-) માલિક દ્વારા ચૂકવેલ ખર્ચ રૂ. 4,000	30,800	
ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય	30,800	
(-) મ્યુનિસિપલ કર	5,000	
ચોખ્ખું વાર્ષિક મૂલ્ય		25,800
(-) કલમ 24 હેઠળ કપાત		
વૈધાનિક કપાત (25,800 X 30/100)		7,740
મકાન મિલકતની કરપાત્ર આવક		18,060

(7) શ્રી કુમાર મકાન મિલકત ધરાવે છે. મ્યુનિસિપલ રેકૉર્ડ મુજબ વાર્ષિક મૂલ્ય રૂ. 19,800 છે.

વાજબી ભાડું અને મળવાપાત્ર વાર્ષિક ભાડું સમાન છે એટલે કે 18,000. મકાનમાલિક વર્ષ 2025-26 દરમિયાન ભાડૂઆતની સગવડો માટે નીચેના ખર્ચ ભોગવે છે:

- માળીનો પગાર: રૂ. 900
- લિફ્ટ જાળવણી: રૂ. 1,000
- પાણીનો ખર્ચ: રૂ. 800

- લાઈટિંગ (વીજળી): રૂ. 300

મકાનમાલિક નીચેની કપાતોનો દાવો કરે છે:

- મ્યુનિસિપલ કર: રૂ. 4,200
- ગ્રાઉન્ડ ભાડું: રૂ. 656
- ગીરો લોન પર વ્યાજ: રૂ. 11,300 [જેમાંથી રૂ. 7,800 સમારકામ માટેની લોનના સંદર્ભમાં છે અને બાકીની રકમ વ્યક્તિગત ઉપયોગ માટે છે.]
- વસૂલાત ખર્ચ: રૂ. 2,400
- સમારકામ ખર્ચ: રૂ. 1,000
- નહીં મળેલ ભાડું: રૂ. 3,000

વર્ષ 2026-27 માટે કરપાત્ર આવકની ગણતરી કરો.

ઉકેલ:

કરદાતા: શ્રીકુમાર

પાછલું વર્ષ 2025-26

રહેઠાણનો દરજ્જો: સામાન્ય રહીશ

આકારણી વર્ષ 2026-27

મકાન મિલકતની આવકની ગણતરી

વિગત	રકમ (રૂ.)	રકમ (રૂ.)
મ્યુનિસિપલ મૂલ્ય	19,800	
વાજબી ભાડું	18,000	
ખરેખર ભાડું	18,000	
(-) માલિક દ્વારા થયેલ ખર્ચ - નહીં મળેલ ભાડું એટલે કે (18,000 - 3,000 - 3,000) રૂ. 12,000	12,000	
ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય	19,800	
(-) મ્યુનિસિપલ કર	4,200	
ચોખ્ખું વાર્ષિક મૂલ્ય		15,600
(-) કલમ 24 હેઠળ કપાત		
વૈધાનિક કપાત (15,600 × 30/100)	4,68	
સમારકામ માટેની લોન પર વ્યાજ	7,800	12,480
મકાન મિલકતની કરપાત્ર આવક		3,120

(8) શ્રી દેવીપ્રસાદની મકાન મિલકતની નીચેની વિગતો પરથી તમારે આ.વ. 2026-27 માટે મકાન મિલકતની કરપાત્ર આવકની ગણતરી કરવાની રહેશે.

વિગત	કાલાવડ રોડ પરનું મકાન	રત્ના રોડ પરનું મકાન
(1) મ્યુનિસિપલ મુજબ વાર્ષિક મૂલ્ય	18,000	15,000
(2) વાર્ષિક વાજબી ભાડું	16,200	12,500
(3) પ્રમાણિત ભાડું	15,000	24,000
(4) મળવાપાત્ર વાર્ષિક ભાડાનો દર	33,000	21,000
(5) નહીં વસૂલ થયેલ ભાડું 2025-26	550	4,000
(6) ખાલી રહેવાનો સમયગાળો	3 મહિના	2 મહિના
(7) ચૂકવેલ સ્થાનિક કર	2,000	2,500
(8) રૈયા રોડ પરનું મકાન બાંધવા માટે કાલાવડ રોડનું મકાન ગીરો મૂકીને લીધેલી લોન પર વ્યાજ	6,000	
(9) બાંધકામ માટે લીધેલી લોન પર વ્યાજ		3,000
(10) બાંધકામ પહેલાંના સમયગાળા માટે લોન પર વ્યાજ	7,000	10,000
(11) સમારકામ અને વીમા ખર્ચ	5,000	7,000

ઉકેલ:

કરદાતા: દેવીપ્રસાદ

પાછલું વર્ષ 2025-26

રહેઠાણનો દરજ્જો: સામાન્ય રહીશ

આકારણી વર્ષ 2026-27

વિગત	રકમ (રૂ.)	રકમ (રૂ.)
1: કાલાવડ રોડ પરનું મકાન		
મ્યુનિસિપલ મૂલ્ય	18,000	
વાજબી ભાડું	16,200	
પ્રમાણિત ભાડું	15,000	
ખરેખર ભાડું	33,000	
(-) નહીં વસૂલ થયેલ ભાડું	550	

(-) ખાલી રહેવાનું ભાડું	8,250	24,200
ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય	24,200	
(-) મ્યુનિસિપલ કર	2,000	
ચોખ્ખું વાર્ષિક મૂલ્ય		22,200
(-) કલમ 24 હેઠળ કપાત		
(-) વૈધાનિક કપાત (22,200 × 30/100)		6,660
(-) બાંધકામ પહેલાંનું વ્યાજ (7,000/5)		1,400
કાલાવડ રોડ પરના મકાનની કરપાત્ર આવક		14,140
2: રૈયા રોડ પરનું મકાન		
મ્યુનિસિપલ મૂલ્ય	15,000	
વાજબી ભાડું	12,500	
પ્રમાણિત ભાડું	24,000	
ખરેખર ભાડું	21,000	
(-) નહીં વસૂલ થયેલ ભાડું	4,000	
(-) ખાલી રહેવાનું ભાડું	3,500	
ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય	(15,000 3,500)	11,500
(-) મ્યુનિસિપલ કર	2,500	
ચોખ્ખું મૂલ્ય (NAV)		9,000
(-) કલમ 24 હેઠળ કપાત		
વૈધાનિક કપાત	2,700	
બાંધકામ પહેલાંનું વ્યાજ	2,000	
મૂડી પરનું વ્યાજ (6,000 + 3,000)	9,000	13,700
રૈયા રોડ પરના મકાન મિલકતનું નુકસાન		-4,700

તેથી,

આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે મકાન મિલકતની કરપાત્ર આવક

1) કાલાવડ રોડ પરના મકાનની આવક : રૂ. 14,140

2) રૈયા રોડ પરના મકાનનું નુકસાન : રૂ. 4,700

મકાન મિલકતની આવક : રૂ. 9,440

(8) શ્રી મંત્રાએ પોતાનું 3/4 મકાન રહેણાક હેતુ માટે રૂ. 5,000 ના માસિક ભાડે આપ્યું છે

અને બાકીના ભાગમાં તેઓ પોતે રહે છે (અંગત વપરાશ). મકાન મિલકતની આવક નક્કી કરો. તેમણે મ્યુનિસિપલ કર તરીકે 7,200 અને બાંધકામ માટેની લોન પર વ્યાજ તરીકે રૂ. 15,000 ચૂકવ્યા છે.

કરદાતા: શ્રી મંત્રા

પાછલું વર્ષ 2025-26

રહેઠાણનો દરજ્જો: સામાન્ય રહીશ

આકારણી વર્ષ 2026-27

મકાન મિલકતની આવકની ગણતરી

વિગત	રકમ (રૂ.)	રકમ (રૂ.)
1. ભાડે આપેલ મકાન મિલકત (3/4)		
ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય (5000 × 12)	60,000	
(-) મ્યુનિસિપલ કર	5,400	
ચોખ્ખું વાર્ષિક મૂલ્ય		54,600
(-) કલમ 24 હેઠળ વૈધાનિક કપાત		
વૈધાનિક કપાત 30%	16,380	
મૂડી પરનું વ્યાજ	11,250	27,630
ભાડે આપેલા મકાનની આવક		26,970
2. અંગત વપરાશની મકાન મિલકત (1/4)		
ચોખ્ખું વાર્ષિક મૂલ્ય		શૂન્ય
બાદ: કલમ 24 હેઠળ કપાત		
વૈધાનિક કપાત		
મૂડી પરનું વ્યાજ		3,750
મિલકતની કરપાત્ર આવક		23,220

(9) માનસ નીચે મુજબ 3 મકાનો ધરાવે છે:

વિગત	તપ (Tap)	ત્યાગ (Tyag)	મમતા (Mamta)
	ભાડે આપેલ	અંગત વપરાશ	અંગત વપરાશ
1) મ્યુનિસિપલ મૂલ્ય	9,000	20,000	40,000
2) વાજબી ભાડું	9,600	26,000	36,000

3) મળવાપાત્ર ભાડું	1,000 માસિક	--	--
4) ચૂકવેલ મ્યુનિસિપલ કર	1,800	10%	10% ન ચૂકવેલ
5) હાઉસિંગ લોન પર વ્યાજ	4,000	6,000	3,000
6) વીમા પ્રીમિયમ 400	1,000	2,000	
7) બાંધકામ પૂર્ણ થયાની તારીખ	1/4/96	31/3/2002	31/1/2003
8) બાંધકામ સમયગાળા દરમિયાન ચૂકવેલ લોન પર વ્યાજ	--	10,000	12,000
9) જમીન મહેસૂલ	100	200	300
10) હાઉસિંગ લોનની પુનઃચુકવણી	--	10,000	12,000

ભાડૂઆત (જે તપ મકાનનો કબજો ધરાવતો હતો) તેણે 28/2/2026 સુધી 10 મહિનાનું ભાડું ચૂકવ્યું નથી. 'તપ' મકાન માર્ચ 2026 માં ખાલી રહ્યું હતું. આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે માનસની મકાન મિલકતની કરપાત્ર આવકની ગણતરી કરો.

ઉકેલ:

કરદાતા: શ્રી માનસ

પાછલું વર્ષ 2025-26

રહેઠાણનો દરજ્જો: સામાન્ય રહીશ

આકારણી વર્ષ 2026-27

મકાન મિલકતની આવકની ગણતરી

વિગત	રકમ (રૂ.)	રકમ (રૂ.)
1. ભાડે આપેલ મિલકત (તપ)		
મ્યુનિસિપલ મૂલ્ય	9,000	
વાજબી ભાડું	9,600	
ખરેખર ભાડું (1000 X 12)	12,000	
બાદ: ખાલી રહેવાના સમયગાળાનું ભાડું	1,000	
બાદ: નહીં વસૂલ થયેલ ભાડું	10,000	1,000
ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય (રૂ. 9,600 - રૂ. 1,000)	8,600	
બાદ: મ્યુનિસિપલ કર	1,800	
ચોખ્ખું વાર્ષિક મૂલ્ય		6,800

બાદ: કલમ 24 હેઠળ કપાત		
વૈધાનિક કપાત	2,040	
લોન પર વ્યાજ	4,000	6,040
તપમાંથી આવક		760
2. માની લીધેલ ભાડે આપેલ મકાન (ત્યાગ)		
ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય	26,000	
મ્યુનિસિપલ કર	2,000	
ચોખ્ખું વાર્ષિક મૂલ્ય		24,000
બાદ: કલમ 24 હેઠળ કપાત		
વૈધાનિક કપાત	7,200	
હાઉસિંગ લોન પર વ્યાજ	6,000	13,200
ત્યાગમાંથી આવક		10,800
3. અંગત વપરાશની મકાન મિલકત (મમતા)		
ચોખ્ખું વાર્ષિક મૂલ્ય	શૂન્ય	
બાદ: કલમ 24 હેઠળ કપાત		
હાઉસિંગ લોન પર વ્યાજ	3,000	
બાંધકામ સમયગાળા દરમિયાન લોન પર વ્યાજ	2,400	-5,400
મમતામાંથી નુકસાન		(-5,400)
મકાન મિલકતની કુલ આવક (760 + 10,800 - 5,400)		6,160
વિગત	રકમ (રૂ.)	રકમ (રૂ.)
વિકલ્પ 2:		
મમતાને માની લીધેલ ભાડે આપેલ ગણતા		
1. 'તપ' માંથી આવક		760
2. અંગત વપરાશ (ત્યાગ)		

ચોખ્ખું વાર્ષિક મૂલ્ય	શૂન્ય	
બાદ: કલમ 24 હેઠળ કપાત		
વૈધાનિક કપાત	શૂન્ય	
હાઉસિંગ લોન પર વ્યાજ:	6,000	-6,000
3. માની લીધેલ ભાડે આપેલ (મમતા)		
ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય	40,000	
મ્યુનિસિપલ કર	--	
ચોખ્ખું વાર્ષિક મૂલ્ય		40,000
(-) કલમ 24 હેઠળ કપાત		
વૈધાનિક કપાત	12,000	
હાઉસિંગ લોન પર વ્યાજ	3,000	
બાંધકામ સમયગાળા દરમિયાન લોન પર વ્યાજ	2,400	17,400
	22,600	
મકાન મિલકતોમાંથી આવક		17,360

નોંધ: અહીં પ્રથમ વિકલ્પ વધુ સારો છે કારણ કે તેના દ્વારા મેળવેલી આવક બીજા વિકલ્પ કરતાં ઓછી છે. તેથી 'ત્યાગ' ને માની લીધેલ ભાડે આપેલું મકાન અને મમતાને અંગત વપરાશનું મકાન ગણવું જોઈએ.

(10) વર્ષ 2001-2002 માં શ્રી ચિંતને નહીં વસૂલ થયેલ ભાડાના કારણે 7,800 ની કપાતનો દાવો કર્યો હતો (આકારણી અધિકારીએ રૂ. 6,200 મંજૂર કર્યા હતા). 19 જુલાઈ 2006 ના રોજ તેમણે કસૂરવાર ભાડૂઆત પાસેથી આવા નહીં વસૂલ થયેલ ભાડામાંથી રૂ. 3,500 મેળવ્યા (વસૂલ કર્યા), આ તારીખે તેઓ તે મિલકતના માલિક રહ્યા ન હતા. શ્રી ચિંતનની મકાન મિલકતની આવક શોધો.

ઉકેલ:

2001-2002	રકમ (રૂ.)
દાવો કરેલ	7,800
(-) મંજૂર કરેલ	6,200
બાદ ન મળેલી રકમ	1,600

2025-26	રકમ (રૂ.)
વસૂલ થયેલ રકમ	3,500
બાદ: અગાઉ બાદ ન મળેલ ભાડું	1,600
મકાન મિલકતની આવક	1,900

❖ સ્વાધ્યાય

વ્યવહારુ પ્રશ્નો :

- શ્રી ચાણક્યએ 1993 માં એક મકાનનું બાંધકામ કર્યું હતું. જે વાર્ષિક રૂ. 15,000 ના ભાડે આપવામાં આવ્યું હતું. મકાનનું વાજબી ભાડું રૂ. 20,000 અંદાજવામાં આવ્યું હતું. મ્યુનિસિપલ કરની રકમ રૂ. 2,000 (મ્યુનિસિપલ મૂલ્યના 10%) છે જે નીચે મુજબ ચૂકવવાપાત્ર હતી:
 - રૂ. 1,000 મકાનમાલિક દ્વારા અને રૂ. 1,000 ભાડૂઆત દ્વારા.
 - રૂ. 1,200 મકાનમાલિક દ્વારા અને રૂ. 800 ભાડૂઆત દ્વારા.
 - રૂ. 2,000 ભાડૂઆત દ્વારા.
 - રૂ. 2,000 મકાનમાલિક દ્વારા.

ઉકેલ:

મ્યુનિસિપલ મૂલ્ય: વાર્ષિક રૂ. 20,000

વાજબી મૂલ્ય: વાર્ષિક રૂ. 20,000

ખરેખર મૂલ્ય: વાર્ષિક રૂ. 15,000

કરદાતા: શ્રી ચાણક્ય

પાછલું વર્ષ 2025-26

રહેઠાણનો દરજ્જો: સામાન્ય રહીશ

આકારણી વર્ષ 2026-27

વિગત	1	2	3	4
ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય	20,000	20,000	20,000	20,000
(-) મ્યુનિસિપલ કર	1,000	1,200		2,000
ચોખ્ખું વાર્ષિક મૂલ્ય	19,000	18,800	20,000	18,000

- શ્રી પ્રતાપ 2 મકાન (1 અને 2) ધરાવે છે, તેનું ગ્રોસ મૂલ્ય શોધો.

વિગત	મકાન 1 રૂ.	મકાન 2 રૂ.
મ્યુનિસિપલ મૂલ્ય	1,50,000	3,00,000
વાર્ષિક ભાડું	1,80,000	3,20,000
પ્રમાણિત ભાડું	1,60,000	3,10,000
ખાલી રહેવાનો સમયગાળો	4 મહિના	6 મહિના

ઉકેલ: ખરેખર મળેલું ભાડું

$$\text{મકાન 1} = 1,80,000 - (1,80,000 \times 4/12) = \text{Y. } 1,20,000$$

$$\text{મકાન 2: } 3,20,000 - 1,60,000 = 1,60,000 \{3,20,000 \times 6/12\}$$

મકાન 1 માટે ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય: 1,20,000.

મકાન 2 માટે ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય: 1,60,000.

નોંધ: જ્યારે ખરેખર ભાડામાં ઘટાડો થવાનું કારણ માત્ર ખાલી રહેવાનો સમયગાળો હોય, ત્યારે ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય એ ખરેખર મળેલું ભાડું બને છે.

(3) શ્રી પાઠકર અને કુંજની બે મકાન મિલકતો 'નિશાંત' અને 'અંકુર' ના સહ-માલિકો છે. તેમની માલિકીનો હિસ્સો અને આવકના ક્ષેત્રો નીચે મુજબ છે:

પાઠકર: 30% હિસ્સો

કુંજની: 70% હિસ્સો

નીચે મુજબ વધારાની માહિતી છે:

વિગત	નિશાંત	અંકુર
માસિક ભાડું	2,000	4,000
મ્યુનિસિપલ કર (મ્યુનિસિપલ મૂલ્યના 20%)	6,000	9,000
જમીન મહેસૂલ (વાર્ષિક)	200	1,000
વીમા પ્રીમિયમ (વાર્ષિક)	320	400
સમારકામ માટે લીધેલી લોન પર વ્યાજ	10,000	5,000
ખાલી રહેવાનો સમયગાળો	3 મહિના	

આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે શ્રી પાઠકર અને કુંજનીની મિલકતની આવકની ગણતરી કરો.

અન્ય માહિતી નીચે મુજબ છે:

વિગત	પાઠકર	કુંજની
1) અંગત વપરાશની મિલકતનું ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય	4,200	4,500
2) મ્યુનિસિપલ કર	400	500
3) મકાન ખરીદવા માટેની લોન પર વ્યાજ	2,450	1,100
4) કરપાત્ર ધંધાકીય આવક	10,000	17,000

ઉકેલ:

કરદાતા: શ્રી પાઠકર અને શ્રી કુંજની

પાછલું વર્ષ 2025-26

રહેઠાણનો દરજ્જો: સામાન્ય રહીશ

આકારણી વર્ષ 2026-27

સંયુક્ત માલિકીની મકાન મિલકતની કરપાત્ર આવકની ગણતરી

વિગત	રકમ (રૂ.)	રકમ (રૂ.)
નિશાંત		
મ્યુનિસિપલ મૂલ્ય [6,000/20 x 100]	30,000	
ખરેખર ભાડું (2000 x 12)	24,000	
(-) ખાલી રહેવાનો સમયગાળો (2000 x 3)	6,000	18,000
ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય	(30,000 - 6,000)	24,000
(-) મ્યુનિસિપલ કર		6,000
ચોખ્ખું વાર્ષિક મૂલ્ય		18,000
બાદ: કલમ 24 હેઠળ કપાત		
વૈધાનિક કપાત	5,400	
સમારકામ માટે લીધેલા લોન પર વ્યાજ	10,000	15,400
નિશાંતમાંથી આવક		2,600
અંકુર		
મ્યુનિસિપલ મૂલ્ય (9,000/20 X 100)		45,000
ખરેખર મળેલું ભાડું (12 X 4000)		48,000
ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય	48,000	
(-) મ્યુનિસિપલ કર	9,000	
ચોખ્ખું વાર્ષિક મૂલ્ય	39,000	
(-) કલમ 24 હેઠળ કપાત		
વૈધાનિક કપાત	11,700	
સમારકામ માટેની લોન પર વ્યાજ	5,000	16,700
અંકુરમાંથી આવક		22,300
કુલ કરપાત્ર આવક		24,900

મકાન મિલકતમાંથી કરપાત્ર આવકની ગણતરી

વિગત	શ્રી પાઠકર	શ્રી કુંજની
ભાડે આપેલ મકાન મિલકતની આવકમાં હિસ્સો $24,900 = 3:7$	7,470	17,430
અંગત વપરાશની મકાન મિલકત		
ચોખ્ખું વાર્ષિક મૂલ્ય	શૂન્ય	શૂન્ય
બાદ: કલમ 24 હેઠળ કપાત		
મકાન મિલકત ખરીદવા માટેની લોન પર વ્યાજ	(-2,450)	(-1,100)
કરદાતાઓની મકાન મિલકતની કરપાત્ર આવક	5,020	16,330

(4) શ્રી કુમારની મકાન મિલકતની નીચેની માહિતી પરથી આ.વ. 2026-27 માટે મકાન મિલકતની આવકની ગણતરી કરો:

વિગત	ભાડે આપેલ મકાન	અંગત વપરાશનું મકાન
મ્યુનિસિપલ આકારણી મુજબ વાર્ષિક મૂલ્ય	72,000	60,000
ચૂકવેલ સ્થાનિક કર	7,200	6,000
બાંધકામ પૂર્ણ થયાની તારીખ	1/4/2005	1/4/2004
બાંધકામ માટે લીધેલી 15% ની લોન		
1) 1/1/2003 ના રોજ	2,40,000	3,60,000
2) 1/1/2005 ના રોજ		1,00,000
(બીજા માળનું બાંધકામ પૂર્ણ કરવા માટે જે 1/4/2005 ના રોજ પૂર્ણ થયું હતું)		
31/3/2006 સુધીનું બાકી વ્યાજ યોગ્ય રીતે ચૂકવવામાં આવ્યું છે		

ઉકેલ:

(A) ભાડે આપેલા મકાન પર વ્યાજ

$$1/1/2003 - 1/4/2005 = 27 \text{ મહિના}$$

$$(a) \text{ બાંધકામ પહેલાંનું વ્યાજ} = 2,40,000 \times 15/100 \times 27/12 = 81,000$$

$$\text{બાંધકામ પહેલાંના વ્યાજની કપાત} = 81,000 / 5 = \text{રૂ. } 16,200$$

$$(b) \text{ ચાલુ વર્ષનું વ્યાજ: } 2,40,000 \times 15/100 = \text{રૂ. } 36,000$$

$$\text{કુલ વ્યાજ} = \text{રૂ. } 52,200$$

(B) અંગત વપરાશની મકાન મિલકત પર વ્યાજ

1/1/2003 થી 1/4/2004 = 15 મહિના

$$(a) \text{ બાંધકામ પહેલાંનું વ્યાજ}$$

$$= 3,60,000 \times 15/100 \times 15/12 = \text{Y. } 67,500 \times 1/5 = \text{Y. } 13,500$$

$$(b) \text{ ચાલુ વર્ષનું વ્યાજ} = 3,60,000 \times 15/100 = \text{રૂ. } 54,000$$

$$\text{કુલ વ્યાજ} = \text{રૂ. } 67,500$$

(c) નવા માળના બાંધકામ માટેની લોન પર વ્યાજ: 1.1.2005 - 1.4.2005 = 3 મહિના

$$(1) \text{ બાંધકામ પહેલાંનું વ્યાજ} = 1,00,000 \times 15/100 \times 3/12 = \text{રૂ. } 3,750$$

$$\text{બાંધકામ પહેલાંના વ્યાજની કપાત} = 3,750 \times 1/5 = \text{રૂ. } 750$$

$$(2) \text{ ચાલુ વર્ષનું વ્યાજ} = 1,00,000 \times 15/100 = \text{રૂ. } 15,000$$

$$\text{કુલ વ્યાજ} = \text{રૂ. } 15,750$$

અંગત વપરાશની મકાન મિલકત માટે કુલ વ્યાજ કપાત રૂ. 83,250 થશે (67,500 + 15,750)

સમગ્ર રકમ કપાત તરીકે મંજૂર કરવામાં આવશે કારણ કે લોન 1.4.1999 પછી બાંધકામના હેતુ માટે લેવામાં આવી હતી અને તે રૂ. 1,50,000 કરતાં વધતી નથી.

વિગત	રકમ (રૂ.)	રકમ (રૂ.)
(B) ભાડે આપેલ મકાન		
ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય	72,000	
(-) ચૂકવેલ સ્થાનિક કર	7,200	
ચોખ્ખું વાર્ષિક મૂલ્ય	64,800	
(-) કલમ 24 હેઠળ કપાત		
વૈધાનિક કપાત	19,440	
લોન પર વ્યાજ	52,200	71,640
મકાન મિલકતમાંથી નુકસાન		-6,840

(C) અંગત વપરાશની મકાન મિલકત		
ચોખ્ખું વાર્ષિક મૂલ્ય	શૂન્ય	
બાદ: કલમ 24 હેઠળ નિર્દિષ્ટ કપાત		
બાંધકામ લોન પર વ્યાજ	(-83,250)	-83,250
મકાન મિલકતમાંથી નુકસાન (આવક)		-90,090

❖ નીચેના પ્રશ્નોના સવિસ્તાર જવાબ આપો :

1. મકાન-મિલકતની આવક કયા કલમ હેઠળ દર્શાવવામાં આવે છે તથા તેની ગણતરી કરતી વખતે કઈ બાબતો ધ્યાનમાં રાખવી જરૂરી છે ? જણાવો.
2. ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્યની ગણતરીના પગલાં સવિસ્તાર સમજાવો.
3. મકાન મિલકતની ખાસ કપાતો વિશે વિસ્તૃત માહિતી આપો.
4. કલમ 27 મુજબ માની લીધેલ માલિકી શું છે ? કઈ કઈ છે તે દરેક વિશે વિસ્તૃતમાં સમજાવો.

❖ ટૂંકનોંધ :

1. ગ્રોસ વાર્ષિક મૂલ્ય
2. ચોખ્ખું વાર્ષિક મૂલ્ય
3. મ્યુનિસિપલ કર/સ્થાનિક કર

એકમ-8 ઘંઘાની કે વ્યવસાયની આવક

8.1 પ્રસ્તાવના

8.2 ધંધા અને વ્યવસાયનો અર્થ

8.3 ધંધા અને વ્યવસાયના શીર્ષક હેઠળ ધ્યાનમાં લેવાતી આવકો

8.4 ધંધા અથવા વ્યવસાયની આવકની ગણતરી અંગેના મહત્વના મુદ્દાઓ

8.5 ધંધા અને વ્યવસાયના શીર્ષક હેઠળની આવકમાંથી મળતી કપાતો

8.6 ઘસારો (કલમ-32)

❖ સ્વાધ્યાય

8.1 પ્રસ્તાવના :

આવકને પાંચ મુખ્ય પ્રકારોમાં વર્ગીકૃત કરી શકાય છે. ‘ધંધા અથવા વ્યવસાયનો નફો કે લાભ’ એ આ પ્રકારના એક શીર્ષકનું નામ છે. અન્ય કોઈ પણ શીર્ષક કરતાં તેનું મહેસૂલ વધુ મહત્વનું છે. કારણ કે સરકાર તેની આવકવેરાની મોટાભાગની આવક આ શીર્ષકમાંથી મેળવે છે. આવકવેરા કાયદાની કલમ 28 થી 44 માં “ધંધા અથવા વ્યવસાયના નફા કે લાભો” ને સંબંધિત જોગવાઈઓ સામેલ છે. આ શીર્ષક હેઠળ કયા ખર્ચાઓ મંજૂર છે અને કઈ આવકોનો સમાવેશ થાય છે? ઓડિટ અને ઘસારા વિશે પણ વિગતવાર ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

8.2 ધંધા અને વ્યવસાયનો અર્થ :

ધંધો: આવકવેરા કાયદાની કલમ 2(13) હેઠળ ધંધામાં કોઈ પણ વેપાર, વાણિજ્ય અથવા ઉત્પાદન એકમ, અથવા વેપાર, વાણિજ્ય કે ઉત્પાદનના સ્વરૂપના કોઈ પણ સાહસનો સમાવેશ થાય છે. ધંધો એટલે એવી પ્રવૃત્તિ કે જે કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા નફો કરવાના હેતુથી, પોતાનો સમય, ધ્યાન અને શ્રમ આપીને, કાં તો પોતાની જાતે અથવા અન્ય લોકો દ્વારા કરવામાં આવે છે.

વ્યવસાય: વ્યવસાય એ એવી કોઈપણ માનવ પ્રવૃત્તિ છે જેમાં કોઈ બૌદ્ધિક કૌશલ્યની જરૂર પડે છે. દા.ત., ડોક્ટરો, સોલિસિટરો (વકીલો), ચિત્રકારો વગેરે દ્વારા કરવામાં આવતી પ્રવૃત્તિઓ. આ કાયદો વ્યવસાય કે વ્યવસાયિક વૃત્તિને વ્યાખ્યાયિત કરતો નથી; તે માત્ર એટલું જ કહે છે કે વ્યવસાયમાં વ્યવસાયિક વૃત્તિનો સમાવેશ થાય છે.

ધ્યાનમાં લેવાના મુદ્દાઓ:

- (I) જો કરદાતા પાછલા વર્ષમાં એક કરતાં વધુ ધંધા ચલાવે છે, તો તમામ ધંધાઓનો સરવાળો કરપાત્ર આવક ગણવામાં આવશે.

- (II) જો કોઈ વ્યક્તિ સરકારીય ધંધો કરતી હોય, તો આવા ધંધાની આવક અલગથી ગણવામાં આવશે, એટલે કે, તેને કોઈપણ બિન-સરકારીય ધંધા સાથે જોડવામાં આવશે નહીં.
- (III) ધંધો પાછલા વર્ષમાં ચલાવવામાં આવ્યો હોવો જોઈએ; જો કે, એ જરૂરી નથી કે ધંધો આખું વર્ષ ચલાવવામાં આવ્યો હોય.
- (IV) ધંધાના માત્ર વાસ્તવિક નફા પર જ કર લાદવામાં આવે છે; કાલ્પનિક કે અપેક્ષિત નફા પર કર લાદી શકાય નહીં.
- (V) મૂડી સ્વરૂપની આવકો પર આ શીર્ષક હેઠળ કર લાદી શકાય નહીં; તેવી જ રીતે, મૂડી સ્વરૂપના નુકસાનને આ શીર્ષક હેઠળ કપાત તરીકે મંજૂરી આપવામાં આવતી નથી.
- (VI) પાછલા વર્ષમાં વસૂલ થયેલી કોઈપણ રકમ જેને અગાઉના કોઈપણ પાછલા વર્ષમાં કપાત તરીકે બાદ આપવામાં આવી હોય, તેને કરપાત્ર આવક ગણવામાં આવશે. દાખલા તરીકે, પરત મળેલી ધાલખાધ.
- (VII) વેપારને આનુષંગિક નુકસાન બાદ મળવાપાત્ર છે. જો તેઓ મૂડી સ્વરૂપના ન હોય, તો આવા નુકસાન સામાન્ય વ્યાપારી સિદ્ધાંતો હેઠળ બાદ મળવાપાત્ર છે; દાખલા તરીકે, કર્મચારીની બેદરકારી અથવા અપ્રામાણિકતાને કારણે થયેલ નુકસાન, કુદરતી કારણોસર માર્ગ પરિવહન દરમિયાન સ્ટોકનું નુકસાન વગેરે.
- (VIII) ગેરકાયદેસર ધંધામાંથી થતી આવક પર પણ આવકવેરો લાગુ પડે છે. દા.ત., દાણચોરીમાંથી થતી આવક કરપાત્ર છે, પરંતુ તેની સાથે આવી આવક કમાવવા માટે થયેલા ખર્ચ અથવા નુકસાનને કપાત તરીકે મંજૂરી આપવામાં આવે છે.

8.3 ધંધા અને વ્યવસાયના શીર્ષક હેઠળ ધ્યાનમાં લેવાતી આવકો :

આવકવેરા કાયદાની કલમ 28 હેઠળ, નીચેની આવકો ધંધા અને વ્યવસાયના નફા અને લાભના શીર્ષક હેઠળ આવકવેરાને પાત્ર છે.

- (i) કોઈ પણ ધંધા કે વ્યવસાયનો નફો અને લાભ જે પાછલા વર્ષ દરમિયાન કોઈપણ સમયે કરદાતા દ્વારા ચલાવવામાં આવ્યો હોય.
- (ii) ભારતીય કંપનીની બાબતોનું સંચાલન કરનાર અથવા મુખ્યત્વે સંચાલન સંભાળનાર કોઈપણ વ્યક્તિને તેના સંચાલનના અંત માટે મળેલું કોઈ પણ વળતર.
- (iii) વેપાર, વ્યવસાય કે સમાન એસોસિએશન દ્વારા તેના સભ્યોને પૂરી પાડવામાં આવેલી વિશિષ્ટ સેવાઓ માટે મેળવેલી આવક.
- (iv) નિકાસ પ્રોત્સાહનો જેમાં આયાત લાઈસન્સના વેચાણ પરનો નફો, રોકડ સહાય, કસ્ટમ્સ અને સેન્ટ્રલ એક્સાઈઝના ડ્યુટી ડ્રોબેકનો સમાવેશ થાય છે.
- (v) કોઈ પણ ધંધો કે વ્યવસાય ચલાવવાના સમયગાળા દરમિયાન ઉદ્ભવતા કોઈપણ લાભ અથવા પરિલાભોનું મૂલ્ય, ભલે તે નાણાંમાં રૂપાંતરિત થઈ શકે તેવું હોય કે ન હોય.

- (vi) કોઈ પેઢીના ભાગીદારને તે જે પેઢીમાં ભાગીદાર હોય તે પેઢીમાંથી મળવાપાત્ર અથવા મળેલું કોઈ પણ વ્યાજ, પગાર, બોનસ, કમિશન અથવા મહેનતાણું.
- (vii) કોઈ પણ ધંધાના સંબંધમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવા માટે અથવા કોઈ પણ નો-હાઉ (તકનીકી જ્ઞાન), પેટન્ટ, કોપીરાઈટ્સ, ટ્રેડમાર્ક્સ, લાયસન્સ, ફ્રેન્ચાઈઝી અથવા સમાન પ્રકૃતિના અન્ય હકો વહેંચવા ન કરવા માટે કરાર હેઠળ રોકડમાં અથવા વસ્તુ સ્વરૂપે મળેલી અથવા મળવાપાત્ર કોઈ પણ રકમ.
- (viii) કીમેન ઇન્સ્યોરન્સ પોલિસી હેઠળ મળેલી કોઈપણ રકમ, જેમાં આવી પોલિસી પર બોનસ તરીકે ફાળવવામાં આવેલી રકમનો સમાવેશ થાય છે.
- (ix) જ્યાં કરદાતા દ્વારા સહકીય વ્યવહારો કરવામાં આવતા હોય, તો તેવા સહકીય ધંધાને અન્ય કોઈપણ ધંધાથી જુદો અને અલગ માનવામાં આવશે.

8.4 ધંધા અથવા વ્યવસાયની આવકની ગણતરી અંગેના મહત્વના મુદ્દાઓ :

1. ધંધો કરદાતા દ્વારા ચલાવવામાં આવવો જોઈએ, કરદાતાએ પોતે ધંધાનું સંચાલન કરવું જોઈએ એવું જરૂરી નથી. જો કરદાતાનો ધંધો મેનેજર અથવા અન્ય કોઈ અધિકૃત વ્યક્તિ દ્વારા સંચાલિત કરવામાં આવતો હોય, તો પણ ધંધો કરદાતા દ્વારા જ ચલાવવામાં આવે છે તેમ ગણાય.
2. બધા ધંધાની આવક સંયુક્ત રીતે કરપાત્ર આવક બનશે. જો કરદાતાની માલિકીનો એક કરતાં વધુ ધંધો અથવા વ્યવસાય હોય, તો તે તમામની કુલ આવક આ શીર્ષક હેઠળ કરપાત્ર થશે. જો કોઈ એક ધંધામાં નુકસાન થાય, તો તેને બીજા ધંધાની આવક સામે મજરે આપવામાં આવશે.
3. સહકાના ધંધાનું નુકસાન અન્ય ધંધાની આવક સામે મજરે આપી શકાશે નહીં. સહકો એ એક અપવાદ છે. સહકીય ધંધાનું નુકસાન બિન-સહકીય ધંધાના નફા સામે મજરે આપી શકાતું નથી.
4. ધંધો પાછલા વર્ષ દરમિયાન ચલાવવામાં આવ્યો હોવો જોઈએ. પાછલા વર્ષ દરમિયાન કરદાતાએ જેટલા પણ સમયગાળા માટે ધંધો ચલાવ્યો હોય, તે સમયગાળાના સંદર્ભમાં કરદાતા કર ચૂકવશે. ધંધો આખા વર્ષ માટે ચલાવવામાં આવ્યો હોય તે જરૂરી નથી.
5. વિસર્જન પરનો નફો કરપાત્ર નથી. ધંધાના વિસર્જન વખતે મિલકતોના વેચાણ પરનો નફો કરપાત્ર નથી, પરંતુ સ્ટોકના વેચાણ પરનો નફો કરપાત્ર છે. સમગ્ર ધંધો એક એકમ તરીકે વેચી શકાય છે. જ્યાં નફો સ્ટોકમાં સમાવિષ્ટ હોય, પરંતુ સ્ટોક અલગ કરી શકાય તેવો ન હોય, ત્યાં તે સંપૂર્ણપણે કરપાત્ર નથી.
6. ધંધાની લાભદાયી માલિકી પણ ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે. આવકવેરા કાયદાની દ્રષ્ટિએ કરપાત્ર આવકનો વાસ્તવિક પ્રાપ્તકર્તા કોણ છે? તે મુજબ કરપાત્રતા નક્કી થાય છે.

ચાલુ ધંધો ખરીદવામાં આવ્યો હોય અને તેના કાનૂની માલિક તરીકે ચલાવવામાં આવતો હોય તો પણ, કંપનીની નોંધણી પહેલાંનો નફો પણ કંપનીના સંદર્ભમાં જ કરપાત્ર છે.

7. કોઈ પણ ધંધાકીય પ્રવૃત્તિને લગતા ખર્ચની કોઈ પણ આવક સામે મંજૂરી આપવામાં આવે છે. ધંધાકીય પ્રવૃત્તિના એક જ વ્યવહારના સંદર્ભમાં વર્ષ દરમિયાન થયેલા તમામ ખર્ચ તે વ્યવહારની આવક સામે મજરે આપવામાં આવે છે. જો આ વ્યવહાર માટે અગાઉના ખર્ચો હોય, તો પણ તે ફાયદાકારક રહેશે.
8. જે નફા સામે અપીલ કરવામાં આવી હોય તે કરપાત્ર નથી. ધંધાના ભવિષ્યમાં આરોપિત નફો અને આવકવેરો ચૂકવવાની જવાબદારી ઊભી થતી નથી.
9. ધંધાના સામાન્ય સિદ્ધાંતો અને પદ્ધતિઓ અનુસાર તમામ ખર્ચ બાદ કર્યા પછી ઉછીની લીધેલી મૂડી અને તેના પર ચૂકવવામાં આવેલું વ્યાજ સ્પષ્ટપણે વળતરદાયી છે. જેની વિગતો પેઢીઓની આકારણી અંગેની કલમ-67(3) માં છે. જો કોઈ ભાગીદારે પેઢીમાં તેના નફાનો ભાગ મેળવવાના હેતુથી નાણાં ઉછીના લઈને પેઢીમાં રોકાણ કર્યું હોય, તો તે તેના ભાગના નફામાંથી આ વ્યાજ મેળવી શકે છે. ધંધાનો વાસ્તવિક નફો કે નુકસાન ગણતી વખતે વાણિજ્યના સામાન્ય સિદ્ધાંતો ધ્યાનમાં રાખવામાં આવે છે. આવકવેરા કાયદા હેઠળ જે ખર્ચ બાદ મળવાપાત્ર નથી, તે તે પ્રકારના ધંધાના સામાન્ય સિદ્ધાંતો હેઠળ વસૂલવા યોગ્ય હોઈ શકે છે. મૂડી નુકસાનના કિસ્સામાં, તેને આ શીર્ષક હેઠળ કપાત તરીકે મંજૂરી આપવામાં આવતી નથી.
10. પછીના વર્ષમાં થયેલી ઘાલખાધ પરત વગેરે કરપાત્ર છે. અગાઉના હિસાબી વર્ષો દરમિયાન થયેલા ખર્ચ, નુકસાન અથવા જવાબદારીઓના સંદર્ભમાં મળેલી કોઈ પણ કપાત, જો પાછળથી વસૂલ થાય, તો તેને વસૂલાતના વર્ષમાં કરપાત્ર આવક તરીકે ગણવામાં આવશે.
11. બંધ પડેલા ધંધાના ખર્ચ બાદ મળવાપાત્ર નથી. જો હિસાબી વર્ષ શરૂ થતાં પહેલાં કોઈ ધંધો બંધ થઈ ગયો હોય, તો તેના ખર્ચને અન્ય ધંધાની આવક સામે મજરે આપવાની મંજૂરી નથી.
12. કરાર હેઠળ ઉધ્મવતી જવાબદારી: આવકવેરા કાયદામાં સ્પષ્ટપણે ઉલ્લેખિત કપાતો સિવાયની કપાતોને પણ પાછળથી મંજૂરી આપી શકાય છે, જો તે કપાતો પાછળથી ધંધાકીય હિસાબી પદ્ધતિના સામાન્ય સિદ્ધાંતો અનુસાર માન્ય હોય.
13. ઉછીની લીધેલી મૂડી પર ચૂકવેલ વ્યાજ: ઉછીની લીધેલી મૂડી અને તેના પર ચૂકવવામાં આવેલું વ્યાજ સ્પષ્ટપણે વળતરદાયી છે. જેની વિગતો પેઢીઓની આકારણી અંગેની કલમ-67(3) માં છે. જો કોઈ ભાગીદારે પેઢીમાં તેના નફાનો ભાગ મેળવવાના હેતુથી નાણાં ઉછીના લઈને પેઢીમાં રોકાણ કર્યું હોય, તો તે તેના ભાગના નફામાંથી આ વ્યાજ મેળવી શકે છે.

14. ધંધાને આનુષંગિક નુકસાન માટે: કાયદાની કલમ-30 થી 43 ની જોગવાઈઓ મુજબ, પમ્પિંગનું નુકસાન વસૂલવા યોગ્ય નથી. જો કે, નુકસાન એ મૂડી નુકસાન ન હોય અને ધંધામાં નુકસાન માત્ર વ્યવહાર સાથે સંબંધિત હોય એટલું પૂરતું નથી. પરંતુ તે ધંધાને સુસંગત હોવું પણ જરૂરી છે.

ધંધાને આનુષંગિક નુકસાનના ઉદાહરણો:

- ધંધા કે વ્યવસાયના કર્મચારીઓની બેદરકારી અથવા અપ્રમાણિકતાના પરિણામે થતું નુકસાન: જો કર્મચારીએ રોકડ વેચાણ અથવા ઉઘરાણીની રકમ પેઢીમાં જમા કરાવી ન હોય, તેવી જ રીતે, જો કોઈ કર્મચારી પેઢીમાંથી નાણાંની ઉચાપત કરે અથવા ચોરી કરે, તો તે નુકસાન પણ મૂડી નુકસાન નથી અને તેને ધંધાની આવક સામે મજરે આપી શકાય છે.
 - ધંધાની ચાલુ મિલકતોને થતું નુકસાન, ભલે તે કુદરતી કારણોસર હોય કે યુદ્ધને કારણે હોય અથવા માર્ગ બદલવાના પરિણામે હોય કે કર્મચારીની બેદરકારી કે છેતરપિંડીના કારણે હોય, તેને ધંધાકીય નુકસાન ગણી શકાય.
 - જો કર્મચારીઓને એડવાન્સ તરીકે રકમ આપવાના પરિણામે નુકસાન થાય, તો તે રકમ પણ ધંધાની આવકમાંથી બાદ કરી શકાય છે. આવા એડવાન્સ યોગ્ય વ્યવસાયિક કોઠાસૂઝ અનુસાર આપેલા હોવા જોઈએ.
15. ગેરકાયદેસર ધંધાનું નુકસાન: આવકવેરા કાયદાની જોગવાઈઓની દ્રષ્ટિએ, ગેરકાયદેસર ધંધાના નુકસાનને પણ ધંધા અથવા વ્યવસાયની આવકમાંથી મજરે આપી શકાય છે. જો તેની આવક અથવા નફો કરપાત્ર હોય, તો ગેરકાયદેસર ધંધાના નુકસાનને અમાન્ય કરવાની કોઈ સત્તા નથી.

8.5 ધંધા અને વ્યવસાયના શીર્ષક હેઠળની આવકમાંથી મળતી કપાતો :

ધંધા અથવા વ્યવસાયની આવકમાંથી અમુક ખર્ચાઓને ખાસ કરીને કપાત તરીકે મંજૂરી આપવામાં આવે છે.

- (1) ધંધા કે વ્યવસાયના હેતુ માટે વપરાતા મકાનનું ભાડું, દર, કરવેરા, સમારકામ અને વીમો.
- (2) ધંધા કે વ્યવસાયના હેતુ માટે મશીનરી, પ્લાન્ટ અને ફર્નિચરનું સમારકામ અને વીમો.
- (3) કલમ-32 હેઠળ નિર્દિષ્ટ કરાયેલા ઘસારાના દરો મુજબ મિલકતોના કોઈ પણ જૂથ પર ઘસારો.
- (4) વૈજ્ઞાનિક સંશોધન પાછળ થયેલો ખર્ચ.
- (5) પેટન્ટ અથવા કોપીરાઈટ, નો-હાઉ વગેરે મેળવવા માટેનો ખર્ચ. દર વર્ષે એક સમાન દરે કપાત મંજૂર કરવામાં આવશે.

- (6) પ્રાથમિક ખર્ચાઓને 5 વર્ષમાં સરખા ભાગે માંડી વાળવાની મંજૂરી આપવામાં આવે છે.
- (7) કર્મચારીઓને લગતા ખર્ચ જેવા કે બોનસ, કમિશન, પગાર, કર્મચારીઓનો ફાળો અથવા માન્ય સુપરએન્યુએશન, પ્રોવિડન્ટ ફંડ અથવા માન્ય સુપરએન્યુએશન ફંડ, માન્ય ગ્રેયુઈટી ફંડ વગેરેમાં ફાળો કપાત તરીકે મંજૂર કરવામાં આવશે.
- (8) ધંધાકીય હેતુ માટે ઉછીની લીધેલી મૂડી પરનું વ્યાજ કપાત તરીકે મંજૂર કરવામાં આવશે.
- (9) કરદાતા દ્વારા ચલાવવામાં આવતા ધંધા કે વ્યવસાયને આનુષંગિક પાછલા વર્ષમાં થયેલી ઘાલખાધની રકમ કપાત તરીકે મંજૂર કરવામાં આવશે.
- (10) કંપની દ્વારા તેના કર્મચારીઓમાં કુટુંબ નિયોજનના પ્રોત્સાહનના હેતુ માટે કરવામાં આવેલો ખર્ચ જો મહેસૂલી પ્રકૃતિનો હોય તો તે સંપૂર્ણપણે બાદ મળવાપાત્ર છે. જો આવો ખર્ચ (મૂડી પ્રકૃતિનો હોય તો તે) જે પાછલા વર્ષમાં થયો હોય તે વર્ષથી શરૂ કરીને 5 સરખા વાર્ષિક હપ્તામાં બાદ મળશે.
- (11) જાહેરાત ખર્ચ કપાત તરીકે મંજૂર કરવામાં આવશે. પરંતુ કોઈ રાજકીય પક્ષ દ્વારા પ્રકાશિત કરાયેલા કોઈ પણ સ્મરણિકા, સામયિક, પુસ્તિકાઓ વગેરેમાં જાહેરાતના ખર્ચના સંદર્ભમાં કોઈ કપાત મળવાપાત્ર રહેશે નહીં.
- (12) ધંધાકીય હેતુ માટે મુસાફરી પર થયેલો કોઈ પણ ખર્ચ કપાત તરીકે મંજૂર કરવામાં આવશે.
- (13) કલમ 37 હેઠળ અન્ય ઘણા ખર્ચાઓ છે જેને સામાન્ય કપાત તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, જે નીચે મુજબ છે:
 - a. ખર્ચ સંપૂર્ણપણે અને માત્ર ધંધા અથવા વ્યવસાયના હેતુ માટે જ થયેલો હોવો જોઈએ.
 - b. તે મૂડી ખર્ચ હોવો જોઈએ નહીં.
 - c. તે કરદાતાનો અંગત ખર્ચ હોવો જોઈએ નહીં.
 - d. તે પ્રકૃતિમાં કાયદેસર હોવો જોઈએ.

સામાન્ય ખર્ચાઓના ઉદાહરણો:

- ધંધા સામેના કોઈ પણ મુકદ્દમાના બચાવ માટેના કાનૂની ખર્ચ, વેચાણ વેરા અંગેની અપીલના ખર્ચ.
- ધંધાને સંબંધિત વળતરની રકમ. કર્મચારીઓને, ધંધાકીય એજન્ટ સાથે સંબંધિત, મેનેજિંગ ડિરેક્ટર અથવા ધંધાના હિતમાં અન્ય કોઈ પક્ષકારને ચૂકવેલ વળતર.
- રાજ્ય વીમા વગેરે સામે ચૂકવેલ વીમા પ્રીમિયમ.

- વ્યાપારી કે વ્યવસાયિક સામયિકોનું લવાજમ અથવા એસોસિએશનની સભ્યપદ ફી.
- દિવાળી પર કર્મચારીઓને આપેલી ભેટ.
- ચૂકવેલ રોયલ્ટી.
- હિસાબોને લગતી ઓડિટ ફી.
- મનોરંજન ખર્ચ.
- વ્યવસાય વેરો.
- ટેલિફોન કનેક્શન માટેની ડિપોઝિટ.
- પૂજા અથવા મુહૂર્તનો ખર્ચ, ચાંદલાનો ખર્ચ વગેરે.

8.6 ઘસારો (કલમ-32) :

ઘસારો એ સામાન્ય ઘસારા અને વપરાશ (wear and tear) ને કારણે મિલકતોના મૂલ્યમાં થતો ઘટાડો છે. ઘસારાની ગણતરી માટે વિવિધ પદ્ધતિઓ છે. પરંતુ આવકવેરા કાયદા હેઠળ ઘસારાનો દાવો કરવાની પદ્ધતિ નાણાકીય હિસાબ (Financial Account) કરતાં તદ્દન અલગ છે.

- આવી મિલકતોની માલિકી કરદાતાની હોવી જોઈએ.
- તે ધંધા અથવા વ્યવસાય માટે વપરાતી હોવી જોઈએ, જેની આવકની ગણતરી કરવામાં આવી રહી છે.
- ઘસારો હંમેશા મિલકતોની ઘટતી જતી બાકી (Written Down Value - W.D.V.) પર ગણવામાં આવે છે, તેના કેટલાક અપવાદો છે.
- વીજળીના ઉત્પાદન અને વિતરણ કરતી કંપનીઓ સિવાય માત્ર ઘટતી જતી બાકીની પદ્ધતિ (Reducing Balance Method) હેઠળ જ ઘસારાની મંજૂરી આપવામાં આવે છે.
- ઘસારો મિલકતોના જૂથ (Blocks of Asset) પર મંજૂર કરવામાં આવે છે. મિલકતોના જૂથ એટલે મિલકતોના એવા વર્ગમાં આવતી મિલકતોનો સમૂહ કે જેના પર ઘસારાનો દર સમાન હોય જેમ કે:
 - દૃશ્યમાન મિલકતો (Tangible assets) જેવી કે મકાન, મશીનરી, પ્લાન્ટ અથવા ફર્નિચર.
 - અદૃશ્યમાન મિલકતો (Intangible assets) જેવી કે પેટન્ટ, નો-હાઉ, ટ્રેડમાર્ક, લાયસન્સ, કોપીરાઈટ વગેરે.
- જો કોઈ પણ મિલકત 180 દિવસ કરતાં ઓછા સમય માટે વપરાઈ હોય, તો સામાન્ય દરના 50% ઘસારો આકારવામાં આવશે.

❖ ઘસારાના દાખલાઓ:

- (1) શ્રી પ્રવિણ સોની 1/4/2005 ના રોજ પાંચ મશીનો ધરાવે છે જેમાંથી 3 મશીન (40% ઘસારો) ની ચોપડે કિંમત રૂ. 65,000 હતી અને 2 મશીન (25% ઘસારો) ની ચોપડે કિંમત રૂ. 96,000 હતી. 30-4-2025 ના રોજ રૂ. 50,000 ની એક નવી મશીનરી ખરીદવામાં આવી હતી જેના પર ઘસારાનો દર 40% હતો. 1-7-2025 ના રોજ જૂનું મશીન (40% ઘસારો) રૂ. 42,000 માં વેચવામાં આવ્યું હતું. આકારણી વર્ષ (A.Y.) 2026-27 માટે મશીનોના બંને જૂથના સંદર્ભમાં કુલ મળવાપાત્ર ઘસારાની ગણતરી કરો.

આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે ઘસારાની ગણતરી

વિગત	રકમ (રૂ.)	ઘસારાની રકમ (રૂ.)
(1) જૂથ: 1 (40% ઘસારો)		
મશીનની 1-4-2025 ના રોજની ઘટતી જતી બાકી (W.D.V.)	65,000	
ઉમેરો: નવી ખરીદેલી મશીનરીની પડતર	50,000	
ઉમેરો: નવી ખરીદેલી મશીનરીનો ખર્ચ	---	
	1,15,000	
બાદ: પાછલા વર્ષ (P.Y.) માં વેચેલા મશીનની કુલ વેચાણ ઉપજ	42,000	
મિલકતોની સુધારેલી ઘટતી જતી બાકી (ઘસારા માટેનો આધાર)	73,000	
બાદ: વર્ષ દરમિયાન ઘસારો ($73,000 \times 40\%$)	29,200	29,200
31/3/2026 ના રોજની ઘટતી જતી બાકી (W.D.V.)	43,800	
જૂથ: 2 (25% ઘસારો)		
મશીનની 1-4-2025 ના રોજની ઘટતી જતી બાકી (W.D.V.)	96,000	
બાદ: ઘસારો ($96,000 \times 25\%$)	24,000	24,000
31-3-2026 ના રોજની ઘટતી જતી બાકી (W.D.V.)	72,000	
વર્ષ 2025-26 દરમિયાન મળવાપાત્ર ઘસારો		53,200

આવકવેરો અને જી.એસ.ટી.

(2) વિકાસ એન્જિનિયર્સ દ્વારા 31/3/2026 ના રોજ પૂરા થતા તેના હિસાબી વર્ષને લગતી નીચેની વિગતો રજૂ કરવામાં આવી છે:

મિલકતો	ઘટતી જતી બાકી (1/4/2025)	વધારો (Addition)	ઘસારાનો દર
(1) ફર્નિચર	16,250		10%
(2) મશીનરી	2,71,750	60,000	25%
(3) મકાન	5,13,825		10%
(4) મોટર કાર	51,600		20%

નવી મશીનરી 1/10/2025 ના રોજ સ્થાપિત (Install) કરવામાં આવી હતી. રૂ. 50,000 ની પડતરનું કેન્ટીન મકાન 30/06/2025 ના રોજ આગથી નાશ પામ્યું હતું. તે સપ્ટેમ્બર 2000 માં બાંધવામાં આવ્યું હતું, આ મકાનની ઘટતી જતી બાકી (W.D.V.) રૂ. 26,125 હતી, જે મકાનની કુલ ઘટતી જતી બાકી રૂ. 5,13,825 માં સમાવિષ્ટ હતી. વીમા કંપનીએ રૂ. 26,000 નો દાવો મંજૂર કર્યો. આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે મંજૂર મળવાપાત્ર ઘસારાની ગણતરી કરો.

નોંધ: 1/10/2025 થી 31/3/2026 વચ્ચે નવી મશીનરી કેટલા દિવસ માટે વપરાઈ તેની સંખ્યા:

ઓક્ટોબર: 31

નવેમ્બર: 30

ડિસેમ્બર: 31

જાન્યુઆરી: 31

ફેબ્રુઆરી: 28

માર્ચ: 31

કુલ: 182 દિવસ

રૂ. 60,000 પર સામાન્ય દરના 100% લેખે ઘસારાની ગણતરી કરવામાં આવશે.

આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે ઘસારાની ગણતરી

વિગત	રકમ (રૂ.)	ઘસારાની રકમ (રૂ.)
(1) જૂથ: 1 ફર્નિચર (10% ઘસારો)		
1/4/2025 ના રોજની ઘટતી જતી બાકી (W.D.V.)	16,250	

બાદ: કલમ 32 હેઠળ ઘસારો (16,250 × 10%)	1,625	1,625
31/03/2026 ના રોજની ઘટતી જતી બાકી (W.D.V.)	14,625	
(2) જૂથ: 2 મશીનરી (25% ઘસારો)		
1/4/2025 ના રોજની ઘટતી જતી બાકી (W.D.V.)	2,71,750	
ઉમેરો: નવી ખરીદેલી મશીનરીની પડતર (1/10/2025)	60,000	
સુધારેલી ઘટતી જતી બાકી (W.D.V.)	3,31,750	
બાદ: કલમ 32 હેઠળ ઘસારો (3,31,750 × 25%)	82,938	82,938
31/3/2026 ના રોજની ઘટતી જતી બાકી	2,48,812	
(3) જૂથ: 3 મકાન (10% ઘસારો)		
1/4/2025 ના રોજની ઘટતી જતી બાકી (W.D.V.)	5,13,825	
બાદ: વીમા કંપની દ્વારા મંજૂર કરાયેલ દાવો	26,000	
સુધારેલી ઘટતી જતી બાકી (W.D.V.)	4,87,825	
બાદ: કલમ 32 હેઠળ ઘસારો (4,87,825 × 10%)	48,783	48,783
31/3/2026 ના રોજની ઘટતી જતી બાકી	4,39,042	
(4) જૂથ: 4 મોટર કાર (20% ઘસારો)		
1/4/2025 ના રોજની ઘટતી જતી બાકી (W.D.V.)	51,600	
બાદ: કલમ 32 હેઠળ ઘસારો (51,600 × 20%)	10,320	10,320
31/3/2026 ના રોજની ઘટતી જતી બાકી	41,280	
આકારણી વર્ષ 2026-27 દરમિયાન મળવાપાત્ર ઘસારો		1,43,666

- (3) સુરેશ શર્માની માલિકીના બે મકાનોની ચોપડે કિંમત 1/4/2025 ના રોજ રૂ. 1,50,000 (10% ઘસારો) છે. 1/06/2025 ના રોજ રૂ. 1,25,000 માં એક નવું મકાન (ઘસારો 10%) ખરીદવામાં આવ્યું હતું અને 31/12/2025 ના રોજ જૂના મકાનો પૈકીનું એક મકાન રૂ. 3,00,000 માં વેચવામાં આવ્યું હતું. આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે ઘસારા ભથ્થાની ગણતરી કરો.

ઉકેલ:

વિગત	રકમ (રૂ.)	ઘસારાની રકમ (રૂ.)
મકાનની ઘટતી જતી બાકી (W.D.V.) (10% ઘસારો)	1,50,000	
ઉમેરો: ખરીદેલા મકાનની પડતર	1,25,000	
	2,75,000	
બાદ: મકાનની વેચાણ ઉપજ	2,75,000	
વેચાયેલ/સુધારેલી ઘટતી જતી બાકી (W.D.V.)	0	
મળવાપાત્ર ઘસારો		શૂન્ય (Nil)

નોંધ: કારણ કે વેચાણ ઉપજ બાદ કર્યા પછી મકાનના જૂથમાં કોઈ મૂલ્ય બાકી રહેતું નથી, તેથી તેના પર કોઈ ઘસારો મળવાપાત્ર નથી, ભલે ધંધામાં બે મકાનો બાકી રહેતા હોય.

(4) એક્સ લિમિટેડ 1/4/2025 ના રોજ 2 પ્લાન્ટ ધરાવે છે - પ્લાન્ટ છ અને મ. તે તારીખે બંનેની ઘટતી જતી બાકી (W.D.V.) રૂ. 2,37,000 છે. કંપની 31/5/2025 ના રોજ રૂ. 20,000 માં એક પ્લાન્ટ ખરીદે છે. ત્રણેય પ્લાન્ટ 31/3/2026 ના રોજ અનુક્રમે રૂ. 10,000, રૂ. 15,000 અને રૂ. 24,000 માં વેચવામાં આવ્યા હતા. ઘસારાનો દર 25% છે. આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે મળવાપાત્ર ઘસારાની ગણતરી કરો.

વિગત	રકમ (રૂ.)
પ્લાન્ટની ઘટતી જતી બાકી (W.D.V.)	2,37,000
ઉમેરો: નવા પ્લાન્ટની ખરીદી (પ્લાન્ટ C)	20,000
	2,57,000
બાદ: વેચાણ ઉપજ (A, B, C)	49,000
	2,08,000
મળવાપાત્ર ઘસારો	શૂન્ય (Nil)

નોંધ: જો કે તેમની ઘટતી જતી બાકી રૂ. 2,08,000 છે, પરંતુ ધંધામાં કોઈ પ્લાન્ટ બાકી બચતો નથી, એટલે કે ત્રણેય પ્લાન્ટ A, B અને C વેચાઈ ગયા છે. તેથી, ધંધામાં કોઈ મિલકત ન હોવાથી કોઈ ઘસારો મંજૂર કરવામાં આવશે નહીં. રૂ. 2,08,000 ને પ્લાન્ટના વેચાણ પર ટૂંકા ગાળાનું મૂડી નુકસાન (Short Term Capital Loss) ગણવામાં આવશે.

(5) (પ્લાન્ટ અને મશીનરી અને મકાન) 1/4/2025 ના રોજ મેસર્સ માનેની વિગતો નીચે મુજબ છે:

વિગત	મૂળ પડતર (રૂ.)	2025 ના રોજ ચોપડે કિંમત	ઘસારાનો દર
(A) પ્લાન્ટ અને મશીનરી:			
1	1,00,000	75,000	25%
2	2,00,000	1,10,000	20%
3	50,000	30,000	25%
4	80,000	40,000	20%
(B) મકાન:			
ફેક્ટરી A	1,80,000	1,50,000	5%
ફેક્ટરી B	6,00,000	3,00,000	10%
ફેક્ટરી C	9,00,000	4,52,000	10%

વર્ષ 2025-26 દરમિયાન નીચેના વ્યવહારો કરવામાં આવ્યા હતા:

- (1) 15/4/2025 ના રોજ ફેક્ટરી B રૂ. 4,00,000 માં વેચી.
- (2) 20/5/2025 ના રોજ રૂ. 1,00,000 માં મશીનરી 5 ખરીદી (ઘસારાનો દર 25%).
- (3) 14/11/2025 ના રોજ મશીનરી 3 રૂ. 40,000 માં વેચી.
- (4) 15/1/2026 ના રોજ રૂ. 20,00,000 માં ફેક્ટરી મકાન D ખરીદ્યું (ઘસારો 10%).
- (5) 1/6/2026 ના રોજ રૂ. 50,000 માં પેટન્ટ ખરીદ્યું.
- (6) 1/1/2026 ના રોજ ફેન્સાઈઝી માટે રૂ. 40,000 ચૂકવ્યા.

ઉકેલ: આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે ઘસારાની ગણતરી

વિગત	રકમ (રૂ.)	ઘસારાની રકમ (રૂ.)
જૂથ: 1 પ્લાન્ટ અને મશીનરી 25% ઘસારો		
1-4-2025 ના રોજની ઘટતી જતી બાકી (75,000 + 30,000)	1,05,000	
ઉમેરો: ખરીદેલા મશીનરી પડતર	1,00,000	
	2,05,000	
બાદ: મશીનરી 3 ની વેચાણ ઉપજ	40,000	

સુધારેલી ઘટતી જતી બાકી (W.D.V.)	1,65,000	
બાદ: 1,65,000 પર 25% લેખે ઘસારો	41,250	41,250
31/3/26 ના રોજની ઘટતી જતી બાકી (W.D.V.)	1,23,750	
જૂથ: 2 પ્લાન્ટ અને મશીનરી (20% ઘસારો)		
1-4-2025 ના રોજની ઘટતી જતી બાકી (1,10,000 + 40,000)	1,50,000	
બાદ: 1,50,000 પર 20% લેખે ઘસારો	30,000	30,000
ઘટતી જતી બાકી	1,20,000	
જૂથ: 3 ફેક્ટરી મકાન (5%)		
1/4/2025 ના રોજની ઘટતી જતી બાકી (W.D.V.)	1,50,000	
બાદ: 1,50,000 પર 5% લેખે ઘસારો	7,500	7,500
31/03/2026 ના રોજની ઘટતી જતી બાકી (W.D.V.)	1,42,500	
જૂથ: 4 ફેક્ટરી મકાન (10%)		
1-4-2025 ના રોજની ઘટતી જતી બાકી (3,00,000 + 4,52,500)	7,52,500	
ઉમેરો: 15/1/2026 ના રોજ ખરીદેલ ફેક્ટરીની પડતર	20,00,000	
સુધારેલી ઘટતી જતી બાકી (W.D.V.)	27,52,500	
બાદ: ઘસારો		
$20,00,000 \times 5/100 = 1,00,000$ (નોંધ: 180 દિવસથી ઓછો વપરાશ હોવાથી અડધો દર)		
$3,52,000 \times 10/100 = 35,200$ (નોંધ: વેચાણ બાદ બાકી રકમ પર)	1,35,200	1,35,200
31/3/2026 ના રોજની ઘટતી જતી બાકી (W.D.V.)	22,17,300	
જૂથ: 5 (અદૃશ્યમાન મિલકતો 25%)		
પેટન્ટ	50,000	

બાદ: ઘસારો (50,000 પર 25%)	12,500	12,500
31/3/2026 ના રોજની ઘટતી જતી બાકી (W.D.V.)	37,500	
ફેન્સાઈઝી:	40,000	
બાદ: ઘસારો (40,000 પર 12.5%) (નોંધ: 180 દિવસથી ઓછો વપરાશ હોવાથી અડધો દર)	5,000	5,000
ઘટતી જતી બાકી	35,000	
કુલ મળવાપાત્ર ઘસારો		2,31,450

(6) નથવાણી સોલિસિટર ડોક્ટરની પાછલા વર્ષ 2025-26 ની આવક અને ખર્ચની વિગતો નીચે મુજબ આપેલી છે:

આવકની વિગત	રકમ (રૂ.)
કન્સલ્ટેશન ફી	1,40,000
ઓપરેશન ચાર્જ	4,70,000
હોસ્પિટલની આવક	55,000
દવાઓની પૂર્તિમાંથી ચોખ્ખો નફો	8,000
દર્દી તરફથી રોકડ ભેટ	12,000
વર્ષ દરમિયાન કરેલી ચૂકવણી:	
સંપત્તિ વેરો	1,22,000
હોસ્પિટલના ખર્ચાઓ	2,50,000
અંગત ખર્ચ	15,000
કાર નિભાવ ખર્ચ (1/4 ભાગ વ્યવસાયિક હેતુ માટે છે)	60,000
સાધનોની ખરીદી	60,000
પબ્લિક પ્રોવિડન્ટ ફંડ (PPF) માં ચૂકવણી	54,000
એલ.આઈ.સી. (LIC) પ્રીમિયમ	6,000
મંજૂર મળવાપાત્ર ઘસારો	9,000
મુસાફરી ખર્ચ	15,000
મૂડી પર વ્યાજ	2,800

આવકવેરો અને જી.એસ.ટી.

- 1) પગારમાં રૂ. 1,000 નો સમાવેશ થાય છે જે ડૉ. ઝવેરીના પુત્રને ચૂકવવામાં આવ્યા છે, જે અયોગ્ય છે.
- 2) મુસાફરી ખર્ચમાં કૌટુંબિક યાત્રાના રૂ. 3,000 નો સમાવેશ થાય છે.

આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે ધંધા અને વ્યવસાયમાંથી કરપાત્ર આવક શોધો.

ઉકેલ:

પાછલું વર્ષ: 2025-26

આકારણી વર્ષ: 2026-27

ધંધા અને વ્યવસાયની આવકની ગણતરી

વિગત	રકમ (રૂ.)	રકમ (રૂ.)
કુલ આવક:		
કન્સલ્ટેશન ફી	1,40,000	
ઓપરેશન ચાર્જ	4,70,000	
હોસ્પિટલની આવક	55,000	
દવાઓની પૂર્તિમાંથી ચોખ્ખો નફો	8,000	
દર્દી તરફથી રોકડ ભેટ	12,000	
		6,85,000
બાદ: મંજૂર મળવાપાત્ર ખર્ચ:		
હોસ્પિટલના ખર્ચાઓ	2,49,000	
કાર નિભાવ ખર્ચ	15,000	
મંજૂર મળવાપાત્ર ઘસારો	9,000	
મુસાફરી ખર્ચ	12,000	
		2,85,000
ધંધા અને વ્યવસાયમાંથી કરપાત્ર આવક		4,00,000

- (7) શ્રી સુનિલ એક ઓડિટર છે; તેઓ તેમના હિસાબો રોકડના ધોરણે (cash basis) રાખે છે અને 31/3/26 ના રોજ પૂરા થતા વર્ષ માટેની તેમની સંક્ષિપ્ત રોકડમેળ નીચે મુજબ છે:

આવક	રકમ (રૂ.)	જાવક	રકમ (રૂ.)
શરૂઆતની બાકી લાવ્યા		ઓફિસ ખર્ચ	44,100
ઓડિટ ફી:		ટ્યુશન કલાસના ખર્ચ	11,075
2024-25 : 45,000		અંગત ખર્ચ	33,365

2025-26 : 1,00,000	1,45,000	સભ્યપદ ખર્ચ	140
આવકવેરા ખાતું	7,970	એલ.આઈ.સી. પ્રીમિયમ	6,200
ટ્યુશનની ફી	25,500	એન.એસ.સી. (N.S.C) માં રોકાણ	15,000
રોકાણો પર વ્યાજ	3,950	આવકવેરો	2,486
મકાન મિલકતની આવક	4,400	મોટર કારની ખરીદી	48,450
ડિરેક્ટર ફી	10,000	મોટર કારનો ખર્ચ	6,480
ઈન્કમેટેક્સ કન્સલ્ટેશન ફી	65,000	મ્યુનિસિપલ વેરા	150
સેલ્સટેક્સ કન્સલ્ટેશન ફી	10,800	ઓફિસ સ્થળાંતરનો ખર્ચ	1,000
એન.એસ.સી. પર વ્યાજ	3,000	સ્ટાફનો પગાર	27,300
		મુસાફરી ખર્ચ (કૌટુંબિક મિત્રોની મુલાકાતના રૂ. 5,000 સહિત)	15,000
		પત્તાની રમતમાં નુકસાન	2,000
		દિવાળી ખર્ચ	2,500
		બેંક લોનના વ્યાજની ચૂકવણી (રૂ. 20,000 + વ્યાજ)	28,800
		સ્ટાઈપેન્ડ	5,200
	2,81,750		2,81,750

અન્ય માહિતી:

- 1) ઓફિસ ખર્ચમાં રૂ. 1,170 વ્યવસાય માટે ખરીદેલ પુસ્તકોની કિંમતના સંદર્ભમાં છે.
- 2) મોટર કારના ખર્ચનો 1/3 ભાગ વ્યવસાય માટે છે.
- 3) મોટર કાર અને ફર્નિચર પર મંજૂર મળવાપાત્ર ઘસારો રૂ. 995 છે.
- 4) પાછલા વર્ષ 2025-26 માટે મળવાની બાકી ઓડિટ ફી રૂ. 10,000 છે.
- 5) અસીલ તરફથી ભેટ તરીકે મળેલા રૂ. 1,500 નોંધાયેલા નથી.

આવકવેરો અને જી.એસ.ટી.

વિગત	રકમ (રૂ.)	રકમ (રૂ.)
કુલ આવક:		
ઓડિટ ફી	1,45,000	
એકાઉન્ટિંગમાંથી આવક	7,970	
ટ્યુશન કલાસીસની ફી	25,500	
ઈન્કમેટેક્સ કન્સલ્ટેશન ફી	65,000	
સેલ્સટેક્સ કન્સલ્ટેશન ફી	10,800	
અસીલ તરફથી ભેટ	1,500	
કુલ આવક		2,55,770
બાદ: ખર્ચાઓ:		
ઓફિસ ખર્ચ (44,100 - 1,170)	42,930	
વ્યવસાય માટે પુસ્તકોની ખરીદી	1,170	
ટ્યુશન ખર્ચ	11,075	
સભ્યપદ ફી	140	
મોટર કારનો ખર્ચ	2,160	
સ્ટાફનો પગાર	27,300	
મુસાફરી ખર્ચ	10,000	
દિવાળી ખર્ચ	2,500	
લોન પર વ્યાજની ચૂકવણી	2,800	
સ્ટાઈપેન્ડ	5,200	
મોટર કાર અને ફર્નિચર પર મંજૂર ઘસારો	995	
કુલ ચૂકવણી	1,06,270	
ધંધા અને વ્યવસાયમાંથી કરપાત્ર આવક		1,49,500

(8) શ્રી મનસુખલાલ કે જેઓ સી.એ. (C.A.) છે અને પોતાના હિસાબો વ્યાપારી ધોરણે (Mercantile basis) રાખે છે, તેમનું નફા-નુકસાન ખાતું નીચે મુજબ છે:

ઉધાર

જમા

વિગત	રકમ (રૂ.)	વિગત	રકમ (રૂ.)
પગાર	20,000	વ્યવસાયિક ફી:	
સ્ટાઈપેન્ડ	12,000	2023-24 : 20,000	
		2024-25 : 30,000	
ભાડું	6,000	2025-26 : 2,0,000	2,50,000
લવાજમ	2,000	કોમર્સ કોલેજમાંથી પગાર	18,000
ઉપાડ	20,000	ભાડે આપેલ મકાનનું ભાડું	12,000
મોટર કારનો ખર્ચ	15,000	બેંક વ્યાજ	12,000
ઓફિસ ખર્ચ	10,000	શેર વેચાણનો નફો	20,000
અગાઉથી ચૂકવેલ વેરા	8,000	પરચૂરણ આવક	3,000
મુસાફરી ખર્ચ	15,000		
વીમો	12,000		
આવકવેરો	5,000		
ચોખ્ખો નફો	1,90,000		
	3,15,000		3,15,000

અન્ય માહિતી:

- 1) વેરાઓમાં ભાડે આપેલ મકાન મિલકતના મ્યુનિસિપલ વેરા તરીકે રૂ. 3,000 નો સમાવેશ થાય છે અને બાકીના વ્યવસાયિક હેતુ માટે છે.
- 2) મોટર કારનો 1/3 ભાગ અંગત વપરાશ માટે છે, ઘસારો બાદ કર્યા પછી 1-4-2025 ના રોજ કારની મૂલ્ય કિંમત રૂ. 90,000 હતી.
- 3) ઘસારાનો દર $33\frac{1}{3}\%$ છે.
- 4) વીમા પ્રીમિયમમાં તેમની પત્નીના તબીબી વીમાના રૂ. 8,000 નો સમાવેશ થાય છે.
- 5) વર્ષ 2025-26 માટે મળવાની બાકી ફી રૂ. 20,000 છે.
- 6) પાછલા વર્ષ 2025-26 માટે ચૂકવવાપાત્ર પગાર રૂ. 4,000 છે અને રૂ. 20,000 ના પગારમાં રૂ. 2,000 ની રકમ સમાવિષ્ટ છે જે પાછલા વર્ષ 2024-25 માટેની છે.

આવકવેરો અને જી.એસ.ટી.

ઉકેલ:

ધંધા અને વ્યવસાયની આવકની ગણતરી

વિગત	રકમ (રૂ.)	રકમ (રૂ.)
કુલ આવક		
વ્યવસાયિક ફી	2,00,000	
પરચૂરણ આવક	3,000	
મળવાની બાકી ફી	20,000	2,23,000
બાદ: મંજૂર મળવાપાત્ર ખર્ચ:		
પગાર (20,000 - 2,000 + 4,000)	22,000	
સ્ટાઈપેન્ડ	12,000	
ભાડું	6,000	
લવાજમ	2,000	
મોટર કાર (15,000 X 2/3)	10,000	
ઓફિસ ખર્ચ	10,000	
વેરા (8,000 - 3,000)	5,000	
મુસાફરી ખર્ચ	15,000	
વીમો (12,000 - 8,000)	4,000	
ઘસારો 33 1/3% [90,000 X 33 1/3% X 2/3]	20,000	1,06,000
ધંધા અને વ્યવસાયમાંથી કરપાત્ર આવક		1,17,000

(9) શ્રી ઠ આકારણી વર્ષ 2026-27 ને સંબંધિત પાછલા વર્ષ માટે નીચેની વિગતો રજૂ કરે છે:

નફા-નુકસાન ખાતું

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
કર્મચારીઓનો પગાર	22,000	કાચો નફો	2,50,000
મનોરંજન ખર્ચ	13,000		
સામાન્ય ખર્ચ	11,000		
ઘાલખાધ	4500		

ઘાલખાધ અનામત	10,000		
જાહેરાત ખર્ચ	7,000		
સંપત્તિ વેરો	2,000		
ફિન્જ બેનિફિટ ટેક્સ	1,000		
પેટન્ટના હકો સંપાદન કરવાનો ખર્ચ	28,000		
ખરીદેલ યંત્ર:			
વૈજ્ઞાનિક સંશોધન માટે	10,000		
માન્ય યુનિવર્સિટીને વૈજ્ઞાનિક સંશોધન માટે આપેલ દાન	2,000		
ઘસારો	10,000		
આવકવેરાની જોગવાઈ	4,000		
ચોખ્ખો નફો	1,25,500		
	2,50,000		2,50,000

- 1) કર્મચારીઓના પગારમાં સગાને ચૂકવેલ પગારનો સમાવેશ થાય છે જે રૂ. 3,100 ના પ્રમાણ સુધી ગેરવાજબી છે.
- 2) આવકવેરાની જોગવાઈ રૂ. 3,000 ના પ્રમાણ સુધી વધુ છે.
- 3) જોગવાઈઓ (નિયમો) અનુસાર ઘસારો રૂ. 9,500 થાય છે.
- 4) પાછલા વર્ષ 2025-26 દરમિયાન નીચેની ચૂકવણીઓ કરવામાં આવી હતી અને તે નફા-નુકસાન ખાતે ઉધારવામાં આવી નથી.
- 5) પેટન્ટ 4/11/25 ના રોજ સંપાદિત કરવામાં આવી હતી. આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે 8 ની કરપાત્ર આવક શોધો. રીટર્ન ફાઈલ કરવાની નિયત તારીખ આકારણી વર્ષને સંબંધિત 31.07 છે.

નોંધ: જો કોઈ મિલકત 4 ઓક્ટોબર કે ત્યારપછી ખરીદવામાં આવી હોય, તો તેનો ઉપયોગ 180 દિવસ કરતા ઓછા સમય માટે થયો હોવાથી મંજૂર ઘસારો 12.5% (સામાન્ય દરના 50%) રહેશે.

- (1) પાછલા વર્ષ 20/4/25 ના બાકી કસ્ટમ્સ ડ્યુટી પેટે 10/6/2025 ના રોજ રૂ. 3,000 ચૂકવ્યા.

આવકવેરો અને જી.એસ.ટી.

(2) પાછલા વર્ષ 20/04/25 ના વેચાણવેરા પેટે 15/12/25 ના રોજ રૂ. 5,000 ચૂકવ્યા.

ઉકેલ:

ધંધા અને વ્યવસાયની કરપાત્ર આવકની ગણતરી

વિગત	રકમ (રૂ.)	રકમ (રૂ.)
નફા-નુકસાન ખાતા મુજબ ચોખ્ખો નફો		1,25,500
ઉમેરો: અમાન્ય ખર્ચાઓ અને ચોપડે નહિ નોંધાયેલ કરપાત્ર આવક		
પગાર	3,100	
ઘાલખાધ અનામત	10,000	
સંપત્તિ વેરો	2,000	
ફિન્જ બેનિફિટ ટેક્સ	1,000	
પેટન્ટ સંપાદન ખર્ચ	28,000	
વધુ લખેલ ઘસારો	500	
આવકવેરાની જોગવાઈ	4,000	48,600
		1,74,100
બાદ કરો: માન્ય ખર્ચાઓ ઉમેરો / બિન-કરપાત્ર આવક		
વૈજ્ઞાનિક સંશોધન માટે માન્ય સંસ્થાને દાન (2000 x 25%)	500	
આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે વેચાણવેરો	5,000	
પેટન્ટ પર ઘસારો (28000 × 12.5%)	3,500	9,000
ધંધા અને વ્યવસાયની આવક		1,65,100

(10) શ્રી નયન આચાર્યનું પાછલા વર્ષનું નફા-નુકસાન ખાતું

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
પગાર	25,000	કાચો નફો	1,20,000
કાનૂની ખર્ચ	4,000	વટાવ અને કમિશન	6,000
દાન ધર્મદા ટ્રસ્ટ	6,000	શેર વેચાણનો નફો	15,000

સામાન્ય ખર્ચ	5,000	ચંત્ર વેચાણનો નફો	1,000
ઘાલખાધ અનામત	3,000	પોસ્ટ ઓફિસ બચત ખાતાનું વ્યાજ	2,000
ઘાલખાધ	7,000	ઘાલખાધ પરત નોંધેલ	6,000
આવકવેરાની જોગવાઈ	6,000		
આવકવેરો	12,000		
વીમો	8,000		
મોટર કારના ખર્ચ	15,000		
વેચાણવેરો (4000 ચૂકવવાનો બાકી)	12,000		
ચોખ્ખો નફો	47,000		
	1,50,000		1,50,000

❖ વધારાની માહિતી:

- 1) ચંત્રનું વેચાણ અવેજ રૂ. 10,000 છે.
- 2) વીમામાં મેડીકલેમ પોલિસીના રૂ. 3,000 અને જીવન વીમા પોલિસીના રૂ. 2,000.
- 3) ભૂતકાળમાં અમાન્ય કરેલ ઘાલખાધના રૂ. 1,500 નો સમાવેશ થાય છે.
- 4) મોટર કારનો 1/3 ભાગ વ્યક્તિગત ઉપયોગ માટે છે.
- 5) શેર વેચાણના નફાના 70% નફો પાછલા વર્ષ દરમિયાન ખરીદેલા શેરના વેચાણમાંથી છે.
- 6) મોટર કારની આગળ લાવેલી ઘટતી જતી બાકી (W.D.V) રૂ. 1,50,000 છે.
- 7) મોટર કાર પર ઘસારાનો દર 25% છે.
- 8) વર્ષ દરમિયાન વેચેલા ચંત્રની મૂળ કિંમત રૂ. 12,000 હતી અને કુલ માંડી વાળેલ ઘસારો રૂ. 3,000 હતો. આ મિલકતોના બ્લોકમાં એકમાત્ર મિલકત હતી.

આવકવેરો અને જી.એસ.ટી.

ઉકેલ:

ધંધા અને વ્યવસાયની કરપાત્ર આવકની ગણતરી

વિગત	રકમ (રૂ.)	રકમ (રૂ.)
નફા-નુકસાન ખાતા મુજબ ચોખ્ખો નફો		47,000
ઉમેરો: અમાન્ય ખર્ચાઓ અને ચોપડે નહિ નોંધાયેલ કરપાત્ર આવક		
ધર્મદા ટ્રસ્ટને દાન	6,000	
ઘાલખાધ અનામત	3,000	
આવકવેરાની જોગવાઈ	6,000	
વીમો	5,000	
મોટર કારના ખર્ચ	5,000	
બાકી વેચાણવેરો	4,000	
આવકવેરો	12,000	41,000
		88,000
બાદ કરો: ચોપડે નહિ નોંધાયેલ માન્ય ખર્ચાઓ અને બિન-કરપાત્ર આવક		
શેર વેચાણનો નફો	15,000	
ચંત્ર વેચાણનો નફો	1,000	
પોસ્ટ ઓફિસ બચત ખાતાનું વ્યાજ	2,000	
ઘાલખાધ પરત નોંધેલ	1,500	
મોટર કાર પર ઘસારો	25,000	44,500
ધંધા અને વ્યવસાયની કુલ કરપાત્ર આવક		43,500

❖ સ્વાધ્યાય:

- (1) શ્રી જેઠાલાલ ગડા એક પ્લાસ્ટિક ફેક્ટરીના માલિક છે. નીચેની માહિતીની મદદથી આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે ધંધામાંથી તેમની કરપાત્ર આવક નક્કી કરવામાં તેમને મદદ કરો.

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
શરૂઆતનો સ્ટોક	5,00,000	વેચાણ	80,00,000
ખરીદી	50,00,000	મળેલ ભાડું	9,00,000
મજૂરી	20,00,000	આખર સ્ટોક	7,00,000
ઓડિટ ફી	20,000	ઘાલખાધ પરત (જેમાંથી રૂ. 10,000 ગયા વર્ષે મંજૂર કરવામાં આવ્યા ન હતા)	25,000
મકાન સમારકામ (ભાડે આપેલ)	5,98,000		
ભાડા ઉઘરાણી ખર્ચ	42,000		
સામાન્ય ખર્ચ	30,000		
લોન પર કમિશન	10,000		
ઘાલખાધ અનામત	40,000		
ઘાલખાધ	50,000		
મૂડી પર વ્યાજ	1,40,000		
સ્ટાફ કલ્યાણ ભંડોળમાં ફાળો	50,000		
આવકવેરાની જોગવાઈ	1,50,000		
ઘસારો (માન્ય)	65,000		
ભવિષ્યની આકસ્મિકતા માટે અનામત	30,000		
ચોખ્ખો નફો	9,00,000		
	96,25,000		96,25,000

- (2) શ્રી આત્મારામ ભીડેએ 31/03/2026 ના રોજ પૂરા થતા વર્ષ માટેના તેમના નફા-નુકસાન ખાતાની નીચે મુજબની વિગતો આપી છે. ધંધા અને વ્યવસાયમાંથી તેમની આવક શોધવામાં તેમને મદદ કરો.

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
આવકવેરો	15,000	કાચો નફો	7,32,000
વ્યવસાય વેરો	2,000	ઘાલખાધ પરત	10,000
ડિવિડન્ડ ઉઘરાણી ખર્ચ	1,000	આવકવેરા રિફંડ	3,000
મકાનનો ખર્ચ (ભાડે આપેલ)	5,000	વ્યવસાય વેરા રિફંડ	1,000
ધર્મદો	8,000	ઘર ભાડું	80,000
વટાવ	5,000	ડિવિડન્ડ	12,000
લવાજમ	2,000	ડિરેક્ટર ફી	44,000
કાનૂની ફી	3,000		
કામદારોનો પગાર	5,12,000		
કામદારોનો તાલીમ ખર્ચ	5,000		
ઉપાડ	12,000		
ઘસારો	78,000		
મુસાફરી ખર્ચ	27,000		
વ્યાજ	5,000		
ગ્રુપ ઇન્સ્યોરન્સ પ્રીમિયમ	2,000		
ચોખ્ખો નફો	2,00,000		
	8,82,000		8,82,000

❖ વધારાની માહિતી:

1. મુસાફરી ખર્ચમાં રૂ. 21,000 ના અંગત ખર્ચનો સમાવેશ થાય છે.
2. વ્યાજમાં રૂ. 3,000 મૂડી પરનું વ્યાજ અને રૂ. 2,000 લોનનું વ્યાજ શામેલ છે.
3. નહિ ચૂકવાયેલ વેચાણવેરો રૂ. 5,000 છે.
4. ઘાલખાધ પરત મળેલ રૂ. 4,000 ભૂતકાળમાં ઘાલખાધ તરીકે મંજૂર કરવામાં આવ્યા ન હતા.

5. મંજૂર કરવાપાત્ર ઘસારો રૂ. 75,000 છે.
6. ચૂકવેલ જાહેરાતના રૂ. 2,000 ચોપડે નોંધાયેલ નથી.
- (3) ડો. હંસ હાથીએ તેમની મીઠાઈની દુકાનનું નીચે મુજબનું નફા-નુકસાન ખાતું આપ્યું છે.
આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે ધંધા અને વ્યવસાયમાંથી તેમની આવકની ગણતરી કરવામાં તેમને મદદ કરો.

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
પગાર	9,00,000	કાચો નફો	32,00,000
ઘાલખાધ	30,000	વટાવ	1,20,000
ઘાલખાધ અનામત	60,000	ઘાલખાધ અનામત (ભૂતકાળમાં 50% અમાન્ય કરેલ)	60,000
સામાન્ય ખર્ચ	3,80,000	વ્યાજ અને ડિવિડન્ડ	3,00,000
વીમા પ્રીમિયમ	1,50,000	પોસ્ટ ઓફિસ ડિપોઝિટ ખાતાનું વ્યાજ	1,20,000
મૂડી પર વ્યાજ	90,000		
એડવાન્સ ઇન્કમેટેક્સ	54,000		
જાહેરાત	90,000		
દાન	18,000		
મોટર કારના ખર્ચ	1,80,000		
ટેલિફોન ખર્ચ	36,000		
ઘસારો	72,000		
ચોખ્ખો નફો	17,40,000		
	38,00,000		38,00,000

❖ વધારાની માહિતી:

1. પગારમાં શ્રી હાથીને ચૂકવેલ રૂ. 1,80,000 નો સમાવેશ થાય છે.
2. સામાન્ય ખર્ચમાં શ્રી હાથીની અંગત ખરીદી માટે ચૂકવવામાં આવેલા રૂ. 60,000 નો સમાવેશ થાય છે.

આવકવેરો અને જી.એસ.ટી.

3. જાહેરાતમાં નવું કાયમી સાઈન બોર્ડ ખરીદવા માટે ખર્ચેલા રૂ. 54,000 નો સમાવેશ થાય છે.
 4. મોટર કાર ખર્ચમાં રૂ. 1,44,000 અંગત હેતુ માટેના શામેલ છે.
 5. વીમા પ્રીમિયમમાં રૂ. 60,000 ના જીવન વીમા પ્રીમિયમનો સમાવેશ થાય છે.
 6. આવકવેરા મુજબ મંજૂર કરવાપાત્ર ઘસારો રૂ. 90,000 છે.
 7. હિસાબી ચોપડા બંધ કર્યા પછી દુકાનની રૂ. 1,20,000 ની બિન-નોંધાયેલ આવક માલુમ પડી છે.
- (4) કુમારી દયાબેન ગડાએ 31/03/2026 ના રોજ પૂરા થતા વર્ષ માટેના તેમના નફા-નુકસાન ખાતાની નીચે મુજબની વિગતો આપી છે. ધંધા અને વ્યવસાયમાંથી તેમની આવક શોધવામાં તેમને મદદ કરો.

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
ઘસારો	8,000	કાચો નફો	12,64,000
પગાર	8,00,000	જમીન વેચાણમાંથી નફો	28,000
લવાજમ	2,000	ઘોડાદોડમાંથી ઈનામ	16,000
ટેક્સી ભાડું	7,000	જન્મદિવસની ભેટ	21,000
ઘાલખાધ અનામત	3,000	ઘાલખાધ પરત	5,000
યંત્ર ફિટિંગ કરવાનો ચાર્જ	5,000	બેંક વ્યાજ	2,000
લોન મેળવવાનો ખર્ચ	1,000		
કાનૂની ખર્ચ	4,000		
વેચાણવેરો	10,000		
સ્ટેશનરીની ખરીદી	15,000		
ચોરીને કારણે નુકસાન	10,000		
ચોખ્ખો નફો	4,71,000		
	13,36,000		13,36,000

❖ વધારાની માહિતી:

1. ટેક્સી ભાડામાં તેમના પરિવારના મુસાફરી ખર્ચના રૂ. 3,000 નો સમાવેશ થાય છે.
2. ઉધારેલા વેચાણવેરોના 30% હજુ ચૂકવવાનો બાકી છે.

3. રૂ. 3,000 ની કિંમતની સાઈકલ અને રૂ. 7,000 નો હીરો (વેપારી સ્ટોક) એક કામદાર દ્વારા ચોરી કરવામાં આવ્યા છે. આ નુકસાન નફા-નુકસાન ખાતે ચોરી તરીકે ઉધારવામાં આવ્યું છે.
 4. બિન-વપરાયેલ સ્ટેશનરીનો આખર સ્ટોક રૂ. 2,000 છે.
 5. ઘાલખાધ પરત મેળવેલ રકમમાં રૂ. 3,000 નો સમાવેશ થાય છે જે ઘાલખાધ તરીકે મંજૂર કરવામાં આવ્યા ન હતા.
 6. ઘસારાની મંજૂર કરવાપાત્ર રકમ રૂ. 10,000 છે.
 7. ઓડિટ ફી રૂ. 2,000 ચોપડે નોંધાયેલ નથી.
- (5) શ્રી તારક મહેતાએ 31/03/2026 ના રોજ પૂરા થતા વર્ષ માટેના તેમના નફા-નુકસાન ખાતાની નીચે મુજબની વિગતો આપી છે. ધંધા અને વ્યવસાયમાંથી તેમની આવક શોધવામાં તેમને મદદ કરો.

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
શરૂઆતનો સ્ટોક	2,42,000	આખર સ્ટોક	3,15,000
ખરીદી	10,00,000	ઘર ભાડું	14,000
પગાર	1,98,000	વેચાણ	17,02,555
ચંત્રો પર ઘસારો	25,000	ઘાલખાધ પરત	20,000
મૂડી પર વ્યાજ	20,000		
ઘાલખાધ અનામત	19,000		
આવકવેરો	18,000		
જાહેરાત ખર્ચ	26,000		
દાન	16,000		
ચોખ્ખો નફો	4,87,555		
	20,51,555		20,51,555

❖ વધારાની માહિતી:

1. શરૂઆતના સ્ટોકનું મૂલ્યાંકન પડતર કિંમત કરતાં 10% વધુ કિંમતે કરવામાં આવ્યું છે અને આખર સ્ટોકનું મૂલ્યાંકન પડતર કિંમત કરતાં 5% વધુ કિંમતે કરવામાં આવ્યું છે.
2. ચંત્રો પર મંજૂર થયેલ ઘસારો રૂ. 4,000 છે.
3. ઉપર દર્શાવેલ નફા-નુકસાન ખાતામાં જાહેરાત ખર્ચમાં રાજકીય પક્ષની માલિકીના અખબારમાં આપેલી જાહેરાતના રૂ. 17,000 નો સમાવેશ થાય છે.

આવકવેરો અને જી.એસ.ટી.

4. 1/4/2025 ના રોજ મોટર કારની શરૂઆતની બાકી રૂ. 1,20,000 હતી, જેના પર 15% ઘસારો મંજૂર કરવાપાત્ર છે. ધંધા માટે મોટર કારનો ઉપયોગ $\frac{2}{3}$ ભાગનો છે.
5. રૂ. 19,000 ની બજાર કિંમતનો માલ રૂ. 14,000 માં ખરીદવામાં આવ્યો હતો અને ઘરવપરાશ માટે લીધેલો માલ રૂ. 25,000 માં વેચાણમાં સામેલ કરવામાં આવ્યો હતો.
6. શ્રી તારક (જેઓ એક પુસ્તકના લેખક છે) ને રોયલ્ટી પેટે રૂ. 10,000 મળ્યા છે.
7. ઉપર દર્શાવેલ દાનની રકમમાં SG યુનિવર્સિટીને રોકડ દાન તરીકે આપેલા રૂ. 10,000 નો સમાવેશ થતો નથી.
8. ઘાલખાધ પરતની રકમમાં રૂ. 13,000 નો સમાવેશ થાય છે જે ભૂતકાળમાં મંજૂર કરવામાં આવ્યા ન હતા.

આવકવેરો અને જી.એસ.ટી.

BLOCK: 3

લેખન :	ડૉ. ધનરાજ ગઢવી	આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
	ડૉ. જયશ્રીબેન કોષ્ટી	આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
	ડૉ. અંકિત જોશી	આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
	ડૉ. કૃણાલ મિસ્ત્રી	આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
પરામર્શક(વિષય) :	પ્રો. (ડૉ.) શંકરસિંહ સોઢા	પ્રોફેસર, ગુજરાત યુનિવર્સિટી.
પરામર્શક(ભાષા) :	શ્રી ભક્તિ પુલસ્ત્ય વોરા	પ્રૂફ રીડર સેટેલાઈટ ,અમદાવાદ
સંયોજક :	પ્રો. (ડૉ.) મનોજ શાહ	પ્રોફેસર & નિયામક, સ્કૂલ ઓફ કોમર્સ એન્ડ મેનેજમેન્ટ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
પ્રકાશક :	ડૉ. ભાવિન ત્રિવેદી	કાર્યકારી કુલસચિવ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
આવૃત્તિ :	પ્રથમ આવૃત્તિ (2026)	
ISBN :	978-93-5598-719-8	

978-93-5598-719-8

સર્વાધિકાર સુરક્ષિત

આ પાઠ્યપુસ્તક ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટીના ઉપક્રમે વિદ્યાર્થીલક્ષી સ્વઅધ્યન હેતુથી; દૂરવર્તી શિક્ષણના ઉદ્દેશને કેન્દ્રમાં રાખી તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. જેના સર્વાધિકાર સુરક્ષિત છે. આ અભ્યાસ-સામગ્રીનો કોઈપણ સ્વરૂપમાં ધંધાધારી ઉપયોગ કરતાં પહેલાં ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટીની લેખિત પરવાનગી લેવાની રહેશે.

એકમ-9

મૂડી નફો

- 9.1 પ્રસ્તાવના
- 9.2 અર્થ
- 9.3 મૂડી નફો અને મૂડી મિલકત
- 9.4 મૂડી મિલકતના પ્રકારો
- 9.5 ફેરબદલી
- 9.6 આવકની ગણતરી અને તેની જોગવાઈઓ
- 9.7 કપાતો – 54
- ❖ સ્વાધ્યાય

9.1 પ્રસ્તાવના :

કોઈપણ વ્યક્તિની કુલ આવકની ગણતરીમાં જ્યારે મિલકતોના વેચાણની વાત આવે ત્યારે આ વિષય અત્યંત મહત્વનો બની જાય છે. જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ પોતાની માલિકીની મૂડી મિલકત અન્ય કોઈને વેચે છે અથવા હસ્તાંતરિત કરે છે અને તેમાંથી જે આર્થિક ફાયદો મેળવે છે તેને આ શ્રેણી હેઠળ ગણવામાં આવે છે. સામાન્ય રીતે પગાર કે ધંધાની રોજિંદી આવક કરતા આ પ્રકારની આવક અલગ હોય છે કારણ કે તે લાંબા ગાળાના રોકાણના મૂલ્યમાં થયેલા વધારાને દર્શાવે છે.

નવા આવકવેરા કાયદા મુજબ ગણતરી કરવા માટે સૌથી પ્રથમ શરત એ છે કે કરદાતા પાસે કાયદેસરની મિલકત હોવી જોઈએ. આ મિલકતોમાં સ્થાવર મિલકત જેવી કે જમીન અથવા મકાન હોઈ શકે છે અથવા તો સોનું અને શેર જેવી નાણાકીય અસ્કયામતો પણ હોઈ શકે છે. જે વર્ષ દરમિયાન આ મિલકતનો માલિકી હક બદલાય અથવા તેનું વેચાણ પૂર્ણ થાય તે જ સમયગાળામાં તેના પર કરની જવાબદારી નક્કી કરવામાં આવે છે.

આ વિષયવસ્તુને સમજવા માટે મિલકતોને તેના સમયગાળાના આધારે બે ભાગમાં જોવી જરૂરી છે. જો મિલકત ટૂંકા સમય માટે રાખીને વેચવામાં આવે તો તેને અલગ રીતે જોવામાં આવે છે અને જો લાંબા સમય સુધી રાખીને વેચવામાં આવે તો તેના પર મળતા લાભો અલગ હોય છે. મિલકત કેટલા સમય સુધી પોતાના નામે રાખી છે તેના આધારે જ તેના પર લાગતા ટેક્સના દર અને મળવાપાત્ર છૂટછાટો નક્કી થતી હોય છે.

ગણતરીની પ્રક્રિયામાં વેચાણમાંથી મળેલી કુલ રકમમાંથી મિલકત ખરીદતી વખતે થયેલો ખર્ચ અને તેને સુધારવા પાછળ કરેલો ખર્ચ બાદ મળે છે. આ ઉપરાંત વેચાણ સમયે થયેલા

દલાલી કે અન્ય કાયદેસરના ખર્ચાઓ પણ બાદ કરી શકાય છે. છેવટે જે રકમ વધે છે તેના પર ટેક્સ ગણાય છે પરંતુ જો કરદાતા તે રકમનું ફરીથી યોગ્ય જગ્યાએ રોકાણ કરે તો તેને સરકાર તરફથી નિયમ મુજબ કરમુક્તિ પણ મળી શકે છે.

ચોક્કસ આયોજન અને નિયમોના પાલન દ્વારા મિલકતના વેચાણ વખતે ઉદ્ભવતી કરની જવાબદારીને ઘટાડી શકાય છે. નવા આવકવેરા કાયદા હેઠળ આ તમામ જોગવાઈઓને એવી રીતે તૈયાર કરવામાં આવી છે કે જેથી સામાન્ય માણસ પણ પોતાના વ્યવહારોની સ્પષ્ટતા રાખી શકે.

9.3 અર્થ :

જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ પોતાની પાસે રહેલી મૂડી મિલકતનું વેચાણ કરે છે અથવા તેને અન્ય કોઈ રીતે તબદીલ કરે છે, ત્યારે તેમાંથી પ્રાપ્ત થતા નફા કે લાભને મૂડી નફો કહેવામાં આવે છે. સામાન્ય રીતે જ્યારે આપણે કોઈ જમીન, મકાન, સોનું કે શેર જેવી મિલકતો તેની મૂળ ખરીદ કિંમત કરતાં વધુ કિંમતે વેચીએ છીએ, ત્યારે જે વધારાની રકમ મળે છે તે આ શીર્ષક હેઠળ કરપાત્ર આવક બને છે. આ પ્રકારની આવક ત્યારે જ ઊભી થાય છે જ્યારે કરદાતાની માલિકીની મિલકતનો હક અન્ય વ્યક્તિને સોંપવામાં આવે.

મૂડી નફાના અસ્તિત્વ માટે બે મૂળભૂત બાબતો હોવી અનિવાર્ય છે. પ્રથમ તો કરદાતા પાસે કાયદેસરની મૂડી મિલકત હોવી જોઈએ અને બીજું તે મિલકતની ફેરબદલી થવી જોઈએ. જો મિલકત વેચાય નહીં અથવા તેની માલિકી બદલાય નહીં ત્યાં સુધી ભલે તેનું બજાર મૂલ્ય ગમે તેટલું વધી જાય, પણ તેને મૂડી નફો ગણી શકાતો નથી. જ્યારે મિલકતનું વાસ્તવિક વેચાણ થાય અને રોકડ કે અન્ય અવેજ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ તેના પર વેરાની જવાબદારી ઊભી થાય છે.

મૂડી નફાની કરપાત્રતાની વ્યાખ્યા

કલમ 45 મુજબ, કોઈપણ મૂડી મિલકતની ફેરબદલીથી ગત વર્ષમાં થયેલો નફો કે લાભ મૂડી નફાના શીર્ષક હેઠળ કરપાત્ર ગણવામાં આવશે. આ નફો જે વર્ષમાં મિલકતની ફેરબદલી થઈ હોય તે જ વર્ષની આવક તરીકે ગણાય છે, સિવાય કે કાયદામાં કોઈ ચોક્કસ મુક્તિની જોગવાઈ હોય.

9.2 મૂડી નફો અને મૂડી મિલકત :

તફાવતનો મુદ્દો	મૂડી નફો (Capital Gain)	મૂડી મિલકત (Capital Asset)
મુખ્ય અર્થ	મૂડી મિલકતના વેચાણ કે ફેરબદલીથી થતો આર્થિક ફાયદો કે લાભ.	કરદાતાની માલિકીની એવી કોઈપણ મિલકત કે રોકાણ જે કાયદાકીય રીતે માન્ય હોય.
કાયદાકીય કલમ	આની કરપાત્રતા કલમ 45 હેઠળ નક્કી કરવામાં આવે છે.	આની વ્યાખ્યા કલમ 2 (14) હેઠળ આપવામાં આવી છે.

અસ્તિત્વ	મિલકત વેચાય અથવા તેની માલિકી બદલાય ત્યારે જ તે ઉધ્ભવે છે.	જ્યાં સુધી મિલકત કરદાતાની માલિકીમાં રહે છે, ત્યાં સુધી તે મિલકત છે.
સ્વરૂપ	આ એક આવકનું સ્વરૂપ છે જે ચોક્કસ વ્યવહાર પછી મળે છે.	આ સંપત્તિ અથવા મૂડીનું એક ભૌતિક કે અભૌતિક સ્વરૂપ છે.
કરની જવાબદારી	મિલકત વેચતા થયેલા નફા પર કાયદા મુજબ વેરો ચૂકવવો પડે છે.	માત્ર મિલકત ખરીદવાથી કે પાસે રાખવાથી કોઈ ટેક્સ લાગતો નથી.
ઉદાહરણ	મકાન વેચતા તેની ખરીદ કિંમત કરતા જે વધુ રકમ મળી હોય તે.	ખેતી સિવાયની જમીન, મકાન, સોનું, શેર, બોન્ડ્સ વગેરે.
ગણતરીનો આધાર	વેચાણ કિંમતમાંથી ખરીદ કિંમત અને વેચાણ ખર્ચ બાદ કરીને ગણાય છે.	મિલકતની ખરીદ કિંમત અને તેના સુધારા ખર્ચને ધ્યાનમાં લેવાય છે.
અપવાદ બાબતો	જો મિલકત જ મૂડી મિલકત ન હોય, તો તેના વેચાણથી થતી આવક આમાં આવતી નથી.	અંગત વપરાશના કપડાં કે ઘરવખરીના સાધનો આમાં આવતા નથી.

9.4 મૂડી મિલકતના પ્રકારો :

આવકવેરા કાયદા મુજબ મૂડી મિલકત કરદાતાએ કેટલા સમય માટે પોતાની પાસે રાખી છે, તેના આધારે તેને મુખ્ય બે ભાગમાં વહેંચવામાં આવે છે. ટેક્સની ગણતરી અને કરના દર નક્કી કરવા માટે મિલકતના આ પ્રકારો સમજવા ખૂબ જ જરૂરી છે, જે નીચે મુજબ છે:

ટૂંકા ગાળાની મૂડી મિલકત

આવકવેરા કાયદાની કલમ 2 (42-અ) મુજબ, જ્યારે કોઈ કરદાતા મિલકત ખરીદ્યા પછી તેને અમુક ચોક્કસ મર્યાદિત સમયગાળાની અંદર વેચી દે છે, ત્યારે તેને ટૂંકા ગાળાની મૂડી મિલકત કહેવામાં આવે છે. સામાન્ય રીતે જમીન કે મકાન જેવી સ્થાવર મિલકતો માટે જો તેનો ધારણ કરવાનો સમય 24 મહિના કે તેથી ઓછો હોય, તો તેને ટૂંકા ગાળાની મિલકત ગણવામાં આવે છે. શેરબજારમાં નોંધાયેલા શેર માટે આ સમયગાળો 12 મહિનાનો હોય છે. જો આ સમયમર્યાદા પૂરી થતા પહેલા મિલકત વેચવામાં આવે, તો તેનાથી થતા નફાને ટૂંકા ગાળાનો મૂડી નફો કહેવાય છે.

ઉદાહરણ: ધારો કે કોઈ એક વ્યક્તિ જાન્યુઆરી 2024માં એક રહેણાક મકાન 50 લાખ રૂપિયામાં ખરીદે છે. ત્યારબાદ તે વ્યક્તિ આ મકાનને ઓગસ્ટ 2025માં 60 લાખ રૂપિયામાં વેચી દે છે. અહીં મકાન ખરીદ્યાથી વેચવા સુધીનો સમયગાળો અંદાજે 20 મહિના જેટલો થાય છે. સ્થાવર મિલકત માટે 24 મહિનાની સમય મર્યાદા હોવાથી, આ કિસ્સામાં મિલકત 24

મહિના કરતા ઓછા સમય માટે પાસે રાખવામાં આવી હોવાથી તેને ટૂંકા ગાળાની મૂડી મિલકત ગણવામાં આવશે.

લાંબા ગાળાની મૂડી મિલકત

કલમ 2 (29-અ) મુજબ, જે મિલકત ટૂંકા ગાળાની મિલકત નથી તે લાંબા ગાળાની મૂડી મિલકત ગણાય છે. એટલે કે, જો કરદાતા મિલકતને કાયદા દ્વારા નક્કી કરવામાં આવેલી સમયમર્યાદા કરતા વધુ સમય માટે પોતાની પાસે રાખે અને ત્યારબાદ તેનું વેચાણ કરે, તો તેને લાંબા ગાળાની મિલકત કહેવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે, જો કોઈ મકાન 24 મહિનાથી વધુ સમય માટે રાખીને વેચવામાં આવે અથવા સોનું 36 મહિનાથી વધુ સમય માટે રાખીને વેચવામાં આવે, તો તે લાંબા ગાળાની મિલકત બને છે.

ઉદાહરણ: ધારો કે એક વ્યક્તિ જૂન 2020માં 5 લાખ રૂપિયાના સોનાના દાગીના ખરીદે છે. તે વ્યક્તિ આ દાગીનાને ફેબ્રુઆરી 2025માં 9 લાખ રૂપિયામાં વેચે છે. અહીં સોનું ખરીદ્યાથી વેચવા સુધીનો સમયગાળો 36 મહિના કરતા ઘણો વધારે છે. કાયદા મુજબ સોના જેવી મિલકત માટે 36 મહિનાથી વધુનો સમયગાળો હોય તો તેને લાંબા ગાળાની મૂડી મિલકત માનવામાં આવે છે. આ વ્યવહારથી થયેલો 4 લાખ રૂપિયાનો નફો લાંબા ગાળાનો મૂડી નફો કહેવાશે.

મિલકતના પ્રકાર નક્કી કરવાના પાયાના નિયમો

- શેરબજારમાં નોંધાયેલા શેર માટે 12 મહિનાથી વધુ સમય હોય તો તે લાંબા ગાળાની મિલકત બને છે.
- જમીન અને મકાન જેવી સ્થાવર મિલકત માટે 24 મહિનાથી વધુ સમય હોય તો તે લાંબા ગાળાની મિલકત ગણાય છે.
- સોનું, ચાંદી કે અન્ય કિંમતી ધાતુઓ માટે 36 મહિનાથી વધુ સમય હોય તો જ તેને લાંબા ગાળાની મિલકત ગણવામાં આવે છે.

આમ, મિલકતની ખરીદી અને વેચાણ વચ્ચેના સમયગાળાના આધારે જ નક્કી થાય છે કે તે કયા પ્રકારની મિલકત છે અને તેના પર કેટલી રકમ વેરા તરીકે ભરવાની થશે. મિલકતનો પ્રકાર જ નક્કી કરે છે કે કરદાતાએ કેટલી રકમ વેરા તરીકે ચૂકવવી પડશે અને તેને કાયદા હેઠળ કયા પ્રકારની મુક્તિઓ મળશે.

9.5 ફેરબદલી :

મૂડી નફો ગણવા માટે મિલકતની ફેરબદલી થવી એ સૌથી અનિવાર્ય શરત છે. કાયદાની ભાષામાં ફેરબદલીનો અર્થ માત્ર મિલકત વેચવી એવો જ થતો નથી, પરંતુ તેમાં માલિકી હક છોડવા કે બદલવા અંગેની અનેક બાબતોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. જો મિલકતની ફેરબદલી ન થઈ હોય, તો ભલે મિલકતની કિંમત ગમે તેટલી વધી જાય, તેના પર મૂડી નફો લાગી શકે નહીં.

કલમ 2 (47) હેઠળ ફેરબદલી શબ્દને વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવ્યો છે. મૂડી નફો ત્યારે જ ગણાય જ્યારે મિલકતની ફેરબદલી થાય. ફેરબદલીમાં નીચેની બાબતોનો સમાવેશ થાય છે:

- મિલકતનું વેચાણ કરવું, વિનિમય કરવો કે મિલકતનો ત્યાગ કરવો.
- મિલકતના હકોનો અંત આવવો.
- કાયદાકીય રીતે મિલકતનું ફરજિયાત સંપાદન થવું.
- મૂડી મિલકતનું વેપારી સ્ટોકમાં રૂપાંતર કરવું.

ફેરબદલીના ખ્યાલને વધુ સ્પષ્ટ રીતે સમજવા માટે તેમાં સમાવિષ્ટ નીચેની બાબતો ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ:

મિલકતનું વેચાણ અને વિનિમય

જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ પોતાની મિલકત રોકડ રકમના બદલામાં બીજી વ્યક્તિને આપે છે, ત્યારે તેને વેચાણ દ્વારા થયેલી ફેરબદલી કહેવાય છે. તેવી જ રીતે, જો કોઈ મિલકતના બદલામાં બીજી મિલકત લેવામાં આવે, જેને વિનિમય કે વસ્તુ વિનિમય કહેવાય છે, તો તેને પણ કાયદા મુજબ ફેરબદલી જ માનવામાં આવે છે. આ બંને સંજોગોમાં માલિકી બદલાતી હોવાથી મૂડી નફાની ગણતરી કરવામાં આવે છે.

મિલકત પરના હકોનો ત્યાગ

જો કોઈ વ્યક્તિ પોતાની મિલકત પરનો માલિકી હક સ્વેચ્છાએ છોડી દે અથવા તે હકનો અંત આવે, તો તેને પણ ફેરબદલી ગણવામાં આવે છે. ઘણીવાર મિલકત ભૌતિક રીતે ન વેચાય પરંતુ તેના પરના કાનૂની અધિકારો બીજી વ્યક્તિ પાસે જતા રહે, ત્યારે પણ આ નિયમ લાગુ પડે છે.

મિલકતનું ફરજિયાત સંપાદન

જ્યારે સરકાર દ્વારા કોઈ જાહેર હેતુ માટે કરદાતાની મિલકત કાયદેસર રીતે ફરજિયાતપણે લઈ લેવામાં આવે અને તેના બદલામાં વળતર આપવામાં આવે, ત્યારે તેને મિલકતનું ફરજિયાત સંપાદન કહેવાય છે. ભલે આ વેચાણ કરદાતાની મરજીથી ન થયું હોય, તેમ છતાં આવકવેરા કાયદા મુજબ તેને ફેરબદલી ગણીને તેના પર થતા નફા પર ટેક્સ વસૂલવામાં આવે છે.

મૂડી મિલકતનું વેપારી સ્ટોકમાં રૂપાંતર

જો કોઈ વ્યક્તિ પોતાની પાસે રહેલી મૂડી મિલકતને પોતાના વ્યવસાય માટે સ્ટોક તરીકે વાપરવાનું શરૂ કરે, તો જે દિવસે આ રૂપાંતર થાય તે દિવસે મિલકતની ફેરબદલી થઈ છે તેમ માનવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે, કોઈ વ્યક્તિ પાસે એક જમીન છે જે તેણે રોકાણ માટે રાખી

હતી, પરંતુ હવે તે જમીન પર મકાનો બાંધીને વેચવાનો વ્યવસાય શરૂ કરે, તો તે જમીનનું રૂપાંતર વેપારી સ્ટોકમાં થયું ગણાય.

તાબાનો ભોગવટો આપવો

જ્યારે કોઈ મિલકત વેચવાનો સોદો થાય અને તેના બદલામાં ખરીદનારને મિલકતનો કબજો એટલે કે ભોગવટો સોંપી દેવામાં આવે, ભલે મિલકતની કાયદેસરની નોંધણી પાછળથી થવાની હોય, તો પણ કબજો સોંપવાની ક્રિયાને ફેરબદલી માનવામાં આવે છે.

આમ, ફેરબદલી એ એક એવી પ્રક્રિયા છે જેના દ્વારા મિલકત એક વ્યક્તિના અધિકાર ક્ષેત્રમાંથી નીકળીને બીજી વ્યક્તિ કે સંસ્થાના અધિકાર ક્ષેત્રમાં જાય છે. જે વર્ષમાં આ ફેરબદલીની પ્રક્રિયા પૂર્ણ થાય, તે જ વર્ષે મૂડી નફાની કરપાત્રતા ઊભી થાય છે. જો મિલકતની માલિકીમાં કોઈ ફેરફાર ન થયો હોય, તો તેને ફેરબદલી કહી શકાય નહીં.

9.6 આવકની ગણતરી અને જોગવાઈઓ :

આવકવેરા કાયદા 2025 મુજબ મૂડી નફાના શીર્ષક હેઠળ આવકની ગણતરી કરવા માટે એક ચોક્કસ માળખું નક્કી કરવામાં આવ્યું છે. આ ગણતરીનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય મિલકત વેચવાથી થયેલા ચોખ્ખા નફાને શોધવાનો છે. મિલકત ટૂંકા ગાળાની છે કે લાંબા ગાળાની, તેના આધારે ગણતરીમાં થોડો તફાવત રહે છે, પરંતુ તેનું મૂળભૂત ફોર્મેટ નીચે મુજબ રહે છે.

મૂડી નફાની ગણતરીનું પત્રક

વિગત	રકમ (રૂપિયા)	રકમ (રૂપિયા)
મિલકતની કુલ વેચાણ કિંમત (અવેજ)		XXXXXX
બાદ: વેચાણ અંગેના ખર્ચ (દલાલી, કમિશન, સ્ટેમ્પ ડ્યુટી વગેરે)		(XXXX)
ચોખ્ખી વેચાણ કિંમત		XXXXXX
બાદ: મિલકતની ખરીદ કિંમત (અથવા અનુક્રમિત ખરીદ કિંમત)	XXXX	
બાદ: મિલકત સુધારણા ખર્ચ (અથવા અનુક્રમિત સુધારણા ખર્ચ)	XXXX	(XXXX)
કુલ મૂડી નફો	XXXXXX	
બાદ: કાયદા હેઠળ મળવાપાત્ર કરમુક્તિઓ (કલમ 54 મુજબ)		(XXXX)
કરપાત્ર મૂડી નફો		XXXXXX

આવકની ગણતરી અંગેની વિગતવાર સમજૂતી

કુલ વેચાણ કિંમત

મિલકત વેચવાથી કરદાતાને જે કુલ રકમ પ્રાપ્ત થઈ હોય તેને અહીં ગણતરીમાં લેવામાં આવે છે. જો મિલકતના બદલામાં અન્ય કોઈ વસ્તુ મળી હોય, તો તેનું બજાર મૂલ્ય ધ્યાનમાં લેવાય છે.

વેચાણ અંગેના ખર્ચ

મિલકતનો સોદો પૂર્ણ કરવા માટે જે કાયદેસરના ખર્ચાઓ કરવા પડ્યા હોય, તેને કુલ વેચાણ કિંમતમાંથી બાદ કરવામાં આવે છે. આનાથી કરદાતાને મિલકત વેચીને વાસ્તવિક રીતે કેટલી રકમ મળી તે જાણી શકાય છે.

ખરીદ કિંમત અને સુધારા ખર્ચ

મિલકત જ્યારે ખરીદી હોય ત્યારે ચૂકવેલી કિંમત અને ત્યારબાદ તેમાં કરેલા કાયમી સુધારાનો ખર્ચ બાદ મળે છે. જો મિલકત લાંબા ગાળાની હોય, તો ‘ઇન્ડેક્સેશન’ની જોગવાઈ મુજબ વર્ષો જૂની ખરીદ કિંમતને આજના ફુગાવા મુજબ વધારીને બાદ આપવામાં આવે છે, જેથી કરદાતાએ ખોટો વધુ ટેક્સ ન ભરવો પડે.

કરમુક્તિ અને જોગવાઈઓ

ગણતરીના અંતે જે નફો આવે છે, તેમાંથી જો કરદાતા કાયદા મુજબના નિયમોનું પાલન કરીને નવું રોકાણ કરે (જેમ કે નવું ઘર ખરીદવું), તો તેટલી રકમ નફામાંથી બાદ મળે છે. આ એક પ્રોત્સાહક જોગવાઈ છે જે રોકાણને વેગ આપે છે.

નુકસાનને મજરે લેવાની જોગવાઈ

જો મિલકત વેચતા નફો થવાને બદલે નુકસાન થાય, તો તેને અન્ય મૂડી નફાની આવક સામે મજરે ખેંચી શકાય છે. ટૂંકા ગાળાનું નુકસાન ટૂંકા કે લાંબા ગાળાના નફા સામે મજરે મળે છે, પરંતુ લાંબા ગાળાનું નુકસાન માત્ર લાંબા ગાળાના નફા સામે જ બાદ મળી શકે છે.

આમ, મૂડી નફાની ગણતરી એ વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિ છે જે મિલકતની ધારણ કિંમત, ફુગાવો અને વેચાણના સંજોગોને ધ્યાનમાં રાખીને કરપાત્ર રકમ નક્કી કરે છે. આ જોગવાઈઓનો હેતુ કરદાતા પર વેરાનો બોજ વ્યાજબી રાખવાનો અને પારદર્શિતા જાળવવાનો છે.

9.7 કપાતો – 54 :

આવકવેરા કાયદા 2025 હેઠળ મૂડી નફાની ગણતરી કરતી વખતે કરપાત્ર રકમ ઘટાડવા માટે અનેક કાયદેસરની જોગવાઈઓ અને કપાતોનો લાભ મળે છે. આ કપાતોનો મુખ્ય હેતુ એ છે કે જો કરદાતા મિલકત વેચીને મળેલી રકમનું ફરીથી રાષ્ટ્રના વિકાસમાં અથવા સુરક્ષિત મિલકતમાં રોકાણ કરે, તો તેને કરમાં રાહત આપવામાં આવે.

આ પ્રક્રિયામાં ધ્યાનમાં રાખવાના મુખ્ય મુદ્દાઓ અને કપાતોની વિગત નીચે મુજબ છે:

1. આવકની ગણતરી વખતે ધ્યાનમાં રાખવાના પાયાના મુદ્દા

મૂડી નફાની ગણતરી કરતી વખતે માત્ર વેચાણ અને ખરીદ કિંમત જ નહીં, પરંતુ અન્ય પાસાઓ પણ તપાસવામાં આવે છે:

- ❖ ફેરબદલીના ખર્ચ: મિલકત વેચવા માટે ચૂકવેલી દલાલી, વકીલની ફી કે દસ્તાવેજ ખર્ચને કુલ વેચાણ કિંમતમાંથી બાદ કરી શકાય છે.
- ❖ સુધારા વધારાનો ખર્ચ: મિલકત ખરીદ્યા પછી તેની ક્ષમતા કે આયુષ્ય વધારવા માટે કરેલો મૂડી ખર્ચ (દા.ત. નવો રૂમ બાંધવો) બાદ મળે છે. સામાન્ય સમારકામનો ખર્ચ અહીં બાદ મળતો નથી.
- ❖ ધારણ કરવાનો સમયગાળો: મિલકત કેટલા સમય સુધી કરદાતા પાસે રહી છે તેના આધારે જ નક્કી થાય છે કે તેને ઇન્ડેક્સેશનનો લાભ મળશે કે નહીં.

2. મુખ્ય કપાતો અને કરમુક્તિની જોગવાઈઓ

આવકવેરા કાયદાની કલમ 54 હેઠળ મળતી કપાતો કરદાતા માટે ખૂબ જ ફાયદાકારક છે:

કલમ 54: રહેણાંકનું નવું મકાન ખરીદવા માટે

જો કરદાતા પોતાનું જૂનું રહેણાંકનું મકાન વેચે અને તે નફામાંથી બીજું રહેણાંકનું મકાન ખરીદે, તો તેને આ કપાત મળે છે.

- ❖ નવું મકાન વેચાણના 1 વર્ષ પહેલા અથવા 2 વર્ષની અંદર ખરીદવું જોઈએ.
- ❖ જો મકાન બાંધવું હોય, તો વેચાણની તારીખથી 3 વર્ષની અંદર કામ પૂરું કરવું જોઈએ.
- ❖ નવા નિયમ મુજબ જો નફો 2 કરોડ રૂપિયા સુધી હોય, તો કરદાતા એક મકાન વેચીને બે મકાન પણ ખરીદી શકે છે.

કલમ 54-EC: સરકારી બોન્ડમાં રોકાણ

જો સ્થાવર મિલકત (જમીન-મકાન) વેચીને થયેલો નફો 6 મહિનાની અંદર સરકાર માન્ય બોન્ડમાં રોકાણ કરવામાં આવે, તો 50 લાખ રૂપિયા સુધીના નફા પર કરમુક્તિ મળે છે. આ બોન્ડનો સમયગાળો પાંચ વર્ષનો હોય છે.

કલમ 54-F: અન્ય મિલકતના નફા દ્વારા ઘરની ખરીદી

જ્યારે શેર કે સોનું વેચીને તે રકમમાંથી રહેણાંકનું મકાન ખરીદવામાં આવે, ત્યારે આ કલમ હેઠળ મુક્તિ મળે છે. અહીં શરત એ છે કે નવું મકાન ખરીદતી વખતે કરદાતા પાસે એકથી વધુ મકાન હોવા જોઈએ નહીં.

3. ગણતરીનું આધુનિક માળખું

ગણતરીની પ્રક્રિયાને નીચે મુજબના તબક્કાવાર પત્રક દ્વારા સમજી શકાય છે:

ગણતરીના તબક્કા	ધ્યાનમાં લેવાની વિગત
તબક્કો 1	કુલ વેચાણ અવેજ (મિલકતની કુલ વેચાણ કિંમત)
તબક્કો 2	બાદ: વેચાણ માટે કરેલા ખર્ચ (ચોખ્ખું અવેજ મેળવવા માટે)
તબક્કો 3	બાદ: ખરીદ કિંમત અને સુધારા ખર્ચ (લાંબા ગાળે ઈન્વેક્સેશન સાથે)
તબક્કો 4	પરિણામ: કુલ મૂડી નફો (ગ્રોસ કેપિટલ ગેઈન)
તબક્કો 5	બાદ: કલમ 54 થી 54-એફ હેઠળ કરેલું નવું રોકાણ
તબક્કો 6	અંતિમ પરિણામ: કરપાત્ર મૂડી નફો

4. નુકસાનને મજરે લેવા અંગેની જોગવાઈ

આવકની ગણતરીમાં આ મુદ્દો પણ ખૂબ મહત્વનો છે. જો મિલકત વેચતા નુકસાન થયું હોય:

- ❖ ટૂંકા ગાળાનું નુકસાન કોઈપણ મૂડી નફા સામે બાદ મળે છે.
- ❖ લાંબા ગાળાનું નુકસાન માત્ર લાંબા ગાળાના નફા સામે જ મજરે મળી શકે છે.
- ❖ જો નુકસાન આ વર્ષે પૂર્ણપણે મજરે ન મળે, તો તેને આગામી 8 વર્ષ સુધી આગળ ખેંચી શકાય છે.

આમ, ગણતરી કરતી વખતે જો યોગ્ય કપાતો અને કલમોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે, તો કરદાતા પોતાની મહેનતની કમાણી પર વ્યાજબી કર ભરીને વધુ બચત કરી શકે છે. નવા રીજીમમાં પણ આ કપાતોના માળખાને વ્યવસ્થિત રીતે અમલમાં મૂકવામાં આવ્યું છે.

આવકવેરા કાયદા 2025 મુજબ મૂડી નફાની ગણતરી કેવી રીતે થાય છે તે સમજવા માટે નીચે મુજબના વ્યવહારુ ઉદાહરણો ખૂબ જ ઉપયોગી સાબિત થશે. આ ઉદાહરણોમાં ઈન્વેક્સેશન અને સમયગાળાના નિયમોને ધ્યાનમાં લેવામાં આવ્યા છે.

નાણાકીય વર્ષ	ખર્ચ કુગાવો આંક (CII)	નાણાકીય વર્ષ	ખર્ચ કુગાવો આંક (CII)
2001-‘02	100	2014-‘15	240
2002-‘03	105	2015-‘16	254
2003-‘04	109	2016-‘17	264
2004-‘05	113	2017-‘18	272
2005-‘06	117	2018-‘19	280

2006-‘07	122	2019-‘20	289
2007-‘08	129	2020-‘21	301
2008-‘09	137	2021-‘22	317
2009-‘10	148	2022-‘23	331
2010-‘11	167	2023-‘24	348
2011-‘12	184	2024-‘25	363
2012-‘13	200	2025-‘26	376
2013-‘14	220		

હવે, લાંબા ગાળાના મૂડી નફાની ગણતરીના હેતુ માટે સંપાદન ખર્ચ અને સુધારણા ખર્ચને ખર્ચ કુગાવો આંક (Cost Inflation Index) નો ઉપયોગ કરીને અનુક્રમિત (Indexed) કરવાના રહેશે. આ હેતુ માટે, નીચેનું સૂત્ર લાગુ કરવાનું રહેશે:

$$\text{અનુક્રમિત સંપાદન ખર્ચ} = \text{વાસ્તવિક ખર્ચ} \times \frac{\text{તબદિલીના વર્ષનો ખર્ચ કુગાવો આંક (1-4-2001 પહેલાં ખરીદેલ હોય)}}{\text{ખરીદીના વર્ષનો ખર્ચ કુગાવો આંક (1-4-2001 ના રોજનું વૈકલ્પિક મૂલ્ય અથવા વૈકલ્પિક મૂલ્યના કિસ્સામાં 2001-‘02 નો આંક)}}$$

ઉદાહરણ 1

શ્રી નારંગે 1996 માં જયદીપ લિમિટેડના 5,000 ઈક્વિટી શેર સીધા તેમના મિત્ર પાસેથી રૂ. 47,210 ના ખર્ચે ખરીદ્યા હતા. 1-4-2001 ના રોજ આવા શેરનું વાજબી બજાર મૂલ્ય રૂ. 1,00,000 હતું. 30-6-2025 ના રોજ, જયદીપ લિમિટેડે રૂ. 10 ના દરેક એવા શેર રૂ. 28.80 પ્રતિ શેરના ભાવે 1:1 ના પ્રમાણમાં હકના શેર ઓફર કર્યા. શ્રી નારંગે તેમના હકનો આંશિક ઉપયોગ કર્યો અને તેમને ઓફર કરાયેલા 5,000 શેરોમાંથી માત્ર 3,000 શેરો ખરીદ્યા અને બાકીના 2,000 શેરોના પોતાના હક હિતનું વેચાણ શ્રી ચૌરંગીને રૂ. 36,000 ના અવેજમાં કરી દીધું.

શ્રી નારંગ અને શ્રી ચૌરંગીએ જયદીપ લિમિટેડના શેરોનું તેમનું તમામ હોલ્ડિંગ 31-1-2026 ના રોજ રૂ. 128.80 પ્રતિ શેરના ભાવે વેચી દીધું. સંબંધિત ખર્ચ-કુગાવાના આંક નંબરો નીચે મુજબ છે:

ગત વર્ષ (P.Y.): 2001-‘02: 100

ગત વર્ષ (P.Y.): 2025-‘26: 376

તમારે શ્રી નારંગ અને શ્રી ચૌરંગીના દ્રષ્ટિકોણથી કરપાત્ર મૂડી નફાની ગણતરી કરવાની જરૂર છે.

ઉકેલ: શ્રી નારંગના કરપાત્ર મૂડી નફાની ગણતરી

ગત વર્ષ (P.Y.): 2025-'26

આકારણી વર્ષ (A.Y.): 2026-'27

(1) 5,000 મૂળ શેરોની વેચાણ કિંમત (રૂ. 128.80 પ્રતિ શેર લેખે)	6,44,000
બાદ: મૂળ શેરોનો અનુક્રમિત ખર્ચ (1-4-01 ના રોજની વાજબી કિંમત આધારિત = $1,00,000 \times 376/100$)	3,76,000
કરપાત્ર લાંબા ગાળાનો મૂડી નફો	2,68,000
(2) (i) 3,000 રાઈટ શેરોનું મૂલ્ય (રૂ. 128.80 પ્રતિ શેર લેખે)	3,86,400
બાદ: રાઈટ શેરોનો સંપાદન ખર્ચ (જયદીપ લિમિટેડને ચૂકવેલી રકમ રૂ. 28.80 પ્રતિ શેર લેખે)	86,400
ટૂંકા ગાળાનો મૂડી નફો (x)	3,00,000
ii) હક હિતની તબદિલી પર મળેલ અવેજ	36,000
બાદ: 2,000 શેરોના હક હિતનો ખર્ચ	શૂન્ય
ટૂંકા ગાળાનો મૂડી નફો (અ)	36,000
મૂડી નફો (અ) કરપાત્ર ટૂંકા ગાળાનો મૂડી નફો (x + y)	3,36,000

શ્રી ચૌરંગીના કરપાત્ર મૂડી નફાની ગણતરી

ગત વર્ષ (P.Y.): 2025-'26

આકારણી વર્ષ (A.Y.): 2026-'27

2,000 શેરોનું વેચાણ મૂલ્ય (રૂ. 128.80 પ્રતિ શેર લેખે)	2,57,600
બાદ: પડતર કિંમત (2000 રાઈટ શેરોની કિંમત: શ્રી નારંગને ચૂકવેલ રૂ. 36,000 + કંપનીને ચૂકવેલ રકમ રૂ. 28.80 પ્રતિ શેર લેખે રૂ. 57,600)	93,600
કરપાત્ર ટૂંકા ગાળાનો મૂડી નફો	1,64,000

નોંધ: પ્રશ્નમાં કોઈપણ માહિતીની ગેરહાજરીમાં એવું માની શકાય કે વેચાયેલા શેર સિક્યોરિટીઝ ટ્રાન્ઝેક્શન ટેક્સ (STT) ને પાત્ર નથી.

ઉદાહરણ 2:

શ્રી ચાણક્યની આવકની નીચેની વિગતો પરથી, આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે 'મૂડી નફા' શીર્ષક હેઠળ તેમની આવક નક્કી કરો:

- (1) શ્રી ચાણક્યએ 1-1-2006 ના રોજ રૂ. 4,68,000 માં એક રહેણાંક મકાન ખરીદ્યું હતું. તેમણે આ મકાન 1-4-2025 ના રોજ રૂ. 18,81,000 માં વેચ્યું હતું. આ તેમની માલિકીનું એકમાત્ર મકાન હતું. વેચાણ ઉપજની રકમનો એક ભાગ તેમણે તેમના પુત્રના શિક્ષણ

માટે વાપર્યો હતો અને રૂ. 5,60,000 નો ઉપયોગ 31-12-2025 ના રોજ અન્ય એક રહેણાંક મકાન ખરીદવા માટે કર્યો હતો.

- (2) 31-12-2025 ના રોજ, તેમણે કેટલીક જમીનગીરીઓ (સેક્વોરિટીઝ) રૂ. 3,53,725 માં વેચી, જે તેમણે 1-3-2004 ના રોજ રૂ. 65,400 માં ખરીદી હતી. વેચાણ કિંમતમાંથી રૂ. 1,00,000 નું રોકાણ 1-2-26 ના રોજ 5-વર્ષના બોન્ડ્સ (સરકાર દ્વારા સૂચિત) માં કરવામાં આવ્યું હતું.

લાંબા ગાળાના મૂડી નફા માટેના સંબંધિત ખર્ચ આંક (કોસ્ટ, ઇન્ડેક્સ) નીચે મુજબ છે:

ગત વર્ષ (P.Y.) 2003-'04	109
ગત વર્ષ (P.Y.) 2005-'06	117
ગત વર્ષ (P.Y.) 2025-26	376

ઉકેલ:

શ્રી યાણક્યની 'મૂડી નફો' શીર્ષક હેઠળની આવકનું પત્રક

વ્યક્તિ (Individual)

ગત વર્ષ: 2025-26

સામાન્ય રહીશ (Ordinary Resident)

આકારણી વર્ષ: 2026-27

વિગત	રૂ.	રૂ.
(1) રહેણાક મકાનનું વેચાણ (1-4-2025)	18,81,000	
બાદ: વિશિષ્ટ કપાત		
અનુક્રમિત સંપાદન ખર્ચ [રૂ. 4,68,000 x 376 / 117]	15,04,000	
રહેણાક મકાનમાંથી લાંબા ગાળાનો મૂડી નફો	3,77,000	
બાદ: કલમ 54 હેઠળ મુક્તિ (નોંધ 2)	3,77,000	
રહેણાક મકાનમાંથી કરપાત્ર મૂડી નફો		શૂન્ય (Nil)
(2) જમીનગીરીઓનું વેચાણ (31-12-2025)	3,53,725	
બાદ: વિશિષ્ટ કપાતો		
અનુક્રમિત સંપાદન ખર્ચ [રૂ. 65,400 x 376 / 109]	2,25,600	
સરકારી જમીનગીરીઓમાંથી લાંબા ગાળાનો મૂડી નફો	1,28,125	

બાદ: કલમ 54-EC હેઠળ મુક્તિ (નોંધ 5)		
વાસ્તવિક રોકાણ	1,00,000	28,125
કુલ કરપાત્ર મૂડી નફો		28,125

ઉદાહરણ 3:

શ્રી જનકકુમારની નીચેની વિગતો પરથી આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે ટેક્સને પાત્ર મૂડી નફાની ગણતરી કરો:

ક્રમ નં.	ખરીદીની તારીખ	વેચાણ કિંમત (રૂ.)	તબદિલી ખર્ચ (રૂ.)	પડતર કિંમત (રૂ.)	મિલકતની વિગતો	ખરીદીના વર્ષનો આંક
1	1-1-'88	49,11,000	23,000	3,00,000	એકમાત્ર રહેણાક મકાન	100
2	1-6-2015	4,97,760	—	1,62,560	X લિમિટેડના શેર	254
3	1-3-2014	3,12,800	4,000	2,64,000	Y લિમિટેડના શેર	220
4	1-9-2005	41,56,100	11,000	12,63,600	દાગીના (જવેલરી)	117
5	1-1-2025	—	—	8,76,000	રહેણાક માટે નવું મકાન	—

તેમણે જૂનું રહેણાક મકાન 15-3-2026 ના રોજ વેચ્યું હતું. નાણાકીય વર્ષ 2025-26 નો ખર્ચ કુળાવો આંક 376 છે (1-4-2001 ના રોજ CII 100 હતો).

1-4-2001 ના રોજ, રહેણાક મકાન અને દાગીનાનું વાજબી બજાર મૂલ્ય અનુક્રમે રૂ. 10,00,000 અને રૂ. 12,50,000 હતું. બંને કંપનીઓના શેર (જે સીધા 1-11-2025 ના રોજ વેચાયા હતા) સિક્યોરિટીઝ ટ્રાન્ઝેક્શન ટેક્સ (STT) ને પાત્ર ન હતા.

ઉકેલ:

કરપાત્ર મૂડી નફાની ગણતરી

ગત વર્ષ (P.Y.): 2025-26

આકારણી વર્ષ (A.Y.): 2026-27

વિગત	રૂ.	રૂ.
(1) લાંબા ગાળાનો મૂડી નફો (શેરોના સીધા વેચાણ પર):		
X લિમિટેડના શેરોનું વેચાણ મૂલ્ય	4,97,760	
બાદ: વિશિષ્ટ કપાતો:		
(i) તબદિલી ખર્ચ	—	
(ii) અનુક્રમિત ખર્ચ રૂ. $[1,62,560 \times 376 / 254]$	2,40,640	
કરપાત્ર લાંબા ગાળાનો મૂડી નફો		2,57,120
(2) લાંબા ગાળાનો મૂડી નફો (મકાન):		
જૂના રહેણાક મકાનનું વેચાણ મૂલ્ય	49,11,000	
બાદ: વિશિષ્ટ કપાતો:		
(i) તબદિલી ખર્ચ 23,000		
(ii) અનુક્રમિત સંપાદન ખર્ચ રૂ. $10,00,000 \times 376 / 100 = 37,60,000$	37,83,000	
લાંબા ગાળાનો મૂડી નફો	11,28,000	
બાદ: કલમ 54 હેઠળ મુક્તિ	8,76,000	
કરપાત્ર લાંબા ગાળાનો મૂડી નફો		2,52,000
(3) લાંબા ગાળાની મૂડી નુકસાન		
(Y લિમિટેડના શેરોના સીધા વેચાણ પર) વેચાણ મૂલ્ય	3,12,800	
બાદ: વિશિષ્ટ કપાતો:		
(1) તબદિલી ખર્ચ 4,000		
(2) અનુક્રમિત સંપાદન ખર્ચ રૂ. $2,64,000 \times 376 / 220 = 4,51,200$	4,55,200	

લાંબા ગાળાની મૂડી નુકસાન		-1,42,400
(4) કરપાત્ર લાંબા ગાળાનો મૂડી નફો:		
દાગીના (જવેલરી) નું વેચાણ મૂલ્ય	41,56,100	
બાદ: વિશિષ્ટ કપાતો:		
(i) તબદિલી ખર્ચ	11,000	
(ii) અનુક્રમિત સંપાદન ખર્ચ રૂ. 12,63,600 X 376 / 117 = 40,60,800	40,71,600	
કરપાત્ર લાંબા ગાળાનો મૂડી નફો		84,300
કુલ કરપાત્ર મૂડી નફો		4,51,020

ઉદાહરણ - 4: 31 ડિસેમ્બર, 2025 ના રોજ, શ્રી B એ તેમના દાગીના રૂ. 14,98,692 માં વેચ્યા. તે 2004-‘05 માં રૂ. 4,52,000 માં ખરીદવામાં આવ્યા હતા. વેચાણ કિંમતના 2.5% લેખે તબદિલી ખર્ચ થયો હતો. 1 માર્ચ, 2026 ના રોજ, રૂ. 1,00,000 NHAI ના 5-વર્ષના બોન્ડ્સમાં રોકાણ કરવામાં આવ્યા હતા અને વર્ષ 2004-‘05 તથા 2025-‘26 ના સંબંધિત ખર્ચ ફુગાવો આંક અનુક્રમે 113 અને 376 છે.

આકારણી વર્ષ 2026-‘27 માટે મૂડી નફાની કરપાત્ર રકમ કેટલી હશે?

- (i) રૂ. 10,46,692;
(ii) રૂ. 10,09,225;
(iii) રૂ. 6,09,225;
(iv) રૂ. 45,225.

ઉકેલ: શ્રી B ના કરપાત્ર મૂડી નફાની ગણતરી

વિગત	રૂ.
દાગીનાનું કુલ વેચાણ મૂલ્ય: 31-12-2025 ના રોજ	14,98,692
બાદ: વેચાણ ખર્ચ (2.5%)	37,467
દાગીનાના વેચાણ પર ચોખ્ખો અવેજ	14,61,225
બાદ: અનુક્રમિત સંપાદન ખર્ચ (રૂ. 3,95,500 X 376 / 113)	13,16,000
લાંબા ગાળાનો મૂડી નફો	1,45,225
બાદ: કલમ 54-EC હેઠળ મુક્તિ (NHAH ના 5-વર્ષના બોન્ડ્સમાં રોકાણ કરેલી મૂડી નફાની રકમની મર્યાદા સુધી)	1,00,000
કરપાત્ર લાંબા ગાળાનો મૂડી નફો	45,225

આપેલા જવાબોમાંથી ઉત્તર (iv) સાચો છે.

ઉદાહરણ – 5: ગત વર્ષ 2023-24 માં, શ્રી C એ જૂની રહેણાંક મકાન મિલકતના સ્થાનાંતરણ પર મેળવેલા રૂ. 2,00,000 ના કુલ લાંબા ગાળાના મૂડી નફામાંથી અન્ય રહેણાંક મકાન મિલકતના બાંધકામમાં (10 જૂન, 2023 ના રોજ) રોકાણ કરીને કલમ 54 હેઠળ રૂ. 1,50,000 ની કરમુક્તિનો દાવો કર્યો હતો. આ નવી મકાન મિલકત પણ ગત વર્ષ 2025-26 માં રૂ. 1,75,000 માં વેચી દેવામાં આવી છે.

આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે મૂડી નફાની કરપાત્રતા શું હશે?

- (i) રૂ. 2,00,000 નો લાંબા ગાળાનો મૂડી નફો કરપાત્ર ગણવામાં આવશે;
- (ii) રૂ. 1,75,000 ટૂંકા ગાળાના મૂડી નફા તરીકે કરપાત્ર ગણવામાં આવશે;
- (iii) રૂ. 1,50,000 લાંબા ગાળાના મૂડી નફા તરીકે અને રૂ. 25,000 ટૂંકા ગાળાના મૂડી નફા તરીકે કરપાત્ર ગણવામાં આવશે;
- (iv) રૂ. 1,50,000 લાંબા ગાળાના મૂડી નફા તરીકે કરપાત્ર ગણવામાં આવશે.

ઉકેલ:

શ્રી C ના દ્રષ્ટિકોણથી મૂડી નફાની કરપાત્રતા:

કલમ 54 ની શરતોમાંની એક શરત મુજબ, જો નવી ખરીદેલી કે બાંધેલી મકાન મિલકત તેની ખરીદી અથવા બાંધકામ પૂર્ણ થયાની તારીખથી 3 વર્ષના સમયગાળાની અંદર તબદીલ (વેચવામાં) કરવામાં આવે, તો તેમાંથી ઉધ્ભવતો મૂડી નફો અને અગાઉ મુક્તિ મેળવેલ મૂડી નફાની રકમ, નવી મકાન મિલકતના વેચાણના વર્ષમાં ટૂંકા ગાળાના મૂડી નફા તરીકે કરપાત્ર બનશે.

શ્રી C ના દ્રષ્ટિકોણથી, ગત વર્ષ 2023-24 માં કલમ 54 હેઠળ મેળવેલી રૂ. 1,50,000 ની કુલ મુક્તિ વત્તા નવું મકાન વેચવાથી થયેલો રૂ. 25,000 નો નફો હવે આકારણી વર્ષ 2026-27 માં ટૂંકા ગાળાના મૂડી નફા તરીકે ચૂકવવાપાત્ર બને છે (ટૂંકમાં, વાસ્તવિક વેચાણ કિંમત રૂ. 1,75,000).

આપેલા જવાબોમાંથી ઉત્તર (ii) સાચો છે.

ઉદાહરણ – 6: શ્રી D કોઈ મકાન મિલકત ધરાવતા નથી. 1 જુલાઈ, 2025 ના રોજ, તેમણે બિન-નોંધાયેલા શેર (unlisted shares) માં પોતાનું રોકાણ રૂ. 7,39,350 માં વેચ્યું (જે તેમણે વર્ષ 2004-05 માં રૂ. 1,86,450 માં ખરીદ્યું હતું). કલમ 54F હેઠળ મુક્તિનો દાવો કરવાના હેતુથી, શ્રી D એ રાષ્ટ્રીયકૃત બેંકમાં (મૂડી નફા ખાતા યોજના, 1988 હેઠળ) રૂ. 4,00,000 જમા કરાવ્યા અને રૂ. 3,39,350 માં એક પ્લોટ ખરીદ્યો, જોકે, મકાનનું બાંધકામ 31 માર્ચ, 2026 સુધી શરૂ થઈ શક્યું ન હતું. વર્ષ 2004-05 અને 2025-26 ના સંબંધિત અર્થ ફુગાવો આંક અનુક્રમે 113 અને 376 છે.

આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે કરપાત્ર લાંબા ગાળાનો મૂડી નફો કેટલો હશે?

- (i) રૂ. 1,93,200;
- (ii) રૂ. 4,00,000;
- (iii) રૂ. 4,62,000;
- (iv) શૂન્ય

ઉકેલ: શ્રી D ના કરપાત્ર મૂડી નફાની ગણતરી

વિગત	રૂ.
બિન-નોંધાયેલા શેરોનું કુલ વેચાણ મૂલ્ય	7,39,350
બાદ: અનુક્રમિત સંપાદન ખર્ચ (રૂ. 1,86,450 X 376 / 113)	6,20,400
લાંબા ગાળાનો મૂડી નફો	1,18,950
બાદ: કલમ 54-F હેઠળ મુક્તિ (ચોખ્ખા અવેજના રોકાણના પ્રમાણમાં મુક્તિ મળવાપાત્ર છે. મૂડી નફા ખાતા યોજના હેઠળ જમા કરાયેલી રકમ મકાન મિલકતમાં રોકાણ કરવામાં આવી હોવાનું માનવામાં આવે છે + જમીનની કિંમત રૂ. 4,00,000 + રૂ. 3,39,350 એટલે કે રૂ. 7,39,350 ની સમગ્ર ચોખ્ખી અવેજની રકમનું રોકાણ કરવામાં આવ્યું હોવાથી 100% મુક્તિ આપવામાં આવે છે)	1,18,950
કરપાત્ર લાંબા ગાળાનો મૂડી નફો	શૂન્ય (Nil)

આપેલા જવાબોમાંથી ઉત્તર (iv) સાચો છે.

❖ ગણતરી કરતી વખતે આ ખાસ બાબતો યાદ રાખવી:

- સમયગાળો: જો મિલકત વેચવાની તારીખ અને ખરીદીની તારીખ વચ્ચેનો સમય નક્કી કરેલી મર્યાદા (12/24/36 મહિના) થી વધુ હોય, તો જ ઈન્ડેક્સેશનનો લાભ લેવો.
- ઈન્ડેક્સેશન: હંમેશા વેચાણ વર્ષના અનુક્રમિતને અંશમાં અને ખરીદ વર્ષના અનુક્રમિતને છેદમાં રાખવો.
- ચોખ્ખું અવેજ: વેચાણ કિંમતમાંથી દલાલી કે અન્ય ટ્રાન્સફર ખર્ચ બાદ કર્યા પછી જ બાકીની ગણતરી શરૂ કરવી.
- નુકસાન: જો કોઈ એક મિલકતમાં નુકસાન હોય, તો તેને કાયદા મુજબ બીજા નફા સામે મજરે લેવું.

❖ સ્વાધ્યાય

નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ વિગતવાર આપો.

1. મૂડી નફાનો અર્થ સમજાવી, તેની ગણતરી માટેની પાયાની શરતો જણાવો.
2. મૂડી મિલકતના પ્રકારો સમયગાળાના આધારે ઉદાહરણ સહિત સમજાવો.
3. આવકવેરા કાયદા મુજબ ફેરબદલી (Transfer) શબ્દમાં કઈ કઈ બાબતોનો સમાવેશ થાય છે?
4. મૂડી નફાની આવકની ગણતરી કરવાનું પત્રક (Format) વિગતવાર સમજાવો.
5. લાંબા ગાળાની મૂડી મિલકત અને ટૂંકા ગાળાની મૂડી મિલકત વચ્ચેના તફાવતના મુદ્દા લખો.
6. મૂડી નફાના નુકસાનને મજરે લેવા અંગેના નિયમોની ચર્ચા કરો.
7. મૂડી મિલકતની વ્યાખ્યા આપી, તેમાંથી બાકાત રાખવામાં આવતી મિલકતોની યાદી આપો.

❖ ટૂંકનોંધ લખો.

1. કલમ 54 હેઠળ રહેણાંકના મકાનના વેચાણ પર મળતી કરમુક્તિ.
2. કલમ 54-ઈસી હેઠળ સરકારી બોન્ડમાં રોકાણ અને તેના ફાયદા.
3. લાંબા ગાળાની મિલકત માટે ઇન્ડેક્સેશન (Indexation) ની જોગવાઈ.
4. મૂડી મિલકતનું વેપારી સ્ટોકમાં રૂપાંતર અને તેની કરપાત્રતા.
5. કલમ 54-એફ હેઠળ મળવાપાત્ર પ્રમાણસર કરમુક્તિ.

❖ બહુવિકલ્પ પ્રશ્નો (MCQ)

1. આવકવેરા કાયદાની કઈ કલમ હેઠળ મૂડી અસ્ક્યામતની વ્યાખ્યા આપવામાં આવી છે?
(A) કલમ 2 (14) (B) કલમ 2 (47)
(C) કલમ 45 (D) કલમ 54
2. રહેણાંકના મકાનને લાંબા ગાળાની મિલકત ગણવા માટે ઓછામાં ઓછો કેટલો સમય પાસે રાખવી જોઈએ?
(A) 12 મહિના (B) 24 મહિના (C) 36 મહિના (D) 48 મહિના

જવાબ: (B) 24 મહિના

3. કલમ 54-ઈસી હેઠળ બોન્ડમાં રોકાણ કરવાની મહત્તમ મર્યાદા કેટલી છે?

- (A) 10 લાખ (B) 20 લાખ (C) 50 લાખ (D) 1 કરોડ

જવાબ: (C) 50 લાખ

4. નીચેનામાંથી કઈ મિલકત મૂડી મિલકત ગણાતી નથી?

- (A) ખેતીની જમીન (B) સોનાના દાગીના
(C) અંગત વપરાશના કપડાં (D) શેર અને સિક્યોરિટીઝ

જવાબ: (C) અંગત વપરાશના કપડાં

5. ફેરબદલી (Transfer) ની વ્યાખ્યા કઈ કલમ હેઠળ આવે છે?

- (A) કલમ 2 (14) (B) કલમ 2 (47)
(C) કલમ 45 (D) કલમ 48

જવાબ: (B) કલમ 2 (47)

6. શેરબજારમાં નોંધાયેલા શેર માટે લાંબા ગાળાનો સમયગાળો કેટલો ગણાય છે?

- (A) 12 મહિનાથી વધુ (B) 24 મહિનાથી વધુ
(C) 36 મહિનાથી વધુ (D) 6 મહિનાથી વધુ

જવાબ: (A) 12 મહિનાથી વધુ

7. મૂડી નફાની ગણતરીમાં સુધારા વધારાનો કયો ખર્ચ બાદ મળે છે?

- (A) મહેસૂલી ખર્ચ (B) જાહેરાત ખર્ચ
(C) અંગત ખર્ચ (D) મૂડી ખર્ચ

જવાબ: (D) મૂડી ખર્ચ

8. લાંબા ગાળાના મૂડી નુકસાનને કયા નફા સામે મજરે ખેંચી શકાય?

- (A) માત્ર ટૂંકા ગાળાના નફા સામે (B) માત્ર લાંબા ગાળાના નફા સામે
(C) કોઈપણ આવક સામે (D) પગારની આવક સામે

જવાબ: (B) માત્ર લાંબા ગાળાના નફા સામે

9. કલમ 54 હેઠળ મુક્તિ મેળવવા માટે નવું મકાન કેટલા સમયમાં બાંધવું જોઈએ?

- (A) 1 વર્ષ (B) 2 વર્ષ (C) 3 વર્ષ (D) 5 વર્ષ

જવાબ: (C) 3 વર્ષ

10. ઈન્ડેક્સેશનનો લાભ કયા પ્રકારની મિલકતને મળે છે?

- (A) ટૂંકા ગાળાની મિલકત (B) રોકડ સિલક
(C) વેપારી સ્ટોક (D) લાંબા ગાળાની મિલકત

જવાબ: (D) લાંબા ગાળાની મિલકત

❖ **વ્યવહારુ પ્રશ્નો:**

પ્રશ્ન 1: શ્રી અલ્પેશભાઈએ 1 મે, 2015ના રોજ એક જમીનનો પ્લોટ 4,00,000 માં ખરીદ્યો હતો. તેમણે 1 જૂન, 2025ના રોજ આ પ્લોટ 18,00,000 માં વેચી દીધો અને વેચાણ પર 2% દલાલી ચૂકવી.

(CII 2015-16: 254, 2025-26: 376) આ કિસ્સામાં કરપાત્ર મૂડી નફાની ગણતરી કરો.

જવાબ: કરપાત્ર લાંબા ગાળાનો મૂડી નફો = 11,71,874 રૂપિયા.

પ્રશ્ન 2: એક કરદાતાએ 1 જાન્યુઆરી, 2013ના રોજ એક રહેણાંક મકાન 12,00,000 માં ખરીદ્યું હતું. 1 ઓગસ્ટ, 2017ના રોજ તેમણે મકાનમાં વધારાનો રૂમ બાંધવા માટે 3,00,000 નો ખર્ચ કર્યો. આ મકાન તેમણે 1 ફેબ્રુઆરી, 2026ના રોજ 50,00,000 માં વેચ્યું. લાંબા ગાળાના મૂડી નફાની ગણતરી કરો.

(CII 2012-13: 200, 2017-18: 272, 2025-26: 376)

જવાબ: કરપાત્ર લાંબા ગાળાનો મૂડી નફો = 23,29,294 રૂપિયા.

પ્રશ્ન 3: શ્રીમતી નિશાબેને માર્ચ, 2025માં 5,00,000 ના સોનાના ઘરેણાં ખરીદ્યા અને ડિસેમ્બર 2025માં તે જ ઘરેણાં 6,20,000 માં વેચ્યા. વેચાણ સમયે તેમણે 5,000 રૂપિયાનો અન્ય ખર્ચ કર્યો. આ મિલકતનો પ્રકાર જણાવો અને કરપાત્ર નફો શોધો. (યાદ રાખો: સમયગાળો 36 મહિનાથી ઓછો છે).

જવાબ: કરપાત્ર ટૂંકા ગાળાનો મૂડી નફો = 1,15,000 રૂપિયા.

પ્રશ્ન 4: નીચેના વ્યવહારો માટે મિલકતનો પ્રકાર (ટૂંકા ગાળાની કે લાંબા ગાળાની) નક્કી કરો:

1. 14 મહિના માટે રાખેલા શેરબજારમાં નોંધાયેલા શેર.
2. 18 મહિના માટે રાખેલું રહેણાંકનું મકાન.
3. 40 મહિના માટે રાખેલા સોનાના સિક્કા.
4. 30 મહિના માટે રાખેલ ખેતી સિવાયની જમીન.

જવાબ: 1. લાંબા ગાળાની, 2. ટૂંકા ગાળાની, 3. લાંબા ગાળાની, 4. લાંબા ગાળાની.

પ્રશ્ન 5: શ્રી આશિષ પંડ્યા ગત વર્ષ 2025-26 ને સંબંધિત નીચેની વિગતો પૂરી પાડે છે: આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે કરપાત્ર મૂડી નફાની ગણતરી કરો. નાણાકીય વર્ષ 2025-26 માટેનો ખર્ચ કુગાવો આંક (CII) 376 છે.

ક્રમ નં.	મિલકતનું નામ	વેચાણ તારીખ	વેચાણ કિંમત (રૂ.)	ખરીદી તારીખ	ખરીદી કિંમત (રૂ.)	તબદીલી ખર્ચ (રૂ.)	ખરીદીના વર્ષનો ખર્ચ કુગાવો આંક
1.	પોતાનું રહેણાક મકાન (માત્ર એક)	31-12-25	57,86,000	1-7-'90	1,80,000	15,000	100
2.	કોટક મહિન્દ્રા બેંકના 400 લિસ્ટેડ ઇક્વિટી શેર	1-1-26	5,36,808	1-8-'05	1,20,000	—	117
3.	ટિસ્કો (TISCO) ના 250 લિસ્ટેડ ઇક્વિટી શેર	1-2-26	2,47,000	1-2-'14	2,20,000	—	220
4.	દાગીના (જવેલરી)	31-3-26	58,00,480	1-12-'05	15,95,880	10,000	117
5.	પોતાનું નવું રહેણાક મકાન	—	—	1-1-'24	4,48,000	—	—

અન્ય માહિતી: (1) 1-4-2001 ના રોજ આ રહેણાંક મકાનનું વાજબી બજાર મૂલ્ય (FMV) રૂ. 16,00,000 હતું. (2) બંને કંપનીઓના શેર સંબંધિત વેચાણની તારીખો પર સિક્યોરિટીઝ ટ્રાન્ઝેક્શન ટેક્સ (S.T.T.) ને પાત્ર હતા. (3) 31-1-2018 ના રોજ કોટક મહિન્દ્રા બેંકના ઇક્વિટી શેરનું વાજબી બજાર મૂલ્ય શેર દીઠ રૂ. 1,113 હતું અને ટિસ્કો (TISCO) ના શેરનું વાજબી બજાર મૂલ્ય 31-1-2018 ના રોજ રૂ. 747.25 હતું.

જવાબ: કુલ કરપાત્ર લાંબા ગાળાનો મૂડી નફો = $-2,45,000 + 91,608 + 27,000 + 6,61,840 = \text{રૂ. } 5,35,448$

પ્રશ્ન 6:કુ. શીતલ કુમારીએ 31 માર્ચ, 2026 ના રોજ પૂરા થતા વર્ષ દરમિયાન તેમની નીચેની મિલકતો વેચી હતી:

મિલકતો	ખરીદી તારીખ	ખરીદી કિંમત (રૂ.)	વેચાણ તારીખ	વેચાણ કિંમત (રૂ.)	તબદીલી ખર્ચ (રૂ.)
(1) રહેણાંક મકાન (માત્ર એક)	10-7-'97	2,00,000	10-6-25	53,48,750	33,750
(2) ૪ લિમિટેડના શેર (બિન-નોંધાયેલા)	1-8-'11	1,52,168	1-10-25	3,15,446	1,800
(3) ૩ લિમિટેડના શેર (બિન-નોંધાયેલા)	1-12-'00	2,00,000	1-10-25	7,01,500	1,500
(4) દાગીના (જવેલરી)	1-10-'04	7,50,000	21-9-25	28,29,405	3,000
(5) રિબેન્ચર્સ	10-7-'04	2,00,000	2-2-26	2,42,000	2,000
(6) મોટર કાર (અંગત વપરાશ માટે)	15-10-'11	3,10,000	12-12-25	2,75,000	—
(7) નવો ફ્લેટ	30-12-'11	10,00,000	—	—	—

અન્ય માહિતી:

- (1) તેમણે વર્ષ 2014-15 માં મકાનમાં વધારાના બાંધકામ માટે રૂ. 2,40,000 નો ખર્ચ કર્યો હતો.
- (2) 1-4-2001 ના રોજ મિલકતોનું વાજબી બજાર મૂલ્ય (FMV) નીચે મુજબ હતું:
 - રહેણાંક મકાન: રૂ. 14,00,000
 - દાગીના (જવેલરી): રૂ. 9,35,075
 - Y લિમિટેડના શેર: રૂ. 1,60,000
- (3) બંને પ્રકારના શેરોના વેચાણ પર કોઈ સિક્વોરિટીઝ ટ્રાન્ઝેક્શન ટેક્સ (STT) ચૂકવવામાં આવ્યો નથી.
- (4) સંબંધિત સૂચકાંકો (CII):
 - 2001-'02: 100
 - 2004-'05: 113
 - 2011-'12: 184

➤ 2014-‘15: 240

➤ 2025-‘26: 376

(5) તેમણે રહેણાક મકાન વેચ્યા બાદ તરત જ એક નવો ફ્લેટ ખરીદ્યો છે. આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે કરપાત્ર મૂડી નફાની ગણતરી કરો.

જવાબ: કુલ કરપાત્ર મૂડી નફો (નુકસાન સામસામે સરભર કર્યા પછી) = $-3,25,000 + 2,646 - 52,000 + 3,30,830 + 40,000 = રૂ. (3,524)$ કુલ લાંબા ગાળાનું નુકસાન

એકમ-10 અન્ય સાધનોમાંથી આવક

10.1 પ્રસ્તાવના

10.2 અન્ય સાધનોમાંથી આવકના શીર્ષક હેઠળ કરપાત્ર આવક

10.3 અન્ય સાધનોમાંથી આવકના શીર્ષક હેઠળની અન્ય આવકો

10.4 જામીનગીરીઓના પ્રકારો

10.5 સંપૂર્ણ કરમુક્ત જામીનગીરીઓ

10.6 વ્યાજનું ટ્રોસિંગ-અપ

10.7 મળવાપાત્ર કપાતો

10.8 આકસ્મિક આવકો માટેની જોગવાઈઓ

❖ સ્વાધ્યાય

10.1 પ્રસ્તાવના :

અન્ય સાધનોમાંથી આવક એ આવકનું છેલ્લું શીર્ષક અને આવકનું પાંચમું શીર્ષક છે. તેને આવકનું બચેલું/બાકીનું શીર્ષક કહેવામાં આવે છે કારણ કે આવકના પ્રથમ ચાર શીર્ષકોમાં સમાવિષ્ટ ન થયેલી કોઈપણ આવક આ આવકના શીર્ષકનો ભાગ બનશે અને તે અન્ય સાધનોમાંથી આવક હેઠળ કરપાત્ર થશે. અન્ય સાધનોમાંથી આવકને સંબંધિત જોગવાઈઓ કાયદાની કલમ 56 થી 59 માં સમાવિષ્ટ છે.

10.2 અન્ય સાધનોમાંથી આવકના શીર્ષક હેઠળ કરપાત્ર આવક :

કલમ 56(1) હેઠળ, દરેક પ્રકારની આવક જેને કાયદા હેઠળ કુલ આવકમાંથી બાકાત રાખવાની નથી, તે જો અન્ય ચાર શીર્ષકોમાંથી કોઈપણ હેઠળ આવકવેરાને પાત્ર ન હોય, તો તે “અન્ય સાધનોમાંથી આવક” શીર્ષક હેઠળ આવકવેરાને પાત્ર રહેશે.

કોઈપણ આવક જે નીચેની શરતો સંતોષે છે તેને “અન્ય સાધનોમાંથી આવક” શીર્ષક હેઠળ કરપાત્ર ગણવામાં આવે છે.

- (1) તે આવક હોવી જોઈએ.
- (2) તે આ કાયદાની કોઈપણ જોગવાઈ હેઠળ કરમુક્ત આવક હોવી જોઈએ નહીં.
- (3) તેનો આવકના પ્રથમ ચાર શીર્ષકોમાંથી કોઈપણ હેઠળ સમાવેશ થયેલો હોવો જોઈએ નહીં.

1. ડિવિડન્ડ (Dividends) - કલમ 56(2)(i):

કંપની દ્વારા તેના શેરધારકોને કરવામાં આવતી નીચેની ચૂકવણીઓ અથવા વહેંચણી કંપનીના સંચિત નફાની મર્યાદા સુધી ડિવિડન્ડ તરીકે ગણવામાં આવે છે.

- (i) કંપનીની મિલકતો મુક્ત કરવા માટેની કોઈપણ વહેંચણી;
- (ii) પ્રેફરન્સ શેરધારકોને ડિબેન્ચર્સ, ડિબેન્ચર-સ્ટોક, ડિપોઝિટ સર્ટિફિકેટ્સ અને બોન્ડ્સની કોઈપણ વહેંચણી;
- (iii) કંપનીના વિસર્જન વખતે કરવામાં આવતી કોઈપણ વહેંચણી;
- (iv) મૂડીમાં ઘટાડો કરવા પરની કોઈપણ વહેંચણી;
- (v) ઈક્વિટી શેરના 10% થી ઓછો ન હોય તેવો હિસ્સો / લાભદાયી માલિકી ધરાવતા શેરધારકને પેશગી (એડવાન્સ) કે લોન તરીકે કોઈપણ ચૂકવણી.

2. કલમ 56(2) (ib): લોટરી, કોસર્વડ પઝલ, ઘોડાની રેસ સહિતની રેસ, પત્તાની રમતો અને કોઈપણ પ્રકારની અન્ય રમતોમાંથી અથવા કોઈપણ સ્વરૂપ કે સ્વભાવના જુગાર કે સફાબાજીમાંથી જીતેલી કોઈપણ રકમ.
3. કલમ 56(2) (ic): કર્મચારીઓ પાસેથી તેમના પ્રોવિડન્ટ ફંડ અને કલ્યાણ ભંડોળ ખાતાના ફાળાના હિસ્સા પેટે વસૂલવામાં આવેલી કોઈપણ રકમ. શરત એટલી કે તે “ધંધા કે વ્યવસાયનો નફો અથવા લાભ” શીર્ષક હેઠળ કરપાત્ર ન હોય..
4. કલમ 56(2) (id): જામીનગીરીઓ પર વ્યાજ
5. કલમ 56(2) (ii): કરદાતાની માલિકીના અને ભાડે આપેલા મશીનરી, પ્લાન્ટ અથવા ફર્નિચરથી થતી આવક. જો ઉક્ત આવક ‘ધંધા કે વ્યવસાયનો નફો અને લાભ’ શીર્ષક હેઠળ કરપાત્ર ન હોય.
6. કલમ 56(2) (iii): મકાન ભાડે આપવાથી થતી આવક, જો તે પ્લાન્ટ, મશીનરી વગેરે ભાડે આપવાથી અવિભાજ્ય (જુદી ન પાડી શકાય તેવી) હોય, તો તે પણ આ શીર્ષક હેઠળ કરપાત્ર છે. તે “ધંધા કે વ્યવસાયનો નફો અને લાભ” શીર્ષક હેઠળ કરપાત્ર નથી, દા.ત. મશીનરી, ફર્નિચર વગેરે સાથે સિનેમા હોલનું મકાન ભાડે આપવાથી થતી આવક.
7. કલમ 56(2)(iv): કીમેન ઈન્સ્યોરન્સ પોલિસી હેઠળ બોનસ સહિત મળેલી કોઈપણ રકમ.
8. મૂડી મિલકતની ટ્રાન્સફર માટેની વાટાઘાટો નિષ્ફળ જતાં જમ્મ કરાયેલી એડવાન્સ રકમ.
9. કોઈપણ વ્યક્તિને તેની નોકરી ની સમાપ્તિના સંબંધમાં અથવા તેની રોજગારીને લગતી કોઈપણ શરતોના સંબંધમાં મળવાપાત્ર અથવા મળેલી કોઈપણ વળતર અથવા અન્ય ચૂકવણી.
10. કલમ 56(2) (x): અવેજ વિના અથવા અપૂરતા અવેજ બદલ મળેલી રકમ/મિલકત:

આ કલમના હેતુ માટે, “સગા” એટલે:

- (i) વ્યક્તિના કિસ્સામાં: 1. વ્યક્તિના જીવનસાથી (પતિ/પત્ની); 2. વ્યક્તિના ભાઈ કે બહેન; 3. વ્યક્તિના જીવનસાથીના ભાઈ કે બહેન; 4. વ્યક્તિના માતા કે પિતામાંથી કોઈપણના ભાઈ કે બહેન; 5. વ્યક્તિના સીધી લીટીના પૂર્વજ (ઉપરની પેઢી) કે વંશજ (નીચેની પેઢી); 6 વ્યક્તિના જીવનસાથીના સીધી લીટીના પૂર્વજ કે વંશજ; 7. ઉપરના મુદ્દા (2) થી (6) માં ઉલ્લેખિત વ્યક્તિના જીવનસાથી.
- (ii) હિન્દુ અવિભક્ત કુટુંબના કિસ્સામાં, તેના કોઈપણ સભ્ય ભેટની કરપાત્રતાના હેતુ માટે નીચેની શરતો સંતોષાવી આવશ્યક છે:
 - (1) આવી ભેટ વ્યક્તિગત કરદાતા અથવા HUF દ્વારા મળેલી હોવી જોઈએ.
 - (2) આવી ભેટ 1લી એપ્રિલ, 2017ના રોજ અથવા ત્યાર પછી મળેલી હોવી જોઈએ.
 - (3) અપવાદો: ભેટની કરપાત્રતાની આવી કલમ, મળેલી કોઈપણ નાણાકીય રકમ અથવા કોઈપણ મિલકતને લાગુ પડશે નહીં જે -
 - i. સગા / સંબંધી તરફથી મળી હોય.
 - ii. વ્યક્તિના લગ્નના પ્રસંગે મળી હોય.
 - iii. વિલ / વસિયતનામું / વારસાના સ્વરૂપે મળી હોય.
 - iv. ચૂકવનાર કે દાતાના મૃત્યુની આશંકાએ મળી હોય.
 - v. સ્થાનિક સત્તામંડળ તરફથી મળી હોય.
 - vi. વ્યક્તિના સગાઓના લાભ માટે જ માત્ર બનાવવામાં આવેલા/સ્થાપિત ટ્રસ્ટ દ્વારા કોઈ વ્યક્તિ પાસેથી મળેલી પ્રાપ્તિ.
 - vii. કલમ 12A હેઠળ નોંધાયેલા ‘ધર્માદા સંસ્થા ટ્રસ્ટ’ તરફથી મળી હોય.

નોંધ:

- (1) આ હેતુ માટે મિલકત એટલે નીચેની મૂડી મિલકતો;
 - (i) સ્થાવર મિલકત જે જમીન અથવા મકાન અથવા બંને હોય; (ii) શેર અને જામીનગીરીઓ; (iii) ઝવેરાત, દાગીના; (iv) પુરાતત્વીય સંગ્રહો; (v) ચિત્રો; (vi) પેઇન્ટિંગ્સ; (vii) શિલ્પો; (viii) કલાની કોઈપણ કૃતિ અથવા (ix) કીમતી ધાતુ (સોનું-ચાંદી).
- (2) કરારની તારીખની સ્ટેમ્પ ડ્યુટી કિંમત ધ્યાનમાં લઈ શકાય જો-
 - (a) સ્થાવર મિલકતની બદલી માટે અવેજની રકમ નક્કી કરતા કરારની તારીખ અને

નોંધણીની તારીખ સરખી ન હોય,

(b) અવેજ અથવા તેનો કોઈ ભાગ આવી મિલકતની બદલી માટેના કરારની તારીખે અથવા તે પહેલાં રોકડ સિવાયના અન્ય કોઈપણ માધ્યમ દ્વારા ચૂકવવામાં આવ્યો હોય.

❖ વધારાનું સ્પષ્ટીકરણ:

- (1) જો કોઈ વ્યક્તિગત કરદાતા / HUF ને ભારતના ગ્રામીણ વિસ્તારમાં આવેલી ખેતીની જમીન ભેટમાં મળે, તો તે મેળવનારના હાથમાં કરપાત્ર નથી કારણ કે આવી જમીનને ‘મૂડી મિલકત’ ગણવામાં આવતી નથી.
- (2) મોટર કાર અને અન્ય વાહનોનો સમાવેશ કલમ 56 (2) (vii) હેઠળ નિર્દિષ્ટ મિલકતની યાદીમાં ન હોવાથી, તેની ભેટ મેળવનારના હાથમાં કરપાત્ર નથી.
- (3) કલમ 56(2) (vii) હેઠળની મિલકતોની યાદીમાં દર્શાવેલ જંગમ મિલકતો (જમીન અને મકાન સિવાય) ને આ કલમ લાગુ પડતી હોવાથી, જો કુલ વ્યાજબી બજાર કિંમત અને ચૂકવાયેલ કુલ અવેજ (ખરીદ કિંમત) વચ્ચેનો સમગ્ર તફાવત રૂ. 50,000 થી વધુ હોય તો તે કરપાત્ર ગણાય છે.
11. કલમ 56(2) (vii): વળતર અથવા વધારેલા વળતર પર વ્યાજ
12. કલમ 56(2) (ix): મૂડી મિલકતની બદલી માટેની વાટાઘાટો દરમિયાન એડવાન્સ તરીકે અથવા અન્યથા મળેલી નાણાની કોઈપણ રકમ, જો (A) આવી રકમ જમ કરવામાં આવી હોય; અને (B) વાટાઘાટો પરિણામે આવી મૂડી અસ્કયામતની બદલીમાં ન પરિણમી હોય.

ઉદાહરણ 1: આવકવેરા કાયદા હેઠળ નીચેની પ્રાપ્તિઓની કરપાત્રતાની ચર્ચા કરો:

- (1) રાધેને 19-9-2023 ના રોજ તેના મિત્રો શિવ અને કૃષ્ણ તરફથી રૂ. 21,000 દરેક એવી ભેટ મળી.
- (2) મોહિતને 2-3-2024 ના રોજ U.K. માં રહેતી તેની બહેન પાસેથી રૂ. 51,000 ની ભેટ મળી.
- (3) સૌમ્યા, એક વ્યક્તિગત કરદાતા, તેના દાદા તરફથી જન્મદિવસની ભેટ તરીકે રૂ. 1,00,000 મેળવે છે.

ઉકેલ:

વિગત	કરપાત્રતા	કારણ
1) મિત્રો તરફથી ભેટ	પાછલા વર્ષ દરમિયાન કોઈપણ વ્યક્તિ(ઓ) પાસેથી અવેજ વિના કોઈ વ્યક્તિગત કરદાતા અથવા	મિત્રો પાસેથી મળેલી રકમનો કુલ સરવાળો રૂ. 50,000 થી વધુ ન

	HUF દ્વારા નાણાની કોઈ રકમ, જેની કુલ કિંમત રૂ. 50,000 થી વધુ હોય, તો આવી રકમનો સમગ્ર સરવાળો કરપાત્ર થશે.	હોવાથી, તે કરમાંથી મુક્ત છે.
2) બહેન તરફથી ભેટ	‘સગા’ તરફથી મળેલી ભેટ કરપાત્ર નથી.	‘સગા’ માં વ્યક્તિની બહેનનો સમાવેશ થાય છે. તેથી યુકેમાં રહેતી બહેન તરફથી મળેલી રૂ. 51,000 ની ભેટ સંપૂર્ણપણે કરમુક્ત છે.
3) જન્મદિવસ પર દાદા તરફથી ભેટ	‘સગા’ તરફથી મળેલી કોઈપણ રકમ કરને પાત્ર નથી.	‘સગા’ માં વ્યક્તિના સીધી લીટીના પૂર્વજ અથવા વંશજનો સમાવેશ થાય છે. દાદા સીધી લીટીના પૂર્વજ હોવાથી, ભેટ સંપૂર્ણપણે કરમુક્ત છે.

10.3 અન્ય સાધનોમાંથી આવકના શીર્ષક હેઠળની અન્ય આવકો:

ઉપર આપેલી આવકો કાયદાની કલમ 56 (2) માં દર્શાવેલ છે. આ ઉપરાંત, નીચે આપેલી કેટલીક અન્ય આવકો આ શીર્ષક હેઠળ કરપાત્ર છે:

- (1) જામીનગીરીઓ પરના વ્યાજ ઉપરાંત લોન, થાપણો વગેરે પરનું વ્યાજ.
- (2) ભારત બહાર આવેલી જમીનમાંથી ખેતીની આવક.
- (3) જમીનનો ખાલી પ્લોટ વગેરે ભાડે આપવાથી થતી આવક.
- (4) ભાડૂત દ્વારા મકાન પેટા-ભાડે આપવાથી થતી આવક.
- (5) કલમ 180, નિયમ 9(2): સાહિત્યિક, કલાત્મક કામ માટે રોયલ્ટી અથવા કોપીરાઈટ ફી વગેરે.
- (6) કલમ 180 (છ): કોઈપણ નો-હાઉ / તકનીકી જ્ઞાન વિકસાવવા માટેનું અવેજ.
- (7) વણસમજાયેલી રોકડ, રોકાણો અને રોકડ ધિરાણ.
- (8) ડિરેક્ટરની ફી, ડિરેક્ટર દ્વારા મેળવેલ કમિશન વગેરે અને કંપનીના કર્મચારી ન હોય તેવા ડિરેક્ટરને ચૂકવવામાં આવેલી ગ્રેયુઈટી.
- (9) વિદેશી સરકારની જામીનગીરીઓ પર વ્યાજ.

- (10) વિદેશી સરકાર પાસેથી મળવાપાત્ર પગાર, કમિશન વગેરે.
- (11) પરીક્ષક (એક્ઝામિનર) તરીકેની હેસિયતમાં કામ કરતી વ્યક્તિ દ્વારા મેળવેલી પરીક્ષક તરીકેની ફી.
- (12) કલમ 56(2) (ib) માં નિર્દિષ્ટ કર્યા સિવાયની કોઈપણ આકસ્મિક આવક.
- (13) વીમા કમિશન.
- (14) લેખકની રોયલ્ટીની આવક.
- (15) “ચૂકવેલા એડવાન્સ ટેક્સ” પર અને “ઇનકમ ટેક્સ રિફંડ” પરનું વ્યાજ.
- (16) સંસદ સભ્ય, વિધાનસભા સભ્ય વગેરે દ્વારા મેળવેલ પગાર અને ભથ્થાં.
- (17) કરદાતાની કુલ ગ્રોસ આવકમાં સમાવિષ્ટ કરવાની અન્ય વ્યક્તિઓની આવક.
- (18) રાષ્ટ્રીય બચત યોજના હેઠળના ખાતામાંથી ઉપાડેલી રકમ.
- (19) રાષ્ટ્રીય બચત પત્રો, કિસાન વિકાસ પત્ર અને ઈન્દિરા વિકાસ પત્ર પર મળેલ અથવા મળવાપાત્ર વ્યાજ.
- (20) સામાજિક સુરક્ષા પત્રો પર મળવાપાત્ર વ્યાજ.
- (21) ખાણોનું ભાડું અને રોયલ્ટી.
- (22) મૃતક કર્મચારીના પરિવારના સભ્યો દ્વારા મેળવેલ કૌટુંબિક પેન્શન.
- (23) બિન-માન્ય પ્રોવિડન્ટ ફંડમાં કર્મચારીના ફાળા પર વ્યાજ.
- (24) ધંધો બંધ થયા પછી મળેલી આવક.
- (25) વિલ, કરાર, ટ્રસ્ટ ડીડ હેઠળ ચૂકવવાપાત્ર વાર્ષિકી (માલિક દ્વારા ચૂકવવાપાત્ર વાર્ષિકી સિવાય).
- (26) ટ્રેડમાર્ક આપનાર ને ચૂકવવાપાત્ર વાર્ષિકી.
- (27) ધંધાની મિલકતોના વપરાશ માટે મળેલ વળતર.
- (28) રેસિંગ સંસ્થાઓમાંથી આવક.

ઉદાહરણ 2: શ્રી અકિત એ નાણાકીય વર્ષ 2024-25 દરમિયાન નીચેની આવકો મેળવી છે.
આવકનું યોગ્ય શીર્ષક દર્શાવો જે હેઠળ તેઓ કરપાત્ર છે:

- (1) કંપનીના ડિરેક્ટર તરીકે મળેલી સીટિંગ ફી રૂ. 12,000.
- (2) ફળોની વાડીઓમાંથી આવક રૂ. 50,000.
- (3) જૂના ફર્નિચર જે વ્યક્તિગત વપરાશ માટે ના વેચાણ પર નફો રૂ. 10,000.
- (4) લોટરીની આવક રૂ. 1,00,000.

- (5) પોસ્ટ ઓફિસ સેવિંગ્સ બેંક ખાતા પર વ્યાજ રૂ. 2,500.
- (6) ઇન્દિરા વિકાસ પત્ર પર એકત્રિત વ્યાજ રૂ. 17,211.
- (7) ગોદામનું વાર્ષિક ભાડું રૂ. 1,80,000.
- (8) સ્વ-વપરાશના મકાનની વ્યાજબી ભાડા કિંમત રૂ. 60,000.
- (9) મુદતી થાપણો પર વ્યાજ રૂ. 44,000.
- (10) ભારતીય કંપનીઓના ડિબેન્યર્સ પર વ્યાજ રૂ. 8,000.
- (11) સટ્ટાનો નફો રૂ. 3,00,000.
- (12) 24 મહિના પહેલાં ખરીદેલા નોંધાયા વગરના શેરોના વેચાણ પર નફો રૂ. 30,000.

ઉકેલ:

- (1) અન્ય સાધનોમાંથી આવક;
- (2) કરપાત્ર આવક નથી;
- (3) આવક નથી;
- (4) અન્ય સાધનોમાંથી આવક;
- (5) કરમુક્ત આવક (મર્યાદા સુધી);
- (6) અન્ય સાધનોમાંથી આવક.
- (7) મકાન મિલકતમાંથી આવક;
- (8) મકાન મિલકતમાંથી આવક;
- (9) અન્ય સાધનોમાંથી આવક;
- (10) અન્ય સાધનોમાંથી આવક;
- (11) ધંધાની આવક;
- (12) લાંબા ગાળાનો મૂડી નફો;

10.4 જામીનગીરીઓના પ્રકારો :

જામીનગીરીઓને બે ભાગમાં વહેંચવામાં આવે છે, એટલે કે: (i) સરકારી જામીનગીરીઓ અને (ii) વ્યાપારી જામીનગીરીઓ. તેમને આગળ જતાં ‘ઓછા કરવાળી’ અને ‘કર-મુક્ત’ જામીનગીરીઓમાં પેટા-વિભાજિત કરવામાં આવે છે.

- 1) ઓછા કરવાળી વ્યાપારી જામીનગીરીઓ: આવી જામીનગીરીઓ ઉદ્ભવ સ્થાને કર કપાત (TDS) ને પાત્ર છે. જામીનગીરીઓ બહાર પાડનાર સત્તાધિકારી જામીનગીરીધારકોને

વ્યાજ ચૂકવતી વખતે નિયત દરે આવકવેરો કાપી લે છે.

આ રીતે કાપવામાં આવેલો આવકવેરો કરદાતાના નામે આવકવેરા વિભાગમાં જમા કરવામાં આવશે અને રોકાણકારને TDS પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવશે.

- 2) કર-મુક્ત સરકારી જામીનગીરીઓ: કર-મુક્ત જામીનગીરીઓ એટલે એવી જામીનગીરીઓ કે જેના પર વ્યાજની ચૂકવણી કરનાર સત્તાધિકારી દ્વારા જામીનગીરીધારકને વ્યાજ ચૂકવતી વખતે ઉદ્દગમ સ્થાને કોઈ કર કાપવામાં આવતો નથી.

આવી જામીનગીરીઓ પરનું વ્યાજ કરદાતાની કુલ આવકમાં પણ સામેલ કરવામાં આવતું નથી. કર-મુક્ત સરકારી જામીનગીરીઓના બે પ્રકાર છે:

- (1) સંપૂર્ણ મુક્તિ: આવી જામીનગીરીઓ પરનું વ્યાજ કોઈપણ હેતુ માટે કરદાતાની કુલ આવકમાં પણ સામેલ કરવામાં આવતું નથી, આવી જામીનગીરીઓની યાદી આ પ્રકરણમાં આગળ આપવામાં આવી છે.
- (2) ઉદ્દગમ સ્થાને કર કપાતને પાત્ર ન હોય તેવી જામીનગીરીઓ: આવી જામીનગીરીઓ પર વ્યાજની ચૂકવણી કરતી વખતે, ઉદ્દગમ સ્થાને કર કાપવામાં આવતો નથી.
- (3) કર-મુક્ત વ્યાપારી જામીનગીરીઓ: બિન-સરકારી સંસ્થા /કંપની દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલી કર-મુક્ત જામીનગીરી ખરેખર કર-મુક્ત હોતી નથી. અલબત્ત, જામીનગીરીધારકને ચૂકવવામાં આવતા વ્યાજમાંથી કર કાપવામાં આવતો નથી.

પરંતુ જામીનગીરીધારકને ખાતરી આપેલા વ્યાજ ઉપરાંત કંપની દ્વારા સરકારને આવકવેરો ચૂકવવામાં આવે છે અને રોકાણકારને TDS પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવશે.

ઉદાહરણ તરીકે, જો A એ B લિમિટેડના રૂ. 90,000 ના 10% કર-મુક્ત ડિબેન્યર્સ ખરીદ્યા હોય, તો કંપની કર કાપ્યા વિના વ્યાજ તરીકે છ ને રૂ. 9,000 ચૂકવશે.

પરંતુ કંપની કુલ વ્યાજ પર 10% લેખે સરકારને કર ચૂકવશે (E.C. અને S.H.E.C. ને ધ્યાનમાં લીધા વિના). આમ, કંપની દ્વારા ચૂકવવાપાત્ર કર રૂ. 1,000 થશે (E.C. અને S.H.E.C. ને ધ્યાનમાં લીધા વિના). કુલ વ્યાજ આ પ્રમાણે થશે: રૂ. 9,000 x 100/90 = રૂ. 10,000.

જામીનગીરીધારકની કુલ વ્યાજની આવક રૂ. 10,000 ગણવામાં આવશે. આ તેની કુલ આવકમાં ઉમેરવામાં આવશે. તેને 'ગ્રોસિંગ-અપ' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

10.5 સંપૂર્ણ કર-મુક્ત જામીનગીરીઓ :

કલમ 10(15) હેઠળ નીચેની જામીનગીરીઓ સંપૂર્ણપણે કરમાંથી મુક્ત છે અને આવી જામીનગીરીઓ પરનું વ્યાજ કુલ ગ્રોસ આવકમાં પણ સામેલ કરવામાં આવતું નથી:

1. નીચેની જામીનગીરીઓ, બોન્ડ્સ, વાર્ષિકી પ્રમાણપત્રો, બચત પ્રમાણપત્રો અને અન્ય સૂચિત પ્રમાણપત્રો પર વ્યાજ, પરત ચૂકવણી પર પ્રીમિયમ અથવા અન્ય ચૂકવણી દ્વારા થતી આવક:

- i. ગોલ્ડ ડિપોઝિટ સ્કીમ 1999 હેઠળ કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલા ગોલ્ડ ડિપોઝિટ બોન્ડ્સ (ગોલ્ડ મોનેટાઈઝેશન સ્કીમ, 2015 હેઠળના ડિપોઝિટ સર્ટિફિકેટ્સ); નેશનલ ડિફેન્સ ગોલ્ડ બોન્ડ્સ, 1980 અને સ્પેશિયલ બેરર બોન્ડ્સ, 1991.
 - ii. HUDCO ના 10.5% કર-મુક્ત બોન્ડ્સ, RECL ના 9.25% કર-મુક્ત બોન્ડ્સ અને NHPCL ના 10.5% કર-મુક્ત બોન્ડ્સ.
 - iii. ટ્રેઝરી સેવિંગ્સ ડિપોઝિટ સર્ટિફિકેટ્સ (10 વર્ષ)
 - iv. પોસ્ટ ઓફિસ કેશ સર્ટિફિકેટ્સ (5 વર્ષ)
 - v. 12 વર્ષનું નેશનલ સેવિંગ્સ એન્યુઈટી સર્ટિફિકેટ
 - vi. નેશનલ પ્લાન સર્ટિફિકેટ્સ અને નેશનલ પ્લાન સેવિંગ્સ સર્ટિફિકેટ તથા નિયમો, 1968 હેઠળના પોસ્ટ ઓફિસ ફિક્સડ ડિપોઝિટ પ્રમાણપત્રો.
 - vii. પોસ્ટ ઓફિસ ક્યુમ્યુલેટિવ ટાઈમ ડિપોઝિટ સ્કીમ, 1981
 - viii. પોસ્ટ ઓફિસ સેવિંગ્સ બેંક એકાઉન્ટ પરનું વ્યાજ (વ્યક્તિગત ખાતાના કિસ્સામાં માત્ર રૂ. 3,500 સુધી અને સંયુક્ત ખાતાના કિસ્સામાં રૂ. 7,000 સુધી મુક્તિ).
 - ix. પોસ્ટ ઓફિસ નેશનલ સેવિંગ્સ સર્ટિફિકેટ્સ (12 વર્ષ / 7 વર્ષ).
 - x. સ્પેશિયલ ડિપોઝિટ સ્કીમ, 1981
 - xi. નેશનલ પ્લાન સેવિંગ્સ સર્ટિફિકેટ્સ (12 વર્ષ)
 - xii. ઈન્ડિયા ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર ફાઈનાન્સ કંપની લિમિટેડના 8% કર-મુક્ત બોન્ડ્સ.
 - xiii. ઈન્ડિયન રેલવે ફાઈનાન્સ કોર્પોરેશન લિમિટેડ, HUDCO અને પાવર ફાઈનાન્સ કોર્પોરેશન દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલા બોન્ડ્સ અથવા ડિબેન્યર્સ પરનું વ્યાજ.
 - xiv. સ્ટેટ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલા NRI બોન્ડ્સ, 1988. સ્ટેટ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલા NRI બોન્ડ્સ (બીજી શ્રેણી).
 - xv. NHAI, ઈન્ડિયન રેલવે ફાઈનાન્સ કોર્પોરેશન લિમિટેડ, HUDCO અને પાવર ફાઈનાન્સ કોર્પોરેશન દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલા કર-મુક્ત બોન્ડ્સ.
2. 7% કેપિટલ ઈન્વેસ્ટમેન્ટ બોન્ડ્સ પરનું વ્યાજ.
 3. વ્યક્તિગત અને હિન્દુ અવિભક્ત કુટુંબ દ્વારા ધારણ કરાયેલા 9% રિલીફ બોન્ડ્સ, 1987 પરનું વ્યાજ.
 4. સેન્ટ્રલ બેંક ઓફ સિલોનના ઈશ્યૂ ડિપાર્ટમેન્ટ દ્વારા ધારણ કરાયેલી જામીનગીરીઓ.

5. રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાની મંજૂરી સાથે, ભારતના કોઈપણ શિક્ષણ બેંકમાં વિદેશી બેંક દ્વારા કરવામાં આવેલી કોઈપણ થાપણો પર ચૂકવવાપાત્ર વ્યાજ.
6. સ્થાનિક સત્તામંડળ અથવા સ્ટેટ પૂલ ફાઈનાન્સ એન્ટિટી દ્વારા સૂચિત બોન્ડ્સ પરનું વ્યાજ (દા.ત. કર-મુક્ત અમદાવાદ મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન બોન્ડ્સ અને નાગપુર મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન બોન્ડ્સ).
7. જાહેર ક્ષેત્રની કંપનીઓના સૂચિત ડિબેન્યર્સ પર ચૂકવવાપાત્ર વ્યાજ.
8. નિવૃત્ત સરકારી કર્મચારીઓ અને જાહેર ક્ષેત્રની કંપનીઓના કર્મચારીઓ દ્વારા સરકાર દ્વારા મંજૂર કરાયેલી વિશિષ્ટ યોજનાઓમાં કરવામાં આવેલી થાપણો પરનું વ્યાજ.
9. ઓફશોર બેંકિંગ યુનિટમાં 31-3-2005 પછી કરવામાં આવેલી થાપણ પર બિન-રહીશ અથવા ભારતમાં રહીશ, પરંતુ સામાન્ય રીતે રહીશ નહીં (RNOR) તેવા વ્યક્તિ દ્વારા મેળવેલ વ્યાજ.

10.6 વ્યાજનું ગ્રોસિંગ-અપ :

જ્યારે જામીનગીરીઓ પરના વ્યાજમાંથી ઉદ્ભવ સ્થાને કર કાપવામાં આવે છે, ત્યારે કરદાતાની કુલ આવકમાં સામેલ કરવામાં આવતી વ્યાજની રકમ એ કુલ વ્યાજ છે, જેનો અર્થ થાય છે મેળવેલ ચોખ્ખું વ્યાજ + ઉદ્ભવ સ્થાને કાપવામાં આવેલ કર (TDS).

આમ, “ગ્રોસિંગ અપ” એટલે જામીનગીરી બહાર પાડનાર સત્તાધિકારી દ્વારા સરકારને ચૂકવવામાં આવેલા કરને કરદાતા દ્વારા મેળવેલ વ્યાજની ચોખ્ખી રકમમાં ઉમેરવો.

આ સંદર્ભમાં નીચેના નિયમો યાદ રાખવા જોઈએ:

- (1) કર-મુક્ત સરકારી જામીનગીરીઓ: આવી જામીનગીરીઓ પરના વ્યાજમાંથી ઉદ્ભવ સ્થાને કોઈ કર કાપવામાં આવતો નથી.
- (2) ઓછા કરવાળી વ્યાપારી જામીનગીરીઓ: જો ચોખ્ખું વ્યાજ આપેલ હોય, તો તેનું ગ્રોસિંગ અપ કરવું જ જોઈએ. પરંતુ જો વ્યાજનો દર આપેલ હોય, તો તે દરે ગણતરી કરેલી વ્યાજની રકમ કુલ વ્યાજ આપે છે અને તેનું ગ્રોસિંગ અપ કરવું જોઈએ નહીં.
- (3) કર-મુક્ત વ્યાપારી જામીનગીરીઓ: આવા કિસ્સામાં, કરદાતા નિયત દરે વ્યાજની રકમ મેળવે છે અને કંપની ચૂકવેલા વ્યાજ ઉપરાંત તેના વતી આવકવેરો ચૂકવે છે. આમ, આવા કિસ્સાઓમાં વ્યાજની રકમ મળેલી હોય કે વ્યાજનો દર આપેલો હોય, હંમેશા ગ્રોસિંગ અપ કરવું જ પડશે.

ઉદાહરણ 3: શ્રીમતી W ની 31મી માર્ચ, 2026 ના રોજ પૂરા થતા વર્ષની આવકની નીચેની વિગતો પરથી, ‘અન્ય સાધનોમાંથી આવક’ ના શીર્ષક હેઠળ કરપાત્ર આવકની ગણતરી કરો:

- (1) A લિમિટેડના ડિબેન્યર્સ પર વ્યાજ (ગ્રોસ) 45,000

- (2) B લિમિટેડના લિસ્ટેડ ડિબેન્યર્સ પર મળેલ વ્યાજ (T.D.S. નો દર 10%) 36,000
 - (3) રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાના રૂ. 5,0,000 ના 8% ના કર-મુક્ત રિલીફ બોન્ડ્સ પર મળેલ વ્યાજ 40,000
 - (4) IDBI ના રૂ. 4,0,000 ના 8% ના બોન્ડ્સ પર મળેલ વ્યાજ (TDS નો દર 10%) 28,800
 - (5) C લિમિટેડ અને D લિમિટેડના ઇક્વિટી શેર પર મળેલ ડિવિડન્ડ (TDS નો દર 10%)
રૂ. 5,400 + રૂ. 1,800 = 7,200
 - (6) બેંક વ્યાજની ગ્રોસ રકમ 26,200
- તેમણે B લિમિટેડના ડિબેન્યર્સમાં રોકાણ કરવા માટે લીધેલી લોન પર વ્યાજ તરીકે રૂ. 4,200 ચૂકવ્યા છે.

ઉકેલ:

શ્રીમતી W ની ‘અન્ય સાધનોમાંથી આવક’ ની ગણતરી

પાછલું વર્ષ: 2025-26

આકારણી વર્ષ: 2026-27

વિગત	(રૂ.)
(1) A લિમિટેડના ડિબેન્યર્સ પર ગ્રોસ વ્યાજ	45,000
(2) B Limited ના ડિબેન્યર્સ પર ગ્રોસ વ્યાજ (મળેલ વ્યાજ રૂ. 36,000 × 100/90)	40,000
(3) RBI દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલા 8% ના કર-મુક્ત રિલીફ બોન્ડ્સ પરનું વ્યાજ સંપૂર્ણપણે કરમુક્ત છે.	—
(4) IDBI ના 8% ના બોન્ડ્સ પર ગ્રોસ વ્યાજ (રૂ. 28,800 x 100/90)	32,000
(5) C લિમિટેડના શેર પર ડિવિડન્ડ (નોંધ 1: રૂ. 5,400 x 100/90)	6,000
(6) D લિમિટેડના શેર પર ડિવિડન્ડ (નોંધ 1: રૂ. 1,800 x 100/90)	2,000
(7) બેંક વ્યાજ	26,200
‘અન્ય સાધનોમાંથી’ કુલ આવક	1,51,200
બાદ: વિશિષ્ટ કપાત - B લિમિટેડના ડિબેન્યર્સ ખરીદવા માટે લીધેલી લોન પરનું વ્યાજ (નોંધ 2)	4,200
અન્ય સાધનોમાંથી કરપાત્ર આવક	1,47,000

(નોંધ):

- (1) ડિવિડન્ડની આવકનું પણ ગ્રોસિંગ અપ કરવાનું રહેશે.
- (2) જામીનગીરીઓ ખરીદવા માટે લીધેલી લોન પરનું વ્યાજ એક વિશિષ્ટ કપાત તરીકે મંજૂર કરવામાં આવે છે, ભલે આવા રોકાણો પર આવક થઈ હોય કે ન થઈ હોય તે હકીકતને ધ્યાનમાં લીધા વિના.

10.7 મંજૂર મળવાપાત્ર કપાતો :

1. આ શીર્ષક હેઠળ કરપાત્ર આવકની ગણતરી કરતી વખતે નીચેની કપાતો મંજૂર કરવામાં આવે છે (કલમ 57): વ્યાજના કિસ્સામાં, કરદાતા વતી આવું વ્યાજ વસૂલ કરવાના હેતુ માટે કમિશન અથવા મહેનતાણા તરીકે ચૂકવવામાં આવેલી કોઈપણ વાજબી રકમ. ડિવિડન્ડ આવકના કિસ્સામાં કપાત રોકાણ કરવા માટે લીધેલી લોનના વ્યાજ પૂરતી જ (ડિવિડન્ડ આવકના મહત્તમ 20% સુધી) મંજૂર છે.
2. જામીનગીરીઓ અથવા વિદેશી કંપનીના શેરોમાં રોકાણ કરવા માટે ઉછીના લીધેલા નાણાં પરનું વ્યાજ.
3. મશીનરી, પ્લાન્ટ અથવા ફર્નિચર ભાડે આપવાની આવકના કિસ્સામાં ખર્ચાઓ (જેમ કે ચાલુ મરામત, વીમા પ્રીમિયમ, ઘસારો).
4. કૌટુંબિક પેન્શનના રૂપમાં આવકના કિસ્સામાં, આવી આવકના 33 1/3% અથવા રૂ. 15,000, બેમાંથી જે ઓછું હોય તે કપાત તરીકે મંજૂર કરવામાં આવે છે.
5. લેખકો દ્વારા મેળવેલ રોયલ્ટી આવકના કિસ્સામાં નિયમો મુજબ કપાત.
6. વળતર અથવા વધારેલા વળતર પર મળેલા વ્યાજની આવકના કિસ્સામાં 50% કપાત મંજૂર કરવામાં આવશે.

10.8 આકસ્મિક આવકો માટેની જોગવાઈઓ :

1. લોટરી, કોસર્વડ પઝલ, ઘોડા દોડ સહિતની રેસ, પત્તાની રમતો અને કોઈપણ પ્રકારની અન્ય રમતો અથવા જુગાર કે શરતમાંથી થતી આવક કરપાત્ર છે.
2. લોટરી વગેરેમાંથી થતી કુલ જીતની રકમ પર 30% ના સ્થિર દરે કર લાદવામાં આવે છે.
3. આવી આકસ્મિક આવકોના સંબંધમાં કોઈ ખર્ચ કે કપાત મળવાપાત્ર નથી.
4. લોટરીની આવક વગેરેના સંબંધમાં ઉદ્ભવ સ્થાને 30% લેખે કર કાપવામાં આવશે (જો તે રૂ. 10,000 થી વધુ હોય).

ઉદાહરણ 4: કુમારી હીર 31મી માર્ચ, 2026 ના રોજ પૂરા થતા વર્ષ માટે તેમના રોકાણોની નીચેની વિગતો રજૂ કરી છે:

- (1) રૂ. 10,000 ના 6% ના પોર્ટ ટ્રસ્ટ બોન્ડ્સ.
- (2) એચ.ડી.એફ.સી. લિમિટેડના રૂ. 3,00,000 ના 10% ના રિડીમેબલ ડિબેન્ટ્સ (T.D.S.) 10% લેખે (લિસ્ટેડ).
- (3) રૂ. 4,50,000 ની 10% ની સરકારી લોન.
- (4) સેન્યુરી લિમિટેડના રૂ. 2,40,000 ના 15% ના કમ્યુલેટિવ પ્રેફરન્સ શેર્સ.
- (5) અંબુજા લિમિટેડના રૂ. 2,70,000 ના 10% ના કર-મુક્ત ડિબેન્ટ્સ અનલિસ્ટેડ: (T.D.S.) 10% લેખે.

1-6-2025 ના રોજ, તેણીએ તેના પોર્ટ ટ્રસ્ટ બોન્ડ્સ રૂ. 15,000 માં વેચ્યા અને રાજમોતી લિમિટેડના રૂ. 45,000 ના 12% ના કર-મુક્ત ડિબેન્ટ્સ રોકડેથી રૂ. 42,000 માં ખરીદ્યા [T.D.S @ 10%].

1-8-2025 ના રોજ, તેણીએ 10% ની સરકારી લોન તેની મૂળ કિંમતે વેચી દીધી.

રોકાણો પરનું વ્યાજ દર વર્ષે 1 લી જાન્યુઆરી અને 1લી જુલાઈના રોજ લેણું થાય છે.

પ્રેફરન્સ ડિવિડન્ડ 31-12-2025 ના રોજ મળ્યું હતું.

તેણીએ વિવિધ રોકાણો પર વ્યાજ વસૂલાત માટે તેની બેંકને કમિશન તરીકે રૂ. 500 ચૂકવ્યા છે અને તેણીએ પોર્ટ ટ્રસ્ટ બોન્ડ્સ, સરકારી લોન અને રાજમોતી લિમિટેડના ડિબેન્ટ્સની જામીનગીરીઓના ખરીદ-વેચાણ માટે રૂ. 1,056 નું બેંક કમિશન પણ ચૂકવ્યું છે.

આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે ‘અન્ય સાધનોમાંથી આવક’ ના શીર્ષક હેઠળ તેની કરપાત્ર આવકની ગણતરી કરો.

ઉકેલ:

કુમારી હીરની અન્ય સાધનોમાંથી આવક દર્શાવતું પત્રક

પાછલું વર્ષ: 2025-26

આકારણી વર્ષ: 2026-27

વિગત	Rs. (રૂ.)
(1) એચ.ડી.એફ.સી. લિમિટેડના 10% ના રિડીમેબલ ડિબેન્ટ્સ (લિસ્ટેડ) પર ગ્રોસ વ્યાજ (રૂ. 3,00,000 × 10%)	30,000
(2) 10% ની સરકારી લોન પર ગ્રોસ વ્યાજ (છ મહિના માટે) (રૂ. 4,50,000 × 10% × 6/12)	22,500
(3) સેન્યુરી લિમિટેડના 15% ના કમ્યુલેટિવ પ્રેફરન્સ શેર પર ડિવિડન્ડ (રૂ. 2,40,000 × 15 %)	36,000

(4) અંબુજા લિમિટેડના 10% ના (કર-મુક્ત) ડિબેન્ચર્સ (અનલિસ્ટેડ) પર ગ્રોસ વ્યાજ (રૂ. 2,70,000 x 10/100 x 100/90)	30,000
(5) રાજમોતી લિમિટેડના 12% ના (કર-મુક્ત) ડિબેન્ચર્સ પર ગ્રોસ વ્યાજ (રૂ. 45,000 x 12/100 x 100/90)	6,000
અન્ય સાધનોમાંથી કુલ આવક	1,24,500
બાદ: વિશિષ્ટ કપાતો	
વ્યાજ વસૂલાત માટે બેંક કમિશન	500
અન્ય સાધનોમાંથી કરપાત્ર આવક	1,24,000

Notes (નોંધ):

- (1) જામીનગીરીઓની ખરીદી અને વેચાણ પર ચૂકવેલ દલાલી બાદ મળવાપાત્ર નથી.
- (2) જ્યારે ઓછા કરવાળી સરકારી કે વ્યાપારી જામીનગીરીઓ માટે વ્યાજનો દર આપેલો હોય, ત્યારે ગ્રોસિંગ અપ કરવાની કોઈ જરૂર નથી અને તેથી આપેલા T.D.S. ના દરને અવગણવામાં આવે છે.

પરંતુ કર-મુક્ત (tax-free) ડિબેન્ચર્સના કિસ્સામાં, T.D.S ના દરને ધ્યાનમાં લેવો પડે છે. આ ઉદાહરણમાં, એચ.ડી.એફ.સી. રિડીમેબલ ડિબેન્ચર્સના હેતુ માટે T.D.S ધ્યાનમાં લેવાનો નથી.
- (3) 6% ના પોર્ટ ટ્રસ્ટ બોન્ડ્સ 1-7-2025 ના રોજ અર્ધવાર્ષિક વ્યાજ લેણું થાય તે પહેલાં વેચાઈ ગયા છે. તેથી, તેનું વ્યાજ મળ્યું નથી.

પરંતુ રાજમોતી લિમિટેડના ડિબેન્ચર્સ 1-6-2025 ના રોજ ખરીદવામાં આવ્યા છે, અને તેથી બંને તારીખો (1-7-2025 અને 1-1-2026) પર લેણું થતું વ્યાજ મળેલું છે અને કરપાત્ર ગણવામાં આવ્યું છે.
- (4) યાદ રાખો કે વ્યાજની ગણતરી હંમેશા જામીનગીરીઓની દાર્શનિક કિંમત પર થાય છે, તેની ખરીદ કિંમત પર નહીં.

ઉદાહરણ 5: શ્રી અ ની 31મી માર્ચ, 2026 ના રોજ પૂરા થતા વર્ષ માટે તેમના રોકાણોની નીચેની વિગતો રજૂ કરી છે:

- (1) X લિમિટેડના રૂ. 45,000 ના 10% ના કર-મુક્ત ડિબેન્ચર્સ (T.D.S. 10% લેખે).
- (2) રૂ. 54,000 ની 7% ની ગુજરાત સરકારી લોન.

(3) રૂ. 5,000 ના 6.5% ના ટ્રેઝરી સેવિંગ્સ ડિપોઝિટ સર્ટિફિકેટ્સ.

31-7-2025 ના રોજ, તેમણે 1-4-2025 ના રોજ ધારણ કરેલી રૂ. 54,000 ની લોનમાંથી રૂ. 2,000 ની 7% ની ગુજરાત સરકારી લોન વેચી દીધી અને તે જ તારીખે મૂળ કિંમતે ખરીદેલા X લિમિટેડના 10% ના કર-મુક્ત ડિબેન્યર્સમાં (T.D.S. 10%) રૂ. 45,000 નું રોકાણ કર્યું.

તેમણે વાર્ષિક 15% ના વ્યાજે રૂ. 30,000 ઉછીના લીધા હતા. વ્યાજ 30મી જૂન અને 31મી ડિસેમ્બરના રોજ ચૂકવવામાં આવ્યું હતું.

(4) વિદેશી કંપનીઓના શેર પર મળેલ ડિવિડન્ડ રૂ. 1,20,000.

(5) તેમણે પાછલા વર્ષ દરમિયાન નીચેની ખેતીની આવક મેળવી હતી:

(A) ભારતમાં આવેલી ખેતીની જમીનમાંથી રૂ. 85,000.

(B) ભારત બહાર આવેલી જમીનમાંથી રૂ. 3,25,000.

આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે ‘અન્ય સાધનોમાંથી આવક’ ના શીર્ષક હેઠળ તેમની કરપાત્ર આવકની ગણતરી કરો.

ઉકેલ:

પાછલું વર્ષ: 2025-26

આકારણી વર્ષ: 2026-27

શ્રી અ ની અન્ય સાધનોમાંથી આવક દર્શાવતું પત્રક

વિગત	(રૂ.)	(રૂ.)
(i) X લિમિટેડના કર-મુક્ત ડિબેન્યર્સ પર ગ્રોસ વ્યાજ (રૂ. 45,000 x 10% x 100/ 90); વાર્ષિક	5,000	
(ii) 31-7-2025 ના રોજ ખરીદેલા 6 લિમિટેડના કર-મુક્ત ડિબેન્યર્સ પર 6 મહિનાનું ગ્રોસ વ્યાજ: (રૂ. 45,000 10% x 100 / 90 x 6/12)	2,500	7,500
(2) ગુજરાત સરકારી લોન પર ગ્રોસ વ્યાજ:		
(i) 30-6-2025 ના રોજ રૂ. 54,000 પર 6 મહિના માટે (રૂ. 54,000 x 7% x 6/12)	1,890	
(ii) 31-12-2025 ના રોજ રૂ. 34,000 પર 6 મહિના માટે (રૂ. 34,000 x 7% x 6/12)	1,190	3,080
(3) વિદેશી કંપનીઓ તરફથી ડિવિડન્ડ (કરપાત્ર: કોઈ ગ્રોસિંગ અપ નહીં)		1,20,000

(4) વિદેશી ખેતીની આવક		3,25,000
અન્ય સાધનોમાંથી કુલ આવક		4,55,580
બાદ: વિશિષ્ટ કપાતો:		
લોન પર વ્યાજ (X લિમિટેડના કર-મુક્ત ડિબેન્ચર્સ ખરીદવા માટે) (રૂ. 30,000 x 15% x 8/12)		3,000
અન્ય સાધનોમાંથી કરપાત્ર આવક		4,52,580

Notes (નોંધ):

- (1) ભારતમાં આવેલી ખેતીની જમીનમાંથી થતી આવક કરમાંથી મુક્ત છે.
- (2) 6.5% ના ટ્રેઝરી સેવિંગ્સ સર્ટિફિકેટ પરનું વ્યાજ સંપૂર્ણપણે મુક્ત છે.

❖ **સ્વાધ્યાય:**

1. ખાલી જગ્યાઓ પૂરો:

- (1) કોઈપણ આવક જે આવકના પ્રથમ ચાર શીર્ષકો હેઠળ નથી આવતી તે શીર્ષક હેઠળ કરપાત્ર છે.
- (2) કોઈ વ્યક્તિને તેના 'સગા' (આવકવેરા અધિનિયમમાં નિર્ધારિત કર્યા મુજબ) તરફથી મળેલ કોઈપણ ભેટ સંપૂર્ણપણે છે.
- (3) નિર્ગુણને 12-01-2024 ના રોજ અનલિસ્ટેડ ડિબેન્ચર્સ પર રૂ. 43,200 ચોખ્ખું વ્યાજ (10% TDS પછી) મળ્યું. 'અન્ય સાધનોમાંથી આવક' શીર્ષક હેઠળ કરપાત્ર ગ્રોસ વ્યાજ રૂ. થશે.
- (4) આકસ્મિક આવકો જેમ કે લોતરી, કોસર્વડ પઝલ, રેસ, પત્તાની રમતો વગેરે દરે કરપાત્ર છે.
- (5) ના પ્રસંગે મળેલી કોઈપણ ભેટ સંપૂર્ણપણે કરમુક્ત છે.
- (6) વિદેશી કંપની દ્વારા જાહેર કરાયેલ અને ભારતમાં સામાન્ય રહીશ દ્વારા મેળવેલ ડિવિડન્ડ સંપૂર્ણપણે છે.

2. નીચેની માહિતી પરથી, 31-3-2026 ના રોજ પૂરા થતા વર્ષ માટે શ્રી ઠ ની અન્ય સાધનોમાંથી આવકની ગણતરી કરો:

1-4-2025 ના રોજ નીચે મુજબના રોકાણો હતા:

- (1) રૂ. 50,000 ના 8% ના મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન બોન્ડ્સ (પ્રથમ શ્રેણી).

- (2) રૂ. 27,000 ના 10% ના કર-મુક્ત વિસ્ટેડ ડિબેન્ચર્સ (T.D.S. @ 10%).
- (3) રૂ. 10,000 ની 6% ની કર-મુક્ત સરકારી જામીનગીરીઓ.
- (4) રૂ. 80,000 ના 12% ના પ્રેફરન્સ શેર્સ.
- (5) રૂ. 27,000 ના 10% ના કર-મુક્ત (અનલિસ્ટેડ) ડિબેન્ચર્સ (T.D.S. @ 10%).

ઉપરોક્ત પરનું વ્યાજ દર વર્ષે 31મી ડિસેમ્બરના રોજ લેણું થાય છે.

31-8-2025 ના રોજ, તેમણે રૂ. 10,000 ની 6% ની કર-મુક્ત સરકારી જામીનગીરીઓ રૂ. 7,500 માં વેચી અને તે જ દિવસે રૂ. 10,000 ના 8% ના મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન બોન્ડ્સ (બીજી શ્રેણી) રૂ. 9,500 માં ખરીદ્યા.

આવી ખરીદી માટે જરૂરી બાકીની રકમ વાર્ષિક 15% ના વ્યાજે ઉછીની લેવામાં આવી હતી.

તેમણે જામીનગીરીઓની ખરીદી અને વેચાણ પર દલાલી ના રૂ. 60 અને વ્યાજ વસૂલાત માટે રૂ. 50 ચૂકવ્યા હતા. પ્રેફરન્સ શેર પર ડિવિડન્ડ માર્ચ, 2026 માં જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું.

(જવાબ: અન્ય સાધનોમાંથી કુલ આવક રૂ. 20,400 અને કરપાત્ર આવક રૂ. 20,175)

3. શ્રી જયંત વ્યાસ પાછલા વર્ષ 2025-26 માટે તેમની આવકની નીચેની વિગતો રજૂ કરે છે:

આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે ‘અન્ય સાધનોમાંથી આવક’ શીર્ષક હેઠળ તેમની કરપાત્ર આવક શોધો:

- (i) ‘A Co.’ ના ઓછા કરવાળા ડિબેન્ચર્સ પર મળેલ વ્યાજ રૂ. 9,900 (T.D.S. 10%).
- (ii) બેંક થાપણ પર વ્યાજ (ગ્રોસ) રૂ. 17,000.
- (iii) ‘A Ltd.’ ના 10% ના પ્રેફરન્સ શેર પર ગ્રોસ ડિવિડન્ડ રૂ. 15,000.
- (iv) ઘોડા દોડ (હોર્સ રેસ) માંથી ચોખ્ખી આવક રૂ. 11,200 (T.D.S. 30%).

(જવાબ: ‘અન્ય સાધનોમાંથી આવક’ શીર્ષક હેઠળ કુલ કરપાત્ર આવક રૂ. 59,000)

4. શ્રી મોહિતની નીચેની માહિતી પરથી, નાણાકીય વર્ષ 2025-26 માટે “અન્ય સાધનોમાંથી આવક” ના શીર્ષક હેઠળ તેમની કરપાત્ર આવકની ગણતરી કરો:

ક્રમ	વિગત	Rs. (રૂ.)
(1)	ભારતીય કંપનીઓના 10% ના પ્રેફરન્સ શેર પર મળેલ ડિવિડન્ડ (TDS નો દર 10%)	18,000
(2)	બેંક ઓફ ઇન્ડિયા સાથેની ફિક્સ્ડ ડિપોઝિટ પર કમાયેલ વ્યાજ	18,600
(3)	7% કેપિટલ ઇન્વેસ્ટમેન્ટ બોન્ડ્સ પર વ્યાજ	7,000
(4)	પેટા-ભાડુઆત (સબ-ટેનન્ટ) પાસેથી ભાડાની આવક	36,000
(5)	ઘોડા દોડમાં જીતવાથી મળેલ ચોખ્ખી આવક (T.D.S. 30%)	1,40,000
(6)	વિદેશી કંપનીઓના શેર પર મળેલ ડિવિડન્ડ	8,400
(7)	રીમા લિમિટેડના 10% ના કર-મુક્ત ડિબેન્યર્સ પર મળેલ વ્યાજ (TDS 10%)	27,000
(8)	પબ્લિક પ્રોવિડન્ટ ફંડ (PPF) ખાતામાં જમા થયેલ વ્યાજ	5,400
(9)	મળેલ ફેમિલી પેન્શન (કૌટુંબિક પેન્શન)	70,000
(10)	યુનિટ ટ્રસ્ટ ઓફ ઇન્ડિયા (UTI) ના યુનિટ્સ પર મળેલ ડિવિડન્ડ	2,000

તેમણે ભારતીય કંપનીઓના શેર ખરીદવા માટે લીધેલી બેંક લોન પર રૂ. 6,500 નું વ્યાજ ચૂકવ્યું છે. વ્યાજ વસૂલાત માટે રૂ. 600 નું બેંક કમિશન ચૂકવવામાં આવ્યું હતું.

(જવાબ: ગ્રોસ આવક રૂ. 6,70,000 અને કરપાત્ર આવક રૂ. 6,65,000)

5. 31-3-2026 ના રોજ પૂરા થતા પાછલા વર્ષ માટે પંકજની નીચેની માહિતી પરથી અન્ય સાધનોમાંથી આવકની ગણતરી કરો:

ક્રમ	વિગત	Rs. (રૂ.)
(1)	કંપની તરફથી ડિરેક્ટર્સ ફી	10,000
(2)	બેંક થાપણ પર વ્યાજ	3,000
(3)	અપ્રગટ (છૂપી) સાધનોમાંથી આવક	1,12,000
(4)	લોટરીમાંથી જીત (30% કર બાદ કર્યા પછી ચોખ્ખી)	35,000
(5)	તેમના દ્વારા લખાયેલા પુસ્તક પર રોયલ્ટી	41,000
(6)	સેમિનારોમાં વ્યાખ્યાનો આપવાની આવક	5,000
(7)	સગા-સંબંધીને આપેલી લોન પર વ્યાજ	7,000
(8)	કંપનીના ડિબેન્યર પર વ્યાજ	3,588
(9)	પોસ્ટ ઓફિસ બચત બેંક ખાતા પર વ્યાજ	2,500

આવકવેરો અને જી.એસ.ટી.

(10)	ગોલ્ડ મોનેટાઈઝેશન સ્કીમ હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલા ડિપોઝિટ સર્ટિફિકેટ પર વ્યાજ	9,000
(11)	સરકારી જામીનગીરીઓ પર વ્યાજ	2,200
(12)	પોસ્ટ ઓફિસની મંથલી ઇન્કમ સ્કીમ (MIS) પર વ્યાજ	33,000

તેમણે પોતાના દ્વારા લખાયેલા પુસ્તકની હસ્તપ્રત તૈયાર કરવા માટે રૂ. 3,000 ચૂકવ્યા હતા.

(જવાબ: અન્ય સાધનોમાંથી આવક શીર્ષક હેઠળ કરપાત્ર આવક રૂ. 2,37,187; ટાઈપિંગ ચાર્જ રૂ. 3,000)

એકમ-11 કુલ આવકની ગણતરી

- 11.1 પ્રસ્તાવના
- 11.2 કુલ આવકની ગણતરી માટે ધ્યાનમાં લેવાના મુદ્દાઓ
- 11.3 વ્યક્તિની કુલ આવકમાં સમાવિષ્ટ થતી આવકો
- 11.4 કુલ આવકમાં સમાવિષ્ટ ન થતી આવકો
- 11.5 વ્યક્તિગત કરદાતા (એસેસી) માટે કુલ ગ્રોસ આવકમાંથી મળવાપાત્ર કપાતો
- 11.6 અન્ય વ્યક્તિઓની આવકો જેનો કર ભરનાર શખ્સની કુલ આવકમાં સમાવિષ્ટ થાય છે (Clubbing of Income) (કલમ 60 to 65) :
- 11.7 છૂપી કે ખુલાસા વગરની આવક (કલમ 68 થી 69D)
- 11.8 નુકસાન માંડી વાળવું અને આગળ ખેંચી જવું
- 11.9 સભ્ય તરીકે મળતી આવક
- 11.10 વ્યક્તિની કુલ કરપાત્ર આવક પર આવકવેરાના દર

❖ સ્વાધ્યાય

11.1 પ્રસ્તાવના :

આવકવેરાના અભ્યાસમાં કુલ આવકની ગણતરી (Computation of Total Income) એ સૌથી મહત્વપૂર્ણ મુદ્દો છે. કોઈપણ કરદાતાએ સરકારને કેટલો ટેક્સ ચૂકવવો પડશે, તેનો પાયાનો આધાર તેના રહેઠાણના દરજ્જા (Residential Status) પર રહેલો છે. આ પ્રકરણમાં આપણે એ જ પાયાની બાબતો શીખવાના છીએ કે કરદાતાની કુલ આવકની ગણતરી કઈ રીતે નક્કી કરવામાં આવે છે. આવકની ગણતરી કરતી વખતે કેટલીક ખાસ બાબતો ધ્યાનમાં રાખવી ખૂબ જરૂરી છે, જે નીચે મુજબ છે:

સરકારે નિયમો અનુસાર જે આવકોને સંપૂર્ણપણે ‘કરમુક્ત’ (Tax-free) જાહેર કરી છે, તેને કુલ આવકની ગણતરીમાં લેવામાં આવતી નથી.

નુકસાનની માંડવાળ (Set-off of Losses): ધંધા કે વ્યવસાયમાં માત્ર નફો જ થાય તે જરૂરી નથી, ક્યારેક નુકસાન (ખોટ) પણ જઈ શકે છે. જો વર્ષના અંતે ચોખ્ખી ખોટ આવતી હોય, તો આવકવેરા કાયદામાં એવી સુવિધા છે કે મોટાભાગના કિસ્સાઓમાં આ ખોટને આવતા વર્ષો માટે આગળ ખેંચી (Carry Forward) જઈ શકાય છે. ત્યારબાદ, ભવિષ્યમાં થનારા નફા સામે તેને માંડી વાળવાની છૂટ મેળવી કરદાતા કાયદેસર રીતે રાહત મેળવી શકે છે.

ટૂંકમાં, કરપાત્ર આવક અને તેના પર લાગતા ટેક્સની ગણતરી કરવી એ માત્ર આંકડાઓનો સીધો સરવાળો નથી. તેમાં અનેક કાયદાકીય નિયમો, કપાતો, અનેક મુદ્દાઓ અને શરતોનું ચુસ્તપણે

પાલન કરવું પડે છે. એક વિદ્યાર્થી તરીકે આ તમામ ઝીણવટભરી બાબતોને તબક્કાવાર સમજવી અત્યંત જરૂરી છે, જેથી ભવિષ્યમાં કર આયોજન (Tax Planning) અને આકારણીની પ્રક્રિયામાં કોઈ ભૂલ ન પડે.

11.2 કુલ આવકની ગણતરી માટે ધ્યાનમાં લેવાના મુદ્દાઓ :

❖ આવકવેરાની ગણતરી માટેના તબક્કાઓ:

1. રહેઠાણના દરજ્જાનું નિર્ધારણ
2. આવકની પાંચ શીર્ષક હેઠળ આવકનું વર્ગીકરણ
3. આવકવેરા ધારા મુજબ દરેક આવકના શીર્ષક હેઠળ આવકની ગણતરી
4. જે આવક કરપાત્ર ના હોય એવી આવકનો સમાવેશ ના કરવો
5. પતિ/પત્ની, સગીર સંતાન વગેરેની આવકનો એસેસીની આવકમાં સમાવેશ કરવો
6. નુકસાન માંડવાળ કરવી અથવા ભવિષ્યમાં માંડવાળના હેતુથી નુકસાન આગળ ખેંચી જવું
7. કુલ આવકની ગણતરી (Gross Total Income)
8. કુલ ગ્રોસ આવકમાંથી કપાતો બાદ કરવી
9. વ્યક્તિની કુલ આવકની ગણતરી: કુલ આવક કે કુલ કરપાત્ર આવક નક્કી કરવી.
10. આવકવેરા મુજબ કુલ આવક પર નિર્ધારિત દરે આવકવેરાની ગણતરી કરવી.
11. વળતર તથા રાહતની રકમો અગર હોય તો બાદ કરવી.
12. સરચાર્જની ગણતરી કરીને એ કરમાં ઉમેરવો.
13. શિક્ષણ ઉપકર (Education Cess) અને સેકન્ડરી તથા હાયર એજ્યુકેશન વેરો ગણવો અને ઉમેરવો.
14. અગાઉથી ચૂકવેલ કર (Advance Tax) અને મૂળ સ્થાને કપાયેલ કર (TDS) અગર હોય તો એ બાદ કરવો.
15. આવકનું વિગતવાર પત્રક તૈયાર કરવું.

11.3 વ્યક્તિની કુલ આવકમાં સમાવિષ્ટ થતી આવકો :

1. વ્યક્તિની પોતાની કમાયેલી આવક:

કરદાતાએ પાછલા નાણાકીય વર્ષમાં જાતે કમાયેલી તમામ આવકોનો સમાવેશ આમાં થાય છે. આ આવકને કાયદા મુજબ પાંચ મુખ્ય શીર્ષકો હેઠળ ગણવામાં આવે છે: પગાર, મકાન-મિલકત, ધંધો કે વ્યવસાયનો નફો, મૂડી નફો અને અન્ય સાધનોમાંથી આવક.

2. અન્ય વ્યક્તિની આવકનો સમાવેશ (Clubbing of Income):

આવકવેરા કાયદાની કલમ 60 થી 64 મુજબ, કરચોરી અટકાવવા માટે અમુક સંજોગોમાં અન્ય વ્યક્તિની આવક મુખ્ય કરદાતાની આવકમાં ઉમેરવામાં આવે છે. ઉદાહરણ તરીકે, સગીર બાળકની આવક અથવા પૂરતા વળતર વિના મિલકત ટ્રાન્સફર કરવાથી જીવનસાથીને થતી આવક.

3. હિંદુ અવિભક્ત કુટુંબ (HUF) ની આવકમાં હિસ્સો:

અહીં એક કાયદાકીય સ્પષ્ટતા જરૂરી છે કે, આવકવેરા ધારાની કલમ 10(2) હેઠળ HUF ની આવકમાંથી સભ્ય તરીકે મળતો હિસ્સો વ્યક્તિના હાથમાં સંપૂર્ણપણે કરમુક્ત (Exempt) છે. આ હિસ્સાને વ્યક્તિની કુલ કરપાત્ર આવકમાં ઉમેરવામાં આવતો નથી, કારણ કે તેના પર HUF દ્વારા પહેલેથી જ ટેક્સ ચૂકવાઈ ગયો હોય છે.

4. ભાગીદારી પેઢીમાંથી મળતી આવક:

કલમ 10(2A) મુજબ ભાગીદારી પેઢીના કુલ નફામાં મળતો હિસ્સો ભાગીદાર માટે કરમુક્ત હોય છે. પરંતુ, ભાગીદારને પેઢી પાસેથી મળતો પગાર, બોનસ, કમિશન કે મૂડી પરનું વ્યાજ તેની ‘ધંધા કે વ્યવસાયની આવક’ તરીકે કુલ આવકમાં ચોક્કસપણે ઉમેરવામાં આવે છે.

વ્યક્તિઓના સમૂહ (AOP) કે શખ્સોના મંડળ (BOI) ના સભ્ય તરીકે મળતી આવક:

આ આવકનો સમાવેશ અમુક શરતોને આધીન છે. જો AOP/BOI દ્વારા તેમની કુલ આવક પર મહત્તમ સીમાંત દરે (Maximum Marginal Rate) ટેક્સ ચૂકવી દેવામાં આવ્યો હોય, તો સભ્યને મળતો હિસ્સો તેની વ્યક્તિગત આવકમાં કરમુક્ત રહે છે. અન્યથા, નિયમો (કલમ 86) અનુસાર તેની ગણતરી સભ્યની કુલ આવકમાં કરવામાં આવે છે અને તેના પર યોગ્ય રાહત મળે છે.

11.4 કુલ આવકમાં સમાવિષ્ટ ન થતી આવકો :

1. 10A. મુક્ત વ્યાપાર ક્ષેત્ર (Free Trade Zone) વગેરેમાં નવી સ્થપાયેલી સંસ્થાઓ (ઉપક્રમો) ના સંબંધમાં ખાસ જોગવાઈ.
2. 10AA. ખાસ આર્થિક ક્ષેત્રો (Special Economic Zones - SEZ) માં નવા સ્થપાયેલા એકમોના સંબંધમાં ખાસ જોગવાઈઓ.
3. 10B. સો ટકા (100%) નિકાસલક્ષી નવી સ્થપાયેલી સંસ્થાઓના સંબંધમાં ખાસ જોગવાઈઓ.
4. 10BA. અમુક વસ્તુઓ અથવા ચીજવસ્તુઓની નિકાસના સંબંધમાં ખાસ જોગવાઈઓ.
5. 10BB. અમુક ચોક્કસ કિસ્સાઓમાં ‘કમ્પ્યુટર પ્રોગ્રામ’નો અર્થ.
6. 10C. ઉત્તર-પૂર્વ પ્રદેશમાં (North-Eastern Region) અમુક ઔદ્યોગિક સંસ્થાઓના સંબંધમાં ખાસ જોગવાઈ.

7. 11. ધર્મદા (Charitable) અથવા ધાર્મિક હેતુઓ માટે ધારણ કરેલી મિલકતમાંથી થતી આવક.
8. 12. ટ્રસ્ટો અથવા સંસ્થાઓને મળતા ફાળા (યોગદાન/Contributions) માંથી થતી આવક.
9. 12A. કલમ 11 અને 12 લાગુ પડવા અંગેની શરતો.
10. 12AA. નોંધણી (Registration) માટેની કાર્યરીતિ કે પ્રક્રિયા.
11. 13. અમુક કિસ્સાઓમાં કલમ 11 લાગુ ન પડવા બાબત.
12. 13A. રાજકીય પક્ષોની આવકોને લગતી ખાસ જોગવાઈ.
13. 13B. ઇલેક્ટોરલ ટ્રસ્ટ (Electoral Trust) દ્વારા મેળવેલ સ્વૈચ્છિક ફાળા (યોગદાન) ને લગતી ખાસ જોગવાઈઓ.

11.5 વ્યક્તિગત કરદાતા (એસેસી) માટે કુલ ગ્રોસ આવકમાંથી મળવાપાત્ર કપાતો (ચુકવણી અને આવકો અંગેની કપાતો) :

આવકવેરા અધિનિયમના પ્રકરણ VI-A હેઠળ કોઈપણ વ્યક્તિગત કરદાતા (Assessee) પોતાની કુલ ગ્રોસ આવકમાંથી નીચે દર્શાવેલ વિવિધ કલમો અંતર્ગત કપાત (Deduction) નો લાભ મેળવી શકે છે:

1. કલમ 80C (રોકાણ અને બચત): પાછલા વર્ષ દરમિયાન ચૂકવેલ જીવન વીમા પ્રીમિયમ (LIC), પ્રોવિડન્ટ ફંડ (PF) માં આપેલો ફાળો અને અન્ય માન્ય રોકાણો માટે કરદાતાને વધુમાં વધુ રૂ. 1,50,000 સુધીની કપાત મળવાપાત્ર છે.
2. કલમ 80CCC (પેન્શન યોજના): માન્ય પેન્શન અથવા એન્યુઈટી પ્લાન (Annuity Plan) માં ભરેલા પ્રીમિયમ માટે વાર્ષિક મહત્તમ રૂ. 1,50,000 સુધીની કપાત મળે છે.
3. કલમ 80CCD (કેન્દ્ર સરકારની પેન્શન યોજના - NPS): આ કલમ હેઠળ કરદાતાની કુલ ગ્રોસ આવકમાંથી બે પ્રકારે છૂટ મળે છે: (1) કર્મચારીના પોતાના ફાળા પેટે પગારના 10% સુધીની રકમ અને (2) માલિક દ્વારા આપવામાં આવેલા ફાળા પેટે પગારના 20% સુધીની રકમ બાદ મળે છે.
4. કલમ 80D (મેડિકલ પ્રીમિયમ): કરદાતા, તેમના જીવનસાથી અને આશ્રિત બાળકો માટે લીધેલી સ્વાસ્થ્ય વીમા પોલિસીના પ્રીમિયમ પેટે રૂ. 25,000 સુધીની કપાત મળે છે. આ ઉપરાંત, આશ્રિત માતા-પિતાના મેડિકલ માટે વધારાના રૂ. 25,000 મજરે મળે છે. જો માતા-પિતા વરિષ્ઠ નાગરિક (Senior Citizen) હોય, તો આ મર્યાદા વધીને રૂ. 50,000 થાય છે.
5. કલમ 80DD (વિકલાંગ આશ્રિતની સારવાર): વ્યક્તિગત કરદાતા કે HUF ને તેમના કોઈ શારીરિક રીતે કાયમી વિકલાંગ અથવા પ્રજ્ઞાયક્ષુ (અંધ) આશ્રિત વ્યક્તિની તબીબી સારવાર અને નિભાવ પાછળ થતા ખર્ચ માટે રૂ. 75,000 ની નિશ્ચિત કપાત આપવામાં આવે છે.

6. કલમ 80DDB (તબીબી સારવાર અંગે): કરદાતા અથવા તેમના આશ્રિત સંબંધી (જે વિકલાંગ કે અંધ હોય) તેમની તબીબી સારવાર પાછળ કરેલા ખર્ચ પેટે રૂ. 75,000 ની કપાત મળે છે. આ ખર્ચ LIC, UTI અથવા અન્ય કોઈ માન્ય યોજના હેઠળ ચૂકવાયેલો હોવો જોઈએ.
7. કલમ 80E (ઉચ્ચ શિક્ષણની લોન પર વ્યાજ): કરદાતાએ પોતાના, જીવનસાથી અથવા બાળકોના ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે લીધેલી એજ્યુકેશન લોનના વ્યાજ માટે આ કપાત મળે છે. વ્યાજની ચૂકવણી જે વર્ષથી શરૂ થાય તે પ્રારંભિક આકારણી વર્ષ અને ત્યાર પછીના સળંગ 7 વર્ષ સુધી આ વ્યાજની રકમ કુલ આવકમાંથી બાદ મળે છે.
8. કલમ 80EE (રહેણાંક મકાનની લોન પર વ્યાજ): મકાન ખરીદવા માટે લીધેલી લોનના વ્યાજ પર મહત્તમ રૂ. 50,000 ની વધારાની કપાત મળે છે. આ માટે શરત એ છે કે: લોનની રકમ રૂ. 35 લાખથી વધુ ન હોવી જોઈએ, મકાનની કિંમત રૂ. 50 લાખથી ઓછી હોવી જોઈએ અને લોન મંજૂર થતી વખતે કરદાતાના નામે અન્ય કોઈ મકાન ન હોવું જોઈએ. (આ કપાત નાણાકીય વર્ષ 2017-18 અને ત્યારપછીના વર્ષો માટે લાગુ પડે છે).
9. કલમ 80GG (મકાન ભાડાની ચૂકવણી): જે કરદાતાઓને પગારમાં મકાન ભાડા ભથ્થું (HRA) ન મળતું હોય, તેમને નીચેની ત્રણમાંથી જે રકમ સૌથી ઓછી હોય તેની કપાત મળે છે:
 - a. માસિક રૂ. 5,000 (વાર્ષિક રૂ. 60,000).
 - b. એડજસ્ટેડ કુલ ગ્રોસ આવકના 25% રકમ.
 - c. ચૂકવેલ વાસ્તવિક ભાડું - (માઈનસ) એડજસ્ટેડ કુલ આવકના 10%.
10. કલમ 80QQB (પુસ્તકોની રોયલ્ટી): લેખકોને પુસ્તક લખવા બદલ મળતી રોયલ્ટીની આવકમાંથી છૂટ મળે છે. જો રોયલ્ટી ઉચ્ચક (Lump sum) મળી હોય, તો રોયલ્ટીની 100% રકમ અથવા રૂ. 3,00,000 (બેમાંથી જે ઓછું હોય) બાદ મળે છે. જો રોયલ્ટી વાર્ષિક ધોરણે મળતી હોય, તો તે પુસ્તકની વેચાણ કિંમતના 15% થી વધુ ન હોવી જોઈએ.
11. કલમ 80RRB (પેટન્ટની રોયલ્ટી): કરદાતાને પેટન્ટમાંથી મળતી રોયલ્ટીની આવકમાંથી કપાત મળે છે. આમાં રોયલ્ટીની 100% રકમ અથવા રૂ. 3,00,000 (જે ઓછું હોય) બાદ મળવાપાત્ર છે.
12. કલમ 80TTA (બચત ખાતાનું વ્યાજ): બેંક અથવા પોસ્ટ ઓફિસના બચત ખાતા (Savings Account) માંથી મળતી વ્યાજની આવકમાંથી વાસ્તવિક વ્યાજ અથવા મહત્તમ રૂ. 10,000 સુધીની રકમ કપાત તરીકે બાદ મળે છે.
13. કલમ 80TTB (વરિષ્ઠ નાગરિકો માટે વ્યાજની આવક): સિનિયર સિટીઝન (વરિષ્ઠ નાગરિકો) ને ફિક્સ ડિપોઝિટ (FD) અને અન્ય થાપણો પર મળતા વ્યાજમાંથી વાસ્તવિક આવક અથવા વધુમાં વધુ રૂ. 50,000 (જે ઓછું હોય તેટલી) કપાત મળે છે.

14. કલમ 80G (દાન અંગે કપાત): સામાજિક કે ધાર્મિક હેતુઓ માટે આપેલા દાનમાંથી 50% અથવા 100% કપાત મળે છે. દાખલા તરીકે, પરિવાર કલ્યાણ, શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ, પ્રધાનમંત્રી રાષ્ટ્રીય રાહત ભંડોળ (PMNRF) અથવા રાષ્ટ્રીય કોમી એકતા ફાઉન્ડેશનમાં આપેલા દાન પર 100% કપાત મળે છે. અમુક સંજોગોમાં આ દાનની રકમ સુધારેલી કુલ ગ્રોસ આવકના 10% ની મર્યાદાને આધીન રહે છે.
15. કલમ 80U (વિકલાંગ કરદાતા માટે): જો કરદાતા પોતે શારીરિક રીતે કાયમી વિકલાંગ, માનસિક રીતે અસ્વસ્થ કે પ્રજ્ઞાયક્ષુ હોય, તો તેને પોતાની આવકમાંથી રૂ. 75,000 ની સીધી કપાત મળે છે. જો આ વિકલાંગતા ગંભીર પ્રકારની હોય, તો આ કપાતની રકમ વધીને રૂ. 1,25,000 થાય છે.

11.6 અન્ય વ્યક્તિઓની આવકો જેનો કર ભરનાર શખ્સની કુલ આવકમાં સમાવિષ્ટ થાય છે (Clubbing of Income) (કલમ 60 to 65) :

આવકવેરા અધિનિયમ, 1961 ની સામાન્ય જોગવાઈઓ અનુસાર, દરેક કરદાતા પોતાની વાસ્તવિક આવક પર જ કર ચૂકવવા માટે જવાબદાર હોય છે. પરંતુ, કેટલીકવાર કરદાતાઓ પોતાનો કરવેરો બચાવવા માટે પોતાની મિલકત કે આવક પરિવારના અન્ય સભ્યો (જેમ કે પત્ની કે સગીર બાળકો) ના નામે તબદીલ (Transfer) કરતા હોય છે. આવી કરચોરી અટકાવવા માટે કાયદામાં કલમ 60 થી 65 હેઠળ ‘આવકનું ક્લબિંગ’ (Clubbing of Income) અથવા ‘આવકના એકત્રીકરણ’ ની વિશિષ્ટ જોગવાઈઓ કરવામાં આવી છે.

આ જોગવાઈઓ મુજબ નીચેના સંજોગોમાં અન્ય વ્યક્તિની આવક મુખ્ય કરદાતાની આવકમાં ઉમેરવામાં આવે છે:

1. મિલકતની ફેરબદલી વિના માત્ર આવકની ફેરબદલી (કલમ 60)

જો કોઈ કરદાતા પોતાની મિલકતની માલિકી અન્ય વ્યક્તિને તરફેણ કર્યા વિના, માત્ર તે મિલકતમાંથી ઊપજતી આવક જ કોઈ અન્ય વ્યક્તિને ફેરબદલ કરે, તો તેવી આવક કાયદાકીય રીતે મૂળ માલિક (ફેરબદલી કરનાર) ની કુલ આવકમાં જ ઉમેરવામાં આવે છે અને તેના પર કર વસુલવામાં આવે છે.

➤ ઉદાહરણ: કોઈ મકાનમાલિક મકાન પોતાના નામે રાખીને તેમાંથી મળતા ભાડાની આવક સીધી પોતાના પુત્રને માલિકી હક્કની ફેરબદલી કર્યા વિના આપે, તો તે ભાડું પિતાની જ આવક ગણાય છે.

➤ કલમ 60 નો સારાંશ:

- (1) કરદાતા (Assessee) જે તે મિલકતનો માલિક હોવો જોઈએ.
- (2) કરદાતા જે તે મિલકતનો માલિકી હક પોતાની પાસે જ ચાલુ રાખે છે.
- (3) કરદાતાએ જે તે મિલકતમાંથી થતી આવક મેળવવાનો હક (બીજાને) તબદીલ કરેલ હોય.

(4) આવી ફેરબદલી રદ થવાને પાત્ર પણ હોઈ શકે છે.

(5) આવી ફેરબદલી ગમે તે સમયે કરી શકાય છે.

2. રદબાતલ કરી શકાય તેવી મિલકતની ફેરબદલી (કલમ 61)

જ્યારે કોઈ મિલકત કોઈ અન્ય વ્યક્તિ કે ટ્રસ્ટને એવી શરતે ફેરબદલી કરવામાં આવે કે ભવિષ્યમાં તેને રદ કરી શકાશે અથવા ફેરબદલી કરનાર મિલકત કે આવક પર ફરીથી પોતાનો અધિકાર સ્થાપિત કરી શકશે, ત્યારે તે મિલકતમાંથી થતી સંપૂર્ણ આવક ફેરબદલી કરનાર પ્રથમ વ્યક્તિ કે કરદાતાની જ આવક ગણવામાં આવે છે.

રદ થવાને પાત્ર ફેરબદલીના સંજોગો:

- (1) ટ્રસ્ટ કરીને મિલકતની ફેરબદલી કરી હોય અથવા
- (2) લાભ મેળવનાર (Beneficiary) ના જીવનકાળ દરમિયાન તે ફેરબદલી રદ થવાને પાત્ર હોય અથવા
- (3) આવી ફેરબદલી તા. 1-4-1961 પહેલાં કરી હોય અને તે ફેરબદલી 6 વર્ષ દરમિયાન રદ થવાને પાત્ર હોય અથવા
- (4) જો તે મિલકતની ફેરબદલીની જોગવાઈ મુજબ પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે અથવા સંપૂર્ણપણે કે અંશતઃ તેની પુનઃ ફેરબદલી કે તેની આવકની પુનઃ ફેરબદલી થઈ શકે તેમ હોય અથવા
- (5) જો ફેરબદલી કરનારે (પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે અથવા સંપૂર્ણપણે કે અંશતઃ) તે મિલકત પર (કે તેમાંથી થતી આવક પર) ફરી અધિકાર સ્થાપિત કરવાનો હક રાખ્યો હોય.

3. પત્ની (Spouse) કે સગીર સંતાનની આવકનો સમાવેશ (કલમ 64)

નીચે દર્શાવેલ વિશિષ્ટ સંજોગોમાં પતિ અથવા પત્નીની તેમજ સંતાનની આવક મુખ્ય કરદાતાની કુલ આવકમાં ઉમેરવામાં આવે છે:

- નોંધપાત્ર હિત ધરાવતી પેઢીમાંથી મહેનતાણું કે આવક: જો કરદાતા કોઈ ભાગીદારી પેઢી કે કંપનીમાં નોંધપાત્ર કે સંગીન હિત (Close Interest - 20% કે તેથી વધુ નફો અથવા મતાધિકાર) ધરાવતો હોય અને જો કોઈ તેના જીવનસાથીને તે જ સંસ્થામાંથી કોઈપણ પ્રકારની ટેકનિકલ કે વ્યાવસાયિક લાયકાત વિના પગાર, કમિશન કે અન્ય મહેનતાણું રોકડમાં કે અન્ય કોઈ સ્વરૂપે મળે, તો તે રકમ કરદાતાની કુલ આવકમાં ઉમેરાય છે, પરંતુ આવું મહેનતાણું પત્ની કે પતિ ની ટેકનીકલ વ્યવસાય સેવાઓ મેળવવા ચૂકવેલ હોય તો વ્યક્તિની આવકમાં ઉમેરાશે નહિ.
- જો કોઈ વ્યાવસાયિક પેઢીમાં (દા.ત- ચાર્ટડ એકાઉન્ટન્ટ, ડોક્ટર વગેરે) પતિ-પત્ની બને ભાગીદાર હોયતો દરેકની આવક જુદી આકારવામાં આવશે. કલમ 64 (1) (ii) મુજબ ઉમેરવાપાત્ર આવક પતિ કે પત્ની પૈકી જેની અન્ય આવકો વધુ હોય તેની આવકમાં ઉમેરાશે નહિ.

- પૂરતા અવેજ વિના મિલકતની ફેરબદલી: જો કરદાતા પૂરતા નાણાકીય વળતર (Adequate Consideration) વિના પોતાના જીવનસાથીને કોઈ મિલકત ટ્રાન્સફર કરે, તો તે મિલકતમાંથી થતી આવક ટ્રાન્સફર કરનારની આવકમાં ઉમેરાય છે. જોકે, લગ્ન પૂર્વે કે છૂટાછેડાના કાનૂની કરાર હેઠળ આપેલી મિલકતને આ નિયમ લાગુ પડતો નથી.

નીચે જણાવેલ સંજોગોમાં કલમ 64 (1) (5) ની જોગવાઈ નો અમલ થઈ શકે નહીં:

- જો મિલકતની ફેરબદલી લગ્ન પહેલાં થઈ હોય,
- જો મિલકતની ફેરબદલી પૂરતો અવેજ લીધા વગર થઈ હોય,
- જો મિલકતની ફેરબદલી અલગ રહેવાના કાયદેસરના કરાર હેઠળ થઈ હોય,
- જો મિલકતની તબદીલી આવક લેણી થયા તારીખે મિલકત મેળવનાર વ્યક્તિ, મિલકતની તબદીલી કરનાર વ્યક્તિની પત્ની કે પતિ ન હોય,
- જો આવી મિલકતની ખરીદી ઘર ખર્ચ માટે મળેલી રકમમાંથી બચત કરીને કરવામાં આવી હોય.
- જો હિન્દુ અવિભક્ત કુટુંબના કર્તા દ્વારા સહિયારી મિલકતની બક્ષિસ તેની પત્નીને કરવામાં આવી હોય.

મિલકતની ફેરબદલી 01/06/1973 કે ત્યાર પછી જે કોઈ વ્યક્તિ પુત્રવધૂના નામે કોઈ પૂરતો અવેજ લીધા વગર પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે મિલકતની ફેરબદલી કરે તો મિલકતમાંથી ઉદ્ભવતી આવક ફેરબદલી કરનારની આવકમાં જ ઉમેરાશે (કલમ 64 (1) (5))

ટ્રાન્સફરની (ફેરબદલીની) તારીખે તેમ જ આવક લેણી થાય તે તારીખે, એટલે કે આ બંને તારીખોએ પુત્રવધૂ અને સાસુ/સસરાનું સગપણ હોવું જરૂરી છે. એનો અર્થ એમ થયો કે પુત્રના લગ્ન અગાઉ ભાવિ પુત્રવધૂના નામે મિલકતની ફેરબદલીને આ જોગવાઈ લાગુ પાડી શકાય નહીં.

જો કોઈ વ્યક્તિ અન્ય કોઈ શખ્સને કે શખ્સોના મંડળને, પૂરતો અવેજ લીધા વગર, પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે મિલકતની ફેરબદલી કરે અને તે મિલકતની આવકનો તે વ્યક્તિની પત્ની (કે પતિ) કે પુત્રવધૂના તાત્કાલિક (કે પ્રસારિત) લાભ માટે ઉપયોગ થવાનો હોય, તો પણ તે મિલકતની આવક ફેરબદલી કરનારની આવકમાં ઉમેરાશે, [કલમ 64(1) (vii) અને (viii)]

સગીર સંતાનને મળતી આવક: વ્યક્તિની કુલ આવકમાં અપરણિત સગીર પુત્રી સગીર સંતાન, સાવકા સંતાનની તમામ આવકોનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

4. પુત્રવધૂને મિલકતની ફેરબદલી (કલમ 64)

કોઈપણ કરદાતા દ્વારા પોતાની પુત્રવધૂને પૂરતા અવેજ વિના પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે ફેરબદલ

કરવામાં આવેલી મિલકતમાંથી થતી આવક, ફેરબદલ કરનાર ની આવકમાં ઉમેરવામાં આવે છે.

5. સગીર બાળકની આવક (કલમ 64(1A))

સગીર બાળકની (સાવકા અને દત્તક લીધેલા સંતાન સહિત) કોઈપણ આવક તેના માતા અથવા પિતા, બેમાંથી જેની કુલ આવક વધુ હોય, તેની આવકમાં ઉમેરવામાં આવે છે.

- કરમુક્તિ (Exemption): સગીર બાળકની આવક જ્યારે માતા-પિતાની આવકમાં ક્લબ થાય, ત્યારે આવકવેરા ધારાની કલમ 10(32) મુજબ પ્રત્યેક સગીર બાળક દીઠ વધુમાં વધુ રૂ. 1,500 સુધીની કરમુક્તિ મળવાપાત્ર છે.
- અપવાદ: જો સગીર બાળકે પોતાની વિશિષ્ટ બુદ્ધિ, આવડત, કૌશલ્ય કે શારીરિક મહેનતથી આવક મેળવી હોય અથવા બાળક કલમ 80U મુજબ શારીરિક કે માનસિક રીતે ગંભીર વિકલાંગતા ધરાવતું હોય, તો તેની આવક માતા-પિતાની આવકમાં ક્લબ થતી નથી. બાળક તેની આવક પર પોતે જ કર ચૂકવવા પાત્ર બને છે.

6. હિન્દુ અવિભક્ત કુટુંબ (HUF) માં મિલકતની ફેરબદલી (કલમ 64(2))

જો હિન્દુ અવિભક્ત કુટુંબ (HUF) નો કોઈ સભ્ય પોતાની વ્યક્તિગત માલિકીની મિલકતને પૂરતા વળતર વિના કુટુંબની સામાન્ય મિલકતમાં રૂપાંતરિત કરે અથવા ભેળવી દે, તો તે મિલકતમાંથી ઊપજતી આવક કુટુંબની આવક નહીં, પરંતુ તે વ્યક્તિગત સભ્યની જ કુલ આવકમાં સમાવિષ્ટ કરવામાં આવે છે.

7. કર વસૂલાતની જવાબદારી (કલમ 65)

જ્યારે કાયદા મુજબ કોઈ અન્ય વ્યક્તિની આવક મુખ્ય કરદાતાની આવકમાં ઉમેરવામાં આવે છે, ત્યારે આવકવેરા અધિકારી પાસે એવી સત્તા છે કે તેઓ ક્લબ થયેલી આવક પરનો કરવેરો વાસ્તવિક આવક મેળવનાર વ્યક્તિ પાસેથી પણ (ડિમાન્ડ નોટિસ મોકલીને) વસૂલ કરી શકે છે. જોકે, કાનૂની રીતે આકારણી (Assessment) તો મુખ્ય કરદાતાના નામે જ થાય છે. વધુમાં, જો ક્લબ થયેલી પ્રવૃત્તિમાં નુકસાન જાય, તો કરદાતાને તેની અન્ય આવકમાંથી નુકસાનની માંડવાળ (Set-off) લેવાનો પૂરો હક મળે છે.

પરંતુ તેમાં:

- (1) સગીર સંતાને પોતે શારીરિક શ્રમ દ્વારા આવક મેળવે,
- (2) સગીર સંતાને પોતાની વિશિષ્ટ અનુભવ બુદ્ધિ કૌશલ્ય આવડત દ્વારા કમાયેલ આવકનો સમાવેશ થશે નહિ તથા,
- (3) જે સગીર સંતાન કલમ 80U માં જણાવેલ અપંગતા પૈકીની કોઈ એક અથવા વધુ અપંગતાથી પીડિત હોય તો તેની આવક પણ તેના માતા-પિતાની આવકમાં ઉમેરાશે નહિ.

સગીરની જે આવકનો સમાવેશ કરવાનો છે તે તેના માતા-પિતા પૈકી જેની અન્ય આવકો વધુ હોય તેની આવકમાં ઉમેરાશે. પરંતુ જો માતા-પિતા અલગ રહેતા હોય તો જેની સાથે સગીર સંતાન રહેતું હોય તેની આવકમાં ઉમેરાશે, [કલમ 64 (1A)].

જ્યારે કોઈ વ્યક્તિની આવકમાં સગીર સંતાનની (કલમ 80U માં જણાવેલ કાયમી શારીરિક અપંગતા ધરાવનાર સંતાન સિવાય) આવકનો પણ સમાવેશ થતો હોય, ત્યારે તે પૈકી ? 1,500 સુધીની રકમ (સગીરદીઠ) કલમ 10(32) હેઠળ કરમુક્ત ગણાય.

(vi) પોતાની મિલકતનું HUF માં રૂપાંતર:

કોઈ હિન્દુ અવિભક્ત કુટુંબ (HUF) નો સભ્ય તા. 31-12-1969 પછી પોતાની માલિકીની મિલકત H.U.F. માં ફેરવી દે તો તે HUF ની સંપૂર્ણ આવક તેની પોતાની આવકમાં ઉમેરાશે. [કલમ 64 (2)]

અપવાદ: જે કોઈ વ્યક્તિએ સગીર પરણિત પુત્રીના નામે મકાન-મિલકતોની ફેરબદલી કરી હોય તો તે મકાન-મિલકતની આવક તેના માતા-પિતાની આવકમાં ઉમેરાશે નહિ.

બીજાનો કર પોતે ભરવો:

ઉપર જણાવ્યા મુજબ કોઈ મિલકતમાંથી કે ભાગીદારી પેઢીના સભ્યપદમાંથી જે વ્યક્તિને આવક મળતી હોય અને તેની આવક બીજા કર ભરનાર શખ્સની આવકમાં જોડવામાં આવી હોય, તો ઈન્કમેટેક્સ ઓફિસર માંગણી કરે ત્યારે તે વ્યક્તિએ પોતાની આવકને લગતો કર (જે ખરેખર “કર ભરનાર શખ્સે” ભરવાનો હતો) તે પોતે ભરવો પડશે. [કલમ 65]

નોંધ:

- (અ) આવી અન્ય વ્યક્તિઓની આવકને બદલે જો નુકસાન (Loss) હોય તો તે નુકસાન પણ એસેસીની (Assessee) આવકમાંથી બાદ મળશે.
- (બ) અન્ય વ્યક્તિની જે આવકો એસેસીની આવકમાં સમાવેશને પાત્ર છે, તેવી આવકો સૌ પ્રથમ આવક મેળવનારની દ્રષ્ટિએ કયા શીર્ષક (Head of Income) હેઠળ આકારણીને પાત્ર થાય છે તે નક્કી થશે અને તે અંગે જે કપાતો (Deductions), કરમુક્તિઓ (Exemptions) કે અન્ય લાભ મળ્યા હોય તે પણ બાદ થશે. છેવટે જે રકમ ખરેખર આવક મેળવનારની દ્રષ્ટિએ કરપાત્ર રહે, તે જ રકમ એસેસીની કુલ આવકની ગણતરી વખતે જે તે શીર્ષક હેઠળ જ દર્શાવવામાં આવશે.

11.7 ધૂપી કે ખુલાસા વગરની આવક (કલમ 68 થી 69D) :

આવકવેરા કાયદા 1961 અંતર્ગત ધૂપી કે ખુલાસા વગરની આવક (કલમ 68 થી 69D) એક મહત્વનો વિષય છે. જ્યારે કોઈ શખ્સ પોતાની પાસે રહેલી રોકડ, રોકાણ કે મિલકત અને

કરેલ ખર્ચાઓ અંગે આકારણી અધિકારી સમક્ષ સંતોષકારક ખુલાસો ન આપી શકે અથવા તો તેનો મૂળ સ્ત્રોત સાબિત ન કરી શકે ત્યારે તેને ખુલાસા વગરની આવક માનવામાં આવે છે.

1. ખુલાસા વગરની જમા રકમ (કલમ 68)

જ્યારે કર ભરનાર શખ્સના પાછળ વર્ષના હિસાબી ચોપડામાં કોઈ રકમ જમા હોય અને તે અંગે રકમ કેવી અને ક્યાંથી મળી છે તે અંગે કોઈ ખુલાસો ન કરી શકે અથવા તો સંતોષકારક ખુલાસો ન આપી શકે તો તે રકમ તેની આવક ગણાશે અને કરપાત્ર બનશે.

2. ખુલાસા વગરના રોકાણો (કલમ 69): જ્યારે કર ભરનાર શખ્સ પાછલા વર્ષમાં રોકાણો કર્યા હોય અને

- હિસાબી ચોપડામાં તેની નોંધ ન હોય
- તે અંગે કોઈ ખુલાસો ન કરે
- ઈન્કમેટેક્સ અધિકારીના મત પ્રમાણે સંતોષકારક ખુલાસો ન આપેલ હોય તો તે રોકાણોની કિંમત કર ભરનાર શખ્સની પાછલા વર્ષની આવક ગણાશે.

3. ખુલાસા વગરના નાણાં (કલમ 69A)

જ્યારે કર ભરનાર શખ્સ નાણાકીય વર્ષ દરમિયાન:

- સોના ચાંદી ઝવેરાત કે અન્ય કિંમતી વસ્તુ કે નાણાંનો માલિક હોય અને તેની હિસાબી ચોપડે નોંધ ન હોય
- તેમ જ કર ભરનાર તે અંગે કોઈ ખુલાસો ન કરે અથવા સંતોષકારક ખુલાસો ન આપે તો તે નાણાં કે કિંમતી વસ્તુઓ તે નાણાકીય વર્ષની આવક ગણાશે.

4. ચોપડે પૂરી કિંમત ન દર્શાવી હોય તેવા રોકાણો (કલમ 69B)

જો કર ભરનાર શખ્સ પાછલા વર્ષમાં:

- સોના ‘ચાંદી’ ઝવેરાત કે અન્ય કિંમતી વસ્તીઓમાં રોકાણ કરેલ હોય અને તેની માલિકી ધરાવતા હોય
- આવકવેરા અધિકારીને એમ જણાય કે આવી વસ્તુઓ કે રોકાણો અંગે ચોપડે નોંધેલ રકમ કરતાં વધુ ખર્ચ કર્યો હોય અથવા
- કર ભરનાર શખ્સ આવા વધારાના ખર્ચ અંગે કોઈ ખુલાસો ન આપે અથવા
- કર ભરનાર તે અંગે કોઈ ખુલાસો ન કરે અથવા સંતોષકારક ખુલાસો ન આપે તો આવી ખુલાસા વગરની વધારાની રકમ જે તે નાણાકીય વર્ષની આવક ગણાશે.

5. ખુલાસો ન થયો હોય તેવા ખર્ચા (કલમ 69C)

નાણાકીય વર્ષ દરમિયાન કર ભરનાર શખ્સ (1) તેણે કરેલ ખર્ચ અંગે તે અંગે કોઈ ખુલાસો ન કરે અથવા (2) સંતોષકારક ખુલાસો ન આપે તો તે ખર્ચની બધી રકમ કે તે ભાગ તે વર્ષની કરપાત્ર આવક ગણાશે.

6. હૂંડી દ્વારા નાણાંની લેવડ-દેવડ (કલમ 69D) જ્યારે કોઈ કર ભરનાર શખ્સ એકાઉન્ટ - પેઈના કોસિંગવાળા ચેક સિવાય હૂંડી દ્વારા નાણાંની લેવડ-દેવડ કરી હોય તો તેના પર વ્યાજ સહિતની તમામ રકમ નાણાં ઉછીના લેનારની આવકમાં ઉમેરાશે.

વિશેષ નોંધ: ઉપરોક્ત રકમો કર ભરનાર શખ્સના કુલ આવકની ગણતરી વખતે “અન્ય સાધનોની આવક” ના શીર્ષક હેઠળ આકારવામાં આવશે.

11.8 નુકસાન માંડી વાળવું અને આગળ ખેંચી જવું :

આવકવેરા ધારાની કલમ 70 થી 80માં નુકસાનની માંડવાળ અને આગળ ખેંચી જવા અંગેની જોગવાઈઓનો સમાવેશ થાય છે.

- I. એક જ શીર્ષક હેઠળની આવક સામે માંડવાળ કરવી. આ પ્રક્રિયાને આંતર-સ્ત્રોત કહેવામાં આવે છે.
- II. અન્ય શીર્ષક હેઠળની આવક સામે નુકસાન માંડી વાળવું
- III. જ્યારે ચાલુ વર્ષની આવકો સામે નુકસાન માંડી વાળવાનું શક્ય ન હોય ત્યારે ભવિષ્યમાં માંડવાળના હેતુથી પછીના આકારણી વર્ષમાં નુકસાન આગળ ખેંચી જવું.

(અ) નુકસાન માંડી વાળવું

(1) એક જ શીર્ષક હેઠળ નુકસાન માંડવાળ (કલમ 70)

આવકવેરો કર ભરનાર શખ્સની કુલ આવક પર વસૂલ કરવામાં આવે છે. મૂડી નફા સિવાયના કોઈ પણ એક જ શીર્ષક હેઠળ એક સાધન કે સ્ત્રોતમાં ગયેલી ખોટ બીજા સાધન કે સ્ત્રોતની આવક સામે માંડી વાળી શકાય.

❖ અપવાદ:

- I. સટ્ટાના ધંધાની ખોટ અન્ય કોઈ પણ બિન-સટ્ટાકીય ધંધાની આવક સામે માંડી વાળવાની છૂટ નથી, આવી ખોટ ફક્ત સટ્ટાના ધંધાના નફા સામે જ માંડી વાળી શકાય.
- II. વિશિષ્ટ ધંધાની ખોટ: વિશિષ્ટ ધંધાની ખોટ અન્ય કોઈ પણ ધંધાની આવક સામે માંડી વાળવાની છૂટ નથી. આવા પ્રકારની ખોટ ફક્ત સટ્ટાના ધંધાના નફા સામે માંડી વાળી શકાય.
- III. ઘોડાદોડ અંતર્ગત દોડ માટેના ઘોડાના માલિકોને તે ધંધામાં થતું નુકસાન અન્ય સાધનોની આવકના શીર્ષક હેઠળની બીજી કોઈપણ આવક સામે માંડી વાળી ન શકાય.

- IV. પત્તાની રમતમાંથી થતી આવક, લોટરીમાં મળેલ ઈનામ, શબ્દ-રચના હરીફાઈના ઈનામ વગેરે પ્રકારની આવક સામે કોઈપણ ખર્ચ માંડી વાળવાની કે અન્ય સાધનોની આવકના શીર્ષક હેઠળની કોઈ પણ ખોટ માંડી વાળી ન શકાય.
- V. જે સ્રોતમાંથી મળતી આવક કરમુક્ત ગણાય છે તે સ્રોત હેઠળ કર ભરનાર શખ્સને નુકસાન થયું હોય તો તે નુકસાન અન્ય કોઈ પણ સ્રોતની આવક સામે માંડી વાળવાની છૂટ નથી.
- VI. મૂડીનફાના શીર્ષક અંતર્ગત ટૂંકાગાળાની મૂડીખોટને લાંબાગાળાના મૂડી નફા સામે માંડી વાળી શકાય પરંતુ લાંબા ગાળાની મૂડીખોટ ટૂંકા ગાળાના મૂડીનફા સામે માંડી વાળવાની છૂટ નથી.

2. અન્ય શીર્ષક હેઠળની આવક સામે માંડવાળ (કલમ 71)

મૂડી નફાના શીર્ષક હેઠળનું નુકસાન અન્ય કોઈપણ શીર્ષક હેઠળની આવક સામે માંડી વાળી શકાય નહીં, પરંતુ અન્ય શીર્ષક હેઠળની ખોટ મૂડીનફાના શીર્ષક હેઠળની આવક સામે માંડીવાળી શકાય છે

3. મકાન મિલકતની આવકના શીર્ષક હેઠળની ખોટ (કલમ 71 B)

અંગત રહેઠાણ માટે ઉપયોગમાં લેવાતા મકાન જેની કિંમત 2,00,000 રૂપિયા સુધીની હોય તેવા મકાન સહિતની મકાન મિલકતોની આવકની ગણતરીને પરિણામે છેવટે જો નુકસાન કે ખોટ રહી જાય તો તે જ વર્ષની અન્ય કોઈપણ શીર્ષક હેઠળની આવક સામે માંડી વાળવાની છૂટ છે. જ્યારે અન્ય શીર્ષક હેઠળ પૂરતી આવક ન હોય તો બાકી રહેતું નુકસાન કે ખોટ વધુમાં વધુ આગામી આઠ વર્ષો સુધી આગળ ખેંચી શકાય છે અને તે સમય દરમિયાન ફક્ત મકાન મિલકતની આવક સામે જ માંડી વાળી શકાય છે.

❖ ટૂંકસાર

1. નુકસાનનો પ્રકાર: સટ્ટાના ધંધાની ખોટ

શું તેને એક જ શીર્ષક હેઠળની અન્ય આવક સામે માંડવાળ કરી શકાય?

-બિન-સટ્ટાકીય ધંધાના નફા સામે માંડવાળ કરી શકાતો નથી અને માત્ર સટ્ટાકીય ધંધાના નફા સામે માંડવાળ કરી શકાય છે.

શું તેને અન્ય સ્રોતોમાંથી થતી આવક સામે સરભર કરી શકાય?

- અન્ય વર્ગોની આવક સામે માંડવાળ કરી શકાતી નથી.

2. નુકસાનનો પ્રકાર: બિન-સટ્ટાકીય ધંધાની ખોટ કે નુકસાન

શું તે જ શીર્ષકની અન્ય આવક સામે તેને માંડી વાળી શકાય?

- સટ્ટાકીય ધંધાના નફા સામે માંડી વાળી શકાય.

શું તેને અન્ય સ્રોતોમાંથી થતી આવક સામે માંડી વાળી શકાય?

- પગારની આવક સિવાય વિવિધ સ્રોતોમાંથી થતી આવક સામે માંડવાળ થઈ શકે છે.

3. નુકસાનનો પ્રકાર: મૂડીખોટ

લાંબા ગાળાની મૂડીખોટ ટૂંકા ગાળાની મૂડીખોટ એ જ શીર્ષક હેઠળની અન્ય આવક સામે માંડી વાળી શકાય?

- લાંબા ગાળાના મૂડી નફા સામે માંડી વાળવાની છૂટ છે, પરંતુ ટૂંકા ગાળાના મૂડી નફા સામે માંડી વાળી ન શકાય

અન્ય શીર્ષક હેઠળની આવક સામે માંડી વાળી શકાય?

- અન્ય શીર્ષક હેઠળની કોઈપણ આવક સામે માંડી વાળી ન શકાય

4. નુકસાનનો પ્રકાર રેસ કે દોડ માટેના ઘોડાના માલિકોને તે પ્રવૃત્તિમાંથી થતી ખોટ કે નુકસાન

એ જ શીર્ષક હેઠળની અન્ય આવક સામે માંડી વાળી શકાય?

- અન્ય સાધનોની આવકના શીર્ષક હેઠળની બીજી કોઈપણ આવક સામે માંડી વાળી ન શકાય

અન્ય શીર્ષક હેઠળની આવક સામે માંડવાળ થઈ શકે?

- બીજી આવકો સામે માંડી વાળવાની છૂટ નથી

5. નુકસાનનો પ્રકાર: અંગત રહેઠાણના મકાન સહીત મકાન મિલકતોની આવકના શીર્ષક હેઠળની ખોટ

એ જ શીર્ષક હેઠળની અન્ય આવક સામે માંડી વાળી શકાય?

- એ જ શીર્ષક હેઠળ અન્ય મકાનોની આવક સામે માંડી વાળી શકાય છે

અન્ય શીર્ષક હેઠળની આવક સામે માંડી વાળી શકાય?

- બીજી આવકો સામે પણ માંડી વાળવાની છૂટ છે

નોંધ આકારણી વર્ષ 2018-2019 થી અમલમાં આવેલ સુધારા અંતર્ગત જો આ શીર્ષક હેઠળની ખોટ રૂપિયા બે લાખથી વધુ હોય તો ફક્ત રૂપિયા બે લાખની ખોટ અને આવકો સામે માંડી વાળી શકાય છે અને બાકીની ખોટ આગળ ખેંચી જવામાં આવશે

❖ નુકસાન આગળ ખેંચી જવું

1. ધંધાની ખોટ (કલમ 72)

કોઈપણ આકારણી વર્ષમાં ધંધા કે વ્યવસાયનો નફો કે લાભના શીર્ષક હેઠળ આવકની

ગણતરી કરતા જ નુકસાન કે ખોટ જણાય તો સત્તાના ધંધાની ખોટ સિવાય આ નુકસાન કે ખોટને બીજા બધા ચેષ્ટ હેઠળની આવક સામે માંડીવાળી શકાય અને જો તે પણ પૂરતું ન હોય તો બાકી નુકસાન બીજા વર્ષોમાં આગળ ખેંચી જઈ શકાશે અને આવું નુકસાન મહત્તમ આઠ વર્ષ સુધી આગળ ખેંચી જઈ શકાય છે અને આવું આગળ ખેંચી ગયેલું નુકસાન છે તે ધંધાને લગતું હોય તો તે ધંધો બંધ કરી દેવામાં આવ્યો તો પણ અન્ય કોઈ પણ ધંધાની આવક સામે માંડી વાળી શકાય છે .

2. આ રીતે થતું ધંધાનું નુકસાન કે ખોટ ત્યાર પછીના આઠ વર્ષ સુધી આગળ ખેંચી જઈ શકાય (કલમ 72 (3))

સટ્ટાના ધંધામાં થયેલું નુકસાન સટ્ટાના નફા સામે માંડી વાળી શકાય જો કોઈ આકારણી વર્ષમાં આવું નુકસાન કે ખોટ માંડી વાળી શકાય એમ ન હોય તો તે આકારણી વર્ષ પછીના તરતના ચાર વર્ષ સુધી આગળ ખેંચી શકાશે (કલમ 73)

3. મૂડી નફાના શીર્ષક અંતર્ગત છેવટનું નુકસાન કે ખોટ અને કોઈપણ શીર્ષક હેઠળની આવક સામે માંડી વાળવાની છૂટ નથી

ટૂંકા ગાળાની મૂડીખોટ વધુમાં વધુ આઠ વર્ષ સુધી આગળ ખેંચી જવાની છૂટ છે આગળ ખેંચેલી ટૂંકા ગાળાની મૂડીખોટ ભવિષ્યમાં થનારા કોઈ પણ પ્રકારના મૂડી નફા સામે માંડી વાળી શકાય છે લાંબા ગાળાની મૂડીખોટ ત્યારબાદના આઠ વર્ષ સુધી આગળ ખેંચી જઈ શકાય છે અને આ રીતે આગળ ખેંચેલી લાંબા ગાળાની મૂડીખોટ ભવિષ્યમાં ફક્ત લાંબા ગાળાના મૂડી નફા સામે જ માંડી વાળી શકાય છે.

4. મકાન મિલકતોની આવકના શીર્ષક અંતર્ગત આગળ ખેંચેલી ખોટ વધુમાં વધુ આઠ વર્ષ સુધી આગળ ખેંચી જવાની અને ભવિષ્યમાં થનારા મકાન મિલકતોની આવક સામે માંડી વાળી શકાય છે

5. અન્ય સાધનોની આવકના શીર્ષક હેઠળ સમાવેશ કરાયેલ કેટલીક વિશિષ્ટ આવકો અંગે નુકસાન થયું હોય તો તે અન્ય કોઈપણ આવકના સાધન સામે માંડી વાળવાની કે આગળ ખેંચી જવાની છૂટ નથી આવી વિશિષ્ટ આવકો ના સાધનો નીચે મુજબ છે

(1) શબ્દ રચના હરીફાઈનો ઈનામ (2) દોડ અને ઘોડ દોડની આવક (3) પત્તાની રમતો અને અન્ય કોઈપણ રમત (4) જુગાર, દાવ (5) લોટરીની આવક

આવકવેરો અને જી.એસ.ટી.

❖ વિવિધ પ્રકારના નુકસાન આગળ ખેંચી જવા અંગેની વૈધાનિક જોગવાઈઓ

ક્રમ	નુકસાન/ખોટનો પ્રકાર	સંબંધિત કલમ	કેટલા વર્ષ સુધી આગળ ખેંચી શકાય?	પછીના વર્ષની કઈ આવક સામે માંડવાળ (Set-off) થઈ શકે?
1	મકાન-મિલકતની આવકના શીર્ષક હેઠળ ની ખોટ કે નુકસાન	71B	8 આકારણી વર્ષ	ફક્ત 'મકાન-મિલકતની આવક' ના શીર્ષક હેઠળ.
2	સામાન્ય ધંધાની ખોટ (બિન-સટ્ટાકીય)	72	8 આકારણી વર્ષ	ફક્ત 'ધંધા અને વ્યવસાયના નફા' સામે (સટ્ટાના નફા સામે પણ થઈ શકે).
3	સટ્ટાના ધંધાની ખોટ	73	4 આકારણી વર્ષ	ફક્ત 'સટ્ટાના ધંધાના નફા' સામે જ.
4	વિશિષ્ટ ધંધાની ખોટ	73A	અનિશ્ચિત મુદત સુધી	ફક્ત Sec. 35AD હેઠળના 'વિશિષ્ટ ધંધાના નફા' સામે જ.
5	(1) નહીં સમાયેલ ઘસારો / વૈજ્ઞાનિક સંશોધન મૂડી ખર્ચ કુટુંબ નિયોજન અંગેનો ખર્ચ	32(2)	અનિશ્ચિત મુદત સુધી	પગાર સિવાયના કોઈ પણ શીર્ષકની આવક સામે માંડી વાળી શકાય.
	(2) નહિ સમાયેલ રોકાણ ભથ્થું વિકાસ ભથ્થું			
	(3) 1 અને 2 સિવાય બાકીની ધંધાકીય ખોટ			
6	ટૂંકા ગાળાની મૂડી ખોટ (STCL)	74	8 આકારણી વર્ષ	ભવિષ્યના કોઈ પણ મૂડી નફા સામે (ટૂંકા ગાળાના કે લાંબા ગાળાના બંને સામે).
7	લાંબા ગાળાની મૂડી ખોટ (LTCL)	74	8 આકારણી વર્ષ	ભવિષ્યના ફક્ત લાંબા ગાળાના મૂડી નફા સામે જ.
8	ઘોડા દોડ માટેનાં ઘોડાના માલિકને તે પ્રવૃત્તિમાંથી થયેલ ધંધાની ખોટ	74A(3)	4 આકારણી વર્ષ	ફક્ત તે જ પ્રવૃત્તિ (ઘોડાદોડ) ની આવક સામે.

નોંધ: કલમ 80 મુજબ શરત: મકાન મિલકતની ખોટ અને નહીં સમાયેલ ઘસારા સિવાયની તમામ ખોટને આગળ ખેંચવા માટે, કલમ 139(1) હેઠળ નિયત કરેલી છેલ્લી તારીખ (Due Date) સુધીમાં ઈન્કમ ટેક્સ રીટર્ન (ITR) ફાઇલ કરવું ફરજિયાત છે. જો રીટર્ન મોડું ભરાશે તો આ ખોટ આગળ ખેંચવા મળશે નહીં.

11.9 સભ્ય તરીકે મળતી આવક :

1. હિંદુ અવિભક્ત (HUF) કુટુંબના સભ્ય તરીકે મળતો હિસ્સો

હિંદુ અવિભક્ત કુટુંબના સભ્ય તરીકે કુટુંબની આવકમાંથી કર ભરનાર શખ્સને મળતો ભાગ તેની દૃષ્ટિએ કરપાત્ર ગણાય નહીં, પરંતુ જો તેણે તારીખ 31મી ડિસેમ્બર, 1969 પછી સ્વ ઉપાર્જિત મિલકતો HUFના નામે તબદિલ કે ટ્રાન્સફર કરી આપી હોય તો તેવી મિલકતોની આવકમાંથી તેને મળેલ ભાગ તેની દૃષ્ટિએ કરપાત્ર ગણાશે જો આવા HUFમાં અન્ય સભ્યો HUFના વિભાજનનો હક ધરાવતા ન હોય તો HUFની આવકો કર ભરનાર શખ્સની દૃષ્ટિએ વ્યક્તિની આવક તરીકે આકારણીને પાત્ર ગણાય છે.

2. ભાગીદારી પેઢીમાંથી મળતું વ્યાજ નફામાં ભાગ વગેરે

પેઢીમાંથી ભાગીદારને મળતું વ્યાજ બોનસ કમિશન પગાર વગેરે તે વ્યક્તિની ધંધા કે વ્યવસાયની આવક તરીકે કરપાત્ર ગણાય છે પેઢી કે ધંધામાં નફામાંથી મળતો ભાગ તેની આવકમાં ઉમેરી શકાય નહીં સિવાય કે પેઢીએ કે ધંધાએ તેના નફા પર કર ચૂકવવાનો થતો ન હોય.

3. વ્યક્તિઓના મંડળ (AOP)ની આવકમાંથી મળતો ભાગ

કેટલીક શરતોને આધીન વ્યક્તિઓના મંડળમાંથી સભ્ય તરીકે હિસ્સો મળે તે વ્યક્તિની ધંધા કે વ્યવસાયની આવકના શીર્ષક હેઠળ તે કરપાત્ર ગણાય છે.

11.10 આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે વ્યક્તિની કુલ કરપાત્ર આવક પર આવકવેરાના દર

જૂની કર વ્યવસ્થા: (Old Tax Regime AY 2026-27)

આવકનો સ્લેબ	60 વર્ષથી ઓછી ઉંમર	60 થી 80 વર્ષ	80 વર્ષથી વધુ
2,50,000 સુધી	Nil	Nil	Nil
2,50,001 થી 3,00,000	5%	Nil	Nil
3,00,001 થી 5,00,000	5%	5%	Nil
5,00,001 થી 10,00,000	20%	20%	20%
10,00,000 થી વધુ	30%	30%	30%

નવી કર વ્યવસ્થા: (New Tax Regime - AY 2026-27)

આવકનો સ્લેબ	60 વર્ષથી ઓછી ઉંમર	60 થી 80 વર્ષ	80 વર્ષથી વધુ
4,00,000 સુધી	Nil	Nil	Nil
4,00,001 થી 8,00,000	5%	5%	5%

8,00,001 થી 12,00,000	10%	10%	10%
12,00,001 થી 16,00,000	15%	15%	15%
16,00,001 થી 20,00,000	20%	20%	20%
20,00,001 થી 24,00,000	25%	25%	25%
24,00,000 થી વધુ	30%	30%	30%

સેક્શન 87A રિબેટની સરખામણી (AY 2026-27)

વિગત	જૂની ટેક્સ વ્યવસ્થા (Old Regime)	નવી ટેક્સ વ્યવસ્થા (New Regime)
રિબેટ માટે લાયક આવક મર્યાદા	₹ 5,00,000 સુધી	₹ 12,00,000 સુધી
મહત્તમ રિબેટ (u/s 87A)	₹ 50,000	₹ 75,000
હેલ્થ એન્ડ એજ્યુકેશન સેસ	4%	4%

સરચાર્જના દરો (AY 2026-27):

ક્રમ	વ્યક્તિની કુલ આવકની ગણતરી	નવી કર વ્યવસ્થા (New Regime)	જૂની કર વ્યવસ્થા (Old Regime)
1	કુલ આવક ₹50 લાખ સુધી હોય તો	શૂન્ય	શૂન્ય
2	કુલ આવક ₹50 લાખથી વધુ, પરંતુ ₹1 કરોડ સુધી હોય તો	10%	10%
3	કુલ આવક ₹1 કરોડથી વધુ, પરંતુ ₹2 કરોડ સુધી હોય તો	15%	15%
4	કુલ આવક ₹2 કરોડથી વધુ, પરંતુ ₹5 કરોડ સુધી હોય તો	25%	25%
5	કુલ આવક ₹5 કરોડથી વધુ હોય તો	25% (મહત્તમ)	37%

ખાસ નોંધ: કલમ 111A, 112, 112A હેઠળનો મૂડી નફો અને ડિવિડન્ડની આવક પર સરચાર્જનો દર મહત્તમ 15% જ રહેશે.

સરચાર્જ (જો હોય તો) સહિતની આવકવેરાની કુલ રકમના 4% લેખે હેલ્થ અને શિક્ષણ ઉપકર (Health and Education Cess) ઉમેરાશે.

સરચાર્જની મર્યાદા: કલમ 111A, 112, 112A હેઠળનો મૂડી નફો અને ડિવિડન્ડની આવક પર 25% કે 37% નો ઊંચો સરચાર્જ લાગતો નથી. આ ચોક્કસ આવકો પર ચૂકવવાપાત્ર ટેક્સ પર સરચાર્જનો દર વધુમાં વધુ 15% જ રહેશે.

અપવાદ: જો આવક કલમ 115A, 115AB, 115AC, 115ACA અને 115E હેઠળ કરપાત્ર થતી હોય, તો આ મર્યાદા લાગુ પડશે નહીં.

જૂની કર વ્યવસ્થા (Old Tax Regime): આ વ્યવસ્થામાં જો કોઈ વ્યક્તિની કુલ આવક ₹5 કરોડથી વધુ હોય, તો સામાન્ય રીતે 37% સરચાર્જ લાગે છે, પરંતુ જો આ આવકમાં શેરબજારનો મૂડી નફો કે ડિવિડન્ડ હોય, તો તેના પર 37% કે 25% ને બદલે મહત્તમ 15% જ સરચાર્જ લાગશે.

નવી કર વ્યવસ્થા (New Tax Regime): નવી કર વ્યવસ્થામાં સરકારે ₹5 કરોડથી વધુની આવક પરનો મહત્તમ સરચાર્જ 37% થી ઘટાડીને 25% કરી દીધો છે. આથી નવી કર વ્યવસ્થામાં રોકાણકારોને 25% ને બદલે 15% સરચાર્જ નો લાભ મળે છે.

❖ સ્વાધ્યાય

1. ટૂંક નોંધ લખો

1. મૂડી નુકસાન આગળ ખેંચવાના નિયમો
2. મૂડી ખોટ મજરે લેવી અને આગળ ખેંચવા અંગેની જોગવાઈ
3. નુકસાન માંડી વાળવા અંગે અને આગળ ખેંચી જવા અંગે આવકવેરાની જોગવાઈઓ
4. છૂપી કે ખુલાસા વગરની આવક

2. નીચે આપેલ પ્રશ્નોના જવાબ આપો

1. “આવકના એક શીર્ષક હેઠળની ખોટ આવકના બીજા કોઈ પણ શીર્ષક હેઠળની આવક સામે માંડી વાળી શકાય.” આ વિધાન સમજાવો અને તેના અપવાદો જણાવો.
2. વ્યક્તિની આવકની આકારણી કરતી વખતે કયા મુદ્દાઓ ધ્યાનમાં રાખવા જોઈએ?
3. આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે “વ્યક્તિની કુલ કરપાત્ર આવક પર આવકવેરાના દરો” જણાવો.
4. વિવિધ પ્રકારના નુકસાન (ખોટ) આગળ ખેંચી જવા (Carry Forward) અંગેની કાનૂની જોગવાઈઓ સમજાવો.

3. નીચે આપેલ વૈકલ્પિક પ્રશ્નોના જવાબ આપો

1. આવકવેરાના નિયમો અનુસાર ટેક્સની રકમ પર કેટલા ટકા લેખે હેલ્થ અને શિક્ષણ ઉપકર (Health and Education Cess) ઉમેરવામાં આવે છે?

(A) 2% (B) 3% (C) 4% (D) 5%

જવાબ (C) 4%

2. સટ્ટાના ધંધાની ખોટ (Speculation Loss) માત્ર કયા ધંધાના નફા સામે જ માંડી વાળી શકાય છે?

- (A) સામાન્ય ધંધાના (B) સટ્ટાના ધંધાના
(C) મકાન મિલકતની આવક સામે (D) પગારની આવક સામે

જવાબ (B) સટ્ટાના ધંધાના

3. જ્યારે કરદાતા પોતાની પાસે રહેલી રોકડ, સોના-ચાંદી કે કિંમતી વસ્તુઓ અંગે ચોપડે નોંધ ન રાખે અને આવકવેરા અધિકારી સમક્ષ તેનો સંતોષકારક ખુલાસો ન આપે, તો તે કઈ કલમ હેઠળ 'ખુલાસા વગરના નાણાં' તરીકે કરપાત્ર બને છે?

- (A) કલમ 68 (B) કલમ 69 (C) કલમ 69A (D) કલમ 69C

જવાબ (C) કલમ 69A

4. લાંબા ગાળાની મૂડી ખોટ (Long Term Capital Loss) ને ભવિષ્યમાં માત્ર કયા પ્રકારના નફા સામે જ માંડી વાળવાની છૂટ છે?

- (A) ટૂંકા ગાળાના મૂડી નફા સામે (B) સામાન્ય ધંધાના નફા સામે
(C) લાંબા ગાળાના મૂડી નફા સામે જ (D) મકાન મિલકતની આવક સામે

જવાબ (C) લાંબા ગાળાના મૂડી નફા સામે જ

5. જો કોઈ કરદાતા પોતે શારીરિક રીતે કાયમી વિકલાંગ કે પ્રજ્ઞાયક્ષુ (અંધ) હોય, તો તેમને કલમ 80U હેઠળ પોતાની આવકમાંથી સીધી કેટલી નિશ્ચિત કપાત મળે છે?

- (A) ₹ 50,000 (B) ₹ 75,000
(C) ₹ 1,25,000 (D) ₹ 1,50,000

જવાબ (C) ₹ 1,25,000

એકમ-12 આકારણીની કાર્યવાહી અને કરની વસુલાત

- 12.1 પ્રસ્તાવના
- 12.2 આવકનું પત્રક
 - 12.2.1 આવકનું પત્રક ભરવાની સમય મર્યાદા
- 12.3 આવક પત્રકના પ્રકાર
- 12.4 કાયમી ખાતા નંબર
- 12.5 આવકવેરા પત્રકની ચકાસણી
- 12.6 આકારણીનો અર્થ, પ્રકાર
- 12.7 કરની વસુલાત (Recovery of Tax)
- 12.8 અગાઉથી કર ચૂકવવો (Advance payment of Tax)
- 12.9 ઉદાહરણ
- ❖ સ્વાધ્યાય

12.1 પ્રસ્તાવના :

આવકવેરો એ કેન્દ્ર સરકારનો એક મહત્વપૂર્ણ પ્રત્યક્ષ કર સ્વરૂપ છે. આવકવેરા અધિનિયમ, 1961 હેઠળ જે વ્યક્તિ અથવા સંસ્થાની આવક કરપાત્ર મર્યાદા કરતાં વધુ હોય તેને પોતાની આવક જાહેર કરવાની ફરજ પડે છે. આ આવકની વિગતો સરકારને આવકનું પત્રક (Income Tax Return – ITR) દ્વારા આપવામાં આવે છે. ત્યારબાદ આવકવેરા વિભાગ દ્વારા આવકની ચકાસણી, કરની ગણતરી અને જરૂરી હોય ત્યાં કરની વસૂલાતની કાર્યવાહી કરવામાં આવે છે. આ સમગ્ર પ્રક્રિયાને આકારણીની કાર્યવાહી (Assessment Proceedings) કહેવામાં આવે છે.

વર્તમાન સમયમાં આવકવેરા વિભાગે ડિજિટલ ટેકનોલોજીનો વ્યાપક ઉપયોગ શરૂ કર્યો છે. મોટાભાગની પ્રક્રિયાઓ જેમ કે ITR ફાઇલ કરવું, PAN મેળવવો, નોટિસ મોકલવી, આકારણી કરવી તથા રિફંડ આપવો વગેરે ઓનલાઈન થાય છે. પરિણામે કરદાતાઓ માટે પારદર્શિતા, સરળતા અને ઝડપ વધી છે. આ પ્રકરણમાં આવકનું પત્રક, તેના પ્રકારો, PAN, આકારણીના વિવિધ પ્રકારો અને કર વસૂલાતની વ્યવસ્થાનો વિગતવાર અભ્યાસ કરવામાં આવશે. આ વિષય આવકવેરા અધિનિયમની અમલવારીને સમજવા માટે અત્યંત મહત્વનો છે.

❖ આકારણીનો અર્થ

સરળ અર્થમાં આકારણી એટલે કરદાતાએ જાહેર કરેલી આવકની તપાસ કરીને તેની

સાચી કરપાત્ર આવક નક્કી કરવી અને તેના આધારે ચૂકવવાનો કર નક્કી કરવાની કાયદેસરની પ્રક્રિયા. આકારણી એ આવકવેરા અધિકારી દ્વારા કરદાતાની આવક અને કરદાયિત્વની કાયદેસર ચકાસણી અને અંતિમ ગણતરી કરવાની પ્રક્રિયા છે.

આવકવેરા અધિનિયમ મુજબ આકારણીમાં માત્ર કરની ગણતરી જ નહીં, પરંતુ આવકની ચકાસણી, દાવા કરેલી કપાતોની તપાસ, જરૂરી પુરાવાની માંગણી તથા યોગ્ય કરનિર્ધારણનો પણ સમાવેશ થાય છે.

આકારણીની પ્રક્રિયા આવકવેરા અધિનિયમ, 1961માં નિર્ધારિત છે. આ અધિનિયમમાં કલમ 139 રિટર્ન, કલમ 139APAN, કલમ 143 આકારણી, કલમ 144 શ્રેષ્ઠ નિર્ણય આધારિત આકારણી, કલમ 147 અને 148 પુનઃઆકારણી, કલમ 154 સુધારો અને કલમ 156 કરબાકી માટેની માંગણી અંગે જોગવાઈ કરે છે. આ ઉપરાંત કલમ 207થી 211 સુધી આગોતરા કર અંગેની જોગવાઈઓ આપવામાં આવેલી છે.

❖ આકારણીના મુખ્ય હેતુઓ

- કરપાત્ર આવક નક્કી કરવી.
- સરકારને યોગ્ય કર પ્રાપ્ત થાય તેની ખાતરી કરવી.
- કરચોરી અટકાવવી.
- આવકવેરા કાયદાનું પાલન કરાવવું.
- કરદાતાને યોગ્ય રાહતો અને કપાતો આપવી.
- રિફંડ, વ્યાજ અને વધારાના કરની યોગ્ય ગણતરી કરવી.

12.2 આવકનું પત્રક :

આવકનું પત્રક (Income Tax Return – ITR) એ એક અધિકૃત દસ્તાવેજ છે. જેમાં કર ભરનાર શખ્શ પોતાની વાર્ષિક આવક, ખર્ચ, કપાતો, કરચુકવણી અને અન્ય સંબંધિત વિગતો આવકવેરા વિભાગ સમક્ષ રજૂ કરે છે. ITR ભરવું એ કરદાતાની કાયદેસરની જવાબદારી છે. જો કોઈ વ્યક્તિ કે H.U.F ની કુલ આવક કલમ 10A 10B 10C 80C થી 80U અને 10 (38) હેઠળ કપાતો બાદ કાર્ય પહેલાંની મહત્તમ કરમુક્ત મર્યાદાથી વધુ હોય તો પણ તેને આવકવેરાનું રીટર્ન ભરવું જરૂરી છે. નિર્ધારિત પરિસ્થિતિમાં આવક કરપાત્ર મર્યાદા કરતાં ઓછી હોવા છતાં પણ ITR ભરવું ફરજિયાત બની શકે છે.

❖ આવકનું પત્રક ભરવાના લાભો

- કાયદાનું પાલન થાય છે.
- લોન મેળવવામાં સરળતા રહે છે.
- વિજા પ્રક્રિયામાં ઉપયોગી થાય છે.

- રિફંડ ઝડપથી મળે છે.
- આવકનો અધિકૃત પુરાવો મળે છે.
- ભવિષ્યમાં આર્થિક વ્યવહારોમાં વિશ્વસનીયતા વધે છે.

❖ આવકવેરાના પત્રકના વિવિધ પ્રકાર ફોર્મ્સ:

ફોર્મ નં.	વિગત
ITR-1 (SAHAJ)	પગાર કે પેન્શનમાંથી આવક ધરાવતી વ્યક્તિઓ, એક ઘરની મિલકત અને અન્ય સ્ત્રોતો (જેમ કે બેંક વ્યાજ) ધરાવતા વ્યક્તિઓ, જેની વાર્ષિક આવક રૂ. 50 લાખ સુધીની હોય
ITR-2	એવા વ્યક્તિઓ કે HUF જેમને પગાર, મૂડી નફો (Capital Gains), એકથી વધુ ઘરની મિલકત કે વિદેશી આવક છે, પરંતુ ધંધા કે વ્યવસાયની આવક નથી.
ITR-3	એવા વ્યક્તિઓ કે HUF જેમને ધંધા કે વ્યવસાય (Proprietorship) માંથી આવક થાય છે, અને જેઓ ITR-1 કે ITR-4 માટે પાત્ર નથી.
ITR-4 (SUGAM)	અનુમાનિત આવક (Presumptive Income - કલમ 44AD, 44ADA, 44AE) હેઠળ આવક જાહેર કરનાર વ્યક્તિઓ, HUF અને ભાગીદારી પેઢીઓ (LLP સિવાય) માટે.
ITR-5	ભાગીદારી પેઢીઓ (Firms), LLP, AOP (Association of Persons) અને BOI (Body of Individuals) માટે.
ITR-6	એવી કંપનીઓ માટે જેઓ કલમ 11 હેઠળ ટેક્સ મુક્તિનો દાવો કરતી નથી.
ITR-7	ટ્રસ્ટ, રાજકીય પક્ષો, શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ અને અન્ય ચેરિટેબલ સંસ્થાઓ માટે કલમ 139(4A), 139(4B), 139(4C) અને 139(4D) હેઠળની સંસ્થાઓ માટે.
ITR-V	ઈ-વેરિફિકેશન વગર દાખલ થયેલ રિટર્નની સ્વીકૃતિ (Acknowledgement/Verification).

ITR-V (Verification Form): જો રિટર્ન ડિજિટલ સહી (Digital Signature) અથવા ઈ-

આવકવેરો અને જી.એસ.ટી.

વેરિફિકેશન (Aadhaar OTP, Net Banking વગેરે) વગર દાખલ કરવામાં આવે, તો તેની સ્વીકૃતિ (Acknowledgement) માટે ITR-V નો ઉપયોગ થાય છે.

12.2.1 આવકનું પત્રક ભરવાની સમય મર્યાદા કલમ 139 (1)

કરદાતા ની કેટેગરી	વિગતો	રીટર્ન ફાઇલ કરવાની છેલ્લી તારીખ
વ્યક્તિ/HUF/AOP/BOI (જેઓના એકાઉન્ટનું ઓડિટ જરૂરી નથી)	આવકવેરા અધિનિયમ, 1961 હેઠળ ઓડિટ જરૂરી નથી એવા વ્યક્તિ, Hindu Undivided Family, Association of Persons, Body of Individuals	31 જુલાઈ
કંપની કે અન્ય વ્યક્તિ, જેઓના એકાઉન્ટનું ઓડિટ જરૂરી છે (ટ્રાન્સફર પ્રાઈસિંગ સિવાય)	આવકવેરા અધિનિયમ, 1961 હેઠળ ઓડિટ જરૂરી છે, પણ આંતરરાષ્ટ્રીય/સ્પેસિફાઈડ ડોમેસ્ટિક ટ્રાન્ઝેક્શન નથી	31 ઓક્ટોબર
એસેસી જેને ટ્રાન્સફર પ્રાઈસિંગ રિપોર્ટ (સેક્શન 92E) ફરજિયાત છે	જેમણે Section 92E હેઠળ આંતરરાષ્ટ્રીય અથવા સ્પેસિફાઈડ ડોમેસ્ટિક ટ્રાન્ઝેક્શન માટે રિપોર્ટ આપવાનું છે	30 નવેમ્બર
ફર્મનો વર્કિંગ પાર્ટનર, જેના એકાઉન્ટનું ઓડિટ જરૂરી છે	પાર્ટનરશીપ ફર્મનો વર્કિંગ પાર્ટનર કે જેના એકાઉન્ટનું ઓડિટ Section 44AB હેઠળ જરૂરી છે	30 નવેમ્બર
અન્ય તમામ કેસ (એવી વ્યક્તિ કે જે કંપની નથી અને ઓડિટ જરૂરી નથી)	કોઈપણ વ્યક્તિ (કે કંપની નહિ હોય) અને જેને ઓડિટ જરૂરી નથી	31 જુલાઈ
રિવાઈઝ અથવા વિલંબિત રીટર્ન (Assessment Year 2024-25 માટે)	જો assessee મૂળ સમય મર્યાદામાં રીટર્ન ફાઇલ કરી શક્યા નથી અથવા રિવાઈઝ કરવું હોય	31 ડિસેમ્બર

❖ આવકનું પત્રક ભરવામાં થયેલા વિલંબ અંગેની ફી (કલમ 234F)

જો કોઈ કરદાતા કલમ 139(1) હેઠળ નિર્ધારિત સમય મર્યાદામાં આવકનું પત્રક દાખલ કરવામાં નિષ્ફળ જાય, તો તેને કલમ 234F મુજબ વિલંબ ફી ચૂકવવાની થાય છે.

1. જો કરદાતાની કુલ આવક ₹5,00,000થી વધુ હોય, તો નિયત તારીખ પછી આવકનું પત્રક દાખલ કરવા બદલ ₹5,000 ની વિલંબ ફી ચૂકવવી પડે છે.
2. જો કરદાતાની કુલ આવક ₹5,00,000 સુધી હોય, તો વિલંબ ફી ₹1,000 સુધી મર્યાદિત રહે છે.
3. જો નિયત તારીખ સુધી કરની સંપૂર્ણ ચૂકવણી કરવામાં આવી ન હોય, તો બાકી કર પર કલમ 234A મુજબ દર મહિને અથવા તેના ભાગ માટે 1%ના દરે વ્યાજ ચૂકવવું પડે છે.

4. નિયત સમયમર્યાદામાં આવકનું પત્રક દાખલ ન કરવાથી કેટલાક પ્રકારના નુકસાન (Loss) આગળના વર્ષોમાં Carry Forward કરવાની સગવડ પણ મર્યાદિત થઈ શકે છે.
5. જો કરદાતા કાયદા મુજબ આવકનું પત્રક દાખલ કરવાની ફરજ હોવા છતાં જાણીજોઈને રિટર્ન દાખલ ન કરે, તો યોગ્ય સંજોગોમાં કલમ 276CC હેઠળ ફોજદારી કાર્યવાહી થઈ શકે છે.

12.3 આવક પત્રકના પ્રકાર :

1. ખોટનું રીટર્ન (Return of loss) કલમ 139(3)

જ્યારે કોઈ કરદાતા (Assessee) ને પાછલા નાણાકીય વર્ષ દરમિયાન નીચે મુજબની કોઈ ખોટ ગઈ હોય:

- (i) ધંધા કે વ્યવસાયની આવકના શીર્ષક હેઠળ ખોટ
- (ii) “મૂડી નફા” ના શીર્ષક હેઠળ નુકસાન (Capital Loss)
- (iii) દોડ માટેના ઘોડા (Racehorses) રાખવાની પ્રવૃત્તિમાંથી થયેલી ખોટ

અને તે આ નુકસાનને આવતા વર્ષોના નફા સામે માંડી વાળવા (Set-off) માટે ભવિષ્યમાં આગળ ખેંચી જવા (Carry forward) માંગતો હોય, તો તેણે કલમ 139(1) માં જણાવેલ નિયત તારીખ (Due Date) પહેલાં આ ખોટનું રિટર્ન ફરજિયાત ભરવું જોઈએ. (જો રિટર્ન મોડું ભરાય તો આ ખોટ આગળ ખેંચી શકાતી નથી).

2. વિલંબિત રીટર્ન (Belated Return) કલમ 139(4)

જો કોઈ કરદાતા કલમ 139(1) હેઠળ નક્કી કરેલી સમયમર્યાદા (Due Date) સુધીમાં રિટર્ન ફાઈલ કરી શક્યો ન હોય, તો તે નિયત તારીખ વીતી ગયા પછી પણ પોતાનું રિટર્ન ભરી શકે છે, જેને વિલંબિત કે મોડું રિટર્ન કહે છે.

- સમયમર્યાદા: આ રિટર્ન સંબંધિત આકારણી વર્ષ (Assessment Year) પૂરું થવાના 3 મહિના પહેલાં (એટલે કે 31 ડિસેમ્બર સુધીમાં) અથવા તેની આવકવેરા આકારણી પૂરી થાય તે પહેલાં, આ બેમાંથી જે તારીખ વહેલી હોય ત્યાં સુધીમાં ભરી શકાશે. મોડું રિટર્ન ભરવા પર કલમ 234F હેઠળ લેટ ફી ચૂકવવી પડે છે.

3. સુધારેલું રીટર્ન (Revised Return) કલમ 139(5)

ભૂલ કે ખોટા નિવેદનની સુધારણા માટે આ રિટર્ન ભરવામાં આવે છે. જો રિટર્ન ભર્યા પછી કરદાતાને લાગે કે તેમાં કોઈ આવક દર્શાવવાની રહી ગઈ છે અથવા કોઈ આંકડાકીય ભૂલ કે ખોટું નિવેદન થઈ ગયું છે, તો તે નવું રિટર્ન ભરીને ભૂલ સુધારી શકે છે.

- અગાઉ માત્ર સમયસર (કલમ 139(1) મુજબ) ભરેલું રિટર્ન જ સુધારી શકાતું હતું, પરંતુ નવા નિયમ મુજબ હવે મોડું ભરેલું (કલમ 139(4)) રિટર્ન પણ સુધારી શકાય છે.

- સમયમર્યાદા: આ રિટર્ન પણ સંબંધિત આકારણી વર્ષ પૂરું થવાના 3 મહિના પહેલાં (31 ડિસેમ્બર) અથવા આકારણી પૂરી થાય તે પહેલાં, જે વહેલું હોય ત્યાં સુધી ભરી શકાય છે. (ઉદાહરણ: આકારણી વર્ષ 2025-26 માટે જો કરદાતાએ જુલાઈમાં રિટર્ન ભર્યું હોય અને પછી ભૂલ દેખાય, તો તે 31-12-2025 પહેલાં સુધારેલું રિટર્ન ભરી શકે છે).

4. ખામીવાળું કે અધૂરું રીટર્ન (Defective or Incomplete Return) કલમ 139(9)

જ્યારે આવકવેરા અધિકારી (Assessing Officer) ને પ્રાથમિક તપાસમાં એમ લાગે કે કરદાતાએ રજૂ કરેલું આવકનું પત્રક ખામીવાળું કે અધૂરું છે, ત્યારે તે આ ક્ષતિ દૂર કરવા માટે કરદાતાને નોટિસ આપીને જાણ કરે છે.

- 15 દિવસની મહેતલ: કરદાતાએ આવી નોટિસ મળ્યાની તારીખથી 15 દિવસની અંદર (અથવા અધિકારીએ લંબાવી આપેલી મુદતમાં) તે ખામી સુધારી આપવી જોઈએ.
- પરિણામ: જો કરદાતા આમ કરવામાં કસૂર કરે (નિષ્ફળ જાય), તો આવકવેરા અધિકારી તે રિટર્નને અમાન્ય (Invalid) ગણી શકે છે, જેનો અર્થ એ થાય કે કરદાતાએ કોઈ રિટર્ન ભર્યું જ નથી.

12.4 કાયમી ખાતા નંબર :

Permanent Account Number (PAN) એ આવકવેરા વિભાગ દ્વારા આપવામાં આવતો દસ અક્ષરો અને અંકો ધરાવતો અનન્ય ઓળખ નંબર છે. ભારતમાં કર સંબંધિત તમામ વ્યવહારો માટે PAN અત્યંત મહત્વપૂર્ણ ઓળખ છે. ઉદાહરણ: ABCDE1234F. કાયમી ખાતા નંબર એટલે PAN. આ કરદાતાની ઓળખનો આધાર છે. કલમ 139A હેઠળ PAN ફાળવવાની જોગવાઈ છે. રિટર્ન, કર ચુકવણી, વિવિધ નાણાકીય વ્યવહારો અને આવકવેરા વિભાગ સાથેના પત્રવ્યવહારમાં PAN નો ઉલ્લેખ જરૂરી બને છે. PAN વિના કર વ્યવસ્થામાં પારદર્શિતા અને ટ્રેડિંગ શક્ય બનતા નથી.

અગાઉ જેમને કાયમી ખાતા નંબર આપવામાં આવ્યા હોય તેવા એસેસીએ પણ નવી શ્રેણી મેળવવા માટે અરજી કરવી જરૂરી છે તેની જોગવાઈઓ નીચે મુજબ છે.

- 1) કરપાત્ર આવક: કોઈપણ શપ્સ કે જેની પોતાની આવક, અથવા અન્ય કોઈ શપ્સની આવક (જેના માટે તે કરદાતા તરીકે જવાબદાર છે) પાછલા નાણાકીય વર્ષમાં કરમુક્તિની મૂળભૂત મર્યાદા કરતા વધુ હોય અને કરપાત્ર થતી હોય.
- 2) ધંધાનું ટર્નઓવર: કોઈપણ વ્યક્તિ કે જેના ધંધાનું કુલ વેચાણ અથવા ધંધાની કુલ પ્રાપ્તિ (Gross receipts) પાછલા વર્ષમાં ₹ 5,00,000 (પાંચ લાખ રૂપિયા) થી વધુ થઈ હોય, તેણે PAN મેળવવો ફરજિયાત છે.

- 3) ટ્રસ્ટ અને સંસ્થાઓ: કલમ 139 ની પેટા-કલમો (જેમ કે 4A, 4B, 4C વગેરે) હેઠળ આવકનું રિટર્ન ભરવા જવાબદાર તમામ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ, શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ, હોસ્પિટલો અને રાજકીય પક્ષોએ PAN માટેની અરજી રજૂ કરવી ફરજિયાત છે.
- 4) TDS કપાત: કોઈપણ વ્યક્તિ કે જે નાણાકીય વર્ષ દરમિયાન એવી કોઈ પણ આવક મેળવે છે, જેના પર મૂળ સ્થાનેથી આવકવેરાની કપાત (TDS) કે જમા (TCS) કરવી જરૂરી હોય.
- 5) નાણાકીય વ્યવહારોની મર્યાદા: કોઈપણ રહીશ શપ્સ (વ્યક્તિ સિવાય - દા.ત. કંપની, પેઢી) કે જે સમગ્ર નાણાકીય વર્ષ દરમિયાન કુલ ₹ 2,50,000 (અઢી લાખ રૂપિયા) કે તેથી વધુ રકમના નાણાકીય વ્યવહારો કરે છે. (આ ઉપરાંત તેના ડિરેક્ટરો કે ભાગીદારોએ પણ PAN લેવો ફરજિયાત છે).
- 6) GST અને આયાત-નિકાસ: વસ્તુ અને સેવા કર (GST) હેઠળ રજિસ્ટ્રેશન મેળવવા માટે તેમજ આયાત-નિકાસ માટેનો કોડ (IEC) મેળવવા માટે PAN હોવો પાયાની શરત છે.
- 7) વિશિષ્ટ આર્થિક વ્યવહારો (નિયમ 114B): સરકારે કેટલાક ચોક્કસ વ્યવહારો માટે PAN દર્શાવવો ફરજિયાત બનાવ્યો છે, જેમ કે:
 - બેંક કે પોસ્ટ ઓફિસમાં ખાતું ખોલાવવા માટે (બેંકિંગ સેવિંગ્સ એકાઉન્ટ સિવાય).
 - ફોર-વ્હીલર (કાર વગેરે) ની ખરીદી કે વેચાણ માટે.
 - ₹ 10 લાખ કે તેથી વધુ રકમની સ્થાવર મિલકત (જમીન/મકાન) ના ખરીદ-વેચાણ માટે.
 - હોટલ કે રેસ્ટોરન્ટમાં એકસાથે ₹ 50,000 થી વધુનું બિલ રોકડમાં ચૂકવવા માટે.
 1. સ્થાવર કે કાયમી મિલકત: ₹ 10 લાખથી વધુ કિંમતની મિલકત ખરીદવી અથવા વેચવી, અથવા સ્ટેમ્પ ડ્યુટીના હેતુસર જેનું મૂલ્યાંકન ₹ 10 લાખથી વધુ હોય તેવી મિલકતનો સોદો.
 2. વાહન ખરીદી: દ્વિચક્રી વાહન (ટુ-વ્હીલર) સિવાયના કોઈપણ મોટર વાહનની ખરીદી કે વેચાણ.
 3. બેંક કે પોસ્ટ ડિપોઝિટ: એક જ દિવસમાં ₹ 50,000 થી વધુ રોકડ જમા કરાવવી, અથવા એક નાણાકીય વર્ષમાં કુલ ₹ 5 લાખથી વધુની ડિપોઝિટ બેંક કે પોસ્ટ ઓફિસમાં મૂકવી.

4. બેંક ખાતું ખોલાવવું: બેંક કે કો-ઓપરેટિવ બેંકમાં નવું ખાતું ખોલાવતી વખતે (બેંકિંગ સેવિંગ્સ બેંક ડિપોઝિટ એકાઉન્ટ સિવાય). જો સગીર વ્યક્તિનું ખાતું હોય, તો માતા-પિતાનો PAN દર્શાવવો.
5. શેરબજાર અને સિક્યોરિટીઝ: જામીનગીરી કરાર ધારા 1956 મુજબ
6. શેર કે ડિબેન્ચર ખરીદવા કે વેચવા (એક વ્યવહાર દીઠ ₹ 1 લાખથી વધુ), અથવા ડીમેટ ખાતું ખોલાવવું.
7. હોટલ બિલ: એકસાથે ₹ 50,000 થી વધુનું હોટલ કે રેસ્ટોરન્ટનું બિલ રોકડમાં ચૂકવવું.
8. વિદેશ પ્રવાસ: એક જ સમયે વિદેશ પ્રવાસ માટે રોકડમાં ₹ 50,000 થી વધુની ચૂકવણી.
9. રોકડ વ્યવહાર: એક જ દિવસે ₹ 50,000 થી વધુની કિંમતના બેંક ડ્રાફ્ટ, પે-ઓર્ડર અથવા બેંકર્સ ચેક રોકડથી ખરીદવા.
10. વીમા પ્રીમિયમ: એક નાણાકીય વર્ષમાં જીવન વીમાના પ્રીમિયમ પેટે ₹ 50,000 થી વધુની ચૂકવણી.
11. ₹ 50,000 થી વધુની રકમની ચૂકવણી માટે : મ્યુચ્યુઅલ ફંડના યુનિટ્સ ખરીદવા માટે, RBI ના બોન્ડ, કંપની કે અન્ય સંસ્થાના ડિબેન્ચર્સ, જીવન વીમા પ્રીમિયમ
12. ક્રેડિટ/ડેબિટ કાર્ડ: બેંક દ્વારા ક્રેડિટ અથવા ડેબિટ કાર્ડ માટેની અરજી વખતે.
13. અન્ય મોટા વ્યવહારો: કોઈ પણ અન્ય માલ કે સેવાઓની ખરીદી-વેચાણ, જ્યાં એક વ્યવહારનું મૂલ્ય ₹ 2,00,000 થી વધુ હોય.

આવકવેરા ધારાની કલમ 272B હેઠળ આપવામાં આવી છે. આ દંડ નીચેની બે મુખ્ય પરિસ્થિતિઓમાં લાગુ પડે છે:

- અરજી કરવામાં નિષ્ફળતા: જો કાયદા મુજબ જે વ્યક્તિએ PAN મેળવવો ફરજિયાત છે, અને તે સમયમર્યાદામાં અરજી ન કરે, તો તેને ₹ 10,000 નો દંડ થઈ શકે છે.
- વ્યવહારમાં ઉલ્લેખ ન કરવો: જે મોટા આર્થિક વ્યવહારો (જેમ કે મિલકતની ખરીદી, કારની ખરીદી, મોટી બેંક ડિપોઝિટ વગેરે) માં PAN દર્શાવવો ફરજિયાત છે, ત્યાં જો કરદાતા PAN આપવાનું ટાળે અથવા ખોટો PAN આપે, તો તે દરેક કિસ્સામાં તેને ₹ 10,000 સુધીનો દંડ થઈ શકે છે.

12.5 આવકવેરા પત્રકની ચકાસણી :

❖ આવક પત્રક પર કોણ ચકાસણી અંગે સહી કરી શકે:

1. વ્યક્તિગત (Individual) કરદાતાના સંદર્ભમાં:

- વ્યક્તિ પોતે અથવા
- જો વ્યક્તિ વિદેશમાં હોય, તો તેના દ્વારા અધિકૃત કરવામાં આવેલી અન્ય કોઈ વ્યક્તિ.
- જો વ્યક્તિ માનસિક રીતે અસ્થિર હોય, તો તેના વાલી અથવા અન્ય સક્ષમ વ્યક્તિ.
- જો વ્યક્તિ અન્ય કોઈ કારણોસર સહી કરવા માટે અસમર્થ હોય, તો તેના દ્વારા અધિકૃત અન્ય કોઈ વ્યક્તિ.

2. હિન્દુ અવિભક્ત કુટુંબ (HUF) ના સંદર્ભમાં:

- કુટુંબના કર્તા (Karta) દ્વારા, અથવા જો કર્તા ગેરહાજર હોય તો પરિવારના અન્ય કોઈ સભ્ય દ્વારા.

3. કંપનીના સંદર્ભમાં:

- મેનેજિંગ ડિરેક્ટર (MD), અથવા અન્ય કોઈ ડિરેક્ટર, અથવા જેમને ખાસ અધિકૃત કરવામાં આવ્યા હોય તેવી વ્યક્તિ દ્વારા.

4. ભાગીદારી પેઢીના સંદર્ભમાં:

- મેનેજિંગ પાર્ટનર, અથવા પેઢીના અન્ય કોઈ ભાગીદાર દ્વારા.

5. લિમિટેડ લાયબિલિટી પાર્ટનરશીપ (LLP) ના સંદર્ભમાં:

- નિયુક્ત ભાગીદાર દ્વારા.

6. સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સંસ્થાના સંદર્ભમાં:

- સંસ્થાના મુખ્ય અધિકારી દ્વારા.

7. રાજકીય પક્ષના સંદર્ભમાં:

- મુખ્ય વહીવટી અધિકારી દ્વારા.

8. અન્ય સંગઠનોના સંદર્ભમાં:

- કોઈપણ સભ્ય અથવા મુખ્ય અધિકારી દ્વારા.

અન્ય કોઈ પણ સંદર્ભમાં:

- તે વ્યક્તિ પોતે અથવા તેમના દ્વારા અધિકૃત કરવામાં આવેલી અન્ય કોઈ સક્ષમ વ્યક્તિ દ્વારા.

12.6 આકારણીનો અર્થ, પ્રકાર :

1. અર્થ

આકારણી એટલે આવકવેરા અધિકારી દ્વારા કરદાતાની કરપાત્ર આવકની કાયદેસર ચકાસણી અને કરની અંતિમ ગણતરી કરવી. આ પ્રક્રિયામાં રિટર્ન, હિસાબી પુસ્તકો, પુરાવા, TDS વિગતો, deduction, exemption અને અન્ય નાણાકીય બાબતોની તપાસ થાય છે.

2. આકારણીના પ્રકાર

એસેસીની આવકની આકારણી નીચેના પૈકી રીતે થઈ શકે :

1. જ્યારે કોઈ એસેસી કલમ 139 (1) હેઠળ પોતાની આવક અંગેનું રિટર્ન (અને પોતે ગણેલો ટેક્સ) ભરીને મોકલી આપે ત્યારે તેને સ્વયં-આકારણી કહેવાય.
2. નિયમિત આકારણીમાં: (i) એસેસી કે કરદાતાને રૂબરૂ બોલાવ્યા વગર તેની આવકની આકારણી (ii) એસેસીને રૂબરૂ બોલાવીને થતી તેની આવકની આકારણી અને (iii) ઉત્તમ ન્યાયબુદ્ધિથી થતી આકારણીનો સમાવેશ થાય છે.

1. સ્વયં-આકારણી કલમ 140A

સ્વયં-આકારણી એટલે કરદાતા પોતાની આવકની જાતે ગણતરી કરે, કાયદા મુજબ મળતી કપાતો અને મુક્તિઓ બાદ કરપાત્ર આવક નક્કી કરે અને તેના પર ચૂકવવાપાત્ર આવકવેરાની ગણતરી કરીને આવકનું પત્રક દાખલ કરતાં પહેલાં અથવા સાથે જ કરની ચૂકવણી કરે.

આવી ગણતરી કરતી વખતે તેણે ભરવાપાત્ર કુલ આવકવેરામાંથી ટી.ડી.એસ. અને એડવાન્સ ટેક્સની રકમ બાદ કરતાં જે રકમ ખૂટે તે વ્યાજ સાથે ભરવાની હોય છે. આ માટે દરેક માસ દીઠ બાકી કરના 1% લેખે વ્યાજ ચૂકવવું પડશે. એસેસી દ્વારા કરની ચૂકવણી કરીને આવકનું પત્રક ભરવાની આ એક સાદી રીત છે. આવકવેરા વિભાગ આ અંગે કલમ 143 (1) મુજબ તેની સ્વીકૃતિ આપે છે. સ્વયં-આકારણીની રીત મુજબ એસેસી કલમ 139 હેઠળ નિયત મુદત સુધીમાં અથવા વિલંબિત મુદતમાં કે ખોટ અંગે આવકનું પત્રક અથવા કલમ 141 (1) હેઠળ નોટિસના અમલરૂપે કે કલમ 148 કે 153 હેઠળ રિટર્ન ITR ફાઈલ કરી શકે છે. સ્વયં-આકારણી હેઠળ કર વ્યાજ સહિત સંપૂર્ણપણે અથવા અંશતઃ બાકી હોય તો પણ તે અંગે વધુમાં વધુ બાકી કર અને વ્યાજની રકમ જેટલો દંડ થઈ શકે છે. કલમ 142 (1) કે 148 કે 153 A હેઠળ આવકવેરા અધિકારી કોઈપણ વ્યક્તિને નીચે જણાવેલ આકારણીના હેતુથી નોટિસ બજાવી શકે :

આવકવેરા અધિકારીની તપાસની સત્તાઓ (કલમ 142 (1), 148, 153 A)

1. રિટર્ન અને દસ્તાવેજો: જો કરદાતાએ હજુ સુધી રિટર્ન ફાઈલ ન કર્યું હોય, તો તેમને રિટર્ન ભરવા અને જરૂરી હિસાબી ચોપડા કે દસ્તાવેજો રજૂ કરવાનો આદેશ આપી શકે છે.
2. તપાસ અને પૂછપરછ: કોઈ પણ કર સંબંધિત બાબતે અધિકારી તપાસ કરી શકે છે, જેમાં કરદાતાને પોતાનો પક્ષ રજૂ કરવા માટે પૂરતો સમય આપવામાં આવે છે.
3. ઓડિટનો આદેશ: જો હિસાબો જટિલ જણાય, તો કરદાતાને હિસાબી ચોપડાનું ઓડિટ કરાવીને તેનો રિપોર્ટ આપવા માટે સૂચના આપી શકાય છે.
4. મિલકતનું મૂલ્યાંકન: જરૂર જણાય તો કોઈ પણ મિલકત કે લેવડ-દેવડનું બજારમૂલ્ય નક્કી કરવા માટે વેલ્યુએશન અધિકારીની સેવા લઈ શકાય છે.

2. નિયમિત આકારણી

(અ) કર ભરનાર એસેસીને રૂબરૂ બોલાવ્યા વગર આવકની આકારણી કલમ 143(1) આ પ્રકારની આકારણીમાં કરદાતાને (Assessee) આવકવેરા કચેરીએ રૂબરૂ બોલાવ્યા વગર અથવા હિસાબી ચોપડા કે અન્ય દસ્તાવેજો તપાસ્યા વગર રિટર્નની ચકાસણી કરવામાં આવે છે. જો આવકવેરા અધિકારીને રિટર્ન યોગ્ય લાગે, તો તેઓ માત્ર ગાણિતિક ભૂલો સુધારીને અને કેટલીક મર્યાદાઓ તપાસીને રિટર્નને સ્વીકારી લે છે.

નિયમિત આકારણીના મુખ્ય મુદ્દાઓ નીચે મુજબ છે.

જ્યારે આવકવેરા અધિકારી રિટર્નની તપાસ કરે છે, ત્યારે તેઓ નીચે મુજબના ફેરફારો કરી શકે છે:

- ગાણિતિક ભૂલો: રિટર્નમાં થયેલી ગણતરીની ભૂલોને સુધારવામાં આવે છે.
- ખોટા દાવા: કરદાતાએ કરેલા એવા દાવાઓ જે કાયદેસર રીતે યોગ્ય નથી, તેને નામંજૂર કરવામાં આવે છે.
- મોડું રિટર્ન (Late Filing): જો રિટર્ન નિયત તારીખ પછી ભરવામાં આવ્યું હોય, તો:
 - o નુકસાન (Loss) આગળ લઈ જવાની (Set-off) મંજૂરી મળતી નથી.
 - o કલમ 10AA, 80IA, 80IB, 80IC, 80ID અથવા 80IE હેઠળ મળતી કપાત (Deductions) મળતી નથી.
- બાકી આવક: જો કોઈ આવક ફોર્મ 16, 16A અથવા 26AS માં દેખાતી હોય પણ રિટર્ન ભરતી વખતે તે ધ્યાનમાં લીધી ન હોય, તો આવી આવકને કુલ આવકમાં ઉમેરવામાં આવે છે. આ સુધારાઓ કર્યા બાદ, નવી આવકને આધારે ટેક્સ અને વ્યાજની ગણતરી થાય છે.

અધિકારીની જાણ અને કરદાતાનો પ્રત્યુત્તર:

1. ટેક્સ ચૂકવવાપાત્ર હોય ત્યારે: જો સુધારા બાદ ટેક્સ અને વ્યાજ ભરવાનું નીકળતું હોય, તો અધિકારી લેખિતમાં જાણ કરે છે. કરદાતાને આ અંગે 30 દિવસની અંદર પોતાનો ખુલાસો આપવાની અથવા સુધારો કરવાની તક આપવામાં આવે છે. કરદાતાના જવાબને ધ્યાનમાં લીધા પછી જ અંતિમ આકારણી નક્કી થાય છે. જો કરદાતા કોઈ જવાબ ન આપે, તો અધિકારી પોતે નક્કી કરેલા સુધારા લાગુ કરી દે છે.
2. રિફંડ કે વધુ ભરેલ રકમ મળવાપાત્ર હોય ત્યારે: જો કરદાતાએ વધારાનો ટેક્સ ભર્યો હોય અને તેમને રિફંડ મળવાનું થતું હોય, તો તે અંગેની જાણ પણ લેખિતમાં કરવામાં આવે છે.
3. જ્યારે કોઈ ટેક્સ કે રિફંડ ન હોય: જો કોઈ ટેક્સ ભરવાનો બાકી ન હોય અને રિફંડ પણ ન મળવાનું હોય, તો જે નાણાકીય વર્ષમાં રિટર્ન ભર્યું હોય તેની આખર તારીખથી 1 વર્ષ વીતી ગયા પછી કોઈ વધારાની લેખિત જાણ કરવામાં આવતી નથી. આ કિસ્સામાં રિટર્ન સ્વીકારાયું તે જ તેની આકારણી પૂર્ણ થઈ ગઈ તેમ માનવામાં આવે છે.

(બ) કરદાતાને રૂબરૂ સાંભળીને કે લેખિત ખુલાસો મેળવ્યા પછીની આકારણી કલમ 143 (3):

જ્યારે આવકવેરા અધિકારીને કરદાતાના રિટર્ન અંગે શંકા હોય અથવા ખુલાસો અંગે અસંતોષ હોય, ત્યારે તેઓ કલમ 143(3) હેઠળ ‘સ્ક્રૂટની તપાસ કે ઝીણવટભરી તપાસ કરે છે. તેની મુખ્ય વિગતો નીચે મુજબ છે: જો આકારણી અધિકારીને કરદાતાએ બતાવેલી આવક, નુકસાન કે ટેક્સની ગણતરી અંગે સંતોષ ન હોય, તો તેઓ કલમ 143(2) હેઠળ નોટિસ આપીને કરદાતાને રૂબરૂ બોલાવી શકે છે.

કરદાતાએ અધિકારી સમક્ષ હાજર થઈને અથવા લેખિતમાં પોતાના દાવાઓના સમર્થનમાં જરૂરી હિસાબી ચોપડા, દસ્તાવેજો અને પુરાવાઓ રજૂ કરવાના હોય છે.

અધિકારી મુખ્યત્વે નીચેની બાબતો ધ્યાનમાં લઈને આકારણી કરશે:

1. શું કરદાતાએ જાણીજોઈને આવક ઓછી બતાવી છે?
2. શું ખોટી રીતે નુકસાનની ગણતરી કરીને ટેક્સ બચાવવાનો પ્રયાસ કર્યો છે?
3. શું ટેક્સની ચૂકવણી ઓછી કરી છે?

પુરાવાઓ તપાસ્યા પછી, આકારણી અધિકારી એક લેખિત હુકમ દ્વારા કરદાતાની અંતિમ આવક કે નુકસાન નક્કી કરે છે, જેના આધારે ભરવાપાત્ર ટેક્સ અથવા મળવાપાત્ર રિફંડની રકમ નક્કી થાય છે. જો કરદાતા આકારણી અધિકારીના આ હુકમથી સહમત

ન હોય, તો તેમને આ આકારણી સામે અપીલ કરવાનો કાયદાકીય અધિકાર છે. આ પ્રકારની નોટિસ જે નાણાકીય વર્ષમાં રિટર્ન ભર્યું હોય, તેની આખર તારીખથી 6 મહિનાની અંદર પાઠવવી જરૂરી છે.

(ક) ઉત્તમ ન્યાયબુદ્ધિથી આવકની આકારણી (Best Judgement Assessment - કલમ 144)

જ્યારે કોઈ કરદાતા આવકવેરા કાયદાની પ્રક્રિયાનું પાલન ન કરે, ત્યારે આવકવેરા અધિકારી કલમ 144 હેઠળ ઉત્તમ ન્યાયબુદ્ધિથી આવકની આકારણી કરે છે. તે નીચેની પરિસ્થિતિઓમાં કરવામાં આવે છે:

(i) જો કોઈ વ્યક્તિ કલમ 139(1), 139(4) કે 139(5) હેઠળ જરૂરી નોટિસ મળેલ હોવા છતાં રિટર્ન, સુધારેલું રિટર્ન કે વિલંબિત રિટર્ન ન ભરે. (ii) ઓડિટ કરેલ હિસાબો રજૂ ન કરી શકે. (iii) જો કોઈ વ્યક્તિ હિસાબો ઓડિટ કરાવવાની સૂચનાનું પાલન ન કરે. (iv) કલમ 143(2) હેઠળ નોટિસ બજાવેલ હોવા છતાં જાતે હાજર રહેવાનું કે વધુ પુરાવા રજૂ કરવાનો અમલ ન કરે. (v) આવકવેરા અધિકારીને રજૂ કરેલ હિસાબો અધૂરા કે અસંતોષકારક લાગે. આવા સંજોગોમાં, આવકવેરા અધિકારી ઉપલબ્ધ તમામ માહિતીને ધ્યાનમાં લઈને કરદાતાની આવક કે નુકસાનનું નિર્ધારણ પોતાની તર્કબુદ્ધિ અને ન્યાયબુદ્ધિથી કરશે. આ પ્રક્રિયાને એકપક્ષીય આકારણી (Ex-parte assessment) પણ કહેવામાં આવે છે. જોકે, આકારણી કરતી વખતે અધિકારીએ ન્યાયી અને પ્રમાણિક રહેવું પડે છે. આવી આકારણી કરતા પહેલા કરદાતાને ‘શો કોઝ નોટિસ’ (Show Cause Notice) મોકલવામાં આવે છે અને તેમને પોતાની રજૂઆત કરવાની પૂરતી તક આપવામાં આવે છે.

(ડ) ભૂલ સુધારણા (કલમ 154)

આ કલમની જોગવાઈ મુજબ એવી ભૂલો સુધારી શકાય છે જે દેખીતી રીતે ભૂલ હોય, અસ્પષ્ટ હોય અને જે દલીલો પર આધારિત ન હોય. જોગવાઈ મુજબ જો રેકૉર્ડ પરથી દેખીતી રીતે જ ભૂલ જણાતી હોય, તો આવકવેરા કાયદાની કોઈપણ કલમ હેઠળ કરેલા ઓર્ડર કે કલમ 143(1) હેઠળ મોકલેલ (ઈન્ટીમેશન) માહિતીમાં સુધારો કરવાની આવકવેરા અધિકારીને સત્તા છે. જે ઓર્ડર અંગે અપીલ થઈ ચૂકી હોય અને તેની પ્રક્રિયા ચાલુ હોય, તે ઓર્ડર સુધારવાની આવકવેરાના અધિકારીને કોઈ સત્તા નથી. ભૂલ સુધારણા અંગેનો ઓર્ડર લેખિતમાં હોવો જરૂરી છે. જો સુધારાના કારણે કરદાતાની ટેક્સ જવાબદારી વધતી હોય અથવા તેમનું મળવાપાત્ર રિફંડ ઘટતું હોય, તો કરદાતાને નોટિસ આપીને પોતાનો પક્ષ રાખવાની પૂરતી તક આપવી ફરજિયાત છે. સુધારાનો કોઈપણ ઓર્ડર હંમેશા લેખિતમાં જ હોવો જોઈએ. ભૂલ સુધારણાનો ઓર્ડર મંજૂર કર્યા પછી આવકવેરા અધિકારી એસેસીને ડિમાન્ડ નોટિસ મોકલાવશે. કોઈ આવકવેરા સત્તાધીશે

આકારણીનો હુકમ મંજૂર કરતી વખતે, અપીલ અથવા ફેરવિચારણાની અરજી અંગે ઓર્ડર આપવામાં કોઈ ભૂલ કરી હોય, તો આવી ભૂલ તેઓ પોતે અથવા એસેસીની રજૂઆતના આધારે સુધારી શકે છે. જે અધિકારીએ આદેશ આપ્યો હોય, તે જ અધિકારી ભૂલ સુધારી શકે છે. બીજા કોઈ અધિકારી બીજાના આદેશમાં સુધારો કરી શકતા નથી.

12.7 કરની વસુલાત (Recovery of Tax) :

1. મૂળ સ્થાનેથી કપાયેલ આવકવેરો (Deduction of Tax at Source)

મૂળ સ્થાનેથી કપાયેલ આવકવેરો ઇન્કમ ટેક્સ, 1961ના અધિનિયમ હેઠળ આવે છે અને તમામ સંસ્થાઓ અથવા વ્યક્તિઓ તેને ચૂકવવા માટે જવાબદાર છે. ટીડીએસ એ સરકાર દ્વારા કરચોરી ઘટાડવા અને આવકના સ્ત્રોત પર એકત્રિત કરવા માટેનું એક સાધન છે. આવકના સ્ત્રોતમાં પગાર, વ્યાજ, ભાડું, દલાલી, વ્યાવસાયિક સેવા વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

❖ TDS ને પાત્ર મુખ્ય આવકના સ્ત્રોત:

નીચે મુજબની ચૂકવણીઓ કરતી વખતે TDS કાપવો અનિવાર્ય છે:

1. પગાર (Salary)
2. સિક્યોરિટીઝ કે જમીનગીરી પરનું વ્યાજ
3. અન્ય વ્યાજની આવક
4. લોટરી, કોસર્વડ પઝલ કે કોઈ શબ્દ રચના સ્પર્ધાના ઇનામો
5. ઘોડદોડમાંથી મળતી ઇનામી રકમ
6. વીમા કમિશન
7. બિન-રહીશ વ્યક્તિઓને કરવામાં આવતી ચૂકવણી
8. નેશનલ સેવિંગ્સ સ્કીમ (NSS) હેઠળ જમા થયેલી રકમની ચૂકવણી
9. ભારતમાં રહેતા કોન્ટ્રાક્ટરો અને સબ-કોન્ટ્રાક્ટરોને કરવામાં આવતી ચૂકવણી

- (1) જે વ્યક્તિ પગાર શીર્ષક હેઠળ ગણાતી રકમ ચૂકવવા માટે જવાબદાર હોય છે તેણે પગાર ચૂકવતી વખતે કલમ 192 ની જોગવાઈઓ આધીન રહી અને સરેરાશ દરેક કરવેરાની રકમ કાપી લેવી જોઈએ જે નાણાકીય વર્ષમાં પગાર ચૂકવવામાં આવે ત્યારે અમલમાં હોય તે દરેક કરવેરા ની રકમ કાપી લેવી જોઈએ જેના માટે નીચેની બાબતો ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.

મૂળ સ્થાનેથી કર કપાતના હેતુ માટે પગારની આવકને નજીકના 10 રૂપિયાના આંકમાં ફેરવવામાં આવે છે.

- (2) પગારમાંથી TDS (આવકવેરો) કાપવાની કાયદાકીય જવાબદારી સંપૂર્ણપણે નોકરીદાતા (માલિક) ની છે. ભલે કર્મચારી એવી ખાતરી આપે કે તેણે કરવેરો ચૂકવવાની બીજી કોઈ વ્યવસ્થા કરી છે, તો પણ માલિક તે જવાબદારીમાંથી મુક્ત થઈ શકતા નથી. જો માલિક TDS કાપવામાં કોઈ પણ ચૂક કે કસૂર કરે, તો કાયદાકીય રીતે માત્ર નોકરીદાતા જ જવાબદાર ગણાય છે.

જામીનગીરીઓ પર વ્યાજ (કલમ 193):

કલમ 193 ની જોગવાઈ પ્રમાણે જામીનગીરીઓ (Securities) પર ચૂકવવામાં આવતા વ્યાજ પર 10% ના દરે TDS કાપવો ફરજિયાત છે. અમુક સરકારી જામીનગીરીઓ અને અધિકૃત થાપણોને આ કલમમાંથી મુક્તિ આપવામાં આવી છે. જેમાં મુખ્યત્વે ગોલ્ડ બોન્ડ, નેશનલ સેવિંગ્સ સર્ટિફિકેટ (NSC) અને રજિસ્ટર્ડ ડિમેટ ફોર્મમાં રહેલી સિક્યોરિટીઝનો સમાવેશ થાય છે. જો વ્યાજની રકમ ₹10,000 કે તેથી વધુ હોય તો જ TDS કાપવાનો રહે છે. જો ડિબેન્ચર ધારકને મળતું વાર્ષિક વ્યાજ ₹5,000 થી ઓછું હોય, તો TDS કાપવાની જરૂર રહેતી નથી.

અન્ય વ્યાજની આવક (કલમ 194):

જામીનગીરીઓ સિવાયના અન્ય કોઈપણ સ્ત્રોતમાંથી મળતી વ્યાજની આવક પર ચૂકવનાર વ્યક્તિએ 10% ના દરે આવકવેરો કાપવો પડે છે.

લોટરી અને ઈનામી રમતો:

લોટરી, કોસર્વ પઝલ (કોયડા), પત્તાની રમત કે ઘોડદોડ દ્વારા મળતી કુલ ઈનામી રકમ જો ₹10,000 થી વધી જતી હોય, તો તેના પર 30% ના દરે સ્ત્રોત પર જ ટેક્સ (TDS) કાપી લેવામાં આવે છે.

બિન-રહીશ ખેલાડીઓ અને સંસ્થાઓ:

વિદેશી નાગરિક ખેલાડીઓ અથવા બિન-નિવાસી સ્પોર્ટ્સ એસોસિએશનને કરવામાં આવતી ચૂકવણીઓ પર 10% ના દરે TDS લાગુ પડે છે.

12.8 અગાઉથી કર ચૂકવવો (Advance payment of Tax) :

આવકવેરા કાયદા મુજબ, સરકાર 'Pay-as-you-earn' (જેમ આવક થાય તેમ કર ભરો) ના સિદ્ધાંત પર કાર્ય કરે છે. આનો અર્થ એ છે કે જે નાણાકીય વર્ષમાં આવક થાય છે, તે જ વર્ષ દરમિયાન કરદાતાએ હાથમાં ટેક્સ ભરવાનો રહે છે. આને 'એડવાન્સ ટેક્સ' અથવા 'અગાઉથી કરની ચૂકવણી' કહેવામાં આવે છે.

1. એડવાન્સ ટેક્સ કે અગાઉથી કર ત્યારે લાગુ પડે જ્યારે કરદાતા પોતાની અંદાજિત આવક (મૂડી લાભો અને આકસ્મિક આવક સહિત) પર ગણતરી કરે અને તેમનો કુલ આવકવેરો ₹10,000 કે તેથી વધુ થતો હોય, ત્યારે એડવાન્સ ટેક્સ ભરવો ફરજિયાત છે.

2. 60 વર્ષ કે તેથી વધુ વયના વરિષ્ઠ નાગરિકોને એડવાન્સ ટેક્સ ભરવામાંથી મુક્તિ મળે છે, પરંતુ શરત એ છે કે તેમની પાસે કોઈપણ ‘વ્યવસાય’ અથવા ‘ધંધા’ (Business or Profession) દ્વારા મળતી આવક ન હોવી જોઈએ.

3. ચુકવણીનું સમયપત્રક (Installment Schedule)

દરેક કરદાતાએ અગાઉથી કરની રકમ નીચે મુજબના ચાર હપ્તોમાં ચૂકવવાની રહે છે:

હપ્તોની છેલ્લી તારીખ	ચૂકવવાની કુલ રકમની ટકાવારી (Cumulative)
15 જૂન સુધીમાં	કુલ એડવાન્સ ટેક્સના 15%
15 સપ્ટેમ્બર સુધીમાં	કુલ એડવાન્સ ટેક્સના 45%
15 ડિસેમ્બર સુધીમાં	કુલ એડવાન્સ ટેક્સના 75%
15 માર્ચ સુધીમાં	કુલ એડવાન્સ ટેક્સના 100%

4. જો એડવાન્સ ટેક્સ 15 માર્ચ પછી પરંતુ 31 માર્ચ પહેલાં ચૂકવવામાં આવે, તો તે સંબંધિત નાણાકીય વર્ષ માટે જ ગણવામાં આવશે.
5. જો કોઈ હપ્તોની છેલ્લી તારીખે જાહેર રજા કે બેંક રજા હોય, તો તેના પછીનો પ્રથમ કાર્યકારી દિવસ (Working Day) એ છેલ્લી તારીખ ગણાશે.
6. કરદાતાએ પોતાની આવકનું અંદાજિત મૂલ્યાંકન જાતે કરવાનું હોય છે. ટેક્સ ભરતી વખતે તેઓ પોતાની અંદાજિત આવકની ફરીથી ગણતરી (Recalculation) પણ કરી શકે છે.

નોંધ: એડવાન્સ ટેક્સનો મુખ્ય હેતુ કરદાતા પર એકસાથે ટેક્સ ભરવાનું ભારણ ન આવે તે છે. કરદાતાએ ઉપરની તારીખોનું ચુસ્તપણે પાલન કરવું જરૂરી છે, અન્યથા કલમ 234B અને 234C હેઠળ વ્યાજની જોગવાઈઓ લાગુ પડી શકે છે.

12.9 ઉદાહરણ :

વર્તમાન આવકવેરાના સ્લેબ (New Tax Regime 2026-27) ને ધ્યાનમાં લઈ ઉદાહરણ નીચે મુજબ છે.

ઉદાહરણ 1- શ્રી રાકેશભાઈની આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે કુલ કરપાત્ર આવક 12,00,000 છે. પગારની આવક અંગે 13,200 ની મૂળસ્થાને આવકવેરાની કપાત (TDS) થયેલ છે. તેમની એડવાન્સ ટેક્સના હપ્તોની રકમો ગણતરી કરો.

જવાબ:

પ્રથમ 3,00,000 પર શૂન્ય દરે = -

પછીના 4,00,000 પર (3,00,001 થી 7,00,000) 5% ના દરે = 20,000

પછીના 3,00,000 પર (7,00,001 થી 10,00,000) 10% ના દરે =	30,000
બાકીના 2,00,000 પર (10,00,001 થી 12,00,000) 15% ના દરે =	30,000
+ હેલ્થ એન્ડ એજ્યુકેશન સેસ (80,000 ના 4%) =	<u>3,200</u>
ચૂકવવાપાત્ર કુલ આવકવેરો =	83,200
બાદ : પગારમાંથી મૂળસ્થાને કપાયેલ આવકવેરો (TDS) =	13,200
ચૂકવવાપાત્ર કુલ એડવાન્સ ટેક્સ =	70,000

એડવાન્સ ટેક્સના હપ્તા:

તા. 15-6-2026 ના રોજ કે તે પહેલાં ચૂકવવાપાત્ર પ્રથમ હપ્તો (15%) =	10,500
તા. 15-9-2026 ના રોજ કે તે પહેલાં ચૂકવવાપાત્ર દ્વિતીય હપ્તો (30%) =	21,000
તા. 15-12-2026 ના રોજ કે તે પહેલાં ચૂકવવાપાત્ર તૃતીય હપ્તો (30%) =	21,000
તા. 15-3-2027 ના રોજ કે તે પહેલાં ચૂકવવાપાત્ર અંતિમ હપ્તો (25%) =	17,500
કુલ =	70,000

ઉદાહરણ 2 આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે શ્રી મહેશભાઈની કુલ કરપાત્ર આવક 60,00,000 છે. આ અંગે મૂળસ્થાને કપાયેલ આવકવેરો (TDS) 1,04,560 હતો. તેમની આવકવેરાના દર મુજબ એડવાન્સ ટેક્સના હપ્તાની રકમો અને છેલ્લી તારીખો નક્કી કરો.

જવાબ:

કુલ આવકવેરાની ગણતરી:

પ્રથમ 3,00,000 પર શૂન્ય દરે =	0
પછીના 4,00,000 પર (5%) =	20,000
પછીના 3,00,000 પર (10%) =	30,000
પછીના 2,00,000 પર (15%) =	30,000
પછીના 3,00,000 પર (20%) =	60,000
બાકીના 45,00,000 પર (30%) =	<u>13,50,000</u>
કુલ આવકવેરો =	14,90,000
+ સરચાર્જ (14,90,000 ના 10%) =	<u>1,49,000</u>
=	16,39,000
હેલ્થ એન્ડ એજ્યુકેશન સેસ (16,39,000 ના 4%) =	<u>65,560</u>

ચૂકવવાપાત્ર કુલ આવકવેરો = **17,04,560**

બાદ : મૂળસ્થાને કપાયેલ આવકવેરો (TDS) = **1,04,560**

ચૂકવવાપાત્ર કુલ એડવાન્સ ટેક્સ (રાઉન્ડ ઓફ) = **16,00,000**

એડવાન્સ ટેક્સના હપ્તા:

i) તા. 15-6-2026 સુધી (15%) = 2,40,000

ii) તા. 15-9-2026 સુધી (30%) = 4,80,000

iii) તા. 15-12-2026 સુધી (30%) = 4,80,000

iv) તા. 15-3-2027 સુધી (25%) = 4,00,000

કુલ = 16,00,000

❖ સ્વાધ્યાય

1. શ્રી સંજયભાઈની આકારણી વર્ષ 2026-27 માટે કુલ કરપાત્ર આવક ₹15,00,000 છે. પગારની આવક અંગે ₹25,000 ની મૂળસ્થાને આવકવેરાની કપાત (TDS) થયેલ છે. તેમની એડવાન્સ ટેક્સના હપ્તાની રકમોની ગણતરી કરો.

જવાબ- ચૂકવવાપાત્ર કુલ એડવાન્સ ટેક્સ: ₹1,20,600, TDS: ₹25,000, કુલ ચૂકવવાપાત્ર આવકવેરો: ₹1,45,600

2. નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ આપો

1. આવકનું પત્રક ભરવાની કંપની એસેસીની સમય મર્યાદા જણાવો.
2. કાયમી ખાતા નંબર (PAN) એટલે શું? - તે વિસ્તારમાં સમજાવો.
3. આવકના પત્રકના પ્રકારો સમજાવો.
4. આકારણી વર્ષ માટે અગાઉથી કર ચુકવણી માટેની છેલ્લી તારીખ અને ભરવાપાત્ર રકમની ટકાવારી જણાવો.
5. પ્રાપ્તિસ્થાનથી કપાયેલ આવકવેરો (TDS) એટલે શું? - તે ટૂંકમાં જણાવો.

3. ટૂંક નોંધ લખો

1. ટૂંકનોંધ લખો: આકારણી
2. ટૂંકનોંધ લખો: કાયમી ખાતા નંબર (PAN)
3. ટૂંકનોંધ લખો: મૂળ સ્થાનેથી કપાયેલ આવકવેરો (TDS)
4. ટૂંકનોંધ લખો: અગાઉથી ચૂકવાયેલ આવકવેરો (Advance Tax)

5. ટૂંકનોંધ લખો: સ્વયં આકારણી (Self-Assessment)

6. ટૂંકનોંધ લખો: નિયમિત આકારણી

4. નીચેના વૈકલ્પિક પ્રશ્નોના જવાબ આપો

1. PAN નું પૂરું નામ શું છે?

(A) Personal Account Number (B) Permanent Account Number

(C) Public Account Number (D) Private Account Number

જવાબ : (B) Permanent Account Number

2. પગાર કે પેન્શનમાંથી આવક ધરાવતી વ્યક્તિઓ માટે કયું ITR ફોર્મ ઉપયોગી છે?

(A) ITR-1 (SAHAJ) (B) ITR-2

(C) ITR-5 (D) ITR-7

જવાબ : (A) ITR-1 (SAHAJ)

3. એડવાન્સ ટેક્સનો પ્રથમ હપ્તો (15%) કઈ તારીખ સુધીમાં ભરવાનો હોય છે?

(A) 15 સપ્ટેમ્બર (B) 15 ડિસેમ્બર (C) 15 જૂન (D) 15 માર્ચ

જવાબ : (C) 15 જૂન

4. 15 માર્ચ સુધીમાં એડવાન્સ ટેક્સની કુલ કેટલી ટકા રકમ ભરવાની હોય છે?

(A) 15% (B) 45% (C) 75% (D) 100%

જવાબ : (D) 100%

5. TDS નું પૂરું નામ શું છે?

(A) Tax Done Source (B) Tax Deducted at Source

(C) TOal Direct Source (D) Tax Deducting System

જવાબ : (B) Tax Deducted at Source

6. આવકવેરા અધિકારી દ્વારા કરદાતાની કરપાત્ર આવક અને કર નક્કી કરવાની પ્રક્રિયાને શું કહે છે?

(A) કરની વસુલાત (B) આકારણી (Assessment)

(C) રિટર્ન ભરવું (D) રિફંડ

જવાબ : (B) આકારણી (Assessment)

આવકવેરો અને જી.એસ.ટી.

7. શ્રેષ્ઠ નિર્ણય આકારણી (Best Judgment Assessment) કઈ કલમ હેઠળ કરવામાં આવે છે?

(A) કલમ 139 (B) કલમ 140 (C) કલમ 144 (D) કલમ 154

જવાબ : (C) કલમ 144

8. અનુમાનિત આવક (Presumptive Income) હેઠળ રિટર્ન ભરનાર વ્યક્તિઓ માટે કયું ફોર્મ વપરાય છે?

(A) ITR-1 (SAHAJ) (B) ITR-3
(C) ITR-4 (SUGAM) (D) ITR-6 જવાબવહી

જવાબ : (C) ITR-4 (SUGAM)

એકમ-13

માલ અને સેવાકર – I (GST – I)

13.1 પ્રસ્તાવના

13.2 વસ્તુ અને સેવા કર (GST)નો અર્થ

13.3 વસ્તુ અને સેવા કર (GST)ના પ્રકારો

13.4 રજીસ્ટ્રેશન (Registration)

13.5 સપ્લાય (Supply)

13.6 ઇનપુટ ટેક્સ ક્રેડિટ (Input Tax Credit – ITC)

13.7 રિવર્સ ચાર્જ મિકેનિઝમ (Reverse Charge Mechanism – RCM)

13.8 ટેક્સ ઇન્વોઇસ (Tax Invoice)

13.9 રિટર્ન્સ (Returns)

13.10 રીફંડ (Refund)

❖ સ્વાધ્યાય

13.1 પ્રસ્તાવના :

ભારતીય કરવેરા વ્યવસ્થામાં વસ્તુ અને સેવા કર (GST - Goods and Services Tax) એક ઐતિહાસિક અને મૂળભૂત પરિવર્તન છે. ભૂતકાળમાં દેશમાં ઉત્પાદન, વેચાણ અને સેવાઓ પર અનેક પ્રકારના અલગ-અલગ આડકતરા વેરાઓ વસૂલવામાં આવતા હતા, જેનાથી ઘણી ગૂંચવણો ઊભી થતી હતી. આ સમગ્ર વ્યવસ્થાને સરળ બનાવવા અને દેશભરના બજારને એકસૂત્રમાં બાંધવાના હેતુથી “એક દેશ, એક કર” ના સિદ્ધાંત સાથે જીએસટી લાગુ કરવામાં આવ્યો. આ એક એવો વ્યાપક વેરો છે જે માલ અને સેવાઓના સપ્લાય પર સીધો ઉઘરાવવામાં આવે છે.

આ કરવેરાની સૌથી મોટી વિશેષતા એ છે કે તે મૂલ્યવૃદ્ધિ અને મુકામ પર આધારિત છે. કાચો માલ ફેક્ટરીમાં આવે ત્યાંથી લઈને તૈયાર થયેલી વસ્તુ છેવાડાના ગ્રાહક સુધી પહોંચે, તે આખી સાંકળમાં દરેક તબક્કે જ્યાં પણ વસ્તુની કિંમતમાં વધારો થાય છે, માત્ર તે વધારા પર જ આ વેરો ગણવામાં આવે છે. જૂની સિસ્ટમમાં ટેક્સની ઉપર પણ ટેક્સ લાગતો હતો, જેને જીએસટીએ સંપૂર્ણપણે નાબૂદ કરી દીધો છે. આ પ્રક્રિયામાં કરવેરાનો અંતિમ બોજ ગ્રાહક પર આવે છે, પરંતુ આખી સિસ્ટમ ખૂબ જ પારદર્શક રીતે કામ કરે છે.

ભારતમાં કરવેરા પદ્ધતિમાં માળખાગત સુધારાના ભાગરૂપે ‘વસ્તુ અને સેવા કર’ (GST) નો અમલ એક ક્રાંતિકારી પગલું છે. અગાઉની જટિલ અને અનેક સ્તરોમાં વહેંચાયેલી

પરોક્ષ કર વ્યવસ્થાને સ્થાને હવે 'એક રાષ્ટ્ર, એક કર'ની વિભાવના સાકાર થઈ છે. આ વ્યવસ્થાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય કર પર લાગતા કર (Cascading Effect) ને નાબૂદ કરી સમગ્ર દેશમાં સમાન વેપારી વાતાવરણ પૂરું પાડવાનો છે.

જીએસટી એ ગંતવ્ય સ્થાન આધારિત (Destination Based) વપરાશ વેરો છે, જેનો અર્થ છે કે જે રાજ્યમાં વસ્તુ કે સેવાનો વપરાશ થાય છે, તે રાજ્યને તે કરની આવક મળે છે. આ પદ્ધતિમાં ઉત્પાદનથી લઈને વેચાણ સુધીના દરેક તબક્કે થયેલા મૂલ્યવૃદ્ધિ પર જ કર વસૂલવામાં આવે છે. અગાઉના સમયમાં જે રીતે આબકારી જકાત, વેચાણ વેરો અને સર્વિસ ટેક્સ જેવા અલગ-અલગ કર ભરવા પડતા હતા, તે બધું જ હવે આ એક જ માળખામાં સમાઈ ગયું છે. આનાથી વ્યવસાયિક એકમો માટે કાયદાકીય પાલનનો બોજ ઘટ્યો છે અને કરચોરીની શક્યતાઓ પણ ઓછી થઈ છે.

આધુનિક અર્થતંત્રમાં આ કરવેરા પ્રણાલી માત્ર મહેસૂલ ઉઘરાવવાનું સાધન નથી, પરંતુ આર્થિક વિકાસને વેગ આપવાનું માધ્યમ પણ છે. ઈનપુટ ટેક્સ ક્રેડિટની સુવિધાને કારણે ઉત્પાદન ખર્ચમાં ઘટાડો થાય છે, જેનો સીધો લાભ અંતિમ ગ્રાહકોને મળે છે.

છેલ્લા કેટલાક વર્ષોમાં થયેલા વહીવટી સુધારા બાદ, હવે આ વ્યવસ્થામાં કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારો વચ્ચે કરની વહેંચણી ખૂબ જ સ્પષ્ટ રીતે થાય છે. કેન્દ્રીય જીએસટી (CGST), રાજ્ય જીએસટી (SGST) અને આંતરરાજ્ય વ્યવહારો માટે સંકલિત જીએસટી (IGST) નું માળખું વ્યવસાયિક લેણદેણને વધુ વ્યવસ્થિત બનાવે છે. વર્તમાન સમયમાં જ્યારે આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે ભારતની અર્થવ્યવસ્થા મજબૂત બની રહી છે, ત્યારે આવી સક્ષમ કરવેરા પદ્ધતિ વેપાર અને ઉદ્યોગ જગત માટે કરોડરજજૂ સમાન સાબિત થઈ રહી છે.

13.2 વસ્તુ અને સેવા કર (GST)નો અર્થ :

વસ્તુ અને સેવા કર એ એક પરોક્ષ કર (Indirect Tax) છે, જે સમગ્ર દેશમાં વસ્તુઓના ઉત્પાદન, વેચાણ અને સેવાઓની જોગવાઈ પર લાદવામાં આવ્યો છે. આ કાયદો અમલમાં આવતાની સાથે જ અગાઉના અનેકવિધ કરવેરા જેવા કે વેટ (VAT), સેન્ટ્રલ એક્સાઈઝ ડ્યુટી, લક્ઝરી ટેક્સ અને એન્ટ્રી ટેક્સ નાબૂદ થયા છે. આ એક 'વ્યાપક' કર છે કારણ કે તેમાં લગભગ તમામ પરોક્ષ વેરાઓને આવરી લેવામાં આવ્યા છે.

➤ ગંતવ્ય સ્થાન આધારિત વેરો (Destination Based Tax): આ કરનો સૌથી મહત્વનો પાસું એ છે કે તે ગંતવ્ય સ્થાન પર આધારિત છે. અગાઉના સમયમાં કરની વસૂલાત જ્યાં વસ્તુનું ઉત્પાદન થતું ત્યાં થતી હતી (Origin Based), પરંતુ હવે કરની આવક તે રાજ્યને મળે છે જ્યાં તે વસ્તુ કે સેવાનો અંતિમ વપરાશ થાય છે. દાખલા તરીકે, જો કોઈ વસ્તુ ગુજરાતમાં બની હોય અને તેનું વેચાણ મહારાષ્ટ્રમાં થાય, તો તે વેરાની આવક મહારાષ્ટ્ર સરકારને ફાળવવામાં આવે છે.

➤ મૂલ્યવૃદ્ધિ પર આધારિત કર (Value Addition): જીએસટી માત્ર દરેક તબક્કે થયેલી મૂલ્યવૃદ્ધિ પર જ લાગે છે. આને સમજવા માટે માલના સપ્લાયની સાંકળ જોવી જરૂરી છે:

કાચો માલ ખરીદનાર: તેના સ્તરે થયેલ ખર્ચ પર કર ભરે છે.

ઉત્પાદક: કાચા માલ પર પ્રક્રિયા કરી તેમાં જે કિંમત ઉમેરે (Value Add કરે), તેના પર જ તેને કર ભરવાનો રહે છે.

જથ્થાબંધ વેપારી અને છૂટક વેપારી: તેઓ પણ પોતાની નફાની રકમ કે અન્ય ખર્ચ જે કિંમતમાં ઉમેરે છે, તેના પર જ કરની ગણતરી થાય છે.

- ઇનપુટ ટેક્સ ક્રેડિટ (ITC) ની વ્યવસ્થા: આ આખી પ્રક્રિયાનો સૌથી મોટો ફાયદો ‘ઇનપુટ ટેક્સ ક્રેડિટ’ છે. આનો અર્થ એ થાય કે જ્યારે કોઈ વેપારી માલ ખરીદે ત્યારે તેણે જે ટેક્સ ચૂકવ્યો હોય, તે ટેક્સ તેને પછીથી જ્યારે તે માલ વેચે ત્યારે બાદ મળે છે. આ વ્યવસ્થાને કારણે કર પર કર (Tax on Tax) લાગવાની સમસ્યા દૂર થાય છે, જેને અર્થશાસ્ત્રની ભાષામાં ‘કેસ્કેડિંગ ઇફેક્ટ’ કહેવામાં આવે છે.

- સહિયારું વહીવટી માળખું: જીએસટી એ કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારો દ્વારા સંયુક્ત રીતે સંચાલિત વ્યવસ્થા છે. આના મુખ્ય ત્રણ ભાગ છે:

CGST: જે કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા વસૂલવામાં આવે છે.

SGST: જે રાજ્ય સરકાર દ્વારા વસૂલવામાં આવે છે.

IGST: જ્યારે માલ એક રાજ્યમાંથી બીજા રાજ્યમાં જાય ત્યારે કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા વસૂલવામાં આવે છે અને બાદમાં તેની વહેંચણી કરવામાં આવે છે.

13.3 વસ્તુ અને સેવા કર (GST)ના પ્રકારો :

વસ્તુ અને સેવા કર (GST) ના માળખાને સમજવા માટે તેને મુખ્ય ચાર પ્રકારોમાં વહેંચવામાં આવ્યો છે. આ વ્યવસ્થા એટલા માટે બનાવવામાં આવી છે કે જેથી કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારો વચ્ચે કરની વહેંચણી પારદર્શક રીતે થઈ શકે.

1. કેન્દ્રીય વસ્તુ અને સેવા કર (CGST - Central GST)

જ્યારે કોઈ પણ વ્યવહાર એક જ રાજ્યની અંદર (દા.ત. ગુજરાતના એક શહેરમાંથી બીજા શહેરમાં) થાય, ત્યારે કેન્દ્ર સરકાર જે કર વસૂલ કરે છે તેને CGST કહેવામાં આવે છે.

ઉદાહરણ: તમે સુરતના કોઈ શોરૂમમાંથી ₹1,000 ના કપડાં ખરીદો છો અને તેના પર 18% જીએસટી લાગે છે. આ 18% માંથી 9% હિસ્સો કેન્દ્ર સરકાર પાસે જશે, જેને CGST કહેવાશે.

2. રાજ્ય વસ્તુ અને સેવા કર (SGST - State GST)

જ્યારે વ્યવહાર રાજ્યની અંદર જ થતો હોય, ત્યારે રાજ્ય સરકાર જે કર વસૂલ કરે છે તેને SGST કહેવામાં આવે છે. આ કર હંમેશા CGST ની સાથે જ અને તેટલા જ પ્રમાણમાં વસૂલવામાં આવે છે.

ઉદાહરણ: ઉપરના કપડાંની ખરીદીના ઉદાહરણમાં, બાકીના 9% કરની રકમ ગુજરાત સરકાર પાસે જશે, જેને SGST કહેવામાં આવશે. એટલે કે કુલ 18% માંથી અડધો હિસ્સો કેન્દ્રનો અને અડધો રાજ્યનો રહેશે.

3. સંકલિત વસ્તુ અને સેવા કર (IGST - Integrated GST)

જ્યારે વેપાર બે અલગ-અલગ રાજ્યો વચ્ચે થાય (દા.ત. મહારાષ્ટ્રથી ગુજરાત માલ આવે), ત્યારે માત્ર એક જ કર લાગે છે, જેને IGST કહેવામાં આવે છે. આ કર કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા વસૂલવામાં આવે છે અને પછી ગંતવ્ય સ્થાન (જ્યાં માલ વપરાયો છે) મુજબ તે રાજ્ય સાથે વહેંચવામાં આવે છે.

ઉદાહરણ: તમે ઓનલાઈન શોપિંગ એપ દ્વારા મુંબઈના કોઈ વેપારી પાસેથી ₹20,000 નો મોબાઈલ મંગાવો છો. આ કિસ્સામાં તમારે અલગ-અલગ CGST કે SGST ભરવાને બદલે સીધો 18% IGST ભરવો પડશે.

4. કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ વસ્તુ અને સેવા કર (UTGST - Union Territory GST)

ભારતના જે પ્રદેશો રાજ્ય નથી, પરંતુ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો છે (જેમ કે દીવ-દમણ, દાદરા નગર હવેલી કે આંદામાન-નિકોબાર), ત્યાં SGST ને બદલે UTGST લાગે છે. તેની કાર્યપદ્ધતિ SGST જેવી જ હોય છે.

ઉદાહરણ: જો તમે દમણમાં કોઈ હોટલમાં જમવા જાવ છો, તો તમારા બિલ પર CGST ની સાથે SGST ને બદલે UTGST લખેલું જોવા મળશે.

વ્યવહારનો પ્રકાર	લાગુ પડતો કર	કર કોને મળે છે?
રાજ્યની અંદર (Intra-state)	CGST + SGST	કેન્દ્ર અને તે રાજ્ય સરકારને
બે રાજ્યો વચ્ચે (Inter-state)	IGST	કેન્દ્ર સરકારને (બાદમાં રાજ્યને હિસ્સો મળે)
કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશની અંદર	CGST + UTGST	કેન્દ્ર અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશને

આ પ્રકારે જીએસટીના વિવિધ ભાગો દ્વારા આખા દેશમાં કરવેરાનું સંચાલન થાય છે, જેનાથી ગ્રાહક અને વેપારી બંને માટે હિસાબ રાખવો સરળ બને છે. આધુનિક ડિજિટલ પોર્ટલ દ્વારા હવે આ તમામ પ્રકારના કરનું વર્ગીકરણ સોફ્ટવેર દ્વારા જ આપોઆપ થઈ જાય છે, જેથી ભૂલની શક્યતા રહેતી નથી.

13.4 રજીસ્ટ્રેશન (Registration) :

જીએસટી અંતર્ગત વ્યવસાયની નોંધણી એટલે કે રજીસ્ટ્રેશન એ એક અત્યંત મહત્વપૂર્ણ પ્રક્રિયા છે. આ પ્રક્રિયા દ્વારા કોઈપણ વ્યવસાયિક એકમ સરકારના ચોપડે સત્તાવાર રીતે નોંધાય છે અને તેને એક વિશિષ્ટ ઓળખ નંબર મળે છે.

1. રજીસ્ટ્રેશન કોના માટે ફરજિયાત છે?

સામાન્ય રીતે, જે વ્યવસાયનું વાર્ષિક ટર્નઓવર (વેચાણ) નક્કી કરેલી મર્યાદા (જેમ કે ₹40 લાખ કે ₹20 લાખ, રાજ્ય મુજબ) થી વધી જાય, તેમણે નોંધણી કરાવવી ફરજિયાત

છે. આ ઉપરાંત, આંતરરાજ્ય વેપાર કરતા અથવા ઓનલાઈન પ્લેટફોર્મ પર વેચાણ કરતા એકમો માટે પણ આ નોંધણી જરૂરી છે.

2. જીએસટીઆઈએન (GSTIN)

સફળ નોંધણી પછી, દરેક કરદાતાને 15 આંકડાનો એક વિશિષ્ટ નંબર આપવામાં આવે છે, જેને GSTIN કહેવામાં આવે છે. આ નંબર પાન કાર્ડ (PAN) પર આધારિત હોય છે.

3. જીએસટી રજીસ્ટ્રેશનની પ્રક્રિયાના તબક્કા

- પોર્ટલ પર લોગ-ઈન: સૌ પ્રથમ અધિકૃત સરકારી પોર્ટલ પર જઈને નવું રજીસ્ટ્રેશન ફોર્મ (Part-A) ભરવાનું રહે છે, જેમાં પાન કાર્ડ, મોબાઈલ નંબર અને ઈમેલની વિગતો આપવી પડે છે.
- TRN જનરેશન: વિગતોની ચકાસણી બાદ એક ટેમ્પરરી રેફરન્સ નંબર (TRN) મળે છે.
- દસ્તાવેજો અપલોડ કરવા: TRN નો ઉપયોગ કરીને વ્યવસાયનું સરનામું, બેંક વિગતો અને માલિકના ફોટા જેવા જરૂરી દસ્તાવેજો અપલોડ કરવામાં આવે છે.
- ચકાસણી: સરકારી અધિકારી દ્વારા વિગતોની તપાસ કરવામાં આવે છે. જો બધું યોગ્ય જણાય, તો અરજી મંજૂર કરવામાં આવે છે.
- પ્રમાણપત્ર: અંતે, ઓનલાઈન રજીસ્ટ્રેશન સર્ટિફિકેટ ઇશ્યુ કરવામાં આવે છે.

4. રજીસ્ટ્રેશનના ફાયદા:

- કાનૂની માન્યતા: વ્યવસાયને માલ કે સેવા પૂરી પાડવા માટે કાયદેસરની માન્યતા મળે છે.
- ઈનપુટ ટેક્સ ક્રેડિટ (ITC): નોંધાયેલ વેપારી જ ખરીદી પર ભરેલા ટેક્સની બાદબાકી (Credit) મેળવી શકે છે.
- મોટા ગ્રાહકો સાથે વેપાર: મોટી કંપનીઓ હંમેશા રજીસ્ટ્રેશન ધરાવતા વેપારીઓ પાસેથી જ ખરીદી કરવાનું પસંદ કરે છે.

13.5 સપ્લાય (Supply):

સપ્લાય (પૂર્તિ) ના મુદ્દાને વધુ ઊંડાણપૂર્વક સમજવા માટે આપણે તેના કાયદાકીય પાસાંઓ અને વ્યવહારુ પાસાંઓને વિગતે જોવા પડશે. અહીં તેના મુખ્ય પાસાંઓની વિસ્તૃત સમજૂતી છે:

1. સપ્લાયના વ્યાપમાં આવતી પ્રવૃત્તિઓ (Scope of Supply)

કાયદા મુજબ માત્ર વેચાણ જ નહીં, પરંતુ નીચેની બાબતો પણ સપ્લાય ગણાય છે:

નિકાલ (Disposal): જ્યારે વ્યવસાયની કોઈ મિલકત (દા.ત. જૂનું ફર્નિચર કે મશીનરી)

કાયમી ધોરણે કાઢી નાખવામાં આવે, ત્યારે તેને પણ સપ્લાય ગણી શકાય છે જો તેના પર અગાઉ ટેક્સ કેડિટ લીધી હોય.

વસ્તુનો વિનિમય (Barter): જો કોઈ વેપારી પૈસાને બદલે વસ્તુના બદલામાં વસ્તુ આપે, તો તે વ્યવહારની બજાર કિંમત નક્કી કરીને તેના પર ટેક્સ ભરવો પડે છે.

2. અવેજ વગરનો સપ્લાય (Supply Without Consideration)

સામાન્ય રીતે અવેજ (પૈસા) વગર સપ્લાય ગણાતો નથી, પરંતુ કેટલાક કિસ્સાઓમાં પૈસા ન લીધા હોય તો પણ તેને સપ્લાય ગણી ટેક્સ ભરવો પડે છે:

શાખાઓ વચ્ચે બદલી (Stock Transfer): જ્યારે એક જ કંપની પોતાના એક રાજ્યના ગોડાઉનમાંથી બીજા રાજ્યના ગોડાઉનમાં માલ મોકલે, ત્યારે તે વેચાણ નથી છતાં તેને ‘સપ્લાય’ ગણીને તેના પર IGST લાગે છે.

સંબંધિત વ્યક્તિઓ વચ્ચે વ્યવહાર: જો માલિક પોતાના સંબંધીને વ્યવસાયની વસ્તુ ભેટમાં આપે (ચોક્કસ મર્યાદાથી વધુ કિંમતની), તો તે પણ સપ્લાય ગણાય છે.

3. સંયુક્ત સપ્લાય વિરુદ્ધ મિશ્ર સપ્લાય

સંયુક્ત સપ્લાય (Composite Supply): આમાં એક ‘મુખ્ય સપ્લાય’ (Principal Supply) હોય છે. દા.ત.: જ્યારે તમે પ્લેનની ટિકિટ બુક કરાવો છો, ત્યારે તેમાં મળતું જમવાનું અને વીમો એ મુખ્ય સેવા (મુસાફરી) સાથે જોડાયેલા છે. અહીં જમવા પર ભલે અલગ ટેક્સ દર હોય, પણ આખા બિલ પર મુસાફરીનો ટેક્સ દર જ લાગશે.

મિશ્ર સપ્લાય (Mixed Supply): આમાં વસ્તુઓ કુદરતી રીતે જોડાયેલી હોતી નથી, પણ ભેગી વેચાય છે. દા.ત., એક પેકેટમાં ઠંડું પીણું, બિસ્કિટ અને કેક ભેગા વેચાય છે. જો ઠંડા પીણા પર 28% ટેક્સ હોય અને બિસ્કિટ પર 18% હોય, તો આખા પેકેટ પર 28% ટેક્સ વસૂલવામાં આવશે.

4. સપ્લાયનું સ્થળ (Place of Supply)

આ મુદ્દો નક્કી કરે છે કે કયો સરકારને મળશે:

જો માલની હેરફેર થતી હોય, તો જ્યાં માલની હેરફેર અંત પામે છે તે સ્થળ ‘સપ્લાયનું સ્થળ’ ગણાય.

સેવાના કિસ્સામાં, જો મેળવનાર રજીસ્ટર્ડ હોય, તો તેનું સરનામું મુખ્ય ગણાય છે.

5. સપ્લાયનો સમય (Time of Supply)

ટેક્સ ક્યારે ભરવો તે આ મુદ્દા પરથી નક્કી થાય છે. સામાન્ય રીતે નીચેનામાંથી જે વહેલું હોય તે સમય ગણાય છે:

બિલ (Invoice) ઇશ્યુ કર્યાની તારીખ.

ચુકવણી (Payment) પ્રાપ્ત થયાની તારીખ.

માલની ડિલિવરી અપાયાની તારીખ.

13.6 ઇનપુટ ટેક્સ ક્રેડિટ (Input Tax Credit - ITC):

જ્યારે કોઈ વેપારી પોતાના વ્યવસાય માટે કાચો માલ, સાધનો કે સેવાઓની ખરીદી કરે છે ત્યારે તે જે ટેક્સ ચૂકવે છે, તેને ‘ઇનપુટ ટેક્સ’ કહેવાય. જ્યારે તે વેપારી તૈયાર માલ વેચે ત્યારે ગ્રાહક પાસેથી જે ટેક્સ ઉઘરાવે તેને ‘આઉટપુટ ટેક્સ’ કહેવાય. આઉટપુટ ટેક્સમાંથી ખરીદી વખતે ભરેલો ઇનપુટ ટેક્સ બાદ કરવાની પ્રક્રિયાને ઇનપુટ ટેક્સ ક્રેડિટ કહેવામાં આવે છે.

ઉદાહરણ: માની લો કે એક ટેબલ બનાવનાર વેપારીએ ₹1,000 નું લાકડું ખરીદ્યું અને તેના પર ₹100 જીએસટી ભર્યો. હવે તેણે ટેબલ બનાવીને ₹2,000 માં વેચ્યું અને ગ્રાહક પાસેથી ₹200 જીએસટી ઉઘરાવ્યો. અહીં વેપારીએ સરકારને ₹200 ભરવાના થાય, પરંતુ તેણે ખરીદી વખતે ₹100 પહેલેથી ભરી દીધા હોવાથી તે બાદ મળશે.

એટલે કે, વેપારીએ સરકારને માત્ર ₹100 (200 - 100) જ જમા કરાવવાના રહેશે.

❖ ITC મેળવવા માટેની શરતો:

- વેપારી પાસે ટેક્સ ઇનવોઈસ (બિલ) હોવું ફરજિયાત છે.
- માલ કે સેવા ખરેખર પ્રાપ્ત થયેલી હોવી જોઈએ.
- વેચનાર વેપારીએ તે ટેક્સ સરકારમાં જમા કરાવ્યો હોવો જોઈએ અને તેનું રિટર્ન ભર્યું હોવું જોઈએ.
- ડિજિટલ મિલાન (Matching) પ્રક્રિયા ખૂબ જ સખત છે, એટલે કે જો વેચનાર બિલ અપલોડ ન કરે તો ખરીદનારને ક્રેડિટ મળતી નથી.

ITC એ જીએસટીનો આત્મા છે. તે સુનિશ્ચિત કરે છે કે વેપારીએ માત્ર તેણે કરેલી મૂલ્યવૃદ્ધિ (Value Addition) પર જ ટેક્સ ભરવો પડે.

- બ્લોકડ ક્રેડિટ (Blocked Credit): કાયદા મુજબ દરેક ખરીદી પર ITC મળતી નથી. નવા નિયમો મુજબ, જો વ્યવસાય માટે કાર ખરીદવામાં આવે (ચોક્કસ ક્ષેત્રો સિવાય), કર્મચારીઓ માટે ભોજન કે ક્લબ મેમ્બરશિપનો ખર્ચ કરવામાં આવે, તો તેના પર ભરેલા ટેક્સની ક્રેડિટ મળતી નથી.
- કેપિટલ ગુડ્સ પર ક્રેડિટ: જો વ્યવસાય માટે કોઈ મોટું મશીન ખરીદ્યું હોય, તો તેનો ટેક્સ એકસાથે બાદ મળે છે, પરંતુ જો તેના પર ઘસારો (Depreciation) ગણતી વખતે ટેક્સની રકમ પણ ઉમેરી દેવામાં આવે, તો ક્રેડિટ મળતી નથી.
- આંશિક ઉપયોગ: જો કોઈ વેપારી એક જ માલનો ઉપયોગ વ્યવસાય અને અંગત વપરાશ બંને માટે કરે, તો માત્ર વ્યવસાયિક વપરાશ પૂરતી જ ITC મળી શકે છે.

13.7 રિવર્સ ચાર્જ મિકેનિઝમ (Reverse Charge Mechanism - RCM) :

સામાન્ય રીતે જીએસટીમાં વેચનાર (Supplier) ટેક્સ ઉઘરાવીને સરકારમાં ભરે છે. પરંતુ ‘રિવર્સ ચાર્જ’માં આ પ્રક્રિયા ઉલટી થઈ જાય છે. અહીં ટેક્સ ભરવાની જવાબદારી વેચનારની નહીં, પણ માલ કે સેવા મેળવનાર (Receiver) ની હોય છે.

❖ રિવર્સ ચાર્જ ક્યારે લાગે?

1. બિન-નોંધાયેલ વેપારી પાસેથી ખરીદી: જો કોઈ રજીસ્ટર્ડ વેપારી કોઈ એવા વ્યક્તિ પાસેથી માલ ખરીદે જેની પાસે જીએસટી નંબર નથી, તો ટેક્સ ભરવાની જવાબદારી રજીસ્ટર્ડ વેપારીની બને છે.
2. ચોક્કસ સેવાઓ: સરકાર દ્વારા કેટલીક સેવાઓ નક્કી કરવામાં આવી છે જેના પર હંમેશા રિવર્સ ચાર્જ લાગે છે. જેમ કે:
 - ગુડ્સ ટ્રાન્સપોર્ટ એજન્સી (GTA) ની સેવા.
 - વકીલ (Legal Services) દ્વારા અપાતી સેવા.
 - વીમા એજન્ટ દ્વારા કંપનીને અપાતી સેવા.
 - સરકાર દ્વારા વ્યવસાયિક એકમોને અપાતી કેટલીક સેવાઓ.

❖ RCM ની મુખ્ય લાક્ષણિકતાઓ:

- a) મેળવનાર વ્યક્તિએ પોતાના ખિસ્સામાંથી ટેક્સ ભરીને બાદમાં તેની ITC મેળવી શકાય છે.
- b) RCM હેઠળ ટેક્સ ભરવા માટે રોકડ (Cash Ledger) નો જ ઉપયોગ કરવો પડે છે, જૂની ક્રેડિટ સામે તેને સેટ કરી શકાતું નથી.

આ વ્યવસ્થાનો મુખ્ય હેતુ અસંગઠિત ક્ષેત્રના વેપારીઓને ટેક્સના માળખામાં લાવવાનો છે.

RCM એ સરકાર માટે કરચોરી રોકવાનું એક સબળ હથિયાર છે. સામાન્ય રીતે નાના કે અસંગઠિત વેપારીઓ ટેક્સ ભરી શકતા નથી, તેથી જવાબદારી મોટી વ્યક્તિ (મેળવનાર) પર નાખવામાં આવે છે.

- આયાત કરેલી સેવાઓ: જો તમે વિદેશની કોઈ કંપની પાસેથી સોફ્ટવેર કે કન્સલ્ટિંગ સેવા લો છો, તો વિદેશી કંપની ભારતમાં ટેક્સ ભરવા નહીં આવે. આ કિસ્સામાં સેવા લેનાર ભારતીય વેપારીએ રિવર્સ ચાર્જ હેઠળ ટેક્સ ભરવો ફરજિયાત છે.
- ડિરેક્ટરની સેવા: કંપનીના ડિરેક્ટર જ્યારે કંપનીને સેવા આપે છે, ત્યારે કંપનીએ તેના બદલામાં ચૂકવેલી રકમ પર RCM હેઠળ ટેક્સ ભરવો પડે છે.
- ચુકવણી અને ક્રેડિટનો સમય: RCM માં ટેક્સ તે જ મહિને રોકડેથી ભરવો પડે છે, અને જેવો ટેક્સ ભરાઈ જાય તેના પછીના મહિને તેની ITC વેપારી પોતે લઈ શકે છે.

❖ ITC અને RCM વચ્ચેનો વિસ્તૃત તફાવત

તફાવતનો મુદ્દો	ઈનપુટ ટેક્સ ક્રેડિટ (ITC)	રિવર્સ ચાર્જ (RCM)
પ્રાથમિક જવાબદારી	ટેક્સ ભરવાની જવાબદારી વેચનારની છે.	ટેક્સ ભરવાની જવાબદારી ખરીદનારની છે.
રોકડ પ્રવાહ પર અસર	આમાં વેપારીએ વધારાની રોકડ કાઢવી પડતી નથી, તે જૂના ટેક્સ સામે સેટ થાય છે.	આમાં વેપારીએ પહેલા રોકડથી ટેક્સ ભરવો પડે છે, એટલે કે કાર્યકારી મૂડી રોકાય છે.
ઈનવોઈસ (બિલ)	વેચનાર દ્વારા ઈનવોઈસ બનાવવામાં આવે છે.	ખરીદનારે પોતે 'સેલ્ફ-ઈનવોઈસ' (પોતાની મેળે બિલ) બનાવવું પડે છે.
નોંધણીની જરૂરિયાત	માત્ર રજીસ્ટર્ડ વેપારી જ ITC નો લાભ લઈ શકે છે.	જો RCM હેઠળ વ્યવહાર થતો હોય, તો ગ્રાહકે ફરજિયાત રજીસ્ટ્રેશન કરાવવું પડે છે.
રિટર્નમાં દર્શાવવું	ખરીદનાર તેને 'GST-3B' માં ઈનપુટ તરીકે દર્શાવે છે.	ખરીદનારે તેને આઉટવર્ડ લાયબિલિટી (ભરવા પાત્ર રકમ) તરીકે દર્શાવવો પડે છે.
હેતુ	કરવેરાનો બોજ ઘટાડવા અને સમાનતા લાવવા માટે.	કરના માળખાની બહાર રહેલા વ્યવહારોને ટેક્સ હેઠળ લાવવા માટે.

13.8 ટેક્સ ઈન્વોઈસ (Tax Invoice) :

વસ્તુ અને સેવા કર (GST) ના કાયદામાં ટેક્સ ઈનવોઈસ (Tax Invoice) એ સૌથી મહત્વનો દસ્તાવેજ છે. સામાન્ય ભાષામાં કહીએ તો આ એક એવું બિલ છે જે દર્શાવે છે કે માલ કે સેવાનું વેચાણ થયું છે અને તેના પર કેટલો ટેક્સ વસૂલવામાં આવ્યો છે.

❖ ટેક્સ ઈનવોઈસ એટલે શું?

જ્યારે કોઈ રજીસ્ટર્ડ વેપારી અન્ય વ્યક્તિને માલ કે સેવા પૂરી પાડે છે, ત્યારે તેણે એક સત્તાવાર બિલ આપવું પડે છે, જેને 'ટેક્સ ઈનવોઈસ' કહેવાય. આ બિલ માત્ર પૈસા લેવા માટે જ નથી, પરંતુ તે ગ્રાહક માટે ઈનપુટ ટેક્સ ક્રેડિટ (ITC) મેળવવાનો પુરાવો પણ છે. જો વેપારી પાસે યોગ્ય ઈનવોઈસ ન હોય, તો તે ટેક્સની બાદબાકી મેળવી શકતો નથી.

❖ ઈનવોઈસમાં કઈ વિગતો હોવી જરૂરી છે?

એક કાયદેસરના ટેક્સ ઈનવોઈસમાં નીચેની વિગતો હોવી અનિવાર્ય છે:

- વિકેતાની વિગતો: વેચનારનું નામ, સરનામું અને તેનો 15 આંકડાનો GSTIN નંબર.
- ગ્રાહકની વિગતો: જો ગ્રાહક રજીસ્ટર્ડ હોય, તો તેનું નામ, સરનામું અને GSTIN.
- બિલ નંબર અને તારીખ: દરેક બિલનો એક વિશિષ્ટ નંબર (Invoice Number) હોવો જોઈએ.

- માલ કે સેવાનું વર્ણન: કઈ વસ્તુ વેચી છે, તેનો HSN કોડ (વસ્તુ માટે) અથવા SAC કોડ (સેવા માટે).
- કિંમત અને ટેક્સના દર: માલની મૂળ કિંમત, તેના પર લાગતો CGST, SGST and IGST નો દર અને રકમ.
- સહી: વેચનાર અથવા તેના અધિકૃત વ્યક્તિની સહી.
- ❖ **ઇનવોઇસ ક્યારે ઇશ્યુ કરવું જોઈએ?**
- માલના કિસ્સામાં: માલ મોકલતા પહેલાં અથવા માલની ડિલિવરી આપતી વખતે.
- સેવાના કિસ્સામાં: સેવા પૂરી પાડ્યાના 30 દિવસની અંદર (બેંકિંગ અને વીમા ક્ષેત્ર માટે આ મર્યાદા 45 દિવસની છે).
- ❖ **બિલ ઓફ સપ્લાય (Bill of Supply)**

જો કોઈ વેપારી એવી વસ્તુ વેચે છે જેના પર ટેક્સ લાગતો નથી (Exempted) અથવા જો તે 'કોમ્પોઝિશન સ્કીમ' હેઠળ આવે છે, તો તે 'ટેક્સ ઇનવોઇસ' ફાડી શકતો નથી. તેણે તેના બદલે 'બિલ ઓફ સપ્લાય' આપવું પડે છે. આ બિલમાં ટેક્સની રકમ અલગથી દર્શાવવામાં આવતી નથી.

આમ, ટેક્સ ઇનવોઇસ એ વેપારની પારદર્શિતા જાળવતું અને કાયદાકીય પાલન સુનિશ્ચિત કરતું મુખ્ય સાધન છે. યોગ્ય રીતે બનાવેલું ઇનવોઇસ વેપારી અને ગ્રાહક બંનેને ભવિષ્યની મુશ્કેલીઓથી બચાવે છે.

13.9 રિટર્ન્સ (Returns):

રિટર્ન એ એક એવો દસ્તાવેજ અથવા ફોર્મ છે જેમાં વેપારીએ એક ચોક્કસ સમયગાળા દરમિયાન કરેલા વેચાણ, ખરીદી અને તેના પર ચૂકવેલા કે ઉઘરાવેલા ટેક્સની વિગતો સરકારને આપવાની હોય છે. આ બધી પ્રક્રિયા હવે ઓનલાઈન જ થાય છે.

❖ મુખ્ય રિટર્ન્સના પ્રકારો:

- GSTR-1: આમાં વેપારીએ મહિના દરમિયાન કરેલા તમામ વેચાણ (Sales) ની વિગતો આપવાની હોય છે.
- GSTR-2B: આમાં વેપારીએ કરેલી ખરીદી (Purchases) ની વિગતો આપોઆપ દેખાય છે, જેના આધારે તેને ક્રેડિટ મળે છે.
- GSTR-3B: આ એક માસિક સારાંશ છે જેમાં વેચાણ અને ખરીદીના આંકડા મૂકીને નેટ ટેક્સ ભરવાનો હોય છે.
- GSTR-9: આ આખા વર્ષનું વાર્ષિક રિટર્ન છે.

❖ રિટર્ન ભરવાની પ્રક્રિયા:

1. વેપારીએ દર મહિને પોતાના વેચાણના બિલો પોર્ટલ પર અપલોડ કરવાના રહે છે.

2. સિસ્ટમ આપોઆપ ગણતરી કરીને બતાવે છે કે કેટલી ઇનપુટ ટેક્સ ક્રેડિટ (ITC) ઉપલબ્ધ છે.
3. જો વેચાણનો ટેક્સ ખરીદીના ટેક્સ કરતા વધુ હોય, તો બાકીની રકમ રોકડેથી ભરીને રિટર્ન ફાઈલ કરવાનું હોય છે.

13.10 રિફંડ (Refund) :

જ્યારે કોઈ વેપારીએ સરકારને ભૂલથી વધુ ટેક્સ ભરી દીધો હોય અથવા કાયદા મુજબ તેના પૈસા સરકાર પાસે જમા હોય, ત્યારે તે પૈસા પાછા મેળવવાની પ્રક્રિયાને રિફંડ કહેવામાં આવે છે.

❖ રિફંડ ક્યારે મળી શકે?

- નિકાસ (Export): જ્યારે કોઈ વેપારી ભારત બહાર માલ વેચે છે, ત્યારે તેના પર ટેક્સ લાગતો નથી, પરંતુ તે માલ બનાવવા માટે તેણે જે કાચો માલ ખરીદ્યો હોય તેના પર ટેક્સ ભર્યો હોય છે. આ ટેક્સના પૈસા સરકાર તેને રિફંડ તરીકે પાછા આપે છે.
- ઇન્વર્ટેડ ડ્યુટી સ્ટ્રક્ચર: માની લો કે કાચો માલ ખરીદવા પર 18% ટેક્સ છે, પણ તૈયાર વસ્તુ વેચવા પર માત્ર 5% ટેક્સ છે. આવા કિસ્સામાં વેપારી પાસે વધારાની ક્રેડિટ જમા થઈ જાય છે, જેનું તે રિફંડ માંગી શકે છે.
- ભૂલથી વધુ ટેક્સ ભરાઈ જવો: જો કોઈ વ્યવહાર પર ₹10,000 ને બદલે ભૂલથી ₹1,00,000 ટેક્સ ભરાઈ ગયો હોય.

❖ રિફંડ મેળવવાની પ્રક્રિયા:

- a) અરજી: વેપારીએ જીએસટી પોર્ટલ પર 'RFD-01' ફોર્મ ભરીને ઓનલાઈન અરજી કરવાની હોય છે.
- b) દસ્તાવેજો: રિફંડ શા માટે માંગ્યો છે તેના પુરાવા (બિલો, નિકાસના દસ્તાવેજો વગેરે) અપલોડ કરવા પડે છે.
- c) ચકાસણી: સરકારી અધિકારી તમારી અરજીની તપાસ કરે છે.
- d) ચુકવણી: જો બધું યોગ્ય જણાય, તો નક્કી કરેલા સમયગાળામાં રિફંડની રકમ સીધી વેપારીના બેંક ખાતામાં જમા થાય છે.

❖ સ્વાધ્યાય

1. સવિસ્તાર ઉત્તર આપો.

1. વસ્તુ અને સેવા કર (GST) નો અર્થ જણાવી, 2025 ના અદ્યતન માળખા મુજબ તેનું મહત્વ સવિસ્તાર સમજાવો.

2. ભારતમાં જીએસટીના વિવિધ પ્રકારોની (CGST, SGST, IGST, UTGST) રોજિંદા જીવનના ઉદાહરણો સાથે ચર્ચા કરો.
 3. સપ્લાય (પૂર્તિ) ની વ્યાખ્યા આપો અને સપ્લાય ક્યારે ગણાય તે માટેની શરતો વિગતે સમજાવો.
 4. ઈનપુટ ટેક્સ ક્રેડિટ (ITC) એટલે શું? આ સુવિધા મેળવવા માટે વેપારીએ કઈ શરતોનું પાલન કરવું પડે છે?
 5. જીએસટી હેઠળ નવા વ્યવસાયની નોંધણી (Registration) કરવાની સંપૂર્ણ પ્રક્રિયાના તબક્કાઓ વર્ણવો.
 6. ટેક્સ ઈનવોઈસ એટલે શું? તેમાં કઈ કઈ કાયદેસરની વિગતો દર્શાવવી અનિવાર્ય છે તે જણાવો.
 7. જીએસટી રિફંડ કોને મળી શકે? રિફંડ મેળવવાની ઓનલાઈન પ્રક્રિયા વિગતવાર સમજાવો.
2. ટૂંકનોંધ લખો.
1. રિવર્સ ચાર્જ મિકેનિઝમ (RCM) ની કાર્યપદ્ધતિ.
 2. સંયુક્ત સપ્લાય અને મિશ્ર સપ્લાય વચ્ચેનો તફાવત.
 3. ઈ-ઈનવોઈસ (e-Invoice) અને તેના ફાયદા.
 4. જીએસટી રિટર્ન્સના મુખ્ય પ્રકારો (GSTR-1, 3B).
 5. ઈનપુટ ટેક્સ ક્રેડિટમાં 'બ્લોકડ ક્રેડિટ' એટલે શું?
3. નીચે આપેલ પ્રશ્નો માટે યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરી જવાબ આપો. (MCQs)
1. ભારતની વર્તમાન જીએસટી પદ્ધતિ કયા સિદ્ધાંત પર આધારિત છે?
(A) ઉત્પાદન આધારિત કર
(B) ગંતવ્ય સ્થાન (વપરાશ) આધારિત કર
(C) વસ્તી આધારિત કર
(D) નફા આધારિત કર
જવાબ : (B) ગંતવ્ય સ્થાન (વપરાશ) આધારિત કર
 2. જીએસટી નોંધણી નંબર (GSTIN) માં કુલ કેટલા અંકો હોય છે?
(A) 10 (B) 12 (C) 15 (D) 20
જવાબ : (C) 15

3. જ્યારે કોઈ વેપારી ગુજરાતમાંથી મહારાષ્ટ્રમાં માલ વેચે, ત્યારે કયો ટેક્સ લાગુ પડશે?

(A) CGST (B) SGST (C) UTGST (D) IGST

જવાબ : (D) IGST

4. જીએસટી હેઠળ સેવાઓ (Services) માટે કયો કોડ વાપરવામાં આવે છે?

(A) HSN કોડ (B) SAC કોડ (C) IFSC કોડ (D) Swift કોડ

જવાબ : (B) SAC કોડ

5. ખરીદી પર ચૂકવેલા ટેક્સને વેચાણના ટેક્સમાંથી બાદ કરવાની પદ્ધતિને શું કહેવાય?

(A) RCM (B) રિફંડ
(C) ITC (ઇનપુટ ટેક્સ ક્રેડિટ) (D) કેસ્કેડિંગ ઇફેક્ટ

જવાબ : (C) ITC (ઇનપુટ ટેક્સ ક્રેડિટ)

6. 'બિલ ઓફ સપ્લાય' ક્યારે ઇશ્યુ કરવામાં આવે છે?

(A) જ્યારે માલ કરપાત્ર હોય
(B) જ્યારે માલ કરમુક્ત (Exempt) હોય
(C) આંતરરાજ્ય વેપાર માટે
(D) માત્ર સેવાઓ માટે

જવાબ : (B) જ્યારે માલ કરમુક્ત (Exempt) હોય

7. જીએસટી રિટર્ન GSTR-1 માં શાની વિગતો ભરવામાં આવે છે?

(A) ખરીદીની વિગતો
(B) બહારના સપ્લાય (વેચાણ) ની વિગતો
(C) ટેક્સ રિફંડની વિગતો
(D) માત્ર આયાતની વિગતો

જવાબ : (B) બહારના સપ્લાય (વેચાણ) ની વિગતો

8. ટેક્સ ભરવાની જવાબદારી જ્યારે વેચનારને બદલે મેળવનારની હોય, ત્યારે તેને શું કહેવાય?

(A) ફોરવર્ડ ચાર્જ (B) ડાયરેક્ટ ચાર્જ (C) રિવર્સ ચાર્જ (D) ઝીરો ચાર્જ

જવાબ : (C) રિવર્સ ચાર્જ

9. લેપટોપની સાથે તેનું ચાર્જર આપવામાં આવે, તો તે કયા પ્રકારનો સપ્લાય ગણાય?

- (A) સંયુક્ત સપ્લાય (Composite Supply)
- (B) મિશ્ર સપ્લાય (Mixed Supply)
- (C) અલગ સપ્લાય
- (D) શૂન્ય સપ્લાય

જવાબ : (A) સંયુક્ત સપ્લાય (Composite Supply)

10. જીએસટી રિફંડ મેળવવા માટે કયું ઓનલાઈન ફોર્મ ભરવું પડે છે?

- (A) GSTR-1
- (B) RFD-01
- (C) REG-01
- (D) GSTR-3B

જવાબ : (B) RFD-01

11. જીએસટી કાઉન્સિલમાં નિર્ણય લેવાની મુખ્ય સત્તા કોની પાસે હોય છે?

- (A) રિઝર્વ બેંકના ગવર્નર
- (B) વડાપ્રધાન
- (C) કેન્દ્રીય નાણામંત્રી
- (D) સુપ્રીમ કોર્ટના જજ

જવાબ : (C) કેન્દ્રીય નાણામંત્રી

12. આંતરરાજ્ય સપ્લાય (Inter-state supply) ના કિસ્સામાં ટેક્સની વસૂલાત કોણ કરે છે?

- (A) રાજ્ય સરકાર
- (B) કેન્દ્ર સરકાર
- (C) બંને સરકારો અડધી-અડધી
- (D) માત્ર સ્થાનિક નગરપાલિકા

જવાબ : (B) કેન્દ્ર સરકાર

એકમ-14

માલ અને સેવાકર – II (GST II)

- 14.1 મૂલ્યાંકન
- 14.2 આકારણી અને ઓડિટ
- 14.3 ગુનો, દંડ, લેટ ફી
- 14.4 અપીલ-સમીક્ષા-પુનરાવર્તન
- 14.5 નિરીક્ષણ-ઝડતી-જમી-ધરપકડ
- 14.6 ઈ-વે બિલ

❖ સ્વાધ્યાય

14.1 મૂલ્યાંકન :

GST શાસન હેઠળ માલ અને સેવાઓનું મૂલ્યાંકન (Valuation of Supply) એ કરપાત્ર મૂલ્ય નક્કી કરવા માટેની સૌથી મહત્વપૂર્ણ સ્તંભ છે. CGST એક્ટ, 2017 ની કલમ 15 અને તેના સંબંધિત GST Valuation Rules, 2017 હેઠળ વિગતવાર જોગવાઈઓ આપેલ છે.

GST કાયદા અનુસાર સામાન્ય સંજોગોમાં માલ અથવા સેવાના સપ્લાયનું કરપાત્ર મૂલ્ય તેની “ટ્રાન્ઝેક્શન વેલ્યુ” (વ્યવહાર મૂલ્ય) ગણાય છે. ટ્રાન્ઝેક્શન વેલ્યુ એટલે સપ્લાય માટે વાસ્તવમાં ચૂકવવામાં આવેલી અથવા ચૂકવવાપાત્ર કિંમત. ટ્રાન્ઝેક્શન વેલ્યુને ટેક્સ ગણવા માટે ત્યારે જ માન્ય રાખવામાં આવે છે જ્યારે નીચેની બે શરતો પૂરી થતી હોય:

- માલ આપનાર (Supplier) અને લેનાર (Recipient) એકબીજા સાથે સંબંધિત વ્યક્તિઓ (Related Persons) ન હોવા જોઈએ
- સપ્લાય માટે માત્ર અને માત્ર નાણાકીય કિંમત જ ચૂકવવામાં આવી હોય, કોઈ અન્ય છૂપો અવેજ ન હોવો જોઈએ.

કલમ 15(2) મુજબ GST ની ગણતરી માટે બિલનું કુલ કરપાત્ર મૂલ્ય નક્કી કરવા માટે મૂળ કિંમત ઉપરાંત બીજા કેટલાક ખર્ચા ઉમેરવામાં આવે છે જે નીચે મુજબ છે.

- GST સિવાયના કોઈ પણ ટેક્સ, ડ્યુટી, સેસ કે ફી જે સપ્લાયરે ગ્રાહક પાસેથી અલગથી વસૂલ્યા હોય (દા.ત. મ્યુનિસિપલ ટેક્સ, એક્સાઈઝ ડ્યુટી વગેરે) તેને મૂલ્યમાં ઉમેરવા પડે.
- જો કોઈ ખર્ચ સપ્લાયરે કરવાનો હતો, પરંતુ કરાર મુજબ ખરીદદારે ચૂકવ્યો હોય તો તે રકમ પણ મૂલ્યમાં ઉમેરાશે.
- સપ્લાય આપતી વખતે અથવા તે પહેલા સપ્લાયર દ્વારા લેવામાં આવેલા ચાર્જ જેમ કે પેકિંગ ચાર્જ, કમિશન અને બ્રોકરેજ, ફેટ અને ટ્રાન્સપોર્ટેશન

- જો ગ્રાહક પેમેન્ટ કરવામાં મોડું કરે અને સપ્લાયર તેની પાસેથી વ્યાજ કે લેટ ફી વસૂલે તો તે રકમને પણ મૂલ્યનો ભાગ ગણી તેના પર GST ગણવામાં આવે છે.
 - સપ્લાયની કિંમત સાથે સીધી જોડાયેલી સબસિડી (જેમ કે કોઈ NGO તરફથી મળતી મદદ) મૂલ્યમાં ઉમેરવી પડે. જોકે કેન્દ્ર સરકાર અથવા રાજ્ય સરકાર તરફથી મળતી સબસિડીને આમાંથી મુક્તિ આપવામાં આવી છે (તે ઉમેરવાની હોતી નથી).
- ક્લમ 15(3) મુજબ GST હેઠળ ડિસ્કાઉન્ટ ની રકમ મૂલ્યમાંથી બાદ મળે છે, પરંતુ તેની શરતો નીચે મુજબ છે.

(અ) સપ્લાય આપતી વખતે અથવા તે પહેલા આપેલ ડિસ્કાઉન્ટ:

જો આવું ડિસ્કાઉન્ટ ઇનવોઇસ (બિલ) માં યોગ્ય રીતે દર્શાવેલ હોય તો, તે સીધું જ કુલ મૂલ્યમાંથી બાદ થઈ જશે.

(બ) સપ્લાય આપ્યા પછી આપેલ ડિસ્કાઉન્ટ (Post-Supply Discount):

ઘણી વખત ટાર્ગેટ પૂરો થવા પર કે વર્ષના અંતે ડિસ્કાઉન્ટ ક્રેડિટ નોટ દ્વારા આપવામાં આવે છે. આ બાદ ત્યારે જ મળે જ્યારે:

- ✓ આવું ડિસ્કાઉન્ટ આપવાની જોગવાઈ કે કરાર સપ્લાય આપતા પહેલાથી જ નક્કી હોય.
- ✓ તેને સંબંધિત ઇનવોઇસ સાથે લિન્ક કરી શકાય.
- ✓ ખરીદદારે તે ડિસ્કાઉન્ટના ભાગ પૂરતી પોતાની Input Tax Credit (ITC) પરત (Reverse) કરી દીધી હોય.

જ્યારે પક્ષકારો સંબંધિત હોય અથવા કિંમત સિવાય અન્ય અવેજ હોય ત્યારે કિંમત નક્કી કરવા માટે GST નિયમો (નિયમ 27 થી 35) નો આશરો લેવો પડે છે.

- ✓ જ્યારે અવેજ સંપૂર્ણ નાણાંમાં ન હોય (નિયમ 27): જ્યારે વસ્તુના બદલામાં વસ્તુ આપેલ હોય ત્યારે મૂલ્ય નક્કી કરવા માટે સૌપ્રથમ ઓપન માર્કેટ વેલ્યૂ (Open Market Value - OMV) ધ્યાનમાં લેવાય છે. જો OMV ન મળે તો નાણાકીય અવેજ + અન્ય અવેજનું બજાર મૂલ્ય અથવા સમાન ગુણવત્તાવાળા માલનું મૂલ્ય ધ્યાનમાં લેવાય છે.
- ✓ સંબંધિત અથવા લિંકડ વ્યક્તિઓ વચ્ચે સપ્લાય (નિયમ 28): જ્યારે સપ્લાય સંબંધિત વ્યક્તિઓ (Related Persons) અથવા અલગ વ્યક્તિઓ (Distinct Persons) — જેમ કે એક જ કંપનીની જુદા જુદા રાજ્યમાં આવેલી બ્રાન્ચ) વચ્ચે થાય ત્યારે ઓપન માર્કેટ વેલ્યૂ ધ્યાનમાં લેવાય છે, પરંતુ જો સામેવાળી બ્રાન્ચ પૂરેપૂરી ઇનપુટ ટેક્સ ક્રેડિટ (ITC) મેળવવા હક્કદાર હોય તો બિલમાંથી દર્શાવેલી કોઈ પણ કિંમતને આખરી મૂલ્ય માની લેવાય છે.

- ✓ એજન્ટ દ્વારા સપ્લાય (નિયમ 29): પ્રિન્સિપલ અને એજન્ટ વચ્ચેના વ્યવહારમાં ઓપન માર્કેટ વેલ્યુ અથવા એજન્ટ દ્વારા આગળ વેચવામાં આવનાર સમાન માલની કિંમતના 90% બરાબર મૂલ્ય રાખવાનો વિકલ્પ મળે છે.
- ✓ પડતર કિંમતના આધારે મૂલ્યાંકન (નિયમ 30): જો ઉપરના નિયમોથી મૂલ્ય ન નક્કી થઈ શકે તો વસ્તુ કે સેવાના ઉત્પાદનની પડતર કિંમત (Cost of Production/ manufacture) ના 110% રકમને કરપાત્ર મૂલ્ય ગણવામાં આવે છે.
- ✓ બેસ્ટ જજમેન્ટ પદ્ધતિ (Residual / Best Judgement Method) : જ્યારે નિયમ 30 પણ નિષ્ફળ જાય ત્યારે વાજબી અને કાયદાના સામાન્ય સિદ્ધાંતોને સુસંગત રહીને યોગ્ય ગણતરી (Best Judgement) દ્વારા મૂલ્ય નક્કી કરાય છે.
- ✓ વિશિષ્ટ સપ્લાય માટેના ખાસ નિયમો (નિયમ 32): કેટલાક વિશિષ્ટ વ્યવસાયો માટે સરકારે મૂલ્યાંકનની સરળ પદ્ધતિઓ આપી છે, જે નીચે મુજબ છે.
 - ફોરેન કરન્સી એક્સચેન્જ: RBI ના રેફરન્સ રેટ અને વાસ્તવિક ખરીદ વેચાણ દર વચ્ચેનો તફાવત પર અથવા સ્લેબ સિસ્ટમ મુજબ ચોક્કસ ટકાવારી પર GST લાગે છે.
 - એર ટ્રાવેલ એજન્ટ: ટિકિટના બેઝિક ફેર (મૂળ ભાડા)ના આધારે ગણતરી થાય છે. ડોમેસ્ટિક ફ્લાઈટ માટે બેઝિક ફેરના 5% અને ઇન્ટરનેશનલ ફ્લાઈટ માટે બેઝિક ફેરના 10% રકમને સેવાનું મૂલ્ય ગણવામાં આવે છે.
 - લાઈફ ઇન્સ્યોરન્સ: માત્ર રિસ્ક કવર (ટર્મ પ્લાન) હોય તો પૂરા પ્રીમિયમ પર ટેક્સ લાગે છે. રોકાણ યુક્ત પોલિસીમાં પ્રથમ વર્ષે પ્રીમિયમના 25% અને પછીના વર્ષોમાં પ્રીમિયમ ના 12.5% રકમને કરપાત્ર મૂલ્ય ગણાય છે.
 - સેકન્ડ હેન્ડ ગુડ્સ (માર્જિન સ્કીમ): જૂની વસ્તુઓના વેપારી માટે માત્ર નફાના ભાગ પર ટેક્સ લાગે છે એટલે કે, વેચાણ કિંમત (-) ખરીદ કિંમત = માર્જિન રકમ પર જ GST લાગે છે. જો નુકસાન (નેગેટિવ માર્જિન) હોય તો મૂલ્ય શૂન્ય ગણાય છે.
- ✓ પ્યોર એજન્ટનો સિદ્ધાંત (નિયમ 33): જ્યારે સપ્લાયર પોતાના ગ્રાહક વતી ત્રીજી પાર્ટીને કોઈ વાસ્તવિક ચુકવણી કરે છે (દા.ત. કોઈ CA કે વકીલ કંપની રજીસ્ટ્રેશન કરતી વખતે ગ્રાહક વતી સરકારી સ્ટેમ્પ ડ્યૂટી ભરે), ત્યારે જો તે “પ્યોર એજન્ટ” શરતો પૂરી કરતો હોય તો તેના દ્વારા વસૂલવામાં આવેલી આવી વાસ્તવિક સરકારી ફીની રકમને GSTના મૂલ્યાંકનમાંથી બાદ રાખવામાં આવે છે.

14.2 આકારણી અને ઓડિટ:

GST કાયદા હેઠળ આકારણી અને ઓડિટ એ કરદાતા દ્વારા ચુકવવામાં આવેલા ટેક્સની

ચોકસાઈ અને કાયદાના પાલનની ચકાસણી કરવા માટેના બે સૌથી મહત્વપૂર્ણ સ્તંભો છે. આ બંને પ્રક્રિયાઓ ટેક્સની ચોરી કરવા અને પારદર્શિતા જાળવવા માટે બનાવવામાં આવી છે.

14.2.1 આકારણી:

GSTમાં આકારણી એટલે કરદાતા દ્વારા સખાય કરાયેલ માલ કે સેવા, તેના પર બનતો ટેક્સ અને ભરેલા ટેક્સની કાયદાકીય ગણતરી કે ચકાસણી કરવી. GST હેઠળ મુખ્યત્વે નીચે મુજબના આકારણીના પ્રકારો છે.

➤ સ્વ-આકારણી (Self-Assessment) – કલમ 59

GST વ્યવસ્થા સંપૂર્ણપણે ભરોસા પર આધારિત છે. આ નિયમ હેઠળ દરેક નોંધાયેલ કરદાતાએ પોતે જ પોતાના વેચાણ (Outward Supply), ખરીદી (Inward Supply) અને ઈનપુટ ટેક્સ ક્રેડિટ (ITC)ની ગણતરી કરવાની હોય છે અને દર મહિને કે ક્વાર્ટરે GST રિટર્ન ફાઈલ કરવાનું હોય છે.

➤ કામચલાઉ આકારણી (Provisional Assessment) – કલમ 60

જ્યારે કોઈ કરદાતા માલ કે સેવાનું સાચું મૂલ્ય અથવા તેના પર લાગુ પડતો ટેક્સનો દર નક્કી ન કરી શકતો હોય ત્યારે તે અધિકારી પાસે કામચલાઉ ધોરણે ટેક્સ ભરવાની મજૂરી માંગી શકે છે. વેપારી નિયત ફોર્મ GST ASMT-01 માં ઓનલાઈન અરજી કરે છે. અધિકારી વિગતો મંગાવીને GST ASMT-04 માં કામચલાઉ દર કે મૂલ્યથી ટેક્સ ભરવાનો આદેશ આપે છે. વેપારીએ આખરી આકારણી વખતે આવનારા સંભવિત ટેક્સના તફાવતને સુરક્ષિત કરવા માટે GST ASMT-05 માં બોન્ડ અને બેન્ક ગેરંટી (જે 25% સુધી હોય શકે) આપવી પડે છે. અધિકારીએ અરજીના 6 મહિનાની અંદર આખરી આદેશ (GST ASMT-07) આપવો પડે છે. જો આખરી ટેક્સ કામચલાઉ ટેક્સ કરતાં વધુ આવે તો વેપારીએ 18% વ્યાજ સાથે ચૂકવવો પડે છે અને જો ઓછો આવે તો 6% વ્યાજ સાથે રિફંડ મળે છે.

➤ રિટર્નની ચકાસણી (Scrutiny of Returns) – કલમ 61

આ વિભાગ દ્વારા કરદાતાએ ભરેલા રિટર્નનું એનાલિસિસ કોમ્પ્યુટર સિસ્ટમ અને અધિકારીઓ દ્વારા થાય છે. જો GSTR-1 અને GSTR-3Bના વેચાણમાં તફાવત હોય અથવા GSTR-2B (ઓટો-પોપ્યુલેટેડ ખરીદી) કરતાં GSTR-3B માં વધુ ITC ક્લેમ કરી હોય તો તે પકડાઈ જાય છે. અધિકારી ફોર્મ GST ASMT-10માં નોટિસ મોકલીને ખુલાસો માંગે છે. કરદાતાએ 30 દિવસમાં ફોર્મ GST ASMT-11 માં જવાબ આપવાનો હોય છે. જો જવાબ સ્વીકાર્ય હોય તો ફોર્મ GST ASMT-12 આપી કેસ બંધ કરાય છે. જો જવાબ ન મળે તો કલમ 73 કે 74 હેઠળ ડિમાન્ડ નોટિસ નીકળે છે.

➤ **રિટર્ન ફાઇલ ન કરનાર વ્યક્તિની આકારણી (Best Judgement Assessment) – કલમ 62**

GST કાયદા હેઠળ જ્યારે કોઈ નોંધાયેલ કરદાતા કલમ 39 અથવા કલમ 45 હેઠળ નોટિસ મળ્યા છતાં પોતાનું રિટર્ન ફાઇલ નથી કરતો ત્યારે અધિકારી કલમ 62 હેઠળ “બેસ્ટ જજમેન્ટ એસેસમેન્ટ” કરે છે. અધિકારી પોતાની પાસે ઉપલબ્ધ ડેટા (ઇ-વે બિલ, સામેવાળા વેપારીનો ડેટા વગેરે) ના આધારે “બેસ્ટ જજમેન્ટ” વાપરીને ટેક્સ ઓર્ડર (GSTASMT-13) પાઠવે છે. જો કરદાતા આ ઓર્ડર મળ્યાના 30 દિવસની અંદર પોતાના અસલી રિટર્ન યોગ્ય વ્યાજ અને લેટ ફી સાથે ભરી દે, તો આ સરકારી ઓર્ડર આપોઆપ રદ (Withdrawn) થઈ જાય છે.

➤ **નોંધણી ન કરાવેલ વ્યક્તિની આકારણી (Assessment of Unregistered Persons) - સેક્શન 63:**

જો કોઈ વેપારીનું વાર્ષિક ટર્નઓવર નિર્ધારિત મર્યાદા (સેવાના કિસ્સામાં રૂ. 20 લાખ કે માલના કિસ્સામાં 40 લાખ) વટાવી ગયું હોય અને તેણે GST રજીસ્ટ્રેશન ન લીધું હોય અથવા નિયમિત ટેક્સ ન ભરવાના કારણે કે અન્ય કોઈ કાયદાકીય ઉલ્લંઘનને લીધે તેનો GST નંબર વિભાગ દ્વારા રદ કરી દેવામાં આવ્યો હોય છતાં પણ તે ગેરકાયદેસર રીતે પોતાનો વેપાર ચાલુ રાખે તો યોગ્ય અધિકારી ઉપલબ્ધ માહિતીના આધારે તેની કર જવાબદારી નક્કી કરી શકે છે. વેપારીને કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંત હેઠળ પોતાનો પક્ષ રજૂ કરવા માટે GST ASMT -14 ફોર્મમાં “કારણ દર્શાવ નોટિસ” (Show Cause Notice) આપવામાં આવે છે, જેનો ખુલાસો કરવા માટે સામાન્ય રીતે 15 દિવસનો સમય મળે છે. જો વેપારીનો જવાબ સંતોષકારક ન હોય તો ટેક્સ ઓફિસર ઉપલબ્ધ ડેટાના આધારે “બેસ્ટ જજમેન્ટ” પદ્ધતિથી વધુમાં વધુ 5 વર્ષ સુધીના જૂના વ્યવહારોની આકારણી કરીને ટેક્સ, વ્યાજ અને પેનલ્ટી નક્કી કરતો આખરી ઓર્ડર ફોર્મ GST ASMT-15 માં પાસ કરે છે.

14.2.2. ઓડિટ (Audit):

ઓડિટ એટલે કરદાતા દ્વારા રાખવામાં આવેલા હિસાબી ચોપડા, રિટર્ન અને અન્ય રેકૉર્ડ્સની ઝીણવટપૂર્વક તપાસ કરવી, જેથી એ સુનિશ્ચિત થઈ શકે જાહેર કરેલું ટર્નઓવર, કલેમ કરેલી ઈનપુટ ટેક્સ કેડિટ અને ચૂકવેલો ટેક્સ બિલકુલ સાચા છે.

❖ **ટેક્સ ઓથોરીટી દ્વારા ઓડિટ (Audit By Tax Authorities – સેક્શન 65)**

GST કમિશનર અથવા તેમના દ્વારા નિયુક્ત કરાયેલા ઓડિટ અધિકારીઓ આ ઓડિટ કરે છે. આ ઓડિટ કરદાતાને વ્યવસાયના સ્થળે (On-Site) અથવા ટેક્સ ઓફિસમાં (Desk Audit) થઈ શકે છે. ઓડિટ શરૂ થયાના 3 મહિનાની અંદર તે

પૂરું કરવાનું હોય છે (ખાસ સંજોગોમાં કમિશનર તેને વધુ 6 મહિના લંબાવી શકે છે). ઓડિટ શરૂ કરતાં પહેલાં કરદાતાને ઓછામાં ઓછા 15 કામકાજના દિવસ પહેલાં કરદાતાને ફોર્મ GST ADT-01 દ્વારા જાણ કરવી કાયદેસર રીતે ફરજિયાત છે. ઓડિટ પૂરું થયા પછીના 30 દિવસમાં, અધિકારી તેના તારણો, કરદાતાના અધિકારો અને જવાબદારીઓ વિશે ફોર્મ GST ADT-02 માં ફાઇનલ રિપોર્ટ (Audit Findings) મોકલે છે. જો કરદાતા ઓડિટના તારણો સ્વીકારીને ટેક્સ ન ભરે તો તેની સામે કલમ 73 કે 74 હેઠળ વસૂલાતની કાર્યવાહી થાય છે.

❖ સ્પેશિયલ ઓડિટ (Special Audit – સેક્શન 66)

જો આકારણી કે તપાસ દરમિયાન કોઈ GST અધિકારીને એવું લાગે કે કરદાતાએ ટર્નઓવર છુપાવ્યું છે અથવા ખોટી રીતે વધુ ITC લીધી છે તો તે કમિશનરની મંજૂરીથી સ્પેશિયલ ઓડિટનો આદેશ આપી શકે છે. આ ઓડિટ વિભાગના અધિકારીઓએ નથી કરતાં પરંતુ કમિશનર દ્વારા નોમિનેટ કરાયેલા ચાર્ટર્ડ એકાઉન્ટન્ટ (CA) કે કોસ્ટ એકાઉન્ટન્ટ (CMA) કરે છે. આ ઓડિટ CA/CMA દ્વારા 90 દિવસમાં પૂર્ણ કરીને તેનો અહેવાલ આપવાનો હોય છે. અહીં ખાસ નોંધનીય છે કે આ સ્પેશિયલ ઓડિટ ફી અને તપાસનો તમામ ખર્ચ સરકાર (GST વિભાગ) ભોગવે છે, કરદાતાએ ચૂકવવાનો હોતો નથી.

❖ આકારણી અને ઓડિટ વચ્ચેનો તુલનાત્મક સારાંશ:

લક્ષણ	આકારણી	ઓડિટ
અર્થ	રિટર્ન અને ટેક્સની જવાબદારીની પ્રાથમિક ગણતરી કે ચકાસણી	હિસાબી ચોપડા અને રેકૉર્ડ્સની ઊંડાણપૂર્વક અને વિગતવાર તપાસ
કોણ કરે છે?	મુખ્યત્વે કરદાતા પોતે (સ્વ-આકરણી) અથવા ટેક્સ ઓફિસર	ટેક્સ ઓથોરીટીના સ્પેશિયલ ઓડિટર્સ અથવા CA/CMA
વ્યાપ	આ પ્રક્રિયા નિયમિત ધોરણે દરેક રિટર્ન માટે થાય છે.	આ પસંદગીના થવા શંકાસ્પદ કેસોમાં જ કરવામાં આવે છે.
પુરાવાની જરૂરિયાત	મુખ્યત્વે કરદાતા દ્વારા ઓનલાઈન પોર્ટલ પર અપલોડ કરાયેલા રિટર્ન અને ડેટા પૂરતી મર્યાદિત	બેન્ક સ્ટેટમેન્ટ, નફા-નુકસાન ખાતું, બેલેન્સ શીટ, પરચેઝ ઈન્વોઈસ અને સ્ટોક રજીસ્ટરની ભૌતિક તપાસ

14.3 ગુનો, દંડ, લેટ ફી :

14.3.1 ગુનો:

GST કાયદા હેઠળ “ગુનો” (Offence) એટલે એવી કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ કે કૃત્ય, જે GST ના કાયદાકીય નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરે છે. જ્યારે કોઈ કરદાતા જાણી જોઈને કે ભૂલથી

કાયદાની જોગવાઈઓનું પાલન નથી કરતો, ત્યારે તે GST હેઠળ ગુનો ગણવામાં આવે છે. GST કાયદાની કલમ 122 હેઠળ મુખ્ય 21 ગુનાઓ દર્શાવવામાં આવ્યા છે. જેને મુખ્યત્વે ચાર ભાગમાં વહેંચી શકાય:

- ❖ **ઈનવોઈસ (બિલ) સંબંધી ગુના:** માલ કે સેવા આપ્યા વગર માત્ર નકલી બિલ બનાવવા (ફેક ઈનવોઈસિંગ/ બિલ ટ્રેડિંગ) અથવા બિલ આપ્યા વગર માલ વેચવો.
- ❖ **ટેક્સ અને ITC સંબંધી ગુના:** ગ્રાહક પાસેથી ટેક્સ ઉઘરાવીને 3 મહિના સુધી સરકારમાં જમા ન કરાવવો અથવા ખોટી રીતે ઈનપુટ ટેક્સ ક્રેડિટ (ITC) નો દાવો કરવો.
- ❖ **દસ્તાવેજ ગુના:** ધંધાના સાચા હિસાબો કે ચોપડા ન રાખવા અથવા ટેક્સ ઓફિસરને તપાસ દરમિયાન ખોટી માહિતી આપવી.
- ❖ **ટ્રાન્સપોર્ટેશન સંબંધી ગુના:** ઈ-વે બિલ કે જરૂરી દસ્તાવેજો વગર જ માલની હેરફેર કરવી.
- ❖ **ગુનાના પ્રકારો:**

ગુનાની ગંભીરતા અને ટેક્સ ચોરીની રકમના આધારે તેને બે ભાગમાં વહેંચવામાં આવે છે.

ગુનાનો પ્રકાર	સ્વરૂપ	કાર્યવાહી
બિન-જોજદારી ગુના (Non-Cognizable & Bailable)	સામાન્ય ભૂલ અથવા નાની ટેક્સ ચોરી	આ જામીનપાત્ર છે. આમાં માત્ર નાણાકીય દંડ ભરીને કેસ પૂરો થઈ શકે છે.
જોજદારી ગુના (Cognizable & Non-Bailable)	રૂ. 5 કરોડથી વધુની મોટી ટેક્સ ચોરી કે ઈરાદાપૂર્વકની છેતરપિંડી	આ ગંભીર અને બિન-જામીનપાત્ર ગુનો છે. આમાં મેજિસ્ટ્રેટના વોરંટ વગર પણ ધરપકડ થઈ શકે છે.

ગુનાઓનું શમન (Compounding of Offences): GST કાયદાની કલમ 138 હેઠળ કરદાતાને એક તક આપવામાં આવે છે કે જો તે પોતાની ભૂલ સ્વીકારી લે અને કાયદા મુજબ નક્કી કરેલી કમ્પાઉન્ડિંગ ફી (Compounding Fee) ભરી દે તો, તે અદાલતની કાર્યવાહી અને જેલની સજાથી બચી શકે છે. આ પ્રક્રિયાને કોર્ટની બહાર કેસનું સેટલમેન્ટ કહેવાય છે.

14.3.2. દંડ:

GST કાયદા હેઠળ દંડ (Penalty) એટલે કરદાતા દ્વારા કરવામાં આવેલો કોઈ કાયદાકીય ભૂલ, બેદરકારી કે ટેક્સ ચોરી બદલ વસૂલવામાં આવતી નાણાકીય પેનલ્ટી. GST માં દંડનો મૂળ હેતુ કરદાતાઓ સમયસર અને સાચી રીતે ટેક્સ ભરે તે સુનિશ્ચિત કરવાનો છે.

કાયદાની કલમ 122 હેઠળ દંડની રકમનો આધાર ગુનાના સ્વરૂપ એટલે કે કરદાતાના ઈરાદા પર રહેલો છે. જો કોઈ કરદાતાનો ઈરાદો ટેક્સ ચોરીનો ન હોય પરંતુ ભૂલથી ઓછો ટેક્સ ભરાયો હોય કે ખોટી કેડિટ લેવાઈ હોય (Non Fraud Cases), તો તેને બાકી ટેક્સના 10% અથવા રૂ. 10,000 - બે માંથી જે રકમ વધારે હોય તેટલો દંડ થાય છે; પરંતુ જો ઈરાદાપૂર્વક, વિગતો છુપાવીને કે નકલી બિલ બનાવીને ટેક્સ ચોરી કરવાનો ગુનો સાબિત થાય (Fraud Cases), તો કરદાતાએ પૂરેપૂરો એટલે કે 100% ટેક્સ જેટલો જ દંડ અથવા રૂપિયા 10,000 - બેમાંથી જે વધારે હોય તે ચૂકવવો પડે છે, એટલે કે કરદાતાએ મૂળ ટેક્સ ઉપરાંત એટલી જ રકમ દંડ તરીકે પણ ભરવી પડે છે.

બીજી તરફ, વિશિષ્ટ સંજોગોમાં કાયદો વધુ કડક બને છે જેમ કે જો કોઈ વેપારીનું ટર્નઓવર કાયદાકીય મર્યાદા કરતાં વધી જવા છતાં તે GST નોંધણી (Registration) ન કરાવે તો, તેને રૂ. 10,000 અથવા બચેલા ટેક્સ બે માંથી જે વધારે હોય એ જેટલા દંડ થઈ શકે છે. તેવી જ રીતે, માલની સખ્લાય કર્યા વગર માત્ર કેડિટ પાસ કરવા માટે ખોટા બિલ બનાવવાના કેસમાં (Fake Invoicing) બિલ બનાવનાર અને તેનો ઉપયોગ કરનાર બંને પક્ષોને 100% જેટલો દંડ અથવા રૂ. 10,000 (બેમાંથી જે વધારે હોય) ફટકારવામાં આવે છે. જો કોઈ કરદાતા એવો નિયમ ભંગ કરે જેના માટે કાયદામાં કોઈ ચોક્કસ દંડની જોગવાઈ અલગથી ન લખેલી હોય તો તેને સામાન્ય દંડ હેઠળ (કલમ-125) મહત્તમ રૂ. 25,000 સુધીનો દંડ થઈ શકે છે.

GST કાયદાની કલમ 126 હેઠળ દંડ આકારતી વખતે ટેક્સ ઓફિસરે કેટલાક નિયમોનું પાલન કરવું પડે છે:

- કોઈ પણ કરદાતાને સાંભળવાની યોગ્ય તક (Opportunity of being heard) આપ્યા વગર દંડ કરી શકતો નથી.
- જો કોઈ માઈનર ભૂલ (રૂ. 5,000 થી ઓછી રકમની કલાર્ક ટાઈપની નાની ભૂલ) હોય તો મોટો દંડ કરવાને બદલે માત્ર ચેતવણી આપીને છોડી શકાય છે.
- કરદાતા જો જાતે જ ભૂલ સ્વીકારીને ઓર્ડર થાય તે પહેલા ટેક્સ અને વ્યાજ ભરી દે તો, કાયદા મુજબ દંડની રકમમાં મોટી રાહત (Discounts) મળે છે.

14.3.3. લેટ ફી

GST કાયદા હેઠળ “લેટ ફી” (Late Fee) એટલે જ્યારે કોઈ કરદાતા નિયત સમય મર્યાદા (Due Date) ની અંદર પોતાના GST રિટર્ન ફાઈલ નથી કરતાં, ત્યારે કાયદાકીય રીતે તેમના પર લાગુ થતી નિર્ધારિત ફી.

લેટ ફી GST પોર્ટલ પર આપોઆપ ગણાય છે. જ્યાં સુધી જૂના રિટર્નની લેટ ફી ન ચૂકવાય, ત્યાં સુધી આગામી મહિનાનું રિટર્ન ફાઈલ કરવા મળતું નથી. આ ફી રિટર્ન ભરવાની છેલ્લી તારીખ પછીના દરેક દિવસ (Per Day)ના આધારે ગણવામાં આવે છે. આ ફી સમાન ભાગે CGST અને SGST હેઠળ વસૂલવામાં આવે છે (દા.ત. જો કુલ ફી રૂ. 50 હોય તો રૂ. 25 CGST અને રૂ. 25 SGST).

સરકારે નાના વેપારીઓને રાહત આપવા માટે લેટ ફીની મહત્તમ મર્યાદા (Maximum Cap) વેપારના વાર્ષિક ટર્નઓવર (Aggregate Turnover) ના આધારે નક્કી કરી છે:

રિટર્નનો પ્રકાર/વેપારીની શ્રેણી	દૈનિક દર (CGST + SGST)	મહત્તમ મર્યાદા (Maximum Cap)
નીલ રિટર્ન (Nil Return) (જો કોઈ ખરીદી -વેચાણ ન હોય)	રૂ. 20 પ્રતિ દિવસ	વધુમાં વધુ રૂ. 500
ટર્નઓવર રૂ. 1.5 કરોડ સુધી	રૂ. 50 પ્રતિ દિવસ	વધુમાં વધુ રૂ. 2,000
ટર્નઓવર રૂ. 1.5 કરોડથી રૂ. 5 કરોડ	રૂ. 50 પ્રતિ દિવસ	વધુમાં વધુ રૂ. 5,000
ટર્નઓવર રૂ. 5 કરોડથી વધુ	રૂ. 50 પ્રતિ દિવસ	વધુમાં વધુ રૂ. 10,000

જો વાર્ષિક રિટર્ન ભરવામાં વિલંબ થાય તો તેના માટે દંડની જોગવાઈ અલગ છે. સામાન્ય રીતે રૂ. 200 પ્રતિ દિવસ (રૂ. 100 CGST + રૂ. 100 SGST) લેખે લેટ ફી ગણાય છે.

14.4 અપીલ-સમીક્ષા-પુનરાવર્તન :

GST કાયદા હેઠળ જ્યારે કોઈ ટેક્સ ઓફિસર (નિયમનકારી સત્તાધિકારી) દ્વારા કોઈ આદેશ (Order) પાસ કરવામાં આવે અને કરદાતા તેનાથી સંતુષ્ટ ન હોય, અથવા જો ઉચ્ચ અધિકારીઓને લાગે કે નીચલા અધિકારીનો નિર્ણય કાયદા વિરુદ્ધ છે, ત્યારે ન્યાય મેળવવા માટે અપીલ (Appeals), સમીક્ષા (Review) અને પુનરાવર્તન (Revision)ની કાનૂની જોગવાઈઓનો ઉપયોગ થાય છે,

❖ અપીલ (Appeals):

જ્યારે કોઈ કરદાતા (વેપારી) ટેક્સ અધિકારીના ઓર્ડર (જેમ કે ડિમાન્ડ નોટિસ, દંડ કે રિફંડ રિજેક્શન)થી અસંમત હોય ત્યારે તે તેની સામે ઉચ્ચ સત્તાધિકારી સમક્ષ ન્યાયની ગુહાર લગાવી શકે છે, જેને અપીલ કહેવાય છે.

GSTનું ચાર સ્તરીય અપીલ માળખું (Hierarchy of Appeals) નીચે મુજબ છે.

- (1) **પ્રથમ અપીલ સત્તાધિકારી (Appellate Authority):** અધિકારીના ઓર્ડર વિરુદ્ધ સૌથી પહેલા અહીં અપીલ થાય છે. કર દાતાએ ઓર્ડર મળ્યાના 3 મહિનાની અંદર અપીલ કરવાની હોય છે.
- (2) **GST એપેલેટ ટ્રિબ્યુનલ (GSTAT – GST Appellate Tribunal):** જો પ્રથમ અપીલના નિર્ણયથી પણ સંતોષ ન થાય તો ટ્રિબ્યુનલમાં જઈ શકાય છે. આ માટે 3 મહિનાનો સમય મળે છે.
- (3) **હાઈકોર્ટ (High Court):** જો કેસમાં કાયદાનો કોઈ ગંભીર અને મહત્વનો પ્રશ્ન (Substantial Question of Law) સંકળાયેલો હોય, તો ટ્રિબ્યુનલના ઓર્ડર વિરુદ્ધ 180 દિવસની અંદર વડી અદાલતમાં અપીલ કરી શકાય છે.
- (4) **સુપ્રીમ કોર્ટ (Supreme Court):** હાઈકોર્ટના ચુકાદા વિરુદ્ધ દેશની સર્વોચ્ચ અદાલતમાં છેલ્લી અપીલ થઈ શકે છે.

પ્રિ-ડિપોઝિટ (Pre-Deposit) નો નિયમ: અપીલ સત્તાધિકારી સમક્ષ કેસ દાખલ કરવા માટે કરદાતાએ સ્વીકારેલો ટેક્સ પૂરેપૂરો અને વિવાદિત ટેક્સના ચોક્કસ ટકા (સામાન્ય રીતે 10% થી 20% સુધી) એડવાન્સમાં જમા કરાવવા પડે છે, જેથી ખોટી અપીલો કરીને પ્રક્રિયામાં વિલંબ ન થાય.

❖ **સમીક્ષા:**

સમીક્ષા મુખ્યત્વે વિભાગીય (Departmental) પ્રક્રિયા છે. GST કાયદા હેઠળ માત્ર કરદાતા જ નહીં, પરંતુ સરકાર અથવા ટેક્સ વિભાગ પોતે પણ પોતાના જ અધિકારીઓના ઓર્ડરથી નારાજ હોય શકે છે. જ્યારે GST કમિશનરને એવું જણાય કે કોઈ નીચલા સ્તરના અધિકારીએ (Adjudicating Authority) પાસ કરેલો ઓર્ડર કાયદેસર કે યોગ્ય નથી, અથવા તેનાથી સરકારની આવકને (Revenue) નુકસાન થયું છે, ત્યારે તે ઓર્ડરની કાનૂની ચકાસણી કરવાનો આદેશ આપે છે. કમિશનર પોતાના ગૌણ અધિકારીને તે ઓર્ડર વિરુદ્ધ “પ્રથમ અપીલ સત્તાધિકારી” (Appellate Authority) સમક્ષ વિભાગ વતી અપીલ દાખલ કરવા માટે નિર્દેશ આપે છે. આ પ્રક્રિયા માટે સામાન્ય રીતે ઓર્ડર પાસ થયાના 6 મહિનાનો સમય આપવામાં આવે છે.

❖ **પુનરાવર્તન(Revision):**

GST કાયદાની કલમ 108 હેઠળ ઉચ્ચ ટેક્સ અધિકારીઓને એક વિશેષ સત્તા આપવામાં આવી છે જેને “રિવિઝનલ ઓથોરીટી” કહેવાય છે. જો કોઈ ઉચ્ચ અધિકારી (જેમ કે પ્રિન્સિપલ કમિશનર કે કમિશનર) ને પોતાના ધ્યાનમાં આવેલા કોઈ કેસના રેકૉર્ડ પરથી એમ લાગે કે નીચલા અધિકારીનો ઓર્ડર ભૂલભરેલો, ગેર કાયદેસર કે ટેક્સની આવક માટે નુકસાનકારક છે, તો તે પોતે જ તે કેસની ફાઈલ મંગાવીને તેની પુનરાવર્તન(Revision) પ્રક્રિયા હાથ ધરી શકે છે. મૂળ ઓર્ડર પાસ થયાના 6 મહિના પછી, પરંતુ 3 વર્ષની અંદર

જ આ સત્તાનો ઉપયોગ થઈ શકે છે. જો તે ઓર્ડર વિરુદ્ધ અપીલ પેન્ડિંગ હોય અથવા અપીલનો નિર્ણય આવી ગયો હોય તો તેવા મુદ્દાઓ પર રિવિઝન થઈ શકતું નથી.

14.5 નિરીક્ષણ- ઝડતી-જપ્તી- ધરપકડ :

GST કાયદા હેઠળ ટેક્સ ચોરી અટકાવવા અને કાયદાનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવા માટે ટેક્સ સત્તાધિકારીઓને કેટલાક વિશેષ વહીવટી અને ન્યાયિક અધિકારો આપવામાં આવ્યા છે. આ પ્રક્રિયામાં નિરીક્ષણ (Inspection), ઝડતી (Search), જપ્તી (Seizure) અને ધરપકડ (Arrest) એ ક્રમશઃ કડક થતાં જતાં પગલાં છે.

➤ નિરીક્ષણ (Inspection)

આ એક પ્રાથમિક પગલું છે. જ્યારે સંયુક્ત કમિશનર (Joint Commissioner) કક્ષાના અથવા તેનાથી ઉચ્ચ અધિકારીને શંકા હોય કે કોઈ વેપારીએ ટેક્સ બચાવવા માટે ગેરરીતિ કરી છે, ત્યારે તે નિરીક્ષણનો આદેશ આપી શકે છે. અધિકારી કરદાતાના વ્યવસાયના સ્થળ, ગોડાઉન અથવા માલની હેરફેર કરતાં ટ્રાન્સપોર્ટરના સ્થળનું નિરીક્ષણ કરી શકે છે.

➤ ઝડતી/તપાસ (Search)

જો નિરીક્ષણની પ્રક્રિયા દરમિયાન કંઈક વાંધાજનક મળી આવે અથવા પહેલાથી જ પાકી માહિતી હોય ત્યારે “ઝડતી” એટલે કે સર્ચ ની પ્રક્રિયા હાથ ધરવામાં આવે છે. આ માટે સર્ચ વોરંટ (Search Warrant) હોવું ફરજિયાત છે. સર્ચ દરમિયાન જો કોઈ કબાટ, લોકર, બોક્સ કે રૂમની ચાવી આપવાની ના પાડવામાં આવે તો અધિકારી પાસે તેનો લોક તોડવાનો અધિકાર છે. તપાસ અધિકારી કમ્પ્યુટર, હાર્ડ ડિસ્ક કે અન્ય ડિજિટલ રેકૉર્ડ્સ પણ સર્ચ કરી શકે છે. સર્ચ હમેશા સીઆરપીસી (CrPC)/હવે ભારતીય નાગરિક સુરક્ષા સંહિતા – BNSS ના નિયમો મુજબ બે સ્વતંત્ર સાક્ષીઓ (પંચો)ની હાજરીમાં જ થઈ શકે છે.

➤ જપ્તી (Seizure)

ઝડતી (Search) દરમિયાન જે પણ બિનહિસાબી માલ કે પુરાવાઓ મળે, તેને સરકાર પોતાના કાનૂની કબજામાં લે છે, જેને “જપ્તી” કહેવાય છે.

જેનો ટેક્સ ચુકવ્યા વગર વેચાણ કરવાનો પ્રયાસ થતો હોય તેવો માલ અથવા જે ટેક્સ ચોરી સાબિત કરવા માટે મહત્વના પુરાવા હોય એવા દસ્તાવેજો/ બૂક ઓફ એકાઉન્ટ્સ જપ્ત થઈ શકે છે. જપ્ત કરાયેલા દસ્તાવેજો જ્યાં સુધી તપાસ માટે જરૂરી હોય ત્યાં સુધી અધિકારી રાખી શકે છે, પરંતુ તપાસ પૂરી થયા પછી (અથવા જેનો કેસમાં ઉપયોગ ન હોય તે) 30 દિવસમાં પરત કરવા પડે છે. જો માલ જપ્ત કરવામાં આવ્યો હોય અને તેના પર 6 મહિનાની અંદર કારણદર્શક નોટિસ (Show Cause Notice) આપવામાં ન આવે. તો તે માલ કરદાતાને પરત કરવો પડે છે (આ મુદત વધુમાં વધુ બીજા 6 મહિના લંબાવી શકાય).

➤ **ધરપકડ (Arrest)**

GST હેઠળ ધરપકડ એ ખૂબ જ ગંભીર બાબત છે. આ સત્તાનો ઉપયોગ માત્ર ત્યારે જ થાય છે જ્યારે કરચોરીની રકમ ખૂબ મોટી હોય અને ગુનો કલમ 132 હેઠળ શિક્ષાપાત્ર હોય. જ્યારે ટેક્સ ચોરી, ખોટી ITC મેળવવી અથવા બોગસ બિલિંગ (માલ વગર બિલ આપવું) ની રકમ રૂપિયા 5 કરોડથી વધુ હોય ત્યારે ધરપકડ થઈ શકે. જો ગુનો 5 કરોડથી વધુ રકમનો હોય અને તે કલમ 132 (1) ના સ્પેસિફિક કલોઝ (નકલી બિલિંગ વગેરે) હેઠળ હોય તો તે Cognizable અને Non – Bailable (બિન-જામીનપાત્ર) બને છે. તેમાં મેજિસ્ટ્રેટ કોર્ટમાંથી જ જામીન મળે. આ સિવાયના અન્ય કિસ્સામાં (જો ધરપકડ થાય તો) આ આસિસ્ટન્ટ/ડિપ્યુટી કમિશનર પણ જામીન મંજૂર કરી શકે છે. ધરપકડ કરાયેલ વ્યક્તિને 24 કલાકની અંદર મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ હાજર કરવી અનિવાર્ય છે.

14.6 ઈ-વે બિલ :

1લી એપ્રિલ 2018થી ભારત સરકાર દ્વારા GST શાસન વ્યવસ્થા હેઠળ દેશભરમાં ઈ-વે બિલ (Electronic Way Bil) પ્રણાલી લાગુ કરવામાં આવી છે. GST શાસન વ્યવસ્થામાં ઈ-વે બિલ એક ક્રાંતિકારી અને અત્યંત મહત્વપૂર્ણ ડિજિટલ દસ્તાવેજ છે. જ્યારે કોઈ માલસામાનને એક જગ્યાએ થી બીજી જગ્યાએ મોકલવામાં આવે છે ત્યારે આ માલસામાનની હેરફેરને કાયદેસરની માન્યતા આપતો ઇલેક્ટ્રોનિક દસ્તાવેજ એટલે ઈ-વે બિલ. કરચોરી રોકવા માટે, માલસામાનની હેરફેરને પારદર્શક બનાવવી અને રાજ્યોની સરહદો પર ચેકપોસ્ટ નાબૂદ કરીને વ્યાપાર સરળ બનાવવા માટે આ શાસન પ્રણાલી લાગુ કરવામાં આવી છે.

ઈ-વે બિલ એક એવો ઇલેક્ટ્રોનિક દસ્તાવેજ છે જે GST પોર્ટલ પર જનરેટ કરવામાં આવે છે. જ્યારે રૂ. 50,000 થી વધુ કિંમતનો માલસમાન (પછી તે કરપાત્ર અથવા મુક્ત બંને કિસ્સાઓમાં શરતોને આધીન) કોઈ વાહન અથવા પરિવહનના સાધન દ્વારા હેરફેર કરવામાં આવે ત્યારે આ બિલ જનરેટ કરવું ફરજિયાત બને છે.

અમુક ચોક્કસ કિસ્સાઓ જેમ કે જ્યારે કોઈ મુખ્ય વેપારી દ્વારા બીજા રાજ્યમાં જોબ વર્કર (job worker)ને જોબ વર્ક માટે માલ મોકલવામાં આવે ત્યારે આંતર રાજ્ય પરિવહન (Inter-state movement) હોવાને કારણે મૂલ્યની મર્યાદા ધ્યાનમાં લીધા વિના ઈ-વે બિલ બનાવવું પડે છે અને જ્યારે હેન્ડીક્રાફ્ટ (હસ્તકલા)ના સામાનનું એક રાજ્યમાંથી બીજા રાજ્યમાં પરિવહન કરવામાં આવે અને તે માલ મોકલનાર વેપારી GST કાયદા હેઠળ નોંધણી કરાવવાથી મુક્તિ મેળવેલ હોય. આવા સંજોગોમાં રૂ. 50,000 ની કોઈ લઘુત્તમ મર્યાદા લાગુ પડતી નથી અને હેરફેર શરૂ કરતાં પહેલા ફરજિયાત પણે ઈ-વે બિલ તૈયાર કરવું પડે છે.

ઈ-વે બિલમાં મુખ્યત્વે બે ભાગ હોય છે. Part-A માં માલ મોકલનાર (Supplier) અને મેળવનાર (Recipient) નો જીએસટી નંબર (GSTIN), માલ મોકલવાનું સ્થળ (પિનકોડ સાથે), ઈનવોઈસ નંબર, તારીખ અને માલની કિંમત તેમજ HSN કોડ જેવી વિગતો હોય છે જ્યારે

Part-B માં વાહનનો નંબર અથવા ટ્રાન્સપોર્ટર આઈડી (Transporter ID) ની વિગતો ભરવાની હોય છે જે માલની વાસ્તવિક હેરફેર માટે જરૂરી છે,

❖ કોણે જનરેટ કરવાનું હોય છે?

- જો માલ મોકલનાર કે મેળવનાર GST હેઠળ નોંધાયેલા હોય તો તેઓ પોતે ઇ - બિલ જનરેટ કરી શકે છે.
- જો બિન-નોંધાયેલ વ્યક્તિ કોઈ નોંધાયેલ વેપારીને માલ સપ્લાય કરે છે તો તમામ જવાબદારી નોંધાયેલ ખરીદનારની બને છે (RCM હેઠળ).
- જો વેપારીઓએ ઇ-વે બિલ જનરેટ ન કર્યું હોય અને માલ ટ્રાન્સપોર્ટ માધ્યમથી જતો હોય તો ટ્રાન્સપોર્ટરે માલની વિગતોને આધારે ઇ-વે બિલ બનાવવું પડે છે.

❖ ઇ-વે બિલની માન્યતા (Validity of E-Way Bill)

ઇ-વે બિલની મુદત માલ કેટલા અંતર સુધી લઈ જવાનો છે તેના પર નિર્ભર કરે છે:

સામાન્ય વાહનો (Regular Cargo) માટે, જો માલસામાનનું અંતર પ્રથમ 200 કિલોમીટર સુધીનું હોય, તો ઇ-વે બિલ 1 દિવસ માટે માન્ય રહે છે અને ત્યાર બાદના દરેક વધારાના 200 કિલોમીટર અથવા તેના ભાગ માટે વધુ 1 દિવસની માન્યતા ઉમેરવામાં આવે છે.

ઓવર ડાયમેન્શનલ વાહનો (Over Dimensional Cargo/Heavy) અથવા મલ્ટી-મોડેલ શીપમેન્ટ (જેમાં દરિયાઈ સફર સામેલ હોય) ના કિસ્સામાં, જો અંતર પ્રથમ 20 કિલોમીટર સુધીનું હોય તો ઇ-વે બિલ 1 દિવસ માટે માન્ય ગણાય છે અને ત્યાર બાદ દરેક વધારાના 20 કિલોમીટર અથવા તેના ભાગ માટે વધુ 1 દિવસની માન્યતા લંબાવવામાં આવે છે.

❖ ઇ-વે બિલમાંથી મુક્તિ

તમામ પ્રકારના માલસામાન માટે ઇ-વે બિલ જરૂરી નથી. નીચેના કિસ્સાઓમાં ઇ-વે બિલમાંથી મુક્તિ આપવામાં આવી છે.

- GST મુક્ત માલસામાન (Exempted Goods) (જેમ કે તાજા શાકભાજી, ફળો, દૂધ, માંસ, જીવંત પ્રાણીઓ વગેરે),
- ઘરગથ્થું વપરાશ માટેનું LPG સિલિન્ડર, કેરોસીન, ચલણી નોટો, સોનું-ચાંદી, ઝવેરાત,
- બિન-મોટર સંચાલિત વાહનો જેમ કે હાથલારી, બળદગાડું વગેરે દ્વારા થતી હેરફેર,
- કસ્ટમ્સ બોર્ડેડ વેરહાઉસમાંથી એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ થતી હેરફેર
- જો માલનું પરિવહન વ્યાપારીના સ્થળથી ટ્રાન્સપોર્ટરના સ્થળ સુધીનું અંતર 20 કે 50 કિમી (રાજ્યના નિયમો મુજબ) થી ઓછું હોય તો માત્ર ભાગ-B અપડેટ કરવામાંથી મુક્તિ મળે છે.

❖ ઇ-વે બિલના ફાયદા:

- ચેકપોસ્ટની નાબૂદી: GST પહેલા સરહદો પર લાંબી લાઈનો થતી હતી. હવે ડિજિટલ મોનિટરિંગને કારણે ચેક પોસ્ટ નાબૂદ થતાં સમય અને ઈંધણની મોટી બચત થાય છે.
- કરચોરી પર નિયંત્રણ: માલસામાનની ઓનલાઈન ટ્રેકિંગ સિસ્ટમને કારણે બિલ વિનાના બિન હિસાબી માલની હેરફેર અશક્ય બની છે, જેનાથી સરકારની કરવેરાની આવકમાં વધારો થયો છે.
- સરળ પ્રક્રિયા: વેપારીઓ ગમે ત્યાંથી, ગમે ત્યારે ઓનલાઈન પોર્ટલ, SMS, એન્ડ્રોઈડ એપ અથવા API ઇન્ટિગ્રેશન દ્વારા સેકન્ડોમાં બિલ બનાવી શકે છે.
- પારદર્શિતા અને ઝડપ: લોજિસ્ટિક્સ ક્ષેત્રની કાર્યક્ષમતા વધી છે અને માલની ડિલિવરી ખૂબ ઝડપી બની છે.

❖ સ્વાધ્યાય:

1. નીચે મુજબ પ્રશ્નોના સવિસ્તર જવાબ લખો.

- (1) ઇ- વે બિલ વિશે ઊંડાણ પૂર્વક ચર્ચા કરો.
- (2) GST શાસન હેઠળ માલ અને સેવાનું મૂલ્યાંકન (Valuation of Supply) વિશે વિગતે સમજૂતી આપો.
- (3) GST ના આકારણી અને ઓડિટ વિશે સમજૂતી આપો.
- (4) નિરીક્ષણ- ઝડતી-જપ્તી- ધરપકડ વિશે વિસ્તૃતમાં સમજૂતી આપો.

2. ટૂંક નોંધ લખો:

- (1) ઓડિટ ના પ્રકારો
- (2) જીએસટી શાસન હેઠળ આકારણી
- (3) ગુનો
- (4) દંડ
- (5) જપ્તી (Seizure)

3. MCQ

- (1) જો કોઈ નોંધાયેલ કરદાતા પોતાનું GST રિટર્ન ફાઈલ ન કરે તો અધિકારી કઈ કલમ હેઠળ “શ્રેષ્ઠ નિર્ણય આકારણી” (Best Judgement Assessment) કરી શકે છે?
(A) કલમ 61 (B) કલમ 62 (C) કલમ 63 (D) કલમ 64

જવાબ: (B) કલમ 62

(2) GST કાયદા હેઠળ ટેક્સ ચોરી અથવા ખોટી રીતે ઈનપુટ ટેક્સ ક્રેડિટ (ITC) મેળવવા બદલ કઈ કલમ હેઠળ સામાન્ય દંડની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે?

- (A) કલમ 122 (B) કલમ 125 (C) કલમ 132 (D) કલમ 129

જવાબ: (A) કલમ 122

(3) Adjudicating Authority ના ઓર્ડર વિરુદ્ધ પ્રથમ અપીલ સત્તાધિકારી (Appellate Authority) પાસે કેટલા સમયમાં અપીલ દાખલ કરવી પડે છે?

- (A) 1 મહિનો (B) 2 મહિના (C) 3 મહિના (D) 6 મહિના

જવાબ: (C) 3 મહિના

(4) GST હેઠળ કયા રેન્કના અધિકારી પાસે એવું માનવાનું કારણ હોય કે માલ છુપાવવામાં આવ્યો છે, ત્યારે તે 'ઝડતી અને જપ્તી' (Search & Seizure) નો આદેશ આપી શકે છે?

- (A) સ્ટેટ ટેક્સ ઓફિસર (STO)
(B) જોઈન્ટ કમિશનર અથવા તેનાથી ઉપરના રેન્કના અધિકારી
(C) આસિસ્ટન્ટ કમિશનર
(D) કોઈ પણ GST નિરીક્ષક (Inspector)

જવાબ: (B) જોઈન્ટ કમિશનર અથવા તેનાથી ઉપરના રેન્કના અધિકારી

(5) સામાન્ય રાજ્યોમાં (આંતર રાજ્ય — Inter State) માલની હેરફેર માટે કેટલા રૂપિયાથી વધુની કિંમતના માલ માટે ઈ-વે બિલ (E-Way Bill) બનાવવું ફરિજિયાત છે?

- (A) રૂ. 10,000 (B) રૂ. 20,000
(C) રૂ. 50,000 (D) રૂ. 1,00,000

જવાબ: (C) રૂ. 50,000

(6) જો કોઈ નોંધાયેલ કરદાતા ટેક્સની ચોરી કરવાના ઈરાદા વગર (પરંતુ ભૂલથી) ઓછો ટેક્સ ભારે અથવા ખોટી ITC કલેમ કરે, તો કલમ 73 હેઠળ કેટલો દંડ થઈ શકે?

- (A) ટેક્સ રકમના 100%
(B) ટેક્સ રકમના 50%
(C) ટેક્સ રકમના 10% અથવા રૂ. 10,000 (બેમાંથી જે વધારે હોય તે)
(D) કોઈ દંડ થતો નથી.

જવાબ: (C) ટેક્સ રકમના 10% અથવા રૂ. 10,000 (બેમાંથી જે વધારે હોય તે)

આવકવેરો અને જી.એસ.ટી.

(7) GST હેઠળ ધરપકડ (Arrest) કરાયેલ વ્યક્તિને મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ કેટલા કલાકની અંદર હાજર કરવી ફરજિયાત છે?

(A) 12 કલાક (B) 24 કલાક (C) 48 કલાક (D) 72 કલાક

જવાબ: (B) 24 કલાક

(8) જો ઇ-વે બિલ જનરેટ થયા પછી માલ મોકલવાનો ન હોય અથવા વિગતોમાં ભૂલ હોય, તો તેને જનરેટ થયાના કેટલા સમયની અંદર કેન્સલ (Cancel) કરી શકાય છે?

(A) 12 કલાક (B) 24 કલાક (C) 48 કલાક (D) 72 કલાક

જવાબ: (B) 24 કલાક

યુનિવર્સિટી ગીત

સ્વાધ્યાય: પરમં તપ:

સ્વાધ્યાય: પરમં તપ:

સ્વાધ્યાય: પરમં તપ:

શિક્ષણ, સંસ્કૃતિ, સદ્ભાવ, દિવ્યબોધનું ધામ
ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી નામ;
સૌને સૌની પાંખ મળે, ને સૌને સૌનું આભ,
દશે દિશામાં સ્મિત વહે હો દશે દિશે શુભ-લાભ.

અભણ રહી અજ્ઞાનના શાને, અંધકારને પીવો ?
કહે બુદ્ધ આંબેડકર કહે, તું થા તારો દીવો;
શારદીય અજવાળા પહોંચ્યાં ગુર્જર ગામે ગામ
ધ્રુવ તારકની જેમ ઝળહળે એકલવ્યની શાન.

સરસ્વતીના મયૂર તમારે ફળિયે આવી ગહેકે
અંધકારને હડસેલીને ઉજાસના ફૂલ મહેંકે;
બંધન નહીં કો સ્થાન સમયના જવું ન ઘરથી દૂર
ઘર આવી મા હરે શારદા દૈન્ય તિમિરના પૂર.

સંસ્કારોની સુગંધ મહેંકે, મન મંદિરને ધામે
સુખની ટપાલ પહોંચે સૌને પોતાને સરનામે;
સમાજ કેરે દરિયે હાંકી શિક્ષણ કેરું વહાણ,
આવો કરીયે આપણ સૌ
ભવ્ય રાષ્ટ્ર નિર્માણ...
દિવ્ય રાષ્ટ્ર નિર્માણ...
ભવ્ય રાષ્ટ્ર નિર્માણ

DR. BABASAHEB AMBEDKAR OPEN UNIVERSITY

(Established by Government of Gujarat)

'Jyotirmay' Parisar,

Sarkhej-Gandhinagar Highway, Chharodi, Ahmedabad-382 481

Website : www.baou.edu.in